

MEĐUNARODNI PROBLEMI INTERNATIONAL PROBLEMS

Vol. LXIX

Beograd

No. 2-3/2017.

TEMA BROJA:

Proučavanje međunarodnih odnosa u tesnacu? Stanje debate na početku 21. veka

Epistemologija međunarodnih odnosa

Neoklasični realizam

Neoliberalni institucionalizam

Konstruktivizam

Marksizam

Postkolonijalizam

Kritička teorija

Feminizam

MEĐUNARODNI PROBLEMI

ISSN 0025-8555

UDK 327

MP, 69, (2017), br. 2-3, str. 171–394

Izdavač

Institut za međunarodnu politiku i privredu
Beograd, Makedonska 25

Za izdavača

Prof. dr Branislav ĐORĐEVIĆ
direktor

Glavni i odgovorni urednik

Prof. dr Branislav ĐORĐEVIĆ

Zamenik glavnog i odgovornog urednika

Dr Srđan KORAĆ

Sekretar

Mr Ivona LAĐEVAC

IZDAVAČKI SAVET

Prof. dr Predrag BJELIĆ, Univerzitet u Beogradu, Ekonomski fakultet, Beograd

Prof. dr Dražen DERADO, Univerzitet u Splitu, Ekonomski fakultet, Split

Dr Robert HEJDEN, Centar za ruske i istočnoevropske studije, Pitsburg

Prof. dr Zoran JEFTIĆ, Univerzitet u Beogradu, Fakultet bezbednosti, Beograd

Prof. dr Irena KIKERKOVA, Univerzitet Sv. Ćirilo i Metodije, Ekonomski fakultet, Skoplje

Dr Sandro KNEZOVIĆ, Institut za međunarodne odnose, Zagreb

Prof. dr Jelena KOZOMARA, Univerzitet u Beogradu, Ekonomski fakultet, Beograd

Dr Natalia VLADIMIROVNA KULIKOVA, Ruska akademija nauka, Ekonomski institut, Moskva

Dr Aleksandar LUKIN, Moskovski državni institut za međunarodne odnose, Moskva

Prof. dr Dragana MITROVIĆ, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, Beograd

Prof. dr Jasmina OSMANKOVIĆ, Univerzitet u Sarajevu, Fakultet za ekonomiju i biznis, Sarajevo

Dr Miroslav ANTEVSKI, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd

Prof. dr Gordana ILIĆ POPOV, Univerzitet u Beogradu, Pravni fakultet, Beograd

Dr Čaran VODVA, Centar za istraživanje politike, Nju Delhi

Prof. dr Vladan JONČIĆ, Univerzitet u Beogradu, Pravni fakultet, Beogradi

INTERNATIONAL PROBLEMS

UREĐIVAČKI ODBOR

Dr Vladimir BILANDŽIĆ, Misija OEBS u Srbiji, Beograd
Dr Miša ĐURKOVIĆ, Institut za evropske studije, Beograd
Prof. dr Demetrius ANDREAS FLOUDAS, Hjuž Hol koledž, Kembridž
Prof. dr Slobodan MILAČIĆ, Univerzitet za pravo, političke studije i ekonomiju, Bordo
Prof. dr Dragan ĐUKANOVIĆ, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu
Prof. dr Biljana VANKOVSKA, Filozofski fakultet, Institut za odbranu, Skoplje
Doc. dr Vanja ROKVIĆ, Fakultet za bezbednost Univerziteta u Beogradu, Beograd
Prof. dr Radmila NAKARADA, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu
Prof. dr Kalojan METODIEV, Jugozapadni univerzitet „Neofit Rilski“, Blagoevgrad
Dr Nebojša VUKOVIĆ, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd
Dr Stevan RAPAIĆ, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd
Mr Vladimir AJZENHAMER, Fakultet bezbednosti, Univerzitet u Beogradu
Dr Zoran LUTOVAC, Institut društvenih nauka, Beograd

Kompjuterska obrada

Sanja BALOVIĆ

Lektorka za engleski jezik

Maja NIKOLIĆ

Štampa

Donat graf doo, Beograd

Tiraž: 300 primeraka

Internet prezentacija:

www.diplomacy.bg.ac.rs/mProblemi_sr.php

Pretplata

Zahteve za pretplatu za Srbiju slati na adresu:

Međunarodni problemi, Makedonska 25,
11000 Beograd, Poštanski fah 413, Uplata na račun 205-142866-36,
Komerijalna banka Beograd, Makedonska 32

Zahteve za pretplatu za inostranstvo slati na adresu:

BiFS doo, Books and periodicals, Supilova 10, 11000 Beograd, Srbija
Tel/fax +381 11 20 84 229, E-mail: bfsbooks@sezampro.rs

U izdavanju časopisa učestvuje:
Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije

MEĐUNARODNI PROBLEMI

ČASOPIS INSTITUTA ZA MEĐUNARODNU POLITIKU I PRIVREDU

GODINA LXIX

BEOGRAD

BROJ 2-3/2017.

SADRŽAJ

TEMA BROJA:

Proučavanje međunarodnih odnosa u tesnacu? Stanje debate na početku 21. veka

GLAVNI TOKOVI

Marko KOVAČEVIĆ

*Međunarodni odnosi u doba teorijskog pluralizma:
o stanju discipline i glavnim raspravama početkom 21. veka* 181

Mladen LIŠANIN

*Održivost istraživačkog programa realizma
u međunarodnim odnosima* 206

Vladimir TRAPARA

Neoklasični realizam – realizam za 21. vek 227

Dušan PROROKOVIĆ, Jelena MILIĆEVIĆ-PROROKOVIĆ

*Teorija neoliberalnog institucionalizma
na početku 21. veka: međunarodne institucije i globalno upravljanje* 247

Vladimir AJZENHAMER

*Bojno polje praxis: realističko-konstruktivistički duumvirat
i „posrtanje” liberalnog internacionalizma* 262

IZAZOVI GLAVNIM TOKOVIMA

Marina T. KOSTIĆ

*Marksističke teorije međunarodnih odnosa
na početku 21. veka*

285

Nataša JOVANOVIĆ

*„Rubikova kocka” postkolonijalizma:
teorijski sinkretizam i novi izazovi u postkolonijalnim studijama*

309

Dragana DABIĆ

*Kritička teorija međunarodnih odnosa
na početku 21. veka*

332

Srđan T. KORAĆ

*Feminističke teorije međunarodnih odnosa:
akademski „beskućnik” i u 21. veku?*

349

PRIKAZ KNJIGE

375

Proučavanje međunarodnih odnosa u tesnacu?

Stanje debate na početku 21. veka

Valjano osmišljena i sistematična spoljna politika kao plod strateškog promišljanja danas nije moguća bez empirijski potkrepljenog razumevanja uzročno-posledičnih i konstitutivnih veza u stvarnosti međunarodnih odnosa. Bez toga politički odlučioi teško da mogu da izaberu odgovarajuće ciljeve spoljne politike i da procene koje opcije delovanja na međunarodnoj sceni najverovatnije vode njihovom ostvarenju – uz prihvatljive troškove po nacionalne interese i resurse. Stoga svako ko želi da načini delotvorne spoljnopolitičke izbore trebalo bi da razmotri naučnu argumentaciju koju nudi svaka teorija ponaosob i da za rešavanje konkretnih problema sa kojima se suočava u sprovođenju ove javne politike primeni onu koja pruža najefikasniji odgovor.

Kao jedan od najstarijih naučnih ustanova na Balkanu koja proučava međunarodne odnose uzete u totalitetu, Institut za međunarodnu politiku i privredu (IMPP) je tokom 70 godina postojanja izrastao iz male grupe istraživača koja je postavila temelje jugoslovenske nauke o međunarodnim odnosima. Stvarajući istraživačku i dokumentacionu osnovu za definisanje spoljnopolitičkih prioriteta zemlje, IMPP je decenijama unazad obezbeđivao ekspertizu državnim organima sa spoljnopolitičkim nadležnostima neophodnu za valjano kreiranje i formulisanje strategijskih pravaca u uspostavljanju i razvoju političkih i ekonomskih odnosa sa inostranstvom. Zbog toga smo, u nameri da i na ovaj način obeležimo jubilej naše kuće, ovaj broj časopisa *Međunarodni problemi* posvetili kritičkom razmatranju osnovnih tokova debate koja se na početku dvadeset prvog veka vodi unutar dela akademske zajednice koji proučava međunarodne odnose.

Brojni istraživači nude raznolike teorijske uvide u nastojanju da sistematizuju ono što opažamo u događajnom polju međunarodnih odnosa, prepoznaju stalne obrasce u uočenim pojavama i procesima i da ih na kraju objasne. Složena i multidisciplinarna priroda aktera, međudejstava i okruženja obuhvaćenih predmetom ove naučne discipline čini potragu za opštom teorijom međunarodnih odnosa skoro „nemogućom misijom”. Čak se može govoriti o stalnim nastojanjima dva *mainstream* svetonazora – realističkog i idealističkog – da osvoje akademski prostor na račun drugog „takmaca”, iako oba dele zajedničko shvatanje okvira

međunarodnih odnosa sa suverenim nacionalnim državama kao glavnim akterima, anarhičnom okruženju u kojem one deluju i međudejstvu tih aktera usmerenih na sukobljavanje o pitanjima rata i mira. Večnu raspravu između pomenutih najuticajnijih teorijskih perspektiva u proučavanju međunarodnih odnosa dodatno su tokom poslednje decenije rasplamsali novi izdanci misli unutar dveju velikih škola, ali i nekoliko novih „izama“ koji se bore za svoje mesto u vodećim akademskim arenama. Da li time saživot ponuđenih tumačenja, procenjivanja i vrednovanja aktivnosti i struktura koje oblikuju svet današnjice postaje ipak verovatniji ishod od jednako uporne osvajačke strategije zagovornika realizma i idealizma? Istraživači udruženi oko ovog broja časopisa nastoje da u svojim priložima prevashodno odgovore na ovo pitanje.

Mada su utemeljeni na ontološkim (pret)postavkama i uverenjima o konstitutivnoj prirodi stvarnosti međunarodnih odnosa, sveži teorijski poduhvati neizbežno odražavaju i nova iskustva i usložnjenu praksu globalnih procesa koje je doneo početak novog veka. Reč je o tome da se stvarnost međunarodnih odnosa iznova tumači i vrednuje na nove načine, što vremenom dovodi do razvoja novih koncepata i termina koji se u budućnosti koriste kao pojmovni alati za istraživanje realnosti u stalnim promenama i previranjima. Nova saznanja se potom pretaču – ili bi bar tako trebalo da bude – u formulisanje i zagovaranje konkretnih mera spoljne politike koje postaju predmet političkog odlučivanja, s tim što naučna saznanja uvek u sebi sadrže i vrednosnu dimenziju. Procenjivanje spoljnopolitičkog položaja zemlje unutar uočenih i protumačenih parametara svetske politike i propisivanje odgovarajućih mera koje valja preduzeti, teško da bi bili smisleni za jednu političku zajednicu bez vrednosnog elementa oslonjenog na određeno ontološko polazište. Pored toga što se uvek sprovodi za nekoga (određenu ciljnu grupu), naučno istraživanje je uvek i tesno povezano sa krajnjim svrhama koje građani udruženi u političku zajednicu smatraju vrednim ostvarenja posredstvom kolektivnog napora. Za istraživače međunarodnih odnosa je po našem mišljenju neizbežno i pitanje krajnje svrhe čovečanstva zagubljenog u „džungli“ suverenih država, odnosno otkrivanja i zastupanja ciljeva od nesporne univerzalne vrednosti za dalji opstanak celokupne civilizacije koji bi istinski zamenili vrtoglavu trku za privrednim rastom po svaku cenu.

Opravdano se nameće pitanje šta ako se ponuđena ontološka polazišta međusobno isključuju, a zastupnici svakog upravo tvrde da samo oni poseduju verodostojno tumačenje. Ipak, umnožavanje teorijskih objašnjenja kao da svedoči o tome da nijedna ontološka pozicija u akademskoj kakofoniji o međunarodnim odnosima nije uspela da nadglasa ostale i da se ustanovi kao jedina istinita. Čak i u pojedinim prirodnim naukama pomalja se na horizontu trend odustajanja od višedecenijske potrage za jednom i sveobuhvatnom „teorijom svega“ – svojevrsnim

Svetim gralom nauke – i priklanjanje rešenju sa izvesnijim ishodom u vidu uspostavljanja grupe tzv. velikih teorija, od kojih svaka objašnjava ponešto što druge ne mogu ali zato udružene daju koliko toliko celovitu, krupnu sliku stvarnosti. Mišljenja smo da je raznolikost u proučavanju međunarodnih odnosa vrednost ove kao i svake druge naučne discipline, jer svako teorijsko stanovište može da pruži originalne uvide u pojedine segmente višeslojne fenomenologije globalnih dešavanja – bez da bude nadmoćno u odnosu na ostale. Tvrdoglavo nadmetanje između istraživača koji zastupaju različite ontološke pozicije sa ciljem apsolutnog „uništenja” suprotstavljene pozicije može delovati zabavno u kontekstu svojevrsne intelektualne rekreacije. Moglo bi se reći da se opredeljivanje za omiljen svetonazor ili teoriju međunarodnih odnosa najčešće odigrava još u studentskim danima, kada usvajamo stanovište koje najbolje potvrđuje naša ranije usvojena lična uverenja i stavove, a potom njime vrednujemo ostala stanovišta i njihovu epistemološku verodostojnost. Odabir samo jedne na račun ostalih škola mišljenja ili teorijskih perspektiva neminovno dovodi do izostanka intelektualnog napora usmerenog na kritičko promišljanje svih postojećih teorija, a samim tim i do sužavanja saznanog polja i „krnjih” uvida. Mi kao urednici smatramo da je pluralnost danas neosporna činjenica u našoj naučnoj disciplini kao delu akademskog korpusa političkih nauka i zato su odabrani autori priložili radove koji obuhvataju širok opseg od novih izdanaka realizma i liberalnog institucionalizma, preko konstruktivizma, neomarksizma, postkolonijalizma, do kritičke teorije i feminizma. .

Preispitivanje dometa i ograničenja međunarodnih odnosa kao posebne naučne discipline druga je ravan našeg razmatranja o stanju ove akademske discipline na početku 21. veka. Prevlast pozitivizma kao svojevrsnog epistemološkog svetionika u sticanju novih naučnih saznanja u oblasti političkih nauka održala se tokom čitavog minulog veka uporedo sa prvenstvom realističke škole mišljenja u međunarodnim odnosima. Pod „pozitivističkim” podrazumevamo sve one istraživačke poduhvate koji neposredno ili posredno polaze od pretpostavke da teorijske i empirijske propozicije mogu da se testiraju, odnosno da se potvrde ili opovrgnu, da objasne ili predvide fenomen uz primenu naučnog metoda i pratećih oruđa i sredstava. Kako je pozitivizam pothranjivao realizam, tako je i stvarnost međudejstva suverenih država-nacija, svedena na neprekidnu borbu usmerenu isključivo na sticanje, očuvanje i širenje moći u međunarodnoj strukturi, objašnjavana uz umanjivanje ili čak potpuno negiranje uloge etike i političke filozofije u saznanom postupku. Bezrezervno prihvatanje hobsovskog „prirodnog stanja” kao temeljne empirijske činjenice međudržavnih odnosa činilo je etička razmatranja irelevantnim i suvišnim na globalnom nivou, a svaku ideju o jačanju saradnje naroda ili budućem mirnom saživotu čitavog čovečanstva obezvređivalo je kao fantaziju.

U poslednje dve dekade dvadesetog veka novo pokoljenje teoretičara počelo je sve otvorenije da osporava do tada uvreženo uverenje o realizmu kao stanovištu bez alternative, kao jedini objektivni i time i jedini legitimni saznavni poduhvat. Na dnevnom redu su se našla supstancijalna filozofska pitanja koja su zadirala u srž same naučne discipline i tako otvorila slobodan prostor za sveže intelektualne napore ka redefinisavanju svetonazora koji treba da pomognu u sklapanju šire slike o tome šta se dešava na globalnom planu. Oživljena je debata o vrednostima i normama kao osnovnim smernicama u osmišljavanju optimalnih spoljnopolitičkih izbora – važna dimenzija međunarodnih odnosa koja je realističkim pozitivistima izmicala iz vidokruga ili je bila marginalizovana u njihovim studijama konkretnih slučajeva. Postmoderna filozofija je otvorila pitanje subjektivnosti kao gradivnog elementa istraživačke prakse naglašavanjem postojanja problema u razumevanju usled različitih značenja u kontekstu jasnoće jezika, teorijskih koncepata i zloupotrebe medija kao sredstva oblikovanja javnog mnjenja i saznanja o stvarnom svetu. Subjektivnost i reflektivnost teoretičara/istraživača nameće pomisao da su sve teorije i metodološki pristupi zapravo sami po sebi konstrukti, jer svako od nas iskreno nastoji da proizvede „činjenice” unutar analitičkog okvira brižljivo izrađenih pokazatelja primenjenih u istraživanju, tako da su one u izvesnom smislu „dokazane”. Ipak, sam izbor i definisanje istraživačkog pitanja, njegovo smeštanje u teorijski okvir, te odabir metoda za prikupljanje i obradu podataka plod su subjektivnog odlučivanja istraživača.

Možda se najbolji razlog za očuvanje raznovrsnosti teorija međunarodnih odnosa nalazi u drevnoj sokratovskoj očevidnosti ograničene i krhke prirode znanja koje mi kao pojedinci marljivo stičemo tokom života i radnog veka. Pojedinaac teško da može da stekne celovitu sliku složene stvarnosti međunarodnih odnosa na početku 21. veka uvažavanjem samo jedne teorijske perspektive na račun negiranja saznavne vrednosti ostalih. Istraživač treba da prepozna različite perspektive i da ih koristi zajedno ili odvojeno – bez da ih konfuzno pomeša – u zavisnosti od saznavnih izazova koje nameće sama priroda predmeta istraživanja. Stoga želimo da ovim tematskim brojem *Međunarodnih problema* sumiramo najsvežije domete u teorijskim razmatranjima međunarodnih odnosa i doprinesemo stvaranju štiva za domaće spoljnopolitičke odlučioce, posebno korisnog za studente master i doktorskih studija zainteresovane za proučavanje ovog polja političkih nauka.

Prof. dr Branislav ĐORĐEVIĆ
Dr Srđan T. KORAC

GLAVNI TOKOVI

UDK: 327:316
Biblid: 0025-8555, 69(2017)
Vol. LXIX, br. 2–3, str. 181–205

Pregledni rad
Primljen 17. avgusta 2017.
Odobren 18. septembra 2017.
<https://doi.org/10.2298/MEDJP1703181K>

Međunarodni odnosi u doba teorijskog pluralizma: o stanju discipline i glavnim raspravama početkom 21. veka

Marko KOVAČEVIĆ¹

Apstrakt: Rad razmatra ključne rasprave u savremenim međunarodnim odnosima i kritički predstavlja i ocenjuje uvide teoretičara u njihovu sadržinu, sistematizujući ih u analitičkom okviru zasnovanom na Ventovom ontološkom zaokretu, inspirisanom Rozenauovom rekonceptualizacijom promene u svetskoj politici nakon završetka Hladnog rata. Svest o složenosti ovakvog zadatka je prisutna, no pomenuti okvir bi, ako ništa drugo, trebalo da ponudi čitaocu svojevrsnu mapu koja olakšava snalaženje u naizgled nepreglednom i zamršenom svetu teorije međunarodnih odnosa, njenih trajnih sporenja i novih istraživačkih tema. Autor je posebnu pažnju posvetio karakterizaciji discipline u stanju „teorijskog mira“, odnosno značenjima i implikacijama danas preovlađujućeg teorijskog pluralizma i eklekticizma u međunarodnim odnosima. Autor ostavlja zaključak otvorenim budući da nije moguće pouzdano predvideti na koji način će naučna zajednica odgovoriti na ove perspektive, bilo da se krene putem prodornijeg dijaloga u ranom dobu teorijskog pluralizma, ili da se više radi na „kritičkom rešavanju problema“ koje svakodnevno ispostavlja turbulentna svetska politika.

Ključne reči: međunarodni odnosi, teorija, metateorija, ontologija, epistemologija, debate, konstruktivizam, pluralizam, eklekticizam, sociologija međunarodnih odnosa.

---

¹ Autor je istraživač saradnik na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu.
E-pošta: marko.kovacevic@fpn.bg.ac.rs

Šta su i gde se danas nalaze međunarodni odnosi kao akademska disciplina? Odgovor na ovo pitanje se tokom jednog veka razvoja ove naučne discipline razlikovao i obično se u heurističkom smislu stavlja u okvir takozvanih velikih debata. Dok su idealizam i realizam, tradicionalisti i bihejvioristi, pozitivisti i postpozitivisti, odnosno interparadigmatska rasprava, podsticali dinamiku intelektualnih tokova ili „programski” razvoj discipline, početak 21. veka u literaturi donosi dvostruku ocenu. Moguće je govoriti o „kraju paradigmatičkih ratova” i „teorijskom miru” u doba pluralizma s jedne, i onome što se takođe često karakteriše kao nekakva „kriza”, „fragmentacija” ili „kraj” teorije međunarodnih odnosa, s druge strane.² Navedena dvojnost procene stanja je znakovita utoliko što upućuje na složenost postojećih prilika, nesvršishodnost i kratkovidost davanja jednoznačnih i konačnih ocena, ali i izraženu „politizovanost” ove naučne discipline i njenog polja proučavanja. Stoga su teoretičari i istraživači međunarodnih odnosa često suočeni sa nekoliko načina organizovanja svog rada, uz izazov sopstvenog pozicioniranja u obilju različitih pravaca, škola mišljenja, istraživačkih programa ili teorijsko metodoloških orijentacija nakon završetka Hladnog rata. Tu su nezaobilazna pitanja i teme od značaja za političku nauku uopšte, kao i relevantnost teorijskih ili empirijskih tema koje obrađujemo, odnosno razloga koji opredeljuju njihov izbor. Drugim rečima, kako naše razumevanje teorije utiče na empirijska pitanja i probleme koje posmatramo (analitički aspekt) ili kako empirijska pitanja utiču na mogućnost izgradnje jedne teorije (*theory building*). Teorijska literatura o međunarodnim odnosima se može baviti pitanjima ontologije, epistemologije, metoda, ili specifičnih empirijskih pitanja. Posebna razmatranja o disciplini i njenoj istoriji su novijeg datuma, i tek se u poslednjoj deceniji prošlog veka započinje sistematičnije bavljenje „istorijom” i „sociologijom” discipline.³

---

² Christian Reus-Smit, “Beyond metatheory?”, *European Journal of International Relations*, Vol. 19, No. 3, 2013, pp. 589–608. O kraju međunarodnih odnosa može se diskutovati kao o trenutnom stanju u politici discipline. Dan, Hansen i Vajt konstatuju da se međunarodni odnosi kao naučna disciplina sada nalaze u stanju „teorijskog mira” (Tim Dunne, Lene Hansen and Colin Wight, “The end of International Relations theory?”, *European Journal of International Relations*, Vol. 19, No. 3, 2013, p. 406).

³ Raniji period su obeležili samo sporadični radovi od kojih se u literaturi obično navodi Hedli Bul (Hedley Bull) i njegov članak “International Politics 1919–1969”. Takođe, za rane pokušaje ustanovljavanja sociologije međunarodnih odnosa pogledati: Tim Dunne, Michael Cox and Ken Booth (eds), *The Eighty Years’ Crisis: International Relations 1919–1999*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998. U ovom zborniku je posebno relevantno Holstijevo poglavlje koje daje veoma jasan i sveobuhvatan pregled razvoja discipline i glavnih rasprava, istraživačkih pitanja i problema (K. J. Holsti, “Scholarship in an era of anxiety: The study of international politics during the Cold War”, pp. 17–46).

Odgovor na pitanje šta je teorija međunarodnih odnosa nije moguće dati bez određenja njenog predmeta. Prema Beriju Bazanu (Barry Buzan) i Ričardu Litlu (Richard Little), predmet proučavanja međunarodnih odnosa je „međunarodni sistem”.⁴ Uvažavajući „sociološki” pristup, Ole Viver (Ole Waever) uzima da se međunarodni odnosi bave velikim debatama, teorijom i različitim „izmima” (teorijskim pravcima).⁵ Tim Dan i njegove kolege urednici specijalnog broja časopisa *European Journal of International Relations* (2013) primećuju da su međunarodni odnosi, na kraju, uprkos različitim osporavanjima i mišljenjima da su u krizi, „vođeni teorijom” i da „vode računa o teoriji”.⁶ Raspravu o istraživačkoj agendi tokom Hladnog rata dobro je pre dve decenije okarakterisao Kal Holsti. Tokom Hladnog rata, piše Holsti, postojala su tri odgovora na pitanje predmeta proučavanja u međunarodnim odnosima: „sistemi, društva država i transnacionalni odnosi”.⁷ Šta se dešava sa međunarodnim odnosima nakon Hladnog rata i početkom 21. veka? Ovaj članak ima za cilj da ponudi pregled novijih rasprava i ključnih problemskih celina u odnosu na ocene i uvide o dosadašnjem razvoju discipline u problemskom i sociološkom smislu. Ovo će biti postignuto pomoću analitičkog okvira koji je nadahnut dvema knjigama koje su obeležile praksu i teoriju međunarodnih odnosa u ovom periodu, i omogućavaju sagledavanje teorijske složenosti i pluralizma koji su konstatovani u savremenim analizama i ocenama stanja discipline (*stocktaking*): *Turbulence in World Politics* Džejsma Rozenaua (1990) i *Društvena teorija međunarodne politike* Aleksandra Venta (1999).⁸

Analitički okvir: ontologija, epistemologija i ključna pitanja u turbulentnoj svetskoj politici

U odnosu na naše shvatanje „Teorije” (i teorija međunarodnih odnosa), moguće je ostvariti raznovrsna uviđanja u prirodu i vrste teorizacije svetske politike. Ovde

⁴ Barry Buzan and Richard Little, “Why International Relations has Failed as an Intellectual Project and What to do About it”, *Millennium: Journal of International Studies*, Vol. 30, No. 1, 2001, p. 38.

⁵ Navedeno prema: Tim Dunne, Lene Hansen and Colin Wight, “The end of International Relations theory?“, *European Journal of International Relations*, Vol. 19, No. 3, 2013, p. 419.

⁶ Tim Dunne, Lene Hansen and Colin Wight, “The end of International Relations theory?“, op. cit., p. 420.

⁷ K. J. Holsti, “Scholarship in an era of anxiety: The study of international politics during the Cold War”, op. cit., pp. 17–46, 19.

⁸ James N. Rosenau, *Turbulence in World Politics: A Theory of Change and Continuity*, Princeton University Press, Princeton, 1990; Aleksandar Vent, *Društvena teorija međunarodne politike*, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2014.

su neizbežna pitanja ontologije i epistemologije međunarodnih odnosa, te se u literaturi s vremena na vreme vode (ili su se vodili) teorijski „ratovi” i zaključuju „primirja”, te „velike” ili male debate subjektima, teorijama i metodima koji organizuju naše razumevanje sveta i mnogostrukih odnosa u njemu. Ovaj rad se bavi ključnim raspravama u savremenim međunarodnim odnosima i kritički predstavlja i ocenjuje uvide teoretičara u njihovu sadržinu, sistematizujući je u analitičkom okviru zasnovanom na Ventovom ontološkom zaokretu, odnosno inspirisanom Rozenauovom rekonceptualizacijom promene u svetskoj politici nakon završetka Hladnog rata. Svest o složenosti ovakvog zadatka je prisutna, no pomenuti okvir bi, ako ništa drugo, ono trebalo da ponudi čitaocu jednu “mapu puta” koja olakšava snalaženje u naizgled nepreglednom i zamršenom svetu teorije, njenih trajnih sporenja i novih istraživačkih tema. Posebna pažnja je posvećena karakterizaciji discipline u stanju teorijskog mira, odnosno značenjima i implikacijama danas prevlađujućeg teorijskog pluralizma i eklekticizma u međunarodnim odnosima.

Kontekst: turbulencija i promena u svetskoj politici

Sada već klasično delo *Turbulence in World Politics* Džejmisa Rozenaua je verovatno i najznačajniji teorijski i programski doprinos razumevanju „post-međunarodnog” sveta i systemske promena u poslednjih četvrt veka, kao i ohrabrivanju pluralizma unutar discipline u periodu nakon Treće velike debate (posle Volcove *Teorije međunarodne politike*).⁹ Rozenau razvija pluralistički i eklektički koncept „turbulencije” i gradi originalni i od paradigmi nezavisan teorijski sistem za sagledavanje svetske politike i razumevanje njene (dugoročne) promene.¹⁰ Konceptualne inovacije poput dva paralelna međunarodna poretka

⁹ O tri velike debate takođe pogledati u: Dragan R. Simić, *Svetska politika: međudržavni i međunarodni poredak, svetska politika, globalni odnosi...*, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu i Čigoja štampa, Beograd, 2009, str. 30–35. O politici discipline pogledati npr. Peter Marcus Kristensen, “Discipline admonished: On International Relations fragmentation and the disciplinary politics of stocktaking”, *European Journal of International Relations*, Vol. 22, No. 2, 2016, pp. 243–267.

¹⁰ Robert Kiohejn u svojoj oceni napretka u proučavanju međunarodnih odnosa sa osvrtom na nedostatnost razumevanja promene piše sledeće:

Studenti svetske politike su postigli teorijski napredak u proteklim decenijama po pitanjima rata, saradnje i uloge međunarodnih institucija; te konceptualno napredovali po pitanju suverenosti. Odlični empirijski radovi, vođeni unapređenom tehničkom i metodološkom prefinjenošću, ostvareni su u u domenu mnogih problema, uključujući i rat. Međutim, najveći deo tog napretka posvećen je uspostavljanju statičnih uslovnih uopštavanja. Iako živimo u vremenu nezapamćene promene, naše razumevanje promene je u podređenijoj poziciji u odnosu na naše razumevanje temeljnih dugoročnih regularnosti.

(„poredak 1” koji je postojan i „poredak 2” koji je kontingentan) i teorija sa više nivoa, omogućava sagledavanje strukture, procesa i pojava u svetskoj politici, pri čemu su posledice tih pojava izazovi stavljeni pred koncepte u međunarodnim odnosima. To je ono što Rozenau naziva „konceptualnim zatvorima” (*conceptual jails*) koji ograničavaju dalji razvoj međunarodnih odnosa kao nauke koja ima cilj da konceptualizuje napetosti između stalnosti i promene.¹¹ Nije preterano reći da je Rozenauova knjiga imala presudan uticaj na teoretičare novije generacije, pre svega one konstruktivističke i kritičke orijentacije.¹² Kraj poslednje decenije 20. veka i početak novog milenijuma je obeležio Aleksandar Vent koji u knjizi *Društvena teorija međunarodne politike* ubedljivo postavlja konstruktivističku ontologiju i identitet u središte napora da se uspostavi dijalog između tradicionalnih i konstruktivističkih teorija međunarodnih odnosa.¹³ Njegov „umereni konstruktivizam” i kritičko čitanje Volcove strukturalne teorije međunarodne politike odlučujuće su uticali na potonju živu aktivnost u okviru kritičke i konstruktivističke struje unutar discipline.

Ventov ontološki zaokret i metateorija međunarodnih odnosa

U *Društvenoj teoriji međunarodne politike*, Vent izgrađuje konstruktivistički pristup proučavanju međunarodnog sistema i predlaže podelu teorija na osnovu njihove pozicioniranosti uzduž dve ose: holizam-individualizam (*y*-osa) i materijalizam-idealizam (*x*-osa).¹⁴ Na osnovu ove dve filozofske (ontološke) perspektive je moguće analitički smestiti sve teorije koje objašnjavaju svet, bilo da one usvajaju konstitutivno (holizam) ili kauzalno (individualizam) objašnjenje.¹⁵

Navedeno prema: Robert Keohane, “Big Questions in the Study of World Politics”, in: Christian Reus-Smit and Duncan Snidal (eds), *The Oxford Handbook of International Relations*, Oxford, Oxford University Press, 2008, p. 710.

¹¹ James N. Rosenau, *Turbulence in World Politics: A Theory of Change and Continuity*, op. cit., pp. 21, 40–42.

¹² Pregledom na *Google Scholar*-u u avgustu 2017. godine ustanovili smo da je ova knjiga citirana nešto više od 3000 puta.

¹³ Udruženje za međunarodne studije (*International Studies Association*) je Ventovu studiju proglasilo knjigom decenije (1991–2000).

¹⁴ Aleksandar Vent, *Društvena teorija međunarodne politike*, op. cit., str. 28.

¹⁵ Džekson i Nekson ontologiju u međunarodnim odnosima definišu kao „katalog osnovnih supstancija i procesa koji konstituišu svetsku politiku” saopštenih u okviru jedne teorije (Patrick Thaddeus Jackson and Daniel H. Nexon, “International theory in a post-paradigmatic era: From substantive wagers to scientific ontologies”, *European Journal of International Relations*, Vol. 19, No. 3, 2013, p. 545).

Ventova analitička matrica na jednostavan način organizuje teorije koje za predmet svog proučavanja imaju materijalne ili idejne pojave, pri čemu holizam i individualizam pomažu da se postave ontološki aksiomi pojedinačnih teorija.¹⁶ Na taj način Vent, recimo, svrstava klasični realizam i liberalističke teorije na individualistički kraj y-ose (uz određene varijacije za neorealizam) uz njihove materijalne ili idejne karakteristike. Nasuprot tome, holističkim teorijama pripadaju teorija svetskih sistema, neogramšijanski marksizam, te teorije koje su idealističke u svojoj ontologiji i u širem smislu pripadaju konstruktivističkom pristupu, poput Engleske škole, svetskog društva, poststrukturalizma i feminističke teorije. U pogledu filozofije nauke, Vent razlikuje racionalističke i konstruktivističke teorije u zavisnosti od toga da li su interesi i identiteti viđeni kao dati ili konstruisani. Konstruktivistički pristupi su, dakle, u svojoj orijentaciji holistički i idealistički, dok su racionalistički pretežno individualistički i materijalistički.

Za Venta napredak u teoriji može da se ostvari ako se bavimo ontološkim pitanjima, te je u tom smislu konstruktivizam pravac koji se bavi pitanjima „šta” treba proučavati, dok su racionalističke teorije više okrenute rešavanju „konkretnih”, empirijskih problema.¹⁷ Ovo nikako ne znači da konstruktivizam zanemaruje stvarnost sveta, već samo da pokušava da izdvoji ontologiju kao prethodni teorijski korak i metateoriju koja ide ispred analitičkih zadataka. Posledica ovakve pozicije bi bila da, piše Vent, „branim idealističku društvenu ontologiju”, te da je „ključno uzeti moć i interes od materijalizma i pokazati da su njihov sadržaj i značenje utemeljeni na idejama i u kulturi”.¹⁸ Ovo je slično Rozenauovom shvatanju istraživanja promene budući da Ventova pozicija otvara prostor za teoretizaciju i proučavanje društvene promene i kontigentnosti. Dobru ilustraciju bi predstavljale „tri kulture anarhije” i mogućnost njihove promene i stepenovanja, što prati dobro poznatu formulaciju da je „anarhija ono što države od nje naprave”.¹⁹ Među značajne probleme savremenih međunarodnih odnosa Vent izdvaja to da je disciplina „vođena metodom” i ukazuje na značaj rada na razvoju „teorijskih saveza”.²⁰ Zbog toga on razvija novi metod koji je u osnovi „društveni”. To znači da su „društvene vrste” konstituisane u interakciji članova društva, te idejnih i materijalnih činilaca u jednom refleksivnom i promenljivom aranžmanu. Prema tome, „ovo je opravdano sve dok

¹⁶ Aleksandar Vent, *Društvena teorija međunarodne politike*, op. cit., str. 24.

¹⁷ Jedan od osnovnih zadataka konstruktivizma je da omogući kritičku diskusiju, problematizovanje i postavljanje pitanja. Ontologija se bavi društvenim vrstama i njihovim konstruisanjem.

¹⁸ Aleksandar Vent, *Društvena teorija međunarodne politike*, op. cit., str. 318.

¹⁹ *Ibid.*, str. 37.

²⁰ *Ibid.*, str. 28.

metodi društvene nauke oblikuju teorije pomoću kojih posmatramo svet, ali to znači da je argument utemeljen više u društvenoj teoriji nego u međunarodnim odnosima”, smatra Vent.²¹ Na taj način se podvlači da međunarodni odnosi uglavnom „pozajmljuju” metateorijske osnove od drugih disciplina, a samim tim, preko političke nauke ili od društvenih nauka u širem smislu.²²

Ventova društvena i ideaciona ontologija je posebno značajna kada se uzme u obzir kritika realističkog pristupa međunarodnim odnosima, pre svega zbog „njegove individualističke i materijalističke ontologije strukture, a ne činjenice da se usmerava isključivo na države”.²³

Konstruktivizam, za razliku od neorealizma i neoliberalizma koji tragaju za naučnim zakonima insistira na opisivanju i razumevanju, te kritički sagledava značenje različitih pojmova, poput suverenosti, humanitarne intervencije, ljudskih prava, genocida, i drugih, smatraju Džozef Naj i Dejvid Velč (Joseph S. Nye Jr., David A. Welch). Dvojica autora iznose kritiku na račun logike instrumentalne racionalnosti, i podsećaju na to da „promenljivi identiteti i interesi mogu ponekad voditi suptilnim promenama u politikama država, a ponekad i dubinskim promenama u međunarodnim poslovima”.²⁴ Konstruktivizam je komplementaran sa realizmom i liberalizmom, što je u skladu sa pluralističkom teorijskom koncepcijom u međunarodnim odnosima, i nezamenljiv je u raspravama o teorijskim konceptima danas. Ako uzmemo u obzir da je pluralizam danas preovlađujući *modus vivendi* discipline,²⁵ uz normativnu orijentaciju prema policentričnosti naše discipline (od države prema pojedinačnom i globalnom, te od materijalnog prema ideacionom), onda Rozenau sa osobitim konceptualnim rečnikom i sistemskim pogledom na svet i Ventova metateorijska, ontološka perspektiva o intersubjektivnosti i konstruisanju međunarodne stvarnosti su adekvatna „sidra” za organizovanje daljeg ispitivanja središnjih pitanja koja postavljaju međunarodni

---

²¹ Ibid., str. 29.

²² Na ovo se ukazuje u: Chris Brown, “The poverty of Grand Theory”, *European Journal of International Relations*, Vol. 19, No. 3, 2013, pp. 483–497.

²³ Aleksandar Vent, *Društvena teorija međunarodne politike*, op. cit., str. 322.

²⁴ Joseph S. Nye Jr. and David A. Welch, *Understanding Global Conflict and Cooperation: Intro to Theory and History*, 9th edition, Pearson Education, Harlow, 2014, p. 16.

²⁵ Za kritiku eklekticizma u međunarodnim odnosima videti: Christian Reus-Smit, “Beyond metatheory?”, op. cit. U uvodniku specijalnog broja *EJIR* na temu “The End of IR Theory”, urednici podvlače da postoje različite vrste teorijskog pluralizma od kojih se mogu izdvojiti pravci koji imaju različite svrhe i viziju međunarodnih odnosa: „integrativni pluralizam”, „odvojeni pluralizam” i „jedinstvo kroz pluralizam” (Tim Dunne, Lene Hansen and Colin Wight, “The end of International Relations theory?”, op. cit., p. 407).

odnosi u poslednje dve decenije.²⁶ Glavni zadatak međunarodnih odnosa bi bio da omoguće „objašnjavanje i razumevanje globalnih društvenih snaga”.²⁷

Dalje se u tom svetlu postavlja pitanje ocenjivanja relativnog značaja današnjih teorijskih radova u kumulativnom porastu znanja u okviru discipline međunarodnih odnosa. Ovo nas ponovo vraća na pitanja koja su u Ventovom okviru epistemološka, odnosno vezana za način saznanja i znanje kao takvo. Socijalni konstruktivizam umerenog tipa bi trebalo da omogući dijalog između različitih ontoloških i epistemoloških pozicija, pre svega putem otvaranja prostora za postavljanje pitanja, a naročito onih koja se tiču činjenica i vrednosti.²⁸

Konstruktivizam je svojom pojavom značajno doprineo pokretanju novih pitanja i razgovora teoretičara u vreme „teorijskog mira”. Da bi se dotakli tih rasprava i pitanja moramo se kritički osvrnuti na mogućnosti pokretanja „velikih rasprava” i „velike teorije”, a oslanjajući se na današnja razumevanje istorije discipline kroz njenu sociologiju.

Teorija, sociologija i (male) debate u novijim međunarodnim odnosima

Svaki nekoliko godina vodeći teoretičari se okupljaju oko zadatka da sumiraju stanje discipline, pogotovo u u poslednjih dvadesetak godina. Više je razloga za to, a neki od njih su pojava konstruktivizma krajem 20. veka, pojačano interesovanje za sociologiju nauke, usložnjavanje i specijalizacija istraživačkih programa, te proliferacija interesovanja za međunarodne odnose i međunarodne studije. Zbog toga je bilo potrebno da se ponudi više autoritativnih knjiga i priručnika koji bi sistematizovali postojeća znanja i rasprave i ponudili koliko-toliko stabilne osnove za nove generacije istraživača da se otisnu u empirijske ili teorijske vode u okviru

---

²⁶ Prema Robertu Kiohejnu, šest „velikih pitanja” u svetskoj politici danas su: 1) Kako rasprostiranje sile zahvaljujući tehnološkim promenama i njihovom širenju utiče na politiku? 2) Kako promene u kapitalizmu utiču na svetsku politiku? 3) Ima li ikakvog plauzibilnog smisla u kojem je ostvaren napredak u međunarodnim odnosima, i ako je tako, da li je taj napredak usled intelektualnih ili moralnih unapređenja u ljudskom mišljenju? 4) Kakav uticaj na svetsku politiku imaju sve veće različitosti i složenosti društvenih struktura u najmoćnijim društvima? 5) Kakve su implikacije elektronskih tehnologija, naročito Interneta, za svetsku politiku? 6) Koji oblici delanja mogu da se efektivno nose sa stresom bez presedana koji ljudska bića nameću globalnoj životnoj sredini? (navedeno prema: Robert Keohane, „Big Questions in the Study of World Politics”, op. cit., pp. 5–8).

²⁷ Tim Dunne, Lene Hansen and Colin Wight, „The end of International Relations theory?”, op. cit., p. 405.

²⁸ Aleksandar Vent, *Društvena teorija međunarodne politike*, op. cit., str. 323.

discipline. Zbog toga je napisana nekolicina autoritativnih knjiga i priručnika koji sistematizuju postojeća znanja i rasprave, stvarajući relativno konzistentan teorijski narativ i osnovu za nove generacije istraživača da se otisnu u empirijske ili teorijske vode unutar teorije međunarodnih odnosa.²⁹ Dok su priručnici izraz nastojanja da se znanja saberu, u časopisima se objavljuju kritike i pregledni članci koji uokviriti disciplinu, eventualno ponuditi smernice za dalja istraživanja ili ukazati na potencijalne pravce razvoja. Među autorima ovih članaka su vodeći teoretičari i istraživači čiji stavovi imaju uticaja na politiku naše discipline. Međutim, stiče se utisak da inovacije (pa i nadmetanje) unutar literature postoje, ali nisu „veliki skokovi” već „kumulativni napori” i pokušaji reformulacije epistemologije.³⁰

Uobičajeno je da se neki pogled na međunarodne odnose obično organizuje u okviru tzv. velike debate ili kroz škole mišljenja koje postoje paralelno i nalaze se u dijalogu ili međusobnim sporenjima u objašnjavanju složene stvarnosti u svetu, ili pak manjih rasprava koje se tiču pojedinih užih problema, teorija ili istraživačkih pitanja.³¹ Takođe, tu su i teorijski radovi koji nude kritički osvrt na sociologiju discipline, koja postaje sve popularnija u poslednje dve decenije.³² Ovde je potrebno napraviti i razliku između teorije u opštem smislu i pojedinačnih teorija. Može se sa velikom sigurnošću prihvatiti tvrdnja Dana i kolega da su današnji međunarodni odnosi „vođeni teorijom, teorijski pismeni i posvećeni teoriji”.³³ Sledeći Viverov komentar o reprodukciji „debatnog” narativa o istoriji međunarodnih odnosa, i u nameri da se ponudi jedan mogući okvir za posmatranje aktuelne disciplinarnе dinamike, fokusiraću se na metateorijska pitanja (ontologija i epistemologija), kao i empirijska uporišta u Rozenauovom viđenju promenljive svetske politike.

---

²⁹ Primera radi, pogledati već navođeni specijalni broj časopisa *European Journal of International Relations* u čast Keneta Volca na temu “The End of IR Theory?” (2013).

³⁰ Uglavnom na planu epistemologije i reorganizovanja teorijskih pravaca u okviru međunarodnih odnosa. Džekson i Nekson predlažu organizovanje međunarodne teorije u tri porodice (Patrick Thaddeus Jackson and Daniel H. Nexon, “International theory in a post-paradigmatic era: From substantive wagers to scientific ontologies”, op. cit., p. 555); Benet ističe prednost kauzalnih mehanizama (Andrew Bennet, “The mother of all isms: Causal mechanisms and structured pluralism in International Relations theory”, op. cit., p. 473).

³¹ Videti o potrebi za izgradnjom sociologije nauke u oblasti međunarodnih odnosa u: Ole Waeber, “The Sociology of a Not So International Discipline: American and European Developments in International Relations”, *International Organization*, Vol. 52, No. 4, 1998, pp. 687–727.

³² Pogledati npr. specijalni broj časopisa *International Organization* (Vol. 52, No. 4, 1998) i specijalni broj časopisa *European Journal of International Relations* (Vol. 19, No. 3, 2013), što su neki od primera razumevanja dinamike i ključnih pitanja i tema u okviru discipline međunarodnih odnosa.

³³ Tim Dunne, Lene Hansen and Colin Wight, “The end of International Relations theory?”, op. cit., p. 406.

Teorija

Kada razmatraju položaj teorije u međunarodnim odnosima, vodeći autori iskazuju optimizam, ali i ne kriju razočarenje povodom trenutnih dometa i ambicija teorijskih poduhvata. Dok jedni iskazuju nezadovoljstvo zato što nema jedne i jedinstvene „velike teorije“, drugi smatraju da je disciplina dobrog teorijskog „zdravlja”.³⁴ Deo rada koji sledi posvetićemo shvatanju teorije, te ćemo posredstvom ventovske ontološko-epistemološke matrice pokušati da sistematizujemo uvide o teoriji i teorijama u novijoj literaturi.

Promena u svetskoj politici zahteva nove pristupe, koncepte i teorije kojima ćemo moći da proučavamo složeni svet i da se odmaknemo od višedecenijske vezanosti za državu na šta upućuju tradicionalni pristupi, realizam i liberalizam, smatra Rozenau, čiji dvodelni model sistema omogućava sagledavanje aktera koji nisu vezani suverenosti. S druge strane, Ventova društvena ontologija i konstituisanje društvenih vrsta, te kauzalna teorija značenja u odnosu na deskriptivnu i diskurzivnu omogućavaju razumevanje složenih pojava. Na ovom tragu, Dan, Hansen i Vajt slede Rozenaua i upućuju na to šta disciplina međunarodnih odnosa proučava – međunarodni politički sistem kao „složeni otvoreni sistem”.³⁵ Prema tome, moguće je na jedan fleksibilniji način, u duhu teorijskog pluralizma, uzeti raznovrsna pitanja koja proučavamo, a koja su deo tog međunarodnog političkog sistema.

Epistemologija treba da nam pomogne u pogledu načina na koji proučavamo i kako saznajemo, tj. bavi se teorijom i metodom. Prema Ventu, teorija ima više značenja i može da bude eksplanatorna, normativna, pozitivna, konstitutivna ili da, pak, služi kao „sočivo”.³⁶ Ovo poslednje je u skladu sa Popperovim „svakodnevnim” shvatanjem teorije. Očekivano je da epistemologija u jednom složenom međunarodnom sistemu odgovara teorijskom pluralizmu i većem broju različitih objašnjenja. U društvenim naukama, pluralizam je “neophodan i očekivan” zato što, za razliku od prirodnih nauka, nismo u mogućnosti da uvek precizno utvrdimo kauzalne mehanizme”.³⁷

³⁴ Uporediti: Chris Brown, “The poverty of Grand Theory”, op. cit.

³⁵ Tim Dunne, Lene Hansen and Colin Wight, “The end of International Relations theory?”, op. cit., p. 417.

³⁶ Stefano Guzzini, “The ends of International Relations theory: Stages of reflexivity and modes of theorizing”, *European Journal of International Relations*, Vol. 19, No. 3, 2013, p. 521. Vent takođe koristi metaforu „sočiva”.

³⁷ Pogledati u: Tim Dunne, Lene Hansen and Colin Wight, “The end of International Relations theory?”, op. cit., p. 417.

Uobičajeno je da se prilikom definisanja teorije polazi od društvenih nauka u opštem smislu. Uticajnu definiciju teorije u međunarodnim odnosima dao je Kenet Volc (Kenneth Waltz) i time u velikoj meri odredio orijentaciju i tip budućih istraživanja, njihovu teorijsku ambiciju, usmeravajući disciplinu u pravcu teorije srednjeg obima. Volc teoriju shvata kao vrstu „mentalne slike” ili „uprošćene predstave” „koja pokazuje kako je ta oblast organizovana i kako su njeni delovi povezani” i „treba da nam koristi prilikom objašnjavanja onoga što se dešava u određenoj oblasti aktivnosti”.³⁸

Positivizam već dugo figurira kao intelektualni uzor u pogledu metoda proučavanja međunarodnih odnosa i Poperov metod pobijanja, uz jedno „obično”, „svakodnevno” viđenje teorije. Poper je u skladu sa svojim viđenjem teorije koja treba da bude u stanju da bude opovrgnuta novim činjenicama ukazivao na značenje teorije kao analitičkog sočiva koje može da pomogne da razumevamo stvarnost.³⁹ Ovo bi bilo svakodnevno viđenje teorije.

Nasuprot tome, „akademsko” razumevanje teorije podrazumeva složeniji i rigorozniji sistem odnosa. Dan i kolege smatraju da teorijske ideje treba da logički slede jedna iz druge i, uopšte, one ne smeju da protivreče jedna drugoj, ili u najmanju ruku treba da imaju nekakav jasno definisan međuodnos, a kada se protivrečnosti dogode one predstavljaju potencijalni problem za teoriju. Kada počnemo da se sistematično odnosimo prema našim teorijama, pojavljuju se problemi „drugog reda”. Takvi problemi se tiču najboljeg načina za postizanje sistematičnosti i sporova o tome kako razumemo „objašnjenje”, „uzročnosti” itd. Akademski proces teoretizovanja može često da pruži objašnjenja koja idu nasuprot onome što bi moglo da sugeriše iskustvo.⁴⁰ Ovde je važno napraviti razliku između teorije i iskaza naučnog zakona, na šta ukazuju isti autori, podvlačeći Volcovu tvrdnju ističući da „kod Volca, teorije objašnjavaju zakone; primećujemo ovu

³⁸ Kenet N. Volc, *Teorija međunarodne politike*, Centar za civilno-vojne odnose i Alexandria press, Beograd, 2008, str. 5.

³⁹ Prema Poperu, teorije možemo razumeti kao „mreže bačene da uhvatimo ono što nazivamo svetom (...); da racionalizujemo, objasnimo i ovladamo” (navedeno prema: Tim Dunne, Lene Hansen and Colin Wight, “The end of International Relations theory?”, op. cit., p., 408). Na tragu zdravorazumskog značenja teorije Naj i Velč kažu da „(č)ak i kada mislimo da nas vodi zdrav razum, obično postoji neka skrivena teorija koja rukovodi našim delanjem. Mi, jednostavno, ne znamo ili smo zaboravili što je to. Kada bismo osvestili teorije koje nas vode bolje bismo razumeli njihove prednosti i nedostatke, kao i to kada je najbolje da ih primenimo” (Joseph S. Nye Jr. and David A. Welch, *Understanding Global Conflict and Cooperation: Intro to Theory and History*, op. cit., p. 16).

⁴⁰ Tim Dunne, Lene Hansen and Colin Wight, “The end of International Relations theory?”, op. cit., p. 409.

regularnost između događaja tipa A i događaja tipa B, ali nam je potrebna teorija da objasni zašto se to dešava”.⁴¹

U odnosu na to moguće je dalje se zapitati da li, pak, teorija međunarodnih odnosa danas prolazi kroz nekakvu krizu ili staganciju. Da bi se ovo pitanje moglo razumeti, posebno je, smatra Braun, razlikovati ciljeve teorije, koja može „otkrivati svet” ili teorija koja „vodi delanje”.⁴² Šta bi onda mogla da predstavlja disciplina međunarodnih odnosa u teorijskom smislu, šta bi bili njeni ciljevi? Za Dana i njegove kolege, teorija bi trebalo da „formuliše studije” i „promeni različite prakse” u međunarodnim odnosima.⁴³ Prakse međunarodnih odnosa su u tesnoj vezi sa proizvodnjom znanja i sociologijom discipline koja takođe igra ulogu u konstituisanju disciplinarnih rasprava i značenja, što je predmet sledećeg odeljka.

O sociologiji međunarodnih odnosa

(Velika) teorija i velike rasprave

Istorija discipline međunarodnih odnosa se obično prikazuje u tri ili četiri velike debate. Prva se odigrala tokom tridesetih i četrdesetih godina 20. veka između idealista i realista. U drugoj su razgovarali tradicionalisti i bihejvioralisti tokom šezdesetih godina, dok je treća (ili četvrta) debata tokom osamdesetih godina vođena između pozitivista i postpozitivista, odnosno racionalista i reflektivista.⁴⁴ Rasprave su prihvaćene kao uobičajen način da se ponudi smisao sagledavanju razvoja discipline u poslednjih sto godina. Pitanje je ima li uopšte pobednika i na koji način se određene rasprave predstavljaju na osnovu ključnih radova. Kritike idu na tu stranu da osporavaju određene tipizirane prikaze rasprava i uvreženih mišljenja.⁴⁵ Za razumevanje dinamike razvoja međunarodnih odnosa kao discipline,

⁴¹ Ibid.

⁴² Chris Brown, “The poverty of Grand Theory”, op. cit., p. 484.

⁴³ Tim Dunne, Lene Hansen and Colin Wight, “The end of International Relations theory?”, op. cit., p. 408.

⁴⁴ Pogledati više o tome u: Peter Marcus Kristensen, “Discipline admonished: On International Relations fragmentation and the disciplinary politics of stocktaking”, *European Journal of International Relations*, Vol. 22, No. 2, 2016, pp. 243–267.

⁴⁵ Za genealogiju velikih rasprava videti i u: Scott Hamilton, “A genealogy of metatheory in IR: How ‘ontology’ emerged from the inter-paradigm debate”, *International Theory*, Vol. 9, No. 1, 2017, pp. 136–170. O mogućnostima reprodukcija postojećih tradicija u međunarodnim odnosima i (ne)mogućnosti promene vrlo precizno argumentuju Dan i kolege kada parafraziraju Venta da

pored velikih debata i usvajanja dominantnog, pozitivističkog značenja teorije, značajnu ulogu su odigrale i koncepcije filozofije nauke koje su tokom sedamdesetih godina minulog veka našle primenu u međunarodnim odnosima – „naučne paradigme” (Tomas Kun) i „istraživački programi” (Imre Lakatoš).

Istraživački programi u međunarodnim odnosima i velike teorije

Teoretičari se na različite načine odnose prema mogućnosti izgradnje osnove za teoriju međunarodnih odnosa i merenja njenih dostignuća u odnosu na dva uobičajena metodološka aparata. Prvi su tzv. naučne paradigme u kojima se neka disciplina razvija, dok drugi krak predstavljaju tzv. istraživački programi.⁴⁶ Kun je definisao paradigmu kao izraz „normalne nauke”, koju u kontekstu teorije međunarodnih odnosa može razumeti kao izraz jedne paradigme (pa i „velike teorije”) pri čemu se „sva istraživanja u okviru nje odvijaju prema pravilima preovlađujuće paradigme”.⁴⁷ Prema ovome je moguće zamisliti da su liberalizam i realizam u jednom pozitivističkom ključu primer dominantne „normalne” nauke u međunarodnim odnosima do kraja treće velike rasprave i tada dominantni pogledi na svet.⁴⁸ Kada nauka u okviru jedne paradigme dođe u krizu, stara paradigma se napušta usled nemogućnosti prevazilaženja njenih unutrašnjih protivrečnosti. Prema Lakatošu, „mi ne možemo da dokažemo teorije ali ni da ih opovrgnemo”, pa je stoga potrebno da se pažnja obrati na „serije teorija koje naziva istraživačkim programom”.⁴⁹ Ovo je značajno za ocenjivanje opšteg statusa teorije. U okviru naučno-istraživačkog programa se nalaze serije teorija koje su povezane skupom konstitutivnih i upravljivih pretpostavki i sastoje

---

je „disciplina ono što mi od nje načinimo”, pri čemu je promena moguća i zavisi od načina na koji se uhvatimo u koštac sa fragmentacijom i pluralizmom (Tim Dunne, Lene Hansen and Colin Wight, “The end of International Relations theory?”, op. cit., p. 417).

⁴⁶ Za prikaz i raspravu na ovu temu, pogledati Marina Ilić i Nikola Jović, „Naučne revolucije: Poper, Kun, Lakatoš i nauka o međunarodnim odnosima”, *Sinteza*, god. 3, br. 1, 2011, str. 93–114.

⁴⁷ *Ibid.*, str. 98.

⁴⁸ „Normalnu nauku Kun definiše kao uobičajeno stanje nauke u kojem se istraživanja odvijaju po pravilima jedne preovlađujuće paradigme. Sa druge strane, naučne revolucije za Kuna su one nekumulativne razvojne epizode u kojima je starija paradigma u potpunosti ili delimično zamenjena novom, koja je nespojiva sa tom starom. Naučne revolucije, stoga, prekidaju akumulativne periode razvoja normalne nauke time što inauguriraju novi pogled, novu paradigmu. Kako bi objasnio zašto i kako dolazi do takvih promena, Kun navodi osnovne odlike normalne nauke: ona je po obimu i preciznosti veoma ograničena; područja koja ona istražuje su malena; ciljevi istraživanja normalne nauke nisu nove vrste pojava itd. Iz ovoga proizlazi da normalnu nauku čini „određivanje značajne činjenice, usklađivanje činjenica sa teorijom i artikulacija teorije” (*ibid.*, str. 99).

⁴⁹ *Ibid.*, str. 100.

se od četiri dela: tvrdo jezgro, pozitivna heuristika, negativna heuristika i obruč od pomoćnih pretpostavki. Tvrdo jezgro uključuje fundamentalne premise pozitivističkih naučno-istraživačkih programa, npr. neorealizam ili liberalizam.⁵⁰ Drugu mogućnost predstavlja i reafirmacija kontinentalne misli koja nije u svojoj orijentaciji pragmatistička i empirijska, već se okreće prema teorijskom i kritičkom promišljanju. Autori poput Vivera kritikuju recepciju pojma sociologije nauke kroz Kuna i Lakatoša tvrdeći da se tu ne radi o sociologiji nauke, već da se Kunov značaj u izvršavanju istorijski zasnovane intervencije u filozofiju nauke, dok „Lakatoš ima konstruktivnu agendu pri definisanju procedura koje bi ponovo usadile jednu modifikovanu metodologiju pobijanja”.⁵¹ U međunarodnim odnosima doslovno prihvatanje paradigmi i istraživačkih programa nije izvodljivo.⁵² U kontekstu teorijskog pluralizma i nastojanja da se izađe iz okvira tradicionalnih paradigmi i tradicionalnih „izama” potrebno je drugačije shvatanje nauke. Istraživački programi mogu biti korisni kod ocenjivanja napretka pojedinačnih teorija (npr. liberalni institucionalizam, ili neorealizam), međutim nisu dovoljni za razmatranje napretka discipline i njenih teorija u celosti, zaključuju Nikola Jović i Marina Ilić.⁵³ Prihvaćićemo ovo stanovište, i možemo produžiti dalje na tragu Ventove sugestije da se odvija dijalog (međuparadigmatski, ili transparadigmatski) između različitih teorija tako što bismo se bavili problemima i složenim predmetom proučavanja međunarodnih odnosa. Najpoželjnije rešenje bi moglo biti da se teorija u jednom normativnom smislu usmeri na ono što Braun naziva kritičkim rešavanjem problema i predlaže složeni kompromis: da se bavimo problemima koji su „stvarni”, pri čemu je reč o stvarnosti u kojoj smo „okrenuti potrebama i problemima obespravljenih, ‘prezrenih na svetu’, umesto da se zanimamo za probleme gospodara univerzuma”.⁵⁴ Takav stav ne znači i napuštanje velike teorije, već rad na teoriji koja bi bila usmerena podjednako na delanje i na otkrivanje sveta. Ovo je u vezi i sa argumentima koje izlaže Vent kada ukazuje na mogućnost iskoraka iz ušančenih disciplinarnih pozicija, potrebu postavljanja novih pitanja u svetlu poststrukturalne intervencije u teoriji međunarodnih odnosa, odnosno problematizaciju (i postavljanje nezgodnih pitanja) i refleksivnost kao izraz društvene uloge socijalnog konstruktivizma koja je od jednakog značaja kao i otkrivanje neke naučne istine.⁵⁵

---

⁵⁰ Ibid.

⁵¹ Ole Waeber, “The Sociology of a Not So International Discipline: American and European Developments in International Relations”, op. cit., p. 693.

⁵² Marina Ilić i Nikola Jović, „Naučne revolucije: Poper, Kun, Lakatoš i nauka o međunarodnim odnosima”, op. cit., str. 104.

⁵³ Ibid., str. 111.

⁵⁴ Chris Brown, “The poverty of Grand Theory”, op. cit., p. 494.

⁵⁵ Aleksandar Vent, *Društvena teorija međunarodne politike*, op. cit., str. 79–80.

Danas je literatura saglasna da se nalazimo u dobu teorijskog pluralizma u kojem kohabitiraju različiti „izmi“, što je u skladu sa Ventovim očekivanjem dijaloga u raznovrsnosti međunarodnih teorija. Ovo je, ipak, u suprotnosti sa pojedinim mišljenjima da su međunarodni odnosi u krizi ili da se bliže kraju jer ne postoji jedna velika, „saborna“ teorija međunarodnih odnosa. Malo je verovatno da se takva teorija može u budućnosti ostvariti, te stoga u ovom radu zastupamo stanovište pluralizma i dijaloga u teoriji međunarodnih odnosa. U nastavku ćemo se razmotriti različite ocene o trenutnom stanju disciplinarnog pluralizma i karakterizacije dinamike aktuelnih teorijskih i tematskih rasprava o pozicioniranosti i izgledima pluralističkih međunarodnih odnosa, uz osvrt na kritičke i kumulativne poglede na teoriju.

Kriza međunarodnih odnosa ili kriza mišljenja o „Velikoj teoriji“?

Današnja disciplina međunarodnih odnosa i njene teorije su u rasutom i pluralnom stanju, ali to ne znači da ona prolazi kroz parališuću krizu koja bi zaustavila dalji razvoj. Upravo zbog njene samorefleksivnosti, teoretičari se upuštaju u „Dinterparadigmatske rasprave“ tokom osamdesetih godina prošlog veka.⁵⁶ Stoga i Braun daje uputstvo kada kaže da nije realno očekivati da međunarodni odnosi proizvode nekakvu veliku teoriju unutar društvenih nauka i da su ograničeni dometi takvih očekivanja – „mi smo potrošači, ne i proizvođači Velike teorije“.⁵⁷ Za Holstija, glavni razlozi za prestanak interesovanja za razvoj objedinjujuće teorije međunarodnih odnosa tokom Hladnog rata se kriju u neostvarenim „očekivanjima od napretka“ i preusmeravanju pažnje na teme poput kriznog odlučivanja, odvrćanja, savezništava, međunarodnih režima i korelata rata.⁵⁸ Drugim rečima, istraživanje u polju međunarodnih odnosa je krenulo putem specijalizacije napuštajući prethodne zamisli o jedinstvenoj i usklađenoj velikoj teoriji do kraja osamdesetih godina. Disciplina se u velikoj meri i dalje reprodukovala kroz pripovedanje o dobitnicima i gubitnicima Velikih debata.

Kakvi su, onda, današnji teorijski poduhvati? Kao glavni teorijski poslovi u međunarodnim odnosima se u najopštijem smislu uzimaju razvijanje teorija i

---

⁵⁶ O genealogiji metateorije i kako je došlo do velikog interesovanja za ontologiju u vreme interparadigmatske, treće velike debate pogledati u: “A genealogy of metatheory in IR: How ‘ontology’ emerged from the inter-paradigm debate”, op. cit., pp. 136–170.

⁵⁷ Chris Brown, “The poverty of Grand Theory”, op. cit., pp. 484–485.

⁵⁸ K. J. Holsti, “Scholarship in an era of anxiety: The study of international politics during the Cold War”, op. cit., p. 36.

testiranje teorija.⁵⁹ Džon Miršajmer (John Mearsheimer) i Stiven Volt (Stephen Walt) kritikuju danas preovlađujuće interesovanje za testiranje teorija u američkoj nauci o međunarodnim odnosima, što se, posledično, nepovoljno odražava na mogućnost razvoja novih teorija. U Evropi je prisutnija reflektivna kontinentalna misao⁶⁰ koja postavlja drugačije teorijske ciljeve, što je, u osnovi, i deo poznate rasprave o tome da li su međunarodni odnosi pre svega „američka” ili „globalna” disciplina.⁶¹ Kako se, onda, u ovakvo viđenje uklapa narativ o krizi i kraju međunarodnih odnosa, i u odnosu na šta možemo meriti dostignuća i nivo razvijenosti (pluralizovane) teorije? Braun iznosi argument da eventualna kriza međunarodnih odnosa „proističe iz odbijanja da se pozabavimo pitanjima iz ‘stvarnog sveta’ pre nego li usled nedostatka teorijske imaginacije”.⁶² Kakva onda treba da budu naša očekivanja od teorije? Ne treba padati u depresiju, savetuje nas Braun, zato što međunarodni odnosi ne omogućavaju značajnije teorijske inovacije za društvene nauke, već od njih pozajmljuju teorijske elemente koje posle prilagođavaju svom predmetu.⁶³ Ima i onih autora koji ne isključuju mogućnost razvoja nekakve velike teorije u budućnosti. Realistički teoretičari Miršajmer i Volt, na tragu višedecenijske dominacije tog pravca u teorijskoj matici su oprezni optimisti kada je reč o mogućnosti stvaranje velike teorije ili moćne teorije srednjeg obima u budućnosti. Oni smatraju da tu mogućnost ne treba otpisati nego treba nastaviti rad na temama koje su slabo konceptualizovane, što ne bi trebalo da osujete danas popularni programi testiranja hipoteza.⁶⁴

⁵⁹ Videti u: Tim Dunne, Lene Hansen and Colin Wight, “The end of International Relations theory?”, op. cit.

⁶⁰ Vent o reflektivnoj teoriji piše: „Znanje poteklo od reflektivne ili kritičke teorije uopšteno je mnogo korisnije za promene sveta nego za rad u njemu. Obe vrste znanja su naučne, ali s različitim normativnim završecima. Na kraju krajeva, postavlja se pitanje čemu nauka o međunarodnim odnosima služi? Društveni naučnici ne mogu sami odgovoriti na ovo pitanje, ali pomažući nam da postanemo reflektivni, idealizam nam barem daje šansu” (Aleksandar Vent, *Društvena teorija međunarodne politike*, op. cit., str. 323).

⁶¹ O ovome videti takođe u: Ole Waever, “The Sociology of a Not So International Discipline: American and European Developments in International Relations”, op. cit. Viver zapaža da je mala razlika između američkih i svetskih međunarodnih odnosa. Dobro je pitanje kuda je disciplina otišla skoro dvadeset godina od Viverovog članka u kojem je ukazao da su značajnije razlike među teorijama i paradigmama, nego što je to slučaj kod nacionalnih škola (p. 688).

⁶² Chris Brown, “The poverty of Grand Theory”, op. cit., p. 485.

⁶³ Ibid.

⁶⁴ John J. Mearsheimer and Stephen M. Walt, “Leaving theory behind: Why simplistic hypothesis testing is bad for International Relations”, *European Journal of International Relations*, Vol. 19, No. 3, 2013, p. 445.

Navedene kritike su opravdane i zahtevaju razmatranje pitanja koja se tiču velikih rasprava i disciplinarne politike u okviru sociologije međunarodnih odnosa. U veoma citiranom članku od 1998. Godine, povodom pedesetogodišnjice časopisa *International Organization*, Viver iznosi argumentovanu kritiku da je disciplinarna istorija međunarodnih odnosa uglavnom obnavljana u narativima zasnovanim na površnom i nepotpunom razmatranju, što doprinosi stvaranju disciplinarnih „mitova” čijim se prenošenjem dalje utemeljuje pojednostavljena i iskrivljena slika o značajnom i ishodovanom teorijskom nasleđu.⁶⁵ Najbolji primer je svođenje Druge debate na raspravu između Mortona Kaplana i Hedlija Bula, što je, za Vivera, bitno pojednostavljena slika ključnih koraka pre pluralnih međunarodnih odnosa u poslednjih dvadesetak godina.

Pojedini autori smatraju da nema potrebe za tim da se osmisli velika teorija međunarodnih odnosa, jer bilo kakva konačna pobeda u tom smislu nije od većeg značaja. Endru Benet (Andrew Bennet) tako navodi stav eklektičara Sila i Kacenstina koji smatraju da nema potrebe da se razvija velika teorija zato što je kontraproduktivno da jedna od teorija pobedi, već oni rešenje vide u „'eklektičnoj' mešavini teorija i metoda da bismo bolje razumeli svet”.⁶⁶ Ovim se uvažava sagledavanje sveta i društvenih pojava u njihovoj složenosti za koju jedna teorija nije realistično rešenje. Iako je poziv na eklektizam privlačan za današnje istraživače, to, dabome, ne znači i manje rigorozan odnos prema principima i metodu koje eklektizam održava u okviru ispravnog i naučno utemeljenog bavljenja međunarodnim odnosima.⁶⁷ Imajući u vidu da pluralizam i eklektizam zadobijaju sve veću pažnju teoretičara i istraživača, opravdano se postavlja kako mogu biti ocenjene današnje teorijske rasprave.

Pojedine autori ističu da novije rasprave manjkaju strašću i metateorijom. Zbog čega? Dan, Hansen i Vajt smatraju da se ontološke i epistemološke pretpostavke uzimaju zdravo za gotovo i da rad u okviru jednog teorijskog pravca nužno ne zahteva obrazlaganje izbora paradigme, „izma” ili tipa teoretizacije.⁶⁸ Ovi autori takođe sugerišu da nije reč o tome da je na delu nekakav kraj teorije u međunarodnim odnosima, već se treba zapitati „da li je pri kraju onaj deo našeg posla koji se bavi

⁶⁵ Ole Waeber, “The Sociology of a Not So International Discipline: American and European Developments in International Relations”, op. cit, p. 692.

⁶⁶ Andrew Bennet, “The mother of all isms: Causal mechanisms and structured pluralism in International Relations theory”, *European Journal of International Relations*, Vol. 19, No. 3, 2013, p. 461.

⁶⁷ Za detaljnu analizu i kritiku eklekticizma videti: Christian Reus-Smit, “Beyond metatheory?”, op. cit.

⁶⁸ Tim Dunne, Lene Hansen and Colin Wight, “The end of International Relations theory?”, op. cit., p. 418.

'meta debatom'''. Smatram da je nauka o međunarodnim odnosima daleko od ovog drugog scenarija.

Kao što se da videti iz prethodnog izlaganja, danas ne postoji jedna velika debata već niz manjih rasprava koje se tiču određenih ponavljajućih i stalnih teorijskih i metateorijskih pitanja i problema. U skladu s tim, naučnici su se bavili i pitanjem ciljeva i krajeva teorije. Hipotetičko pitanje eventualnog okončavanja teorije međunarodnih odnosa može se posmatrati kao pitanje politike naše discipline i njenog odnosa prema metateoriji. Za Dana i kolege, „pitanje nije u vezi s tim postoji li kraj [svrha] teorije u međunarodnim odnosima, već da li su radovi koji se tiču 'meta debate' došli do svog kraja”.⁶⁹ Odgovor na ovo pitanje bi se mogao naći u tome da nema kraja teorijskim poduhvatima jer će uvek biti novih pojava u svetskoj politici koje predstavljaju izazov našem razumevanju koncepata, te će stoga i disciplina imati posla. Kamo ide teorija međunarodnih odnosa i pojedinačne teorije, te kakve su današnje rasprave?

Od kraja poslednje decenije dvadesetog veka socijalni konstruktivizam zauzima značajno mesto kao oznaka za jedan široki pristup, pre nego li nekakvu uniformnu teoriju međunarodnih odnosa, što nameće pitanje uloge teorije u ovom i drugim teorijskim pristupima/pravcima. Za razliku od pozitivistički shvaćenih liberalizma i realizma, konstruktivizam je, pre svega, „skup dispozicija prema društvenoj stvarnosti koje vode tome da stavljamo veći naglasak na ideje, vrednosti, norme i prakse, uz doprinos širenju istraživačkih oblasti i stvaranju novih pojmova”.⁷⁰ Prema standardima pozitivističke epistemologije i nauke, konstruktivizam ne može biti svrstan u klasične teorije međunarodnih odnosa. Istovremeno se ne sme prenebregnuti to da je konstruktivizam razvio osobene metode i istraživačka, konstitutivna pitanja u razgranatoj i raznovrsnoj mešavini istraživačkih interesovanja. Konstruktivistička metodologija bi u osnovi bila induktivna, interpretativna i istorijska.⁷¹

Od velikih debata i velikih teorija prema kritičkom pluralizmu u 21. veku

U istoriji razvoja međunarodnih odnosa mogu se pronaći dela koja služe kao „kanoni” ili izvori kritičkih ideja i inovacije. Tako ovde uzimamo Ventovu *Društvu*

⁶⁹ Ibid., p. 416.

⁷⁰ Navedeno prema: Chris Brown, “The poverty of Grand Theory”, op. cit., p. 490.

⁷¹ Jedan od primera konstruktivističkog stila rezonovanja je tzv. subjektivistička metodologija koju predlaže Vensan Pulio: Vincent Pouliot, “‘Subjectivism’: Toward a Constructivist Methodology”, *International Studies Quarterly*, Vol. 51, No. 2, 2007, p. 359 i dalje.

teoriju, Volcovu *Teoriju međunarodne politike* i Rozenauovu *Turbulenciju* kao izvore onoga što Braun naziva inovacijom unutar discipline. Pojedini autori smatraju da nakon objavljivanja Volcove *Teorije* (1979) nastupa tzv. period inovacije i osporavanja u disciplini.⁷² Osporavanje dominacije realizma i liberalizma došlo je uglavnom od strane kritičke teorije i narastajućeg konstruktivizma tokom kasnih osamdesetih i devedesetih godina prošlog veka, kao na primer u kritičkim radovima Ričarda Ešlija (Richard Ashley) i Vokera (R. B. J. Walker) na račun neorealizma i realističke tradicije.⁷³ Nakon devedesetih godina prošlog veka i afirmacije konstruktivizma i proširivanja polja za diskusiju, prema zagovornicima tzv. integrativnog pluralizma nakon treće velike debate, danas je nastupilo, smatra se, razdoblje nelagodnog primirja u kojem različiti teorijski pristupi polažu pravo na objašnjenje složenih pojava.⁷⁴ Ta varijanta teorijskog mnoštva prihvata validnost većeg broja teorijskih pristupa koji mogu, svaki sa svoje strane, doprineti sveobuhvatnijem i multidimenzionalnom razumevanju složenih pojava.⁷⁵ Može se tvrditi da bi takvo usmerenje moglo biti rešenje na nivou integracije znanja i podsticanja daljeg dijaloga u okviru širokog konstruktivističkog zahvata. Kako bi to moglo da izgleda? Dan i saradnici su mišljenja da će krajnji test za integrativni pluralizam biti uključivanje istraživača različitih teorijskih orijentacija u zajednička istraživanja i razmatranje „alternativnih pozicija”, pri čemu oprezno ocenjuju da aktuelno stanje rasprava ne doprinosi ovakvom razvoju i da je potrebno dodatno razjasniti šta je tačno pluralizam pre nego što se ozbiljno prigrli.⁷⁶ Prethodna konstatacija u vezi sa izgledima da se pluralizam prihvati bez prethodnog temeljnog teorijskog razmatranja je opravdana i treba raditi na dubljem razumevanju odnosa između različitih teorija. Drugi autori, poput Beneta, savetuju da se uzme u obzir strukturirani pluralizam u eklekticističkom pokušaju da se spoji najbolje od postojećih teorijskih paradigmi i teorija „na način koji dopušta razumnu diskusiju i kumulativno napredovanje”.⁷⁷

Budući da i dalje nije najjasnije kako bi ovaj pluralizam mogao da podleže nekim standardima naučne rigoroznosti i doprinosu kumulativnom rastu znanja – osim u

---

⁷² Chris Brown, “The poverty of Grand Theory”, op. cit., p. 491.

⁷³ Na primer pogledati u: Richard Ashley, “The poverty of neorealism”, *International Organization*, Vol. 38, No. 2, 1984, pp. 225–286; R. B. J. Walker, “Realism, Change, and International Political Theory”, *International Studies Quarterly*, Vol. 31, No. 1, 1987, pp. 65–86.

⁷⁴ Tim Dunne, Lene Hansen and Colin Wight, “The end of International Relations theory?”, op. cit., p. 416.

⁷⁵ Ibid.

⁷⁶ Ibid., p. 417.

⁷⁷ Andrew Bennet, “The mother of all isms: Causal mechanisms and structured pluralism in International Relations theory”, op. cit., p. 461.

smislu autonomnog i nezavisnog teoretisanja više različitih pravaca – teoretičari ne odustaju od pokušaja da premoste sporenja različitih pravaca i pogleda na nauku. Benet predlaže da se pažnja posveti objašnjenju i insistira na istraživanju i teoretizaciji uzročnih mehanizama u tradiciji kritičkog realizma i naučnog realizma, jer ovi, smatra on, predstavljaju „most prema paradigmatiskim 'izmima' u međunarodnim odnosima” lišavajući se njihovih „paradigmatiskih pretenzija”.⁷⁸ Glavni dobitak usled ovakvog teorijskog rada bio bi da se, smatra Benet, „ponovo usklađuju ontološke pretpostavke, epistemološki pristupi i istraživački metodi”, što kod politikologa dosad nije nailazilo na značajniji prijem.⁷⁹ Kao primeri mehanizama u okviru konstruktivističkog pristupa su teorije o uveravanju, intersubjektivnim značenjima, diskurzivnoj komunikaciji, učenju, imenovanju i posramljivanju, uokvirivanju, legitimnosti i normi prikladnosti.⁸⁰ Ovo može biti važno zbog čuvanja mogućnosti dijaloga sa drugim teorijama i pravcima, kao i standarda za konstruktivističku metodologiju.

Danas se u literaturi čuju i glasovi koji pozivaju na sintezu ili proširivanje mogućnosti teorijskog tako što bi se radilo na stvaranju kritičke teorije koja rešava probleme, kao što argumentuje Braun.⁸¹ Pozivajući se na rasprave vođene osamdesetih godina zasnovane na radu kritičkog teoretičara Roberta Kokska, Braun ukazuje na značaj pitanja o teoriji kao spekulativnom ili akcionom sredstvu i nalazi da je Vajtova podela teorija na one koje otkrivaju svet i na one koje usmeravaju delanje dobar korak za dalje promišljanje, te u tom smislu jedna optimalna teorija bi trebalo istovremeno da rešava probleme i da bude kritička.⁸² Ovo se može učiniti nemogućim zadatkom, ali to je svakako cilj kojem treba težiti u interdisciplinarnom i pluralističkom, kritičkom i eklektičkom dijalogu teorija koje teže objašnjenju i razumevanju složene stvarnosti.

Predmet značajnijeg interesovanja u novije vreme postao je poziv na „novi konstruktivizam”, koji bi pod svojim okriljem okupio veći broj teoretičara koji se bave teorijom praksi i relacionalizmom.⁸³ Tako Dejvid MekKort (David McCourt) iznosi argument prema kojem je „praktičko-relacioni obrt” potreban zato što konstruktivizam biva pretežno shvaćen pomoću ontologije koja uzima identitet,

---

⁷⁸ Ibid., p. 462.

⁷⁹ Ibid., p. 475.

⁸⁰ Ibid., p. 468.

⁸¹ Chris Brown, “The poverty of Grand Theory”, op. cit., p. 483.

⁸² Ibid., p. 494.

⁸³ David M. McCourt, “Practice Theory and Relationalism as the New Constructivism”, *International Studies Quarterly*, Vol. 60, No. 3, 2016, pp. 475–485.

normu i kulturu kao predmet proučavanja, a pritom ograničava fokus konstruktivizma koji bi mogao da bude proširen i na teoriju praksi i relacionizam. Na taj način, MekKort sugerše kao glavne iskorake razmatranje teorija praksi i odnosa i mogućnost prevazilaženja problematičnih dihotomija materijalno-ideaciono i delatnik-struktura.⁸⁴ Vrlo je moguće da će ovaj poziv izazvati rasprave među konstruktivistima raznih vrsta, a mogao bi da posluži i kao primer teorijske debate na planu ontologije ili uspešnog pluralističkog i eklektičkog teorizovanja čiji učinci ne moraju ostati samo u granicama tog pristupa.

Na planu epistemologije, podela između pozitivista i postpozitivista i dalje određuje mogućnosti za dijalog i eventualni zajednički rad. Dejvid Lejk (David Lake) je ipak skeptičan da bi pluralizam mogao da dovede do transdisciplinarnog dijaloga, pa sugerše da je najbolje da „svako radi u svojoj bašti” i da razmenjuje teorijska dobra nakon što „paradigmatski ratovi” uminu, a teorije nastave svoj život.⁸⁵ Miršajmer i Volt takođe smatraju da je pluralizam opravdan i zaključuju da ima „mnogo puteva do bolje teorije” kao stalnog cilja nauke o međunarodnim odnosima.⁸⁶ Temu međunarodnih praksi naglašavaju Stefano Guzzini (Stefano Guzzini) i Kristijan Reus-Smit (Christian Reus-Smit). Prvi ukazuje na potrebu razlikovanja između praktičnog i naučnog znanja u konstituisanju discipline, jer to može da pospeši „vidljivost središnjeg mesta teorija, ali i da doprinese preispitivanju odnosa prema međunarodnoj praksi i praksama”.⁸⁷ Drugi smatra da eklekticistički projekat treba da u potpunosti sagleda konsekvence pragmatističke epistemologije, što bi moglo da doprinese stvaranju „praktičnih oblika znanja”.⁸⁸ U rastućoj različitosti, međunarodni odnosi nastoje da savladaju i granice uslovljene ekonomskom moći i raspodelom resursa i znanja u svetu pod okriljem postkolonijalnog ili globalnog obrta u disciplini. U svom kritičkom radu koji uzima perspektive Trećeg sveta u obzir ovo demonstrira Arlin Tikner (Arlene B. Tickner), zalažući se za dekolonizaciju discipline. Za Tiknerovu, međunarodni odnosi su „proizvod mnogih znanja rasutih duž filozofskog, geografskog i predmetnog spektra” i moguće ih je videti na drugačiji način, ali to zahteva „preokretanje ogromne razlike

---

⁸⁴ Ibid., p. 475.

⁸⁵ David A. Lake, “Theory is dead, long live theory: The end of the Great Debates and the rise of eclecticism in International Relations”, *European Journal of International Relations*, Vol. 19, No. 3, 2013, pp. 580, 581.

⁸⁶ J. Mearsheimer and Stephen M. Walt, “Leaving theory behind: Why simplistic hypothesis testing is bad for International Relations”, op. cit., p. 450.

⁸⁷ Stefano Guzzini, “The ends of International Relations theory: Stages of reflexivity and modes of theorizing”, op. cit., p. 538.

⁸⁸ Christian Reus-Smit, “Beyond metatheory?”, op. cit., p. 606.

u raspodeli intelektualne moći koja postoji između centra i periferije”, uz „bavljenje filozofijom nauke, političkom ekonomijom znanja, i istorizacijom veza između proizvodnje znanja, cirkulacije i njegovog ponovnog prisvajanja”.⁸⁹

Zaključak: Rozenau, Vent i dalje prema inovaciji u teoriji međunarodnih odnosa?

Šta znamo o stanju međunarodnih odnosa danas i u kojoj meri njihova istorija može biti razlog za skepticizam ili optimizam u pogledu daljih teorijskih kretanja? Dok jedna grupa proučavalaca smatra da je nastupio zastoj u razvoju prema očekivanjima postavljenim nakon „ratova” diferencirajućih „paradigmi”, „pristupa” ili „izama”, drugi smatraju da je moguće da će disciplina napredovati u okviru mnogostrukih, pluralnih teorija koje svet vide na različit način, ili da je moguće premošćavanje jaza u okviru realističko-konstruktivističke sinteze.⁹⁰ Ovo je kompatibilno sa različitim značenjima i dimenzijama teorije, te nastojanjima da se nastavi dijalog kako u okviru pojedinačnih pravaca, tako i unutar eklektičke i pluralističke teorijske koncepcije. Danas se istovremeno radi na normativnim, metateorijskim, ontološkim i empirijskim projektima u okvirima međunarodnih odnosa i njihovi doprinosi su važni svaki na svoj način. Dok pozitivistička nauka i dalje čuva svoj renome u okviru tradicionalnih pristupa, novi pogledi i mogućnosti su predstavljeni u okviru postpozitivističke i kritičke struje, što ne sprečava njihov dijalog – sasvim suprotno, rani pluralizam i eklekticizam su otvorili prostor za dijalog i saradnju koji za sad signaliziraju oprezni optimizam.

Kada je reč o mogućnostima za budući razvoj discipline, ovaj pregled možemo da zaključimo slažući se sa ocenom koju daju Džekson i Nekson da „budućnost međunarodne teorije može biti svetla, ali ona neće izgledati kao linearna ekstrapolacija onoga što je prethodilo. Ovo je, možda, 'napredak'”.⁹¹ Nesumnjivo

---

⁸⁹ Arlene B. Tickner, „Core, periphery and (neo)imperialist International Relations”, *European Journal of International Relations*, Vol. 19, No. 3, 2013, p. 643.

⁹⁰ Ideja Semjuela Barkina o „realističkom konstruktivizmu” može biti korisna teoriji međunarodnih odnosa van pojašnjavanja metodoloških rasprava, uključujući tu i pomoć da se specifikuje odnos između proučavanja moći u međunarodnoj politici i proučavanja međunarodnih odnosa kao socijalne konstrukcije (Samuel J. Barkin, „Realist Constructivism”, *International Studies Review*, Vol. 5, No. 3, 2003, p. 325).

⁹¹ Patrick Thaddeus Jackson and Daniel H. Nexon, „International theory in a post-paradigmatic era: From substantive wagers to scientific ontologies”, op. cit., p. 560.

je da ohrabruje pojavljivanje „novih glasova” i jačanje interesovanja za proučavanje međunarodnih odnosa na „periferijama” međunarodnog sistema, čime međunarodni odnosi prolaze kroz prvu fazu nove transformacije i globalizovanja. Ostaje da se vidi na koji način će naučna zajednica odgovoriti na ove perspektive, bilo da se krene putem prodornijeg dijaloga u ranom dobu teorijskog pluralizma ili da se više radi na kritičkom rešavanju problema koje svakodnevno ispostavlja turbulentna svetska politika.

Bibliografija

- Ashley, Richard, “The poverty of neorealism”, *International Organization*, Vol. 38, No. 2, 1984, pp. 225–286.
- Barkin, Samuel J., “Realist Constructivism”, *International Studies Review*, Vol. 5, No. 3, 2003, pp. 325–342.
- Bennet, Andrew, “The mother of all isms: Causal mechanisms and structured pluralism in International Relations theory”, *European Journal of International Relations*, Vol. 19, No. 3, 2013, pp. 459–481.
- Brown, Chris, “The poverty of Grand Theory”, *European Journal of International Relations*, Vol. 19, No. 3, 2013, pp. 483–497.
- Buzan, Barry and Richard Little, “Why International Relations has Failed as an Intellectual Project and What to do About it”, *Millennium: Journal of International Studies*, Vol. 30, No. 1, 2001, pp. 19–39.
- Carlsnaes, Walter, Risse, Thomas and Simmons, Beth A. (eds), *Handbook of International Relations*, 2nd edition, Sage, London, 2013.
- Dunne, Tim, Hansen, Lene and Wight, Colin, “The end of International Relations theory?”, *European Journal of International Relations*, Vol. 19, No. 3, 2013, pp. 405–425.
- Guzzini, Stefano, “The ends of International Relations theory: Stages of reflexivity and modes of theorizing”, *European Journal of International Relations*, Vol. 19, No. 3, 2013, pp. 521–541.
- Hamilton, Scott, “A genealogy of metatheory in IR: How ‘ontology’ emerged from the inter-paradigm debate”, *International Theory*, Vol. 9, No. 1, 2017, pp. 136–170.
- Holsti, K. J., “Scholarship in an era of anxiety: The study of international politics during the Cold War”, in: Tim Dunne, Michael Cox and Ken Booth (eds), *The Eighty Years’ Crisis: International Relations 1919–1999*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998, pp. 17–46.

- Ilić, Marina i Nikola Jović, „Naučne revolucije: Poper, Kun, Lakatoš i nauka o međunarodnim odnosima”, *Sinteza*, god. 3, br. 1, 2011, pp. 93–114.
- Jackson, Patrick Thaddeus, and Daniel H. Nexon, “International theory in a post-paradigmatic era: From substantive wagers to scientific ontologies”, *European Journal of International Relations*, Vol. 19, No. 3, 2013, pp. 543–565.
- Keohane, Robert, “Big Questions in the Study of World Politics”, in: Christian Reus-Smit and Duncan Snidal (eds), *The Oxford Handbook of International Relations*, Oxford, Oxford University Press, 2008, pp. 708–715.
- Kristensen, Peter Marcus, “Discipline admonished: On International Relations fragmentation and the disciplinary politics of stocktaking”, *European Journal of International Relations*, Vol. 22, No. 2, 2016, pp. 243–267.
- Lake, David A., “Theory is dead, long live theory: The end of the Great Debates and the rise of eclecticism in International Relations”, *European Journal of International Relations*, Vol. 19, No. 3, 2013, pp. 567–587.
- McCourt, David M., “Practice Theory and Relationalism as the New Constructivism”, *International Studies Quarterly*, Vol. 60, No. 3, 2016, pp. 475–485.
- Mearsheimer, John J., and Stephen M. Walt, “Leaving theory behind: Why simplistic hypothesis testing is bad for International Relations”, *European Journal of International Relations*, Vol. 19, No. 3, 2013, pp. 427–457.
- Nye, Joseph S. Jr. and David A. Welch, *Understanding Global Conflict and Cooperation: Intro to Theory and History*, 9th edition, Pearson Education, Harlow, 2014.
- Pouliot, Vincent, “‘Subjectivism’: Toward a Constructivist Methodology”, *International Studies Quarterly*, Vol. 51, No. 2, 2007, pp. 359–384.
- Reus-Smit, Christian and Duncan Snidal (eds), *The Oxford Handbook of International Relations*, Oxford University Press, Oxford, 2008.
- Reus-Smit, Christian, “Beyond metatheory?”, *European Journal of International Relations*, Vol. 19, No. 3, 2013, pp. 589–608.
- Rosenau, James N., *Turbulence in World Politics: A Theory of Change and Continuity*, Princeton University Press, Princeton, 1990.
- Simić, Dragan R., *Svetska politika: međunarodni poredak, svetska politika, globalni odnosi...*, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu i Čigoja štampa, Beograd, 2009.
- Tickner, Arlene B., “Core, periphery and (neo)imperialist International Relations”, *European Journal of International Relations*, Vol. 19, No. 3, 2013, pp. 627–646.
- Vent, Aleksandar, *Društvena teorija međunarodne politike*, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2014.

- Volc, Kenet N., *Teorija međunarodne politike*, Centar za civilno-vojne odnose i Alexandria press, Beograd, 2008.
- Waever, Ole, “The Sociology of a Not So International Discipline: American and European Developments in International Relations”, *International Organization*, Vol. 52, No. 4, 1998, pp. 687–727.
- Walker, R. B. J., “Realism, Change, and International Political Theory”, *International Studies Quarterly*, Vol. 31, No. 1, 1987, pp. 65–86.

Marko KOVAČEVIĆ

**INTERNATIONAL RELATIONS IN THE TIME OF THEORETICAL PLURALISM:
ON THE STATE OF THE DISCIPLINE AND ITS MAIN DEBATES AT THE BEGINNING
OF THE 21ST CENTURY**

Abstract: This paper takes on the key discussions in the contemporary International Relations and critically presents and evaluates the insights of the theorists in the content of the latter while systematizing them in an analytical framework based on Wendt’s ontological turn and inspired by Roseanu’s reconceptualization of change in the world politics post-Cold War. Being aware of the complexity of such a task, the framework shall, if anything, offer a reader a map that facilitates our navigation in a seemingly vast and tangled up world of IR theory, its enduring contentions and new research themes. A special attention is paid to a characterization of the discipline in the state of “theoretical peace”, with respect to the meanings and implications of today’s prevalent theoretical pluralism and eclecticism in IR. It remains to be seen in what ways the IR community will answer to these perspectives, whether it chooses to go for a bolder dialogue in an early phase of theoretical pluralism, or it will work more on “critical problem solving” of the issues that are delivered daily by turbulent world politics.

Key words: International Relations, theory, metatheory, ontology, epistemology, debates, constructivism, pluralism, eclecticism, sociology of international relations.

UDK: 321.01:327.4
Biblid: 0025-8555, 69(2017)
Vol. LXIX, br. 2–3, str. 206–226

Pregledni rad
Primljen 18. avgusta 2017.
Odobren 18. septembra 2017.
<https://doi.org/10.2298/MEDJP1703206L>

Održivost istraživačkog programa realizma u međunarodnim odnosima

Mladen LIŠANIN¹

Apstrakt: Rad razmatra teoriju realizma u međunarodnim odnosima u kontekstu metodologije naučno-istraživačkih programa (*Methodology of Scientific Research Programs* – MSRP) Imrea Lakatoša. Autor određuje pojam realizma u međunarodnim odnosima i izlaže osnove Lakatoševe analitičke matrice, te predstavlja i kritički analizira relevantne nalaze nekolicine autora koji su o ovom pitanju vodili plodnu debatu sa stanovišta filozofije nauke – Džona Vaskeza, Keneta Volca, Stivena Volta, Tomasa Kristensena i Džeka Snajdera, Kolina i Mirijam Fendijus Elman, Rendala Švelera i Vilijama Volforta. Analiza je fokusirana na dve osnovne linije sporenja: o tome da li se Lakatoševa metodologija prilikom evaluiranja realističke teorije koristi na adekvatan način, te da li je ona uopšte podesno sredstvo za preduzimanje ovakvog metateorijskog poduhvata. U zaključnom delu članka autor zastupa tezu o održivosti realističkog istraživačkog programa, uz ograničene domete primene Lakatoševe metodologije u oblasti nauke o međunarodnim odnosima.

Ključne reči: međunarodni odnosi, realizam, filozofija nauke, istraživački program, naučna paradigma.

Kada se sedamdesetih godina dvadesetog veka činilo da, pod naletima novih teorija međuzavisnosti i institucionalizma, jenjava teorijska dominacija realističke teorije, akademska javnost gotovo da nije bila spremna na realistički kontraudar u vidu strukturalne teorije Keneta Volca (Kennteh N. Waltz) izložene u njegovom

---

¹ Autor je istraživač saradnik u Institutu za političke studije, Beograd.
E-pošta: mladen.lisanin@yahoo.com

Rad je nastao u okviru projekta „Demokratski i nacionalni kapaciteti političkih institucija Srbije u procesu međunarodnih integracija“ (br. 179009) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

ključnom delu *Teorija međunarodne politike* iz 1979. godine.² Samo dve godine nakon Volca, Robert Gilpin je dao značajan doprinos realističkom novom talasu svojom teorijom o tranziciji moći i studijom *Rat i promena u svetskoj politici*.³ Gilpinovo delo ostavilo je dubok trag u razvoju teorije realizma pa i celokupne međunarodne misli krajem dvadesetog i početkom dvadeset prvog veka.⁴ Ipak, Volcova neorealistička teorija ostala je ugaoni kamen ovog pravca proučavanja međunarodne politike, zamenivši na mestu ultimativnog realističkog dokumenta do tada neprikosnovene izraze (klasičnog) realizma, dela Hansa Morgentaua (Hans J. Morgenthau) *Politika među narodima: borba za moć i mir* i Edvarda Kara (Edward H. Carr) *Dvadesetogodišnja kriza 1919–1939: uvod u studije međunarodnih odnosa*.⁵

Volcova studija prepoznata je kao ključni izraz realističke teorije kako od strane većine drugih realista, tako i od brojnih kritičara realističkog pristupa proučavanju svetske politike. Najveći broj važnih pomaka u razvoju realizma nastupio je kao eksplicitan ili implicitan odgovor na osnovne pretpostavke Volcove teorije, naročito njenog centralnog dela koji se odnosio na problem ravnoteže snaga u međunarodnoj politici, kao i na pitanje stabilnosti međunarodnog sistema. Pitanje ravnoteže snaga – koje su prepoznali još klasični realisti ali koje je Volc teorijski izbrusio – nastavio je da zaokuplja i naučnike dolazećih generacija: eminentni neoklasični realisti smatrali su da bi Volcovu zamisao ravnoteže valjalo prepraviti i dopuniti.^{6,7} Teorija ravnoteže

---

² Kenneth N. Waltz: *Theory of International Politics*, Addison-Wesley, Reading [MA], 1979. Delo je 2008. godine doživelo prevod na srpski jezik i svoje prvo izdanje u nekoj od država postjugoslovenskog prostora: Kenet N. Volc, *Teorija međunarodne politike*, Centar za civilno-vojne odnose i Aleksandrija pres, Beograd, 2008.

³ Robert Gilpin: *War and Change in World Politics*, Cambridge University Press, Cambridge and New York, 1981.

⁴ William C. Wohlforth: "Gilpinian Realism and International Relations", *International Relations*, Vol. 25, No. 4, 2011, pp. 499–511.

⁵ Hans J. Morgenthau, *Politics among Nations: Struggle for Power and Peace*, 4th edition, Alfred A. Knopf, New York, 1967 (srpsko izdanje: Hans J. Morgentau, *Teorija međunarodne politike*, CID, Podgorica, 2014); E. H. Carr, *The Twenty Years' Crisis – An Introduction to the Study of International Relations*, Palgrave, Basingstoke and New York, 2001.

⁶ Mladen Lišanin, "Power, Threats, Interests: The Notion of Balance in International Relations Theories", in: Stelian Scăunaș, Vasile Tabără, Eugen Strauțiu (eds), *Political Science, International Relations and Security Studies*, International Conference Proceedings, 8th edition, Lucian Blaga University of Sibiu, Sibiu, 2014, pp. 447–455. Pregled neoklasičnih teorija međunarodnih odnosa nudi Dragan Živojinović u: „Neoklasični realizam u teorijama međunarodnih odnosa”, *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, god. 2, br. 2, 2008, str. 367–392.

⁷ Potrebno je primetiti, međutim, fundamentalno različite pristupe analizi realizma izvan (socijalni konstruktivizam) i iznutra (strukturalni realizam) kod dvojice eminentnih autora, Ričarda Neda Leboua i Džona Miršajmera: Richard Ned Lebow, "Classical Realism", in: Tim Dunne et al. (eds),

snaga postala je tako teorija ravnoteže pretnji u defanzivnoj varijanti Stivena Volta (Stephen Walt) a potom teorija ravnoteže interesa u ofanzivnom neoklasičnom realizmu Rendala Švelera (Randall L. Schweller).⁸

Kritičari različitih provenijencija su takođe rado uzimali Volcovu teoriju za svoju metu. Jednu od uspelijih kritika, sa socijalno-konstruktivističkog dela spektra, ponudio je Aleksander Vent (Alexander Wendt), reformulišući Volcovu realističku postavku kako bi na njoj izgradio *Društvenu teoriju međunarodne politike*.⁹ Druga linija kritike, iz polja filozofije nauke, čiji je najupečatljiviji predstavnik Džon Vaskez (John A. Vasquez), iako sama po sebi nešto manje ubedljiva, pokrenula je, najpre na stranicama Američke revije za političke nauke (*American Political Science Review*), a zatim i u široj akademskoj zajednici, dugotrajnu i veoma plodnu diskusiju u kojoj se održivost realizma u međunarodnim odnosima razmatrala iz pozicije metodologije naučno-istraživačkih programa (*Methodology of Scientific Research Programs – MSRP*) Imrea Lakatoša (Lakatos).¹⁰ Svrha ovog članka je da razmotri domete i doprinose pomenute debate.

U tom cilju, nakon što se preciznije odredi pojam realizma u međunarodnim odnosima i izlože osnove Lakatoševe analitičke matrice, biće predstavljeni i kritički

---

International Relations Theories: Discipline and Diversity, Oxford University Press, Oxford, 2013, pp. 59–76; John J. Mearsheimer, "Structural Realism", in: Tim Dunne et al. (eds), *International Relations Theories: Discipline and Diversity*, op. cit., pp. 77–92. Evidentno je da ove razlike uveliko nadilaze činjenicu da Lebow piše o klasičnom, a Miršajmer o strukturalnom realizmu.

⁸ Stephen M. Walt, *Origins of Alliances*, Cornell University Press, Ithaca, 1987; Stephen M. Walt, "Testing Theories of Alliance Formation: The Case of Southwest Asia", *International Organization*, Vol. 42, No. 2, Spring 1988, pp. 275–316; Randall L. Schweller, "Bandwagoning for Profit: Bringing the Revisionist State Back In", *International Security*, Vol. 19, No. 1, Summer 1994, pp. 72–107; Randall L. Schweller, *Deadly Imbalances: Tripolarity and Hitler's Strategy of World Conquest*, Columbia University Press, New York, 1998. Kvalitetno tumačenje Švelerove teorije u domaćoj literaturi daje Vladimir Trapara, „Teorija ravnoteže interesa Rendala Švelera”, u: Milan Lipovac i Dragan Živojinović (urs), *Međunarodna bezbednost: teorijski pristupi – Uvod u studije bezbednosti*, Inovacioni centar Fakulteta bezbednosti i Akademska knjiga, Beograd, 2014, str. 161–178.

⁹ Alexander Wendt, *Social Theory of International Politics*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999 (na srpskom jeziku: Aleksandar Vent, *Društvena teorija međunarodne politike*, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2014). Videti i: Mladen Lišanin, „Identitet i integracije: neorealističko-konstruktivistička debata”, u: Zoran Milošević i Živojin Đurić (urs), *Nacionalni identitet i međunarodne integracije*, Institut za političke studije, Beograd, 2015, str. 197–213.

¹⁰ John A. Vasquez, "The Realist Paradigm and Degenerative versus Progressive Research Programs: An Appraisal of Neotraditional Research on Waltz's Balancing Proposition", *American Political Science Review*, Vol. 91, No. 4, December 1997, pp. 899–912; Kenneth N. Waltz, "Evaluating Theories", *American Political Science Review*, Vol. 91, No. 4, December 1997, pp. 913–917.

analizirani relevantni nalazi nekolicine autora (Džon Vaskez, Kenet Volc, Stiven Volt, Tomas Kristensen [Thomas Christensen] i Džek Snajder [Jack Snyder], Kolin Elman [Colin Elman] i Mirijam Fendijus Elman [Miriam Fendius Elman], Rendal Šveler, Vilijam Volfort [William Wohlforth]). Postoje dve ključne linije sporenja: o tome da li se Lakatoševa metodologija prilikom evaluiranja realističke teorije koristi na adekvatan način, te da li je ona uopšte podesno sredstvo za preduzimanje ovakvog metateorijskog poduhvata. U zaključnom delu članka biće izloženi autorovi nalazi koji ukazuju na održivost realističkog istraživačkog programa, uz ograničene domete primene Lakatoševe metodologije u oblasti nauke o međunarodnim odnosima.

Problem određenja realizma u međunarodnim odnosima

Usled sveprisutnosti i povremene teorijske dominacije u okviru discipline, realizam je vremenom postao neka vrsta intuitivno prepoznatljive aparature za razumevanje međunarodne stvarnosti. Drugim rečima, i kada nije bivao eksplicitno određen, definisanjem njegovih sastavnih činilaca i njihovih unutarparadigmatskih i međuparadigmatskih veza i odnosa, realizam je bivalo lako prepoznati u analizama njegovih proponenata. Ovo, međutim, ne umanjuje potrebu za preciznijim određenjem realizma u međunarodnim odnosima, čime bi se omogućio dovoljan stepen njegove naučne operacionalizacije.

Uprkos njegovoj pomenutoj intuitivnoj prepoznatljivosti, ne postoji neupitna i univerzalna saglasnost o tome šta čini osnove realizma. Kako ćemo videti, različiti autori naglašavaju donekle različite elemente ili aspekte teorije kao ključne. Pokazaće se, međutim, i da pokušaji da se definiše „tvrdo jezgro” realističke teorije, zajedničko svim njenim školama i pravcima, nisu bili u potpunosti neuspešni.

Prema vodećem ofanzivnom neorealisti Džonu Miršajmeru (John Mearsheimer), realisti dele „sumoran” pogled na međunarodne odnose zasnovan na tri osnovna uverenja:

Prvo, realisti, poput liberala, vide države kao glavne aktere u međunarodnoj politici. Ipak, realisti se uglavnom usredsređuju na velike sile zbog toga što ove države dominiraju i oblikuju međunarodnu politiku, a takođe uzrokuju i najsmrtonosnije ratove. Drugo, realisti veruju da je ponašanje velikih sila u najvećoj meri pod uticajem spoljašnjeg okruženja a ne njihovih unutrašnjih, političkih karakteristika. Struktura međunarodnog sistema oblikuje spoljnu politiku država. (...) Treće, realisti smatraju da kalkulacija moći preovlađuje mišljenjem država te da se države nadmeću za moć među sobom. Ovo

nadmetanje ponekad nužno vodi u rat koji se smatra prihvatljivim sredstvom vođenja državne politike.¹¹

Iako pretenduje da pruži pregled temeljnih uverenja koja dele svi autori iz realističkog korpusa, utisak je da je Miršajmer ovde prevashodno govori o strukturalnim realistima, kojima i sam pripada. Pripadnici ranije pomenutog, neoklasičnog pravca realizma u međunarodnim odnosima, ne bi se saglasili da unutrašnjopolitičke varijable nemaju svoje mesto u realističkoj analizi.¹²

Kada predstavlja pet ključnih pretpostavki na kojima počiva njegovo istraživanje krunisano studijom *Tragedija politike velikih sila*, čini se da je Miršajmer na boljem tragu: 1) međunarodni sistem je anarhičan; 2) velike sile inherentno poseduju neke ofanzivne vojne kapacitete koji im omogućavaju da naškode i, čak, unište jedna drugu; 3) države nikada ne mogu biti sigurne u namere druge države; 4) opstanak je prvenstveni cilj velikih sila; 5) velike sile su racionalni akteri.¹³ Kada bi se termin „velike sile” zamenio terminom „države” – budući da neoklasični realizam nije usredsređen na politiku velikih sila u meri u kojoj je to strukturalni realizam – gotovo da bi se ove Miršajmerove temeljne pretpostavke mogle pripisati celokupnom korpusu realističkih teorija.

Miršajmerov saradnik, koji, za razliku od njega, pripada defanzivnom korpusu, Stiven Volt, realizam smatra „širokim istraživačkim programom koji obuhvata brojne međusobno konkurentne teorije”, ali koje sve počinju od nekih opštih pretpostavki: da su države ključni akteri, da je međunarodni sistem anarhičan, te da moć ima

¹¹ Džon Miršajmer, *Tragedija politike velikih sila*, Udruženje za studije SAD u Srbiji, Beograd, 2009, str. 40–41. O razlikama između ofanzivnog i defanzivnog realizma videti u: Dragan Živojinović, „Ofanzivni i defanzivni realizam”, u: Milan Lipovac i Dragan Živojinović (urs), *Međunarodna bezbednost: teorijski pristupi – Uvod u studije bezbednosti*, op. cit., str. 139–160; Shiping Tang, *A Theory of Security Strategy for Our Time: Defensive Realism*, Palgrave Macmillan, New York, 2010; Arash Heydarian Pashakhanlou, „Back to the Drawing Board: A Critique of Offensive Realism”, *International Relations*, Vol. 27, No. 2, 2013, pp. 202–225; Jeffrey W. Taliaferro, „Security Seeking under Anarchy: Defensive Realism Revisited”, *International Security*, Vol. 25, No. 3, Winter 2000–2001, pp. 128–161; Steven E. Lobell, „War is Politics: Offensive Realism, Domestic Politics, and Security Strategies”, *Security Studies*, Vol. 12, No. 2, Winter 2002–2003, pp. 164–194.

¹² O unutrašnjim političkim faktorima kao intervenišućim varijablama u neoklasično-realističkoj analizi međunarodnih odnosa videti u: Norrin M., Ripsman, Jeffrey W. Taliaferro and Steven E. Lobell, *Neoclassical Realist Theory of International Politics*, Oxford University Press, Oxford, 2016, pp. 58–79.

¹³ Ibid., pp. 58–61. Uporediti: John J. Mearsheimer, „Reckless States and Realism”, *International Relations*, Vol. 23, No. 2, June 2009, pp. 241–256; Sebastian Rosato, „The Inscrutable Intentions of Great Powers”, *International Security*, Vol. 39, No. 3, Winter 2014–2015, pp. 48–88.

centralni značaj u političkom životu.¹⁴ Ovome dodaje, poput Miršajmera, pretpostavku da su države manje ili više racionalni akteri.¹⁵

Brajan Šmit (Brian Schmidt) i Tim Dan (Tim Dunne) tvrde da se u jezgri realizma nalaze etatizam (shvaćen kao primat država-aktera međunarodne politike), opstanak (kao ultimativni cilj ovako određenih aktera) i samopomoć (u smislu oslanjanja na sopstvene snage, a usled funkcionisanja u okviru anarhičnog međunarodnog sistema). Ovo su, prema engleskim nazivima sastavnih delova teorijskog jezgra, takozvana „tri S“ realističke teorije (*statism, survival, self-help*).¹⁶

Autor jedne od zapaženijih studija o realizmu u međunarodnim odnosima, i njegov veliki kritičar, Džek Doneli (Jack Donnelly) kaže da „realizam nije teorija koju određuje eksplicitan skup pretpostavki i propozicija“, pa ipak, primećuje da „realizam naglašava ograničenja politike nametnuta ljudskom prirodom i odsustvom međunarodne vlade“, što zajedno čini međunarodne odnose „uglavnom prostorom moći i interesa“.¹⁷ Još jedan oštar kritičar i dobar poznavalac realizma, Araš Hejdarian Pašakanlu (Arash Heydarian Pashakhanlou) je na sličnom tragu kada pokušava da definiše koje su to zajedničke pretpostavke koje realizam čine specifičnim pristupom proučavanju međunarodne politike. Po njegovom mišljenju, „realiste spaja verovanje da je moć od suštinskog značaja u međunarodnoj politici i da su nacionalne države, koje teže za sopstvenim interesima, trenutno najznačajniji akteri u međunarodnom sistemu“, pri čemu se „velike sile smatraju naročito značajnim jer imaju najveći uticaj na oblikovanje međunarodnih poslova usled svog nadmoćnog položaja“.¹⁸ On takođe naglašava pesimizam realističkih autora u pogledu mogućnosti prevazilaženja politike sile, odnosno nadmetanja, sukoba i ratova kao njenih izraza.

U domaćoj literaturi, Filip Ejodus smatra da realističku tradiciju u političkoj teoriji određuju tri zajednička, centralna uverenja: da se politika uvek sprovodi u grupama, da se ove grupe ponašaju egoistično i da, kako unutar ovih grupa, tako i među

¹⁴ Stephen M. Walt, “The Progressive Power of Realism”, in: John A. Vasquez and Colin Elman (eds), *Realism and the Balancing of Power: A New Debate*, Prentice Hall, Upper Saddle River (NJ), 2003, p. 61.

¹⁵ *Ibid.*, pp. 64–65, fn 4.

¹⁶ Brian C. Schmidt and Tim Dunne, “Realism”, in: John Baylis *et al.* (eds), *The Globalization of World Politics – An Introduction to International Relations*, 4th edition, Oxford University Press, Oxford, 2008, pp. 100–103.

¹⁷ Jack Donnelly, *Realism and International Relations*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000, pp. 6, 9.

¹⁸ Arash Heydarian Pashakhanlou, *Realism and Fear in International Relations: Morgenthau, Waltz and Mearsheimer Reconsidered*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2017, p. 5.

njima, centralni aspekt politike jeste moć.¹⁹ Poznati realistički autor, Robert Džervis (Robert Jervis), teorijsko jezgro određuje minimalistički. Po njemu, iako je nesporno postojanje velikog broja realističkih teorijâ, njih odlikuju dva zajednička svojstva: pozicija država kao primarnih aktera, te njihova tendencija da se prevashodno fokusiraju na pitanja sopstvene bezbednosti.²⁰

Za potrebe pomenute debate o statusu realističke teorije u svetlosti Lakatoševe metodologije naučno-istraživačkih programa, koju je pokrenuo 1997. godine, Džon Vaskez je realizam odredio kao „set teorija povezanih sa grupom mislilaca koji su se pojavili neposredno pre Drugog svetskog rata i koji su se razlikovali od idealista (tj. wilsonovaca) na osnovu svog verovanja u najveći značaj moći u oblikovanju politike, prevlađujuću praksu politike sile, i opasnosti od zasnivanja spoljne politike na moralnosti i razumu umesto na interesu i moći”.²¹ Shvatanje realizma kao seta teorija, kako ćemo kasnije videti, korespondira sa određenjem koje nudi Šveler; čini se, međutim, da je sam Vaskez bitno odstupio od sopstvene definicije, dokazujući degenerativnost realističkog istraživačkog programa preko Volcove pretpostavke o ravnoteži snaga.

Dok prethodna definicija predstavlja određenje realizma, *realističku paradigmu*, u kontekstu filozofije nauke, prema Vaskezu čini nešto drugo. Ona je definisana je tako da se odnosi na zajedničke temeljne pretpostavke koje različiti realistički teoretičari prave o svetu, i otuda odgovara Kunovoj ideji paradigme koja će biti izneta kasnije. Vaskez kaže da su ove pretpostavke „izvedene prevashodno iz egzemplara realističke literature, Morgentauove *Politike među narodima*”, te da uključuju ove tvrdnje: 1) nacionalne države su najvažniji akteri u međunarodnim odnosima; 2) postoji oštra distinkcija između unutrašnje i međunarodne politike; i 3) međunarodni odnosi su borba za moć i mir.²² Uz to, razumevanje uzroka i načina odvijanja ove borbe predstavlja glavnu svrhu discipline.

---

¹⁹ Filip Ejodus, *Međunarodna bezbednost: teorije, sektori i nivoi*, Službeni glasnik i Beogradski centar za bezbednosnu politiku, Beograd, 2012, str. 72.

²⁰ Robert Jervis, “Realism in the Study of World Politics”, *International Organization*, Vol. 52, No. 4, Autumn 1998, pp. 980–984.

²¹ John A. Vasquez, “The Realist Paradigm and Degenerative versus Progressive Research Programs: An Appraisal of Neotraditional Research on Waltz’s Balancing Proposition”, op. cit., p. 899.

²² Ibid. Razradu argumentacije uz primenu kvantitativnog pristupa, ali i širi filozofsko-naučni zahvat discipline međunarodnih odnosa Vaskez je izneo u: John A. Vasquez, *The Power of Power Politics – From Classical Realism to Neotraditionalism*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004.

Lakatoševa metodologija naučno-istraživačkih programa

Metateorijsku matricu, poznatu u filozofiji nauke kao metodologija naučno-istraživačkih programa (*Methodology of Scientific Research Programs – MSRP*), Lakatoš je razvio usled potrebe za novim alatom za evaluaciju naučnih teorija – i to takvim koji bi otklonio nedostatke koncepata koje su ponudili Karl Popper i Tomas Kun, te premostio jaz između njih.²³ Popperova previše rigidna i ograničena metoda falsifikacije, koja je podrazumevala da se teorija može (i mora) opovrgnuti jednim jedinim suprotnim slučajem zabeleženim u empirijskoj stvarnosti, predstavlja prema Lakatošu neadekvatan koncept za evaluaciju naučnih teorija, kojima se mora dopustiti nešto više elastičnosti. Tvrdnja da samo falsifikacija može obezbediti potpunu naučnu izvesnost svakako je lišena kompatibilnosti sa neobično kompleksnim predmetom proučavanja nauke o međunarodnim odnosima.²⁴ Za ovakvu Popperovu postavku nesumnjivo važi ono što je Stiven Volt jednom prilikom ustvrdio za Lakatoševu: ukoliko bi bila striktno primenjena, pitanje je da li bi to „preživela” bilo koja teorija, paradigma ili istraživački program u okviru celokupne discipline.

Sa Kunovom postavkom, stvari stoje još gore: njegovo poimanje naučnih revolucija gotovo je u potpunosti neprimenjivo u oblasti društveno-humanističkog polja, pa tako i nauke o međunarodnim odnosima. Tomas Kun smatra da nauka nije stalno i trajno postojana, ali, sa druge strane, i da ne vode sve promene u okviru nauke u pravcu jednoznačnog i jednosmernog napretka. Nasuprot tome, po njemu, „prirodan” oblik nauke jeste takozvana normalna nauka, koja se javlja kao „istraživanje koje je čvrsto zasnovano na jednom ili na više prošlih naučnih dostignuća, dostignuća za koja neka određena naučna zajednica priznaje da za neko vreme pružaju osnovu njenu dalju praksu”.²⁵ Ona, kao takva, po definiciji ne teži nikakvim novitetima – problemi se posmatraju, i rešavaju, isključivo u domenu postojećeg naučnog aparata. U okviru „normalne nauke” uvek postoji preovlađujuća naučna paradigma, koju Kun određuje dvojako: kao „čitavu

²³ Videti: Karl Popper, *The Logic of Scientific Discovery*, Routledge, London, 2002; Tomas Kun: *Struktura naučnih revolucija*, Beograd, Nolit, 1974; Imre Lakatos, *The Methodology of Scientific Research Programmes*, Philosophical Papers, Vol. 1, Cambridge University Press, Cambridge, 1989; Imre Lakatos and Alan Musgrave (eds), *Criticism and the Growth of Knowledge*, Proceedings of the International Colloquium in the Philosophy of Science, London, 1965, Vol. 4, Cambridge University Press, London, 1970.

²⁴ Marina Ilić i Nikola Jović, „Naučne revolucije: Popper, Kun, Lakatoš i nauka o međunarodnim odnosima”, *Sintezis* god. III, br. 1, 2011, str. 103.

²⁵ Tomas Kun, *Struktura naučnih revolucija*, op. cit., str. 65–79, *passim*.

konstelaciju uverenja, vrednosti, tehnika (...), koje dele članovi jedne date zajednice”, i kao „jednu vrstu elementa u toj konstelaciji, ona konkretna rešenja zagonetki koja, upotrebljena kao modeli ili kao primeri, mogu da zamene eksplicitna pravila kao osnovu za rešenje preostalih zagonetki normalne nauke”.²⁶

Stanje „normalne nauke”, međutim, povremeno biva uzburkano, pa i radikalno ugroženo, pojavom onoga što Kun naziva naučnim revolucijama. „Kao i izbor između rivalskih političkih institucija”, kaže Kun, „izbor između rivalskih paradigmi pokazuje se kao izbor između nespojivih načina života u jednoj zajednici”. Sledstveno, naučne revolucije se određuju kao „one nekumulativne razvojne epizode u kojima je starija paradigma u potpunosti ili delimično zamenjena jednom novom koja je nespojiva sa tom starom”.²⁷ Dakle, nova paradigma se ne pojavljuje sinhronijski, tako što bi se kroz akademsko rivalstvo borila za primat sa starom; umesto toga, ona nastupa dijahronijski, tako što, delujući kroz kratkotrajnu „razvojnu epizodu” u vidu naučne revolucije, istiskuje staru paradigmu da bi uskoro i sama postala preovlađujuća u okviru nove „normalne nauke”.

Kada je reč o nauci o međunarodnim odnosima, može se pouzdano tvrditi da koncept naučnih revolucija nije primenljiv na ovu naučnu oblast, niti se (uprkos uvek postojećoj načelnoj mogućnosti drugačijeg ishoda) u neposrednoj budućnosti njenog razvoja može očekivati nastupanje ovog fenomena. Ovo se može potkrepiti putem analize triju važnih elemenata Kunovog učenja.

Najpre, reč je o problemu monoparadigmatizma. Pomenuto Kunovo shvatanje dijahronijskog nastupanja teorijskih paradigmi krajnje je problematično. Prema Kunu, skupovi pojedinačnih teorija sačinjavaju paradigmu ukoliko dele zajednički sadržaj koji ih čini nesamerljivim u odnosu na druge paradigme. U najvećem delu korpusa društvenih nauka uopšte, pa i nauke o međunarodnim odnosima posebno, međutim, termin „paradigma” podrazumeva različite pojmove („naučno-realistička paradigma” i „realistička paradigma u međunarodnim odnosima”, na primer, postoje kao pojmovi različitih kategorija ali jednake legitimnosti). Ne samo što se koncept „paradigme” ne upotrebljava u smislu u kome ga razvija i tumači Kun, već to ne bi bilo ni moguće, pa ni akademski poželjno. Princip nesamerljivosti, na ovaj način postavljen u središte samog koncepta naučne paradigme, neumitno bi doveo do paralize razvoja nauke o međunarodnim odnosima, između ostalog i tako što bi onemogućio zasnivanje makar jedne naučne paradigme – da se i ne govori o više njih. Ovaj element analize je opšteg karaktera, dok naredna dva iz njega logički proističu.

²⁶ Ibid., str. 11, 239–246.

²⁷ Ibid., str. 147, 145.

Zatim, postoji pitanje šta je paradigma u nauci o međunarodnim odnosima? O ovom pitanju, uzevši u obzir Kunovu definiciju, ali i nezavisno od nje, ne postoji ni minimalna saglasnost među autorima koji se naukom o međunarodnim odnosima bave sa aspekta filozofije nauke. Paradigmama se, načelno, najčešće smatraju „velike” međunarodne teorije, poput realizma ili liberalizma – ponekad uz dodatak teorija poput marksizma ili feminizma. Takozvane velike debate u nauci o međunarodnim odnosima takođe mogu ponuditi deo rešenja. Druga velika debata bi, na primer, u tom smislu predložila dualizam između tradicionalne (holističke) i formalne (bihejviorističke) paradigme, dok bi Četvrta velika debata donela tenzije između pozitivističko-racionalističke (realizam i liberalizam) i postpozitivističko-refleksivističke paradigme (konstruktivizam, poststrukturalizam). Ovaj pojam se ponekad javlja kao ekvivalent Lakatoševih „istraživačkih programa”, dok se u drugim prilikama njime označavaju problemska jezgra unutar većih teorija („institucionalistička paradigma”). Koncept je, dakle, u odnosu na stanje i potrebe nauke o međunarodnim odnosima, isuviše bezobalan. On se međutim, dodatno problematizuje u trećem elementu analize.

Na kraju, ostaje pitanje nesamerljivosti. Kao što je rečeno, Kun postavlja princip nesamerljivosti sadržaja kao granični kamen među različitim paradigmama („skupovima pojedinačnih teorija”). Za njega, ova nesamerljivost se javlja u trojakom vidu: kao konceptualna, opservaciona ili metodološka nesamerljivost. Nema, čini se, valjanih razloga da se ovom principu ne doda još jedna, četvrta dimenzija: epistemološko-ontološka nesamerljivost. Ova dimenzija bi se, za razliku od preostale tri, mogla pronaći i primeniti u teorijskom korpusu nauke o međunarodnim odnosima i, grubo rečeno, odgovarala bi liniji podela u okviru Četvrte velike debate. Nosioci tako (epistemološko-ontološki) radikalno različitih paradigmi mogle bi, u tom slučaju, biti realistička i socijalno-konstruktivistička teorija. Međutim, ovde se još jednom pokazuje da je Kunova projekcija pogrešna: ne samo da socijalni konstruktivizam, u godinama svog punog teorijskog naboja, nije istisnuo realizam i postao dominantna teorija u okviru nauke o međunarodnim odnosima, već se (između ostalog, na primeru Ventove kritike Volcove neorealističke teorije međunarodne politike) pokazalo da čak i suštinski udaljene teorije mogu da postoje naporedo i vode relativno plodonosan dijalog, na korist razvoja celokupne naučne oblasti.

Lakatoševa ideja je značajno drugačija. Najpre, njegova namera nije samo da omogući adekvatnu evaluaciju nauke (ili neke njene teorije) kao takve, već da konstruiše sredstvo kojim bi se merio napredak u okviru te nauke; odnosno, njeno napredovanje u mogućnosti i sposobnosti da pruži kvalitetne teorije. U tom cilju, mora se odustati od procene teorija u celini, i preći na procenu sekvenci ili segmenata teorija, koje naziva istraživačkim programima.²⁸

---

²⁸ Imre Lakatos, *The Methodology of Scientific Research Programmes*, op. cit., pp. 8–101.

Valja, prema ovom autoru, napustiti „naivni falsifikacionizam” i prihvatiti „sophisticirani falsifikacionizam”, koji podrazumeva da je teorija opovrgnuta tek onda kada se umesto nje pojavi bolja teorija. Ovaj kvalitet teorijskog napretka meri se preko koncepta problemskih zaokreta (*problemshifts*) koji mogu biti degenerativni ili progresivni. Kada, u takvom nizu teorija koje donose problemske zaokrete, nove teorije pružaju novi empirijski sadržaj, odnosno, mogu predvideti nove i neočekivane činjenice, koje se zatim empirijski potvrđuju, tada je teorijska serija teorijski i empirijski progresivna. Problemski zaokret – i sledstveno, celokupan istraživački program – progresivan je ukoliko i samo ukoliko su zadovoljena oba aspekta (teorijska i empirijska progresivnost). U suprotnom, oni su degenerativni, što znači da se nove pretpostavke uvode samo radi *ad hoc* otklanjanja teorijskih anomalija, bez mogućnosti predikcije novih činjenica i njihovog empirijskog potvrđivanja.²⁹

Istraživački program se sastoji od skupa temeljnih, nepromenljivih i neosporivih pretpostavki koje predstavljaju teorijsko tvrdo jezgro (*hard core*). Ono je okruženo zaštitnim pojasom, koji predstavlja skup potvrđenih i prilagođenih, ali osporivih pomoćnih hipoteza koje mogu biti zamenjene – u kom slučaju dolazi do unutarprogramskog problemskog obrta. I tvrdo jezgro i zaštitni pojas moraju, na osnovu „odluke svojih proponenata”, da budu tretirani u skladu sa metodološkim pravilima u vidu pozitivne i negativne heuristike, koja ukazuju na nužne pravce razvoja istraživačkog programa.

Negativna heuristika zabranjuje usmeravanje istraživačkih postupaka u pravcu tvrdog jezgra teorije – njega čini skup neosporivih pretpostavki; umesto toga, naučnik mora razvijati pomoćne hipoteze u okviru programskog zaštitnog pojasa i usmeravati svoj dokazni postupak (*modus tollens*) na njih – ovo nalaže pozitivna heuristika istraživačkog programa, koja „spašava naučnika od toga da bude zbunjen okeanom anomalija”.³⁰ Od ishoda postupka reformulacije i testiranja hipoteza u oblasti programskog zaštitnog pojasa direktno zavisi progresivan ili degenerativan karakter istraživačkog programa.

Upravo po ovom pitanju vodi se žustra debata o karakteru istraživačkog programa realizma u međunarodnim odnosima. Vaskezova oštra kritika realizma je na stanovištu da teorije koje ovaj pravac generiše ne prolaze test adekvatnosti po tri osnova: empirijske preciznosti, opovrgljivosti i proizvodnje progresivnih istraživačkih programa kao suprotnosti onim degenerativnim.³¹ Nadalje, Vaskez

²⁹ Ibid., pp. 33–34.

³⁰ Ibid., p. 50.

³¹ John Vasquez, “The Realist Paradigm and Degenerative versus Progressive Research Programs: An Appraisal of Neotraditional Research on Waltz’s Balancing Proposition”, op. cit., pp. 899–900.

tvrdi da je „teorijsko obogaćivanje” realizma tokom njegovog istorijskog razvoja nedvosmisleno degenerativno, utoliko što služi generisanju velikog broja teorija i pretpostavki koje, na kraju, mogu jednako da objasne i predvide bilo koji međunarodno politički ishod (ovo je, prema Vaskezu, situacija „pismo – ja pobeđujem, glava – ti gubiš”). Vaskez ovo pokušava da demonstrira tako što će ukazati na četiri neizlečiva problema realizma kao istraživačkog programa: 1) realizam ispoljava protejski karakter u svom teorijskom razvoju, što se odražava kroz 2) nespremnost da se precizira koji oblik (ili oblici) teorije sačinjava pravu teoriju, što bi, u slučaju opovrgavanja, vodilo odbacivanju paradigme; 3) trajno i uporno usvajanje pomoćnih propozicija kako bi se objasnili empirijski i teorijski nedostaci koji značajno prevazilaze mogućnost istraživača da ih testiraju; i 4) generalno odsustvo snažnih teorijskih nalaza.³²

Pri tome, Vaskez evaluira realizam isključivo kroz Volcovu teoriju ravnoteže snaga. Ovo objašnjava Volcovom dominacijom u oblasti realističkog proučavanja međunarodnih odnosa, naročito onog njihovog dela koji se bavi problemima bezbednosti, kao i centralnošću pretpostavke o ravnoteži za celokupan realistički korpus, počev od klasičnog a zaključno sa „neotradicionalnim” realizmom.³³ Drugi ključni deo Volcove teorije, pitanje efekata polarnosti na stabilnost sistema, isključen je iz analize, jer, prema Vaskezu, za razliku od pitanja ravnoteže snaga, nije ostvario status istraživačkog programa.

Istraživački program realizma

Kao što je rečeno, Džon Vaskez evaluira realistički istraživački program preko Volcove pretpostavke o ravnoteži snaga. Ona je, u Volcovoј teoriji, iskazana u vidu osnovnog zakona međunarodne politike: „(p)olitika ravnoteže snaga prevladava uvek kada su ispunjena dva, i samo dva, uslova: da je poredak anarhičan i da ga čine jedinice koje žele da opstanu”.³⁴ Ova propozicija, prema Vaskezu, međutim, sa jedne strane ne izdržava test istorijske analize, odnosno empirijsku verifikaciju; sa druge strane, ona je, u savremenom neoklasičnom istraživanju toliko puta i na toliko načina

---

³² Ibid., p. 902.

³³ Joseph M. Parent and Sebastian Rosato, “Balancing in Neorealism”, *International Security*, Vol. 40, No. 2, Fall 2015, pp. 51–86.

³⁴ Kenet N. Volc, *Teorija međunarodne politike*, op. cit., str. 134. Za elaboraciju Volcovog koncepta više videti u: Žaklina Novičić, *Neorealizam Keneta Volca: analiza strukturalne teorije međunarodne politike*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2009, str. 95–122.

(pre svega, kod Volta i Švelera) da je jasno da je reč o mehaničkoj proizvodnji velikog broja teorija koje bi eksplanatorno i prediktivno pokrile sve zamislive ishode – a ovo jasno svedoči o degenerativnosti istraživačkog programa. Ta degenerativnost, u Vaskezovoj perspektivi, ide do apsolutne nepopravljivosti realističke paradigme.

Na Vaskezove kritike odgovarali su i Kenet Volc i neotradicionalistički tumači njegove teorije. Njihovi odgovori na Vaskezove komentare, ali i njihove uzvratne kritike, kreću se, uglavnom, duž dveju osnovnih linija: sa jedne strane, dovodi se u pitanje Vaskezov način upotrebe Lakatoševe metodologije prilikom evaluacije realističkog istraživačkog programa; sa druge strane negira se adekvatnost same Lakatoševe matrice za metateorijsku evaluaciju uopšte.

Kenet Volc smatra da Vaskez: 1) ne razume njegovu propoziciju o balansiranju, koja podrazumeva da „međunarodni politički sistem teži ka ekvilibrijumu ali ga nužno ne dostiže“; 2) konfuzno upotrebljava pojmove „paradigma“, „teorija“ i „istraživački program“, previđajući u svom pohodu na realizam da se čak ni klasični i neorealisti ne mogu smatrati delom iste paradigme; 3) ne uočava empirijsku progresivnost realizma previđajući posthladnoratovski multipolarizam kao ispunjenje realističkih predikcija. Nadalje, sam strukturalni realizam, kao dominantno deskriptivno-eksplanatorna teorija, još uvek nije doživeo da, unutar svog sazajnog polja, bude zamenjen boljom teorijom, budući da je „spособnost teorije da objašnjava važnija od njene sposobnosti da predviđa (...) Uspeh u objašnjavanju, ne predviđanju, krajnji je kriterijum za dobru teoriju“.³⁵

Stiven Volt je, pored Rendala Švelera i njegove antiparadigmatske pozicije, autor koji najpre dovodi u pitanje samu opravdanost upotrebe Lakatoševog modela, tvrdeći da je on odbačen u najvećem delu filozofije nauke. U tom smislu, on opovrgava Lakatoševe tvrdnje da autori koji deluju u okviru istog istraživačkog programa nužno moraju deliti sve temeljne pretpostavke teorijskog tvrdog jezgra, kao i da se teorijski progres odvija isključivo na obodima a ne u samom središtu istraživanja.

Takođe, Volt osporava Lakatoševu operacionalizaciju ideje naučnog progresu, budući da je gotovo nemoguće registrovati i odmeriti „novi empirijski sadržaj“ koji se uzima kao ključni kriterijum progresivnosti programa. Na kraju, Lakatoševo odbacivanje *ad hoc* modifikacija teorije takođe je neprihvatljivo: prema Voltu, svako poboljšanje teorije koje otklanja neki problem ili nejasnoću, inherentno predstavlja napredak. U tom smislu, bilo da Voltova recepcija Volcove teorije ravnoteže snaga predstavlja modifikaciju ili osporavanje (što su dve opcije između kojih Vaskez kao

³⁵ Kenneth N. Waltz, “Evaluating Theories”, op. cit., pp. 914–915. Dodatno o eksplanatornom potencijalu realizma, videti u: Mladen Lišanin, “International Security: The Explanatory Potential of Realist Theory”, in: *International Scientific Conference ‘Archibald Reiss Days’*, Belgrade, March 10–11, Academy of Criminalistics and Police Studies, Belgrade, 2016, pp. 528–536.

da ima problem da se opredeli), to nikako ne može biti uzeto kao znak degenerativnosti istraživačkog programa.³⁶

Odgovori na Vasquezove kritike koje upućuju Kristensen i Snajder, kao i Elmanovi, najbazičnije su i najmanje oštre, budući da ovi autori prihvataju Vasquezovu elementarnu poziciju o adekvatnosti primene Lakatoševe metodologije.³⁷ Njihova je namera samo da pokažu da njihove teorije: 1) ne pripadaju striktno neorealističkom korpusu, imajući u vidu značaj koji pridaju varijablama sa nivoa jedinica (Kristensen i Snajder); 2) izdržavaju test empirijske stvarnosti, odnosno dobijaju potvrdu u istorijskoj analizi (Kristensen i Snajder, Elman i Elman); te nisu na adekvatan način podvrgnute analizi uz upotrebu Lakatoševe metodologije (Kristensen i Snajder, Elman i Elman).

Vilijam Volfort, koji se u debatu uključio nešto kasnije, blizak je Voltovom odbacivanju lakatošijanske metateorijske evaluacije, uz specifičnu argumentaciju: iako ne osporava potrebu da se teorije evaluiraju na osnovu preciznih i empirijski valjanih kriterijuma, on smatra da bi rigidna upotreba Lakatoševe metodologije, kao i tvrdoglavo insistiranje na oštroj klasifikaciji teorijskih pristupa, čitavu disciplinu odvelo u štetni paradigmatizam, čime bi svaka progresivnost zapravo bila paralisana. Drugim rečima, on se zalaže za veću propulzivnost – iako ne bezobalnost – istraživačkih programa, a raznovrsnost pristupa u okviru realističke teorije ne vidi kao indikator njene degenerativnosti.³⁸

Na sličnom tragu je i Rendal Šveler, kada kaže da ne postoji definitivna teorije političkog realizma, već brojne realističke teorije koje potiču iz istih principa i pretpostavki. Pored toga što predstavlja istraživački program (i to dominantan), realistička perspektiva je i „praktična filozofija ili pogled na svet – i to duboko pesimističan u pogledu ljudskog stanja, moralnog napretka i mogućnosti ljudskog razuma da stvori svet mira i harmonije”.³⁹ Mada u većoj ili manjoj meri važi za sve

³⁶ Stephen M. Walt, “The Progressive Power of Realism”, in: John A. Vasquez and Colin Elman (eds), *Realism and the Balancing of Power: A New Debate*, Prentice Hall, Upper Saddle River (NJ), 2003, pp. 58–65.

³⁷ Thomas J. Christensen and Jack Snyder, “Progressive Research on Degenerate Alliances”, in: John A. Vasquez and Colin Elman (eds), *Realism and the Balancing of Power: A New Debate*, op. cit., pp. 66–73; Colin Elman and Miriam Fendius Elman, “Lakatos and Neorealism: a Reply to Vasquez”, in: John A. Vasquez and Colin Elman (eds), *Realism and the Balancing of Power: A New Debate*, op. cit., pp. 80–86.

³⁸ William C. Wohlforth “Measuring Power – and the Power of Theories”, in: John A. Vasquez and Colin Elman (eds.), *Realism and the Balancing of Power: A New Debate*, op. cit., pp. 250–265. Videti i: William C. Wohlforth, “No One Loves a Realist Explanation”, *International Politics*, Vol. 48, No. 4–5, 2011, pp. 441–459.

³⁹ Randall L. Schweller, “New Realist Research on Alliances: Refining, Not Refuting, Waltz’s Balancing Proposition”, in: John A. Vasquez and Colin Elman (eds), *Realism and the Balancing of Power: A New Debate*, op. cit., pp. 74–75.

realističke pravce, ovaj antropološki pesimizam najizraženiji je kod klasičnog realizma, kao i u njegovoj neoklasičnoj recepciji.

Kada je ovako odredio realističku perspektivu, Šveler je bio primoran i da odgovori na Vaskezovu ključnu kritiku: onu o odsustvu prepoznatog tvrdog jezgra realizma u međunarodnim odnosima. Prema Šveleru, dakle, tvrdo jezgro realizma jeste skup od sedam ključnih, zajedničkih, neosporivih pretpostavki: 1) politika se sprovodi, i ljudska lojalnost dominantno počiva, na grupnom a ne individualnom nivou; 2) u međunarodnom političkom sistemu vlada stanje anarhije; 3) moć je fundamentalno svojstvo međunarodne politike; 4) međunarodnu interakciju karakteriše sklonost ka konfliktu; 5) nije moguće trajno prevazilaženje konflikata putem formulisanja „nauke o miru”; 6) moralnost je proizvod moći, a ne obratno; i 7) u slučaju spora, državne potrebe i državni razlog nadjačavaju moralnost.⁴⁰ Švelerovo određenje teorijskog tvrdog jezgra čini se kao veoma ubedljivo: gotovo da je nemoguće pronaći značajniju realističku teoriju međunarodne politike ili njenog zastupnika koji bi odstupali od ovih pretpostavki. Time je u velikoj meri uspešno odgovoreno na jednu od Vaskezovih najsnažnijih i najozbiljnijih kritika. Nakon plodne i nedvojbeno korisne, višegodišnje razmene argumenata o evaluaciji realizma u kontekstu Lakatoševe metateorijske matrice, čini se da je većina polaznih argumenata svih strana izvedena do kraja i da se debata pretvara u razgovor gluvih. U sledećem koraku, potrebna je evaluacija evaluacije pre nego što se krene u novu metateorijsku razmenu.⁴¹

Zaključak

Ako je po bilo kom pitanju bilo saglasnosti na početku debate između Džona Vaskeza s jedne, strukturalnih realista sa druge, i neoklasičnih realista sa treće strane, onda je to potreba za postojanjem preciznih kriterijuma evaluacije naučnih teorija i njihovog razvoja. Čini se nespornim da Lakatoševa metodologija naučno-istraživačkih programa predstavlja uverljiv i dragocen napredak u odnosu na Poperov kriterijum falsifikacije i, naročito, Kunov koncept smene naučnih paradigmi kroz naučne revolucije. Jedan od njenih glavnih kvaliteta je težnja da se, u okviru

---

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ Patrick Thaddeus Jackson and Daniel H. Hexon, "Paradigmatic Faults in International Relations Theory", *International Studies Quarterly*, Vol. 53, No. 4, December 2009, pp. 907–930; Jonathan Joseph and Colin Wight (eds), *Scientific Realism and International Relations*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2010; John J. Mearsheimer and Stephen Walt, "Leaving Theory behind: Why Simplistic Hypothesis Testing is Bad for International Relations", *European Journal of International Relations*, Vol. 19, No. 3, September 2013, pp. 427–457.

preciznih kriterijuma, ide ka najvećoj mogućoj metateorijskoj fleksibilnosti, suptilnosti, i sofisticiranosti.⁴²

U tom smislu, jasno je da je preterano rigidna primena Lakatoševe metodologije suprotna samoj svrsi matrice i nameri njenog autora. Bilo da se matrica smatra perfektnom ili mestimično manjkavom (a druga varijanta je verovatno bliža istini), ona mora biti tumačena i primenjivana tako da omogući ispravnu evaluaciju teorije, ne odričući joj istovremeno gotovo svaku mogućnost progresivnog razvoja usled odsustva iznijansiraniosti. Sva trojica pomenutih filozofa nauke (Kun i Lakatoš pogotovo) složili bi se da u odluci o načinu sprovođenja metateorijske evaluacije, osim logičkog, postoji i izvestan sociološki momenat koji svedoči o namerama onoga ko evaluaciju sprovodi. Čini se da Džon Vaskez nije zadovoljio traženi nivo fleksibilnosti, kako bi njegov, inače dragocen, pokušaj procene teorije u potpunosti ostvario svoju svrhu.

Jednako krupna greška, ali na suprotnoj strani, bio bi pokušaj spasavanja teorije po svaku cenu, uvođenjem besmisleno velikog broja, ponekad i međusobno suprotstavljenih, pretpostavki, koje bi objašnjavale i predviđale sve, zapravo ne objašnjavajući i ne predviđajući ništa. Čini se da je najveći broj realista uspeo da izbegne ovu zamku, bilo tako što su, poput Keneta Volca, svoju teoriju ponudili isključivo u „uzmi-ili-ostavi” obliku, bilo tako što su, poput većine neoklasičnih autora, proširili ili refokusirali saznavno polje teorije a dodatne pretpostavke pokušali da objasne adekvatnom upotrebom inovativnih varijabli.

Akademski prostor je, za razliku od većine drugih društvenih sfera, oblast gde je razmena mišljenja i stavova korisna i ako ne dođe ni do kakvog približavanja među njima. U tom smislu, debata o lakatošijanskoj evaluaciji realističkog istraživačkog programa ispunila je važnu svrhu. Mada niko nije odustao od početnih pozicija, ponuđeni su ubedljivi odgovori kako na periferna tako i na ključna teorijska i metateorijska pitanja i, kao i obično, otvoren prostor za nove unutarparadigmatske i međuparadigmatske debate.

Bibliografija

Carr, E. H., *The Twenty Years' Crisis – An Introduction to the Study of International Relations*, Palgrave, Basingstoke and New York, 2001.

---

⁴² Elman i Elman su se na Vaskezov pionirski korak nadovezali kapitalnim zbornikom koji je trebalo da primeni Lakatoševu matricu na širi spektar problema iz oblasti nauke o međunarodnim odnosima: Colin Elman and Miriam Fendius Elman (eds), *Progress in International Relations Theory: Appraising the Field*, MIT Press, London and Cambridge (MA), 2003.

- Christensen, Thomas J. and Jack Snyder, "Progressive Research on Degenerate Alliances", in: John A. Vasquez and Colin Elman (eds), *Realism and the Balancing of Power: A New Debate*, Prentice Hall, Upper Saddle River (NJ), 2003, pp. 66–73.
- Donnelly, Jack, *Realism and International Relations*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000.
- Ejdus, Filip, *Međunarodna bezbednost – Teorije, sektori i nivoi*, Službeni glasnik i Beogradski centar za bezbednosnu politiku, Beograd, 2012.
- Elman, Colin and Elman, Miriam Fendius, "Lakatos and Neorealism: a Reply to Vasquez", in: John A. Vasquez and Colin Elman (eds), *Realism and the Balancing of Power: A New Debate*, Prentice Hall, Upper Saddle River (NJ), 2003, pp. 80–86.
- Elman, Colin and Elman, Miriam Fendius (eds), *Progress in International Relations Theory: Appraising the Field*, MIT Press, London and Cambridge (MA), 2003.
- Gilpin, Robert, *War and Change in World Politics*, Cambridge University Press, Cambridge and New York (NY), 1981.
- Guzzini, Stefano, "The Enduring Dilemmas of Realism in International Relations", *European Journal of International Relations*, Vol. 10, No. 4, 2004, pp. 533–568.
- Guzzini, Stefano, *Power, Realism and Constructivism*, Routledge, Abingdon, 2013.
- Ilić, Marina i Jović, Nikola, „Naučne revolucije: Poper, Kun, Lakatoš i nauka o međunarodnim odnosima", *Sintezis*, god. III, br. 1, 2011, str. 93–114.
- Jackson, Patrick Thaddeus and Daniel H. Hexon, "Paradigmatic Faults in International Relations Theory", *International Studies Quarterly*, Vol. 53, No. 4, December 2009, pp. 907–930.
- Jervis, Robert, "Realism in the Study of World Politics", *International Organization*, Vol. 52, No. 4, Autumn 1998, pp. 971–991.
- Joseph, Jonathan and Colin Wight (eds), *Scientific Realism and International Relations*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2010.
- Kun, Tomas: *Struktura naučnih revolucija*, Beograd, Nolit, 1974.
- Lakatos, Imre, *The Methodology of Scientific Research Programmes*, Philosophical Papers, Vol. 1, Cambridge University Press, Cambridge, 1989.
- Lakatos, Imre and Alan Musgrave (eds), *Criticism and the Growth of Knowledge*, Proceedings of the International Colloquium in the Philosophy of Science, London, 1965, vol. 4, Cambridge University Press, London, 1970.
- Lišanin, Mladen, "Power, Threats, Interests: the Notion of Balance in International Relations Theories", in: Stelian Scăunaș, Vasile Tabără, Eugen Strauțiu (eds), *Political Science, International Relations and Security Studies*, International

- Conference Proceedings, 8th Edition, Lucian Blaga University of Sibiu, Sibiu, 2014, pp. 447–455.
- Lišanin, Mladen, „Identitet i integracije: neorealističko-konstruktivistička debata”, u: Zoran Milošević i Živojin Đurić (urs), *Nacionalni identitet i međunarodne integracije*, Institut za političke studije, Beograd, 2015, str. 197–213.
- Lišanin, Mladen, “International Security: The Explanatory Potential of Realist Theory”, in: *International Scientific Conference “Archibald Reiss Days”*, Belgrade, March 10–11, Academy of Criminalistics and Police Studies, Belgrade, 2016, pp. 528–536.
- Lobell, Steven E., “War is Politics: Offensive Realism, Domestic Politics, and Security Strategies”, *Security Studies*, Vol. 12, No. 2, Winter 2002–2003, pp. 164–194.
- Mearsheimer, John J., “Reckless States and Realism”, *International Relations*, Vol. 23, No. 2, June 2009: pp. 241–256.
- Mearsheimer, John J., “Structural Realism”, in: Tim Dunne et al. (eds), *International Relations Theories: Discipline and Diversity*, Oxford University Press, Oxford, 2013, pp. 77–92.
- Mearsheimer, John J. and Stephen Walt, “Leaving Theory Behind: Why Simplistic Hypothesis Testing is Bad for International Relations”, *European Journal of International Relations*, Vol. 19, No. 3, September 2013, pp. 427–457.
- Miršajmer, Džon, *Tragedija politike velikih sila*, Udruženje za studije SAD u Srbiji, Beograd, 2009.
- Morgenthau, Hans J.: *Politics among Nations: Struggle for Power and Peace*, 4th edition, Alfred A. Knopf, New York (NY), 1967.
- Morgentau, Hans J., *Teorija međunarodne politike*, CID, Podgorica, 2014.
- Ned Lebow, Richard, “Classical Realism”, in: Tim Dunne et al. (eds), *International Relations Theories: Discipline and Diversity*, Oxford University Press, Oxford, 2013, pp. 59–76.
- Novičić, Žaklina, *Neorealizam Keneta Volca: analiza strukturalne teorije međunarodne politike*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2009.
- Parent, Joseph M. and Sebastian Rosato, “Balancing in Neorealism”, *International Security*, Vol. 40, No. 2, Fall 2015, pp. 51–86.
- Pashkhanlou, Arash Heydarian, “Back to the Drawing Board: A Critique of Offensive Realism”, *International Relations*, Vol. 27, No. 2, 2013, pp. 202–225.
- Pashkhanlou, Arash Heydarian, *Realism and Fear in International Relations: Morgenthau, Waltz and Mearsheimer Reconsidered*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2017.

- Popper, Karl, *The Logic of Scientific Discovery*, Routledge, London, 2002.
- Ripsman, Norrin M., Jeffrey W. Taliaferro and Steven E. Lobell, *Neoclassical Realist Theory of International Politics*, Oxford University Press, New York [NY], 2016.
- Rosato, Sebastian, "The Inscrutable Intentions of Great Powers", *International Security*, Vol. 39, No.3, Winter 2014–2015, pp. 48–88.
- Schmidt, Brian C. and Tim Dunne, "Realism", in: John Baylis et al. (eds), *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, 4th edition, Oxford University Press, Oxford, 2008, pp. 90–107.
- Schweller, Randall L., "Bandwagoning for Profit: Bringing the Revisionist State Back In", *International Security*, Vol. 19, No. 1, Summer 1994, pp. 72–107.
- Schweller, Randall L., *Deadly Imbalances: Tripolarity and Hitler's Strategy of World Conquest*, Columbia University Press, New York (NY), 1998.
- Schweller, Randall L., "New Realist Research on Alliances: Refining, Not Refuting, Waltz's Balancing Proposition", in: John A. Vasquez and Colin Elman (eds), *Realism and the Balancing of Power: A New Debate*, Prentice Hall, Upper Saddle River (NJ), 2003, pp. 74–79.
- Taliaferro, Jeffrey W., "Security Seeking under Anarchy: Defensive Realism Revisited", *International Security*, Vol. 25, No. 3, Winter 2000–2001, pp. 128–161.
- Tang, Shiping, *A Theory of Security Strategy for Our Time: Defensive Realism*, Palgrave Macmillan, New York (NY), 2010.
- Trapara, Vladimir, „Teorija ravnoteže interesa Rendala Švelera“, u: Milan Lipovac i Dragan Živojinović (urs), *Međunarodna bezbednost: teorijski pristupi – Uvod u studije bezbednosti*, Inovacioni centar Fakulteta bezbednosti i Akademski knjiga, Beograd, 2014, str. 161–178.
- Vasquez, John A., "The Realist Paradigm and Degenerative versus Progressive Research Programs: An Appraisal of Neotraditional Research on Waltz's Balancing Proposition", *American Political Science Review*, Vol. 91, No. 4, December 1997, pp. 899–912.
- Vasquez, John A., *The Power of Power Politics – From Classical Realism to Neotraditionalism*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004.
- Vent, Aleksandar: *Društvena teorija međunarodne politike*, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2014.
- Volc, Kenet N., *Teorija međunarodne politike*, Centar za civilno-vojne odnose i Aleksandrija pres, Beograd, 2008.
- Živojinović, Dragan, „Neoklasični realizam u teorijama međunarodnih odnosa“, *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, god. 2, br. 2, 2008, str. 367–392.

- Živojinović, Dragan, „Ofanzivni i defanzivni realizam”, u: Milan Lipovac i Dragan Živojinović (urs), *Međunarodna bezbednost: teorijski pristupi – Uvod u studije bezbednosti*, Inovacioni centar Fakulteta bezbednosti i Akademska knjiga, Beograd, 2014, str. 139–160.
- Walt, Stephen M., *Origins of Alliances*, Cornell University Press, Ithaca, 1987.
- Walt, Stephen M., “Testing Theories of Alliance Formation: The Case of Southwest Asia”, *International Organization*, Vol. 42, No. 2, Spring 1988, pp. 275–316.
- Walt, Stephen M., “The Progressive Power of Realism”, in: John A. Vasquez and Colin Elman (eds), *Realism and the Balancing of Power: A New Debate*, Prentice Hall, Upper Saddle River (NJ), 2003, pp. 58–65.
- Waltz, Kenneth N., *Theory of International Politics*, Addison-Wesley, Reading (MA), 1979.
- Waltz, Kenneth N., “Evaluating Theories”, *American Political Science Review*, Vol. 91, No. 4, December 1997, pp. 913–917.
- Wendt, Alexander, *Social Theory of International Politics*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999.
- Wohlforth, William C., “Measuring Power – and the Power of Theories”, in: John A. Vasquez and Colin Elman (eds), *Realism and the Balancing of Power: A New Debate*, Prentice Hall, Upper Saddle River (NJ), 2003, pp. 250–265.
- Wohlforth, William C., “No One Loves a Realist Explanation”, *International Politics*, Vol. 48, No. 4–5, 2011, pp. 441–459.

Mladen LIŠANIN

**TENABILITY OF THE RESEARCH PROGRAM OF REALISM
IN INTERNATIONAL RELATIONS**

Abstract: It is the author's intention to explore the realist theory in International Relations in the context of Imre Lakatos's Methodology of Scientific Research Programs. To this end, after defining the notion of realism in IR and exposing the foundations of Lakatos's analytical pattern, relevant findings of several authors who took part in the debate on this issue from the area of philosophy of science (John Vasquez, Kenneth Waltz, Stephen Walt, Thomas Christensen and Jack Snyder, Colin Elman and Miriam Fendius Elman, Randall Schweller, William Wohlforth) will be presented and critically analyzed. In that sense, there are two key lines of dispute: about whether Lakatos's methodology is properly utilized in evaluating realist theory, and whether it represents an adequate tool for such a metatheoretical endeavor in the first place. In the concluding part of the article, author's findings which point toward tenability of the realist research program, along with a limited scope of applicability of Lakatos's methodology in the field of International Relations.

Key words: International Relations, Realism, Philosophy of Science, Research Program, Scientific Paradigm.

UDK: 32.032:174
327:141.7
Biblid: 0025-8555, 69(2017)
Vol. LXIX, br. 2–3, str. 227–246

Pregledni rad
Primljen 8. juna 2017.
Odobren 18. septembra 2017.
<https://doi.org/10.2298/MEDJP1703227T>

Neoklasični realizam – realizam za 21. vek

Vladimir TRAPARA¹

Apstrakt: Autor se bavi neoklasičnim realizmom, pravcem nastalim u okviru realističke škole mišljenja o međunarodnim odnosima devedesetih godina prošlog veka. Cilj rada je da se kroz razmatranje nastanka i razvoja pravca u toku te decenije i kasnije u 21. veku pokaže da je on unapredio realističku školu mišljenja i tako odgovorio izazovu koji je za ovu predstavljao završetak Hladnog rata. Ovo unapređenje sastoji se u integraciji sistemskog nivoa analize, na kome insistira neorealizam, sa jediničnim nivoom, od koga polaze klasični realizam i druge škole mišljenja o međunarodnim odnosima. Autor ilustruje primenu neoklasičnog realizma na proučavanje međunarodnih tema relevantnih za 21. vek kroz primere nekoliko značajnih naslova koji pripadaju pravcu, ali i navođenjem sopstvene primene pravca.

Ključne reči: neoklasični realizam, međunarodni odnosi 21. veka, Drugi svetski rat, spoljna politika SAD, nivoi analize.

Kao i svakoj društvenoj nauci, nauci o međunarodnim odnosima nedostaje nivo egzaktnosti kakav postoji u prirodnim i tehničkim naukama. To znači da stavovi teorija razvijenih u okviru ove nauke imaju samo probabilistički karakter, ali im to ne umanjuje svojstvo naučnosti. U istoriji discipline prisutna je stalna konkurencija različitih škola mišljenja oko formulacije teorija koje će što vernije i sa što manje izuzetaka objasniti „kako svet radi“. Od početka promišljanja međunarodnih odnosa do danas, najdominatnija u ovome bila je realistička škola mišljenja, jer je uvek polazila od, kako joj samo ime kaže, onoga što je realnost ovih odnosa – stalna borba za moć subjekata međunarodnih odnosa, pre svega država kao najvažnijih

---

¹ Autor je naučni saradnik u Institutu za međunarodnu politiku i privredu, Beograd.

E-pošta: vtrapara@diplomacy.bg.ac.rs

Rad predstavlja deo naučnog i istraživačkog angažovanja na projektu „Srbija u savremenim međunarodnim odnosima: strateški pravci razvoja i učvršćivanja položaja Srbije u međunarodnim integrativnim procesima – spoljnopolitički, ekonomski, pravni i bezbednosni aspekti“ (br. OI179029), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

među njima, u uslovima anarhičnog okruženja. Svaki put kad bi realizmu bilo oglašeno posmrtno zvono, jer se svet navodno promenio, ova realnost bi na najsureviji način demantovala protivnike ove škole mišljenja i udahnila joj novi život. To se najpre desilo sa izbijanjem Drugog svetskog rata, kada je u SAD procvetao klasični realizam kao odgovor na neutemeljeni međuratni optimizam liberala. Klasični realizam biće zatečen porazom SAD u Vijetnamu, samo da bi novo zaoštavanje Hladnog rata dalo krila novom pravcu – neorealizmu, koji je na metodološki sofisticiraniji način pokušao da objasni izazove svetske politike. Napokon, kada je i neorealizam sa za njega neočekivanim završetkom Hladnog rata došao u opasnost da postane stvar prošlosti, na izazove turbulentnog posthladnoratovskog međunarodnog sistema odgovorio je pravac o kome govorimo u ovom radu – neoklasični realizam. U njemu je realistička škola mišljenja dobila moćno oruđe za razumevanje međunarodnih odnosa u 21. veku, koje ponovo karakteriše ista realnost – umesto ostvarenjem liberalne utopije, ovaj vek počeo je obnovljenim nadmetanjem velikih sila za sfere uticaja, onako kako je to bilo manje-više kroz celu ljudsku istoriju.

Neoklasični realizam je od nastanka početkom devedesetih godina 20. veka nastojao da unapredi eksplanatornu moć realističke škole mišljenja u međunarodnim odnosima tako što se poslužio pojedinim privremeno zaboravljenim konceptima razvijenim u okviru klasičnog realizma (uz to „pozajmio” i neke koncepte iz drugih škola mišljenja), a da pritom nije poništio osnovne pretpostavke neorealizma, već ih je naprotiv osnažio i zadržao metodološku snagu i donekle parsimonični karakter ovog pravca. Naravno, nisu svi neoklasični realisti u tome jednako uspeli – ovaj pravac je dosad obuhvatio veliki broj imena i radova sa vrlo šarolikim tezama – zbog čega smo se i mi opredelili da u nastavku rada prikazemo samo neke. Ono što je, pak, svima njima zajedničko jeste da su revolucionarno otkriće Keneta Volca (Kenneth N. Waltz) da je međunarodne odnose moguće analizirati na nekom od tri nivoa (međunarodni sistem, država i pojedinac) unapredili ocenom da to ne znači da se teorija mora zasnovati odabirom nekog od ovih nivoa, već da se oni mogu i kombinovati. U poglavlju koje sledi pokazaćemo šta je to konkretno značilo u procesu nastanka pravca u poslednjoj deceniji prošlog veka, da bismo u onom posle njega ukazali i na dalji razvoj pravca u dosadašnjem toku 21. veka i njegovo obogaćenje novim konceptima.

Neoklasični realizam devedesetih godina 20. veka

Prva upotreba termina „neoklasični realizam”, ujedno i prva sistematizacija polazišta novog pravca vezuje se za Gideona Rouza (Gideon Rose) i njegov članak

„Neoklasični realizam i teorije spoljne politike” od 1998. godine.² Na njega se nadovezao Džefri Taljafero (Jeffrey W. Taliaferro) člankom u kome klasifikuje savremeni realizam na defanzivni i ofanzivni, te neorealizam i neoklasični realizam, utvrđujući i područja preklapanja ovih pravaca.³ Do vremena objavljivanja ovih članaka, neoklasični realizam je tokom devedesetih godina prošlog veka bio već uveliko sazeo kao pravac kroz radove nekolicine poznatijih američkih autora novije generacije. Rouz je u svom članku obradio naslove koje potpisuju Tomas Kristensen (Thomas J. Christensen), Randal Šveler (Randall L. Schweller), Vilijem Volfort (William Curti Wohlforth) i Farid Zakarija (Fareed Zakaria), dok je Taljafero dodao i Erika Labsa (Eric Labs), Džeka Snajdera (Jack Snyder) i još neke. Opređenije za sintagmu „neoklasični realizam” je logično, jer su svi pomenuti autori pokušali da poboljšaju upotrebljivost neorealizma za proučavanje savremenih međunarodnih odnosa, tako što su njegov kategorijalno-pojmovni aparat dopunili elementima koje je razvio njegov prethodnik – klasični realizam. Neoklasični realizam predstavlja sintezu neorealizma i klasičnog realizma. Suština ove sinteze je u sledećem. Neorealizam, pravac koji je ustanovio Volc u svom čuvenom delu *Teorija međunarodne politike* od 1979. godine, rukovodio se načelom parsimonije i uzeo u obzir samo uticaj međunarodnog sistema (*systemic level of analysis*) na ponašanje država, i to jednog njegovog elementa – raspodele moći među velikim silama kao najznačajnijim državama u sistemu (polarnosti), budući da anarhičnu organizaciju sistema (nepostojanje jedinstvenog autoriteta nad državama) i funkcionalnu istovetnost država (sve države imaju isti primarni cilj – da opstanu, po čemu su slične jedne drugima kao „bilijarske kugle”) uzima kao konstante. Formulšući na ovaj način pretpostavku se države ponašaju isto pod istim sistemskim uslovima, tj. ukoliko imaju slično mesto u okviru slične raspodele moći, neorealizam ni nema ambiciju da se detaljnije bavi konkretnim spoljnim politikama država, već samo ishodima njihovog međudelovanja, poput manje ili veće stabilnosti sistema, rata ili mira, itd. Neorealizam, dakle, ne formuliše teoriju spoljne, već međunarodne politike.⁴

I kada se upuštaju u analizu spoljnih politika, neorealisti arbitrarno biraju slučajeve država čije se ponašanje uklapa u njihova teorijska predviđanja o delovanju sistema na njega, ne pokušavajući da objasne brojne slučajeve koji od toga odstupaju. Najbolji primer je knjiga ofanzivnog neorealiste Džona Miršajmera (John

² Videti: Gideon Rose, “Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy”, *World Politics*, Vol. 51, No. 1, October 1998, pp. 144–172.

³ Videti: Jeffrey W. Taliaferro, “Security Seeking under Anarchy: Defensive Realism Revisited”, *International Security*, Vol. 25, No. 3, Winter 2000–2001, pp. 128–161.

⁴ Kenneth N. Waltz, *Theory of International Politics*, Addison-Wesley, Reading (MA), 1979, pp. 67–73.

J. Mearsheimer), *Tragedija politike velikih sila*, u kojoj autor da bi potkrepio svoju tezu kako sve velike sile vode politiku ekspanzije (sa krajnjim ciljem uspostavljanja hegemonije) kao najbolje rešenje za osiguranje opstanka, navodi slučajeve nekoliko velikih sila koje su u periodima novije istorije zaista vodile takvu politiku, dok slučajeve u kojima su velike sile vodile politiku *status quo*, iako su imale systemske podsticaje za ekspanziju zanemaruje, ili pokušava da ih objasni uvođenjem dodatnih činilaca.⁵ Dodatne činioce uvodi i Stiven Volt (koji je za razliku od Miršajmera, a poput Volca, defanzivni realista, jer smatra da države teže opstanku kroz defanzivno ponašanje – uravnoteživanje potencijalnih hegemonata), zasnivajući svoju teoriju ravnoteže pretnji (*balance of threat theory*) kao pokušaj da objasni odstupanja od predviđanja Volcove teorije ravnoteže snaga (*balance of interest theory*) da će na opasnost da jedna od velikih sila toliko ojača da postane sposobna da uspostavi hegemoniju druge velike sile automatski reagovati njenim uravnoteživanjem.⁶

Neoklasični realizam nastoji da prevaziđe ovo ograničenje i dopuni neorealizam da bi povećao njegovu eksplanatornu moć i učinio ga podesnim za proučavanje konkretnih spoljnih politika država. Pored systemskog uticaja (raspodele moći), neoklasični realisti uzimaju u obzir i niz činilaca koji su karakteristični za konkretnu državu kao jedinicu sistema (*unit level of analysis*), nastojeći da odgovore na pitanje zašto se različite države (ili ista država u različitim periodima) različito ponašaju pod istim systemskim uslovima, te tako formulišu teoriju spoljne politike.⁷ Kao i neorealisti, systemski činilac uzimaju kao ključni (nezavisnu varijablu), ali smatraju da on na ponašanje država ne utiče neposredno, već kroz proces formulisanja spoljne politike, na koji utiču i pomenuti činioци sa jediničnog nivoa analize kao intervenirajuća varijabla.⁸ Spoljna politika je naposljetku stvar izbora političkih odlučilaca, pre nego automatska posledica delovanja međunarodnog sistema.⁹ Dok neorealizam tvrdi da je cilj svake države opstanak, neoklasični realizam se bavi pitanjem šta to još sem

⁵ Videti: John J. Mearsheimer, *The Tragedy of Great Power Politics*, Norton, New York, 2001. *Status quo* politiku Velike Britanije i SAD u određenim periodima, na primer, Miršajmer objašnjava njihovom geografskom odvojenosti od ostalih velikih sila. Po njemu, „stopirajuća moć vode” omela je ove dve sile da, čak i kad su imale poziciju najmoćnije sile u sistemu, vode hegemonističku politiku, te su se zbog toga ponašale defanzivno kao „ofšor balanser”. Videti: *ibid.*, pp. 234–236.

⁶ Videti: Stephen M. Walt, „Alliance Formation and the Balance of World Power”, *International Security*, Vol. 9, No. 4, Spring 1985, pp. 3–43. Koja će država predstavljati veću pretnju u odnosu na druge, prema Voltu zavisi, osim od njene moći, i od geografske blizine, ofanzivnih sposobnosti i ofanzivnih namera. *Ibid.*, pp. 8–13.

⁷ Jeffrey W. Taliaferro, „Security Seeking under Anarchy: Defensive Realism Revisited”, *op. cit.*, pp. 133–134.

⁸ Gideon Rose, „Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy”, *op. cit.*, pp. 146–147.

⁹ *Ibid.*, p. 147.

opstanka i pod kojim uslovima države žele da postignu u međunarodnim odnosima.¹⁰ U zavisnosti od toga da li smatraju da kombinacija sistemskih i unutrašnjih činilaca češće rezultira ofanzivnim ili defanzivnim ponašanjem država, neoklasične realiste je (kao i neorealiste) moguće podeliti na ofanzivne i defanzivne. Taljafero u prvu grupu ubraja Labsa, Volforta i Zakariju, u drugu Kristensena i Snajdera, dok Švelera svrstava u međukategoriju.¹¹ Mnogim od činilaca sa jediničnog nivoa bavio se klasični realizam, ali i druge škole mišljenja, poput liberalizma i konstruktivizma, koje Rouz naziva *Innenpolitik* teorijama, suprotstavljajući ih neorealizmu kao sistemskom pristupu.¹² Usled kombinovanja dva nivoa analize i „pozajmljivanja” elemenata drugih teorija, odnosno prelaženja granica „paradigmi”, neoklasični realisti su se vrlo brzo našli na meti kritika koje njihov istraživački program smatraju „degenerativnim” i čak im otpisuju pripadnost realizmu kao školi mišljenja.¹³ Na ove kritike odgovorili su dvama glavnim argumentima: da je razmatranje činilaca sa jediničnog nivoa analize bilo razvijeno u okviru klasičnog realizma, te da ukoliko su kritičari u pravu ni klasični realisti ne bi mogli da se nazovu realistima; da se na društvene nauke ne mogu primeniti isti kriterijumi valjanosti istraživačkog programa kao kod prirodnih nauka, gde su granice između paradigmi mnogo oštrije.¹⁴

Osvrnućemo se sada na nekoliko primera primene neoklasičnog realizma u radovima objavljenim u poslednjoj deceniji prošlog veka koje smatramo najrelevantnijim za kasniji razvoj pravca i njegovu upotrebljivost za proučavanje međunarodnih odnosa u 21. veku. Kao dominantne teme na kojima su autori na čije se radove usredsređujemo testirali novoformulisane teorije izdvojili bismo Drugi svetski rat i spoljnu politiku SAD. Prvom se bave Tomas Kristensen, Džek Snajder i Randal Šveler, a drugom Farid Zakarija. Kristensen i Snajder su 1990. godine objavili jedan od prvih neoklasičnih realističkih članaka, u kome su se bavili različitim spoljnopoličkim strategijama država u multipolarnom sistemu, poredeći obrazac sklapanja savezništava u Drugom svetskom ratu sa onim kakav je bio u Prvom.¹⁵ Ovi

¹⁰ Ibid., p. 145.

¹¹ Jeffrey W. Taliaferro, “Security Seeking under Anarchy: Defensive Realism Revisited”, op. cit., p. 135.

¹² Gideon Rose, “Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy”, op. cit., pp. 148–149.

¹³ Videti: Jeffrey W. Legro and Andrew Moravcsik, “Is Anybody Still a Realist?”, *International Security*, Vol. 24, No. 2, Autumn 1999, pp. 5–55.

¹⁴ Videti: Peter D. Feaver, Gunther Hellman, Randall L. Schweller, Jeffrey W. Taliaferro, William C. Wohlforth, Jeffrey W. Legro and Andrew Moravcsik, “Correspondence: Brother, Can You Spare a Paradigm? (Or Was Anybody Ever a Realist?)”, *International Security*, Vol. 25, No. 1, Summer 2000, pp. 165–193.

¹⁵ U pitanju je članak: Thomas J. Christensen and Jack Snyder, “Chain Gangs and Passed Bucks: Predicting Alliance Patterns in Multipolarity”, *International Organization*, Vol. 44, No. 2, Spring 1990, pp. 137–168.

autori pokušali su da odgovore na pitanje zašto uoči oba rata nije uspelo uravnotežavanje Nemačke, koje bi bilo očekivano na osnovu Volcove teorije ravnoteže snaga. Njihovi nalazi pokazali su da su zapadne sile (Velika Britanija i Francuska) u periodima neposredno pred svaki od ova dva sukoba primenjivale suprotne, ali po uravnotežavanje jednako štetne strategije: „okivanje” (*chain ganging*) uoči Prvog, i „švercovanje” (*buck passing*) uoči Drugog svetskog rata. Pod okivanjem Kristensen i Snajder podrazumevaju preterano reagovanje partnera u savezu usled prevelike bezbednosne zavisnosti među njima: kada jedan partner krene u rat, drugi (kao da je okovan uz njega) mora da krene za njim, jer bi i njegov opstanak bio ugrožen ukoliko ovaj padne. Ovo je bio slučaj u Prvom svetskom ratu, kada je Francuska pratila Rusiju, a Britanija Francusku. Kod švercovanja, pak, jedna država okleva da formira savez sa drugom (kao Britanija sa Francuskom uoči Drugog svetskog rata), uprkos narastajućoj zajedničkoj pretnji (od Hitlerove Nemačke), jer želi da izbegne troškove uravnotežavanja, odnosno odgovornost za uravnotežavanje prebaci na drugu. U prvom slučaju, dakle, preterano, a u drugom nedovoljno reagovanje saveznika na zajedničku pretnju, dovelo je do izostanka mirnodopskog uravnotežavanja i izbijanja rata.¹⁶

Zašto je došlo do ovoga? Prema Kristensenu i Snajderu, do okivanja i švercovanja dolazi samo u multipolarnim sistemima, što može da se objasni i Volcovim neorealizmom. U bipolarnim sistemima do ovakvog ponašanja država ne dolazi, jer su polovi daleko snažniji od manjih sila, samim tim i manje bezbednosno zavisni od njih, pa one ne mogu da ih „okuju” za sebe i nepromišljeno uvuku u rat; niti bi švercovanje imalo smisla, jer su saveznici polova isuviše slabi da bi sami uravnotežili protivnički pol. No, neorealizam ne može da objasni koja će se od pomenute dve štetne strategije i kada pojaviti, te je pored polarnosti sistema potrebno uzeti u obzir i određene unutrašnje činioce, na nivou konkretnih država.¹⁷ Upravo ovo je neoklasični realistički element kod Kristensena i Snajdera, koji Volcovu teoriju međunarodne pretvara u teoriju spoljne politike koja bi objasnila različito ponašanje država u multipolarnim sistemima uoči Prvog i Drugog svetskog rata. Unutrašnji činioci koje su autori uzeli u obzir su geografija, tehnologija i percepcija.¹⁸ Ukoliko geografija i vojna tehnologija favorizuju napad u odnosu na odbranu, ranjivost država je veća, a samim tim su veći i izgledi za безусловna savezništva (okivanje) i ulazak u rat na strani saveznika čim on bude napadnut, jer lideri stižu uverenje da će dragoceni saveznik brzo biti poražen ako mu se hitno ne pomogne. Što je manja ranjivost država s obzirom na geografski i tehnološki činilac,

---

¹⁶ Ibid., pp. 140–141.

¹⁷ Ibid., pp. 141–144.

¹⁸ Ibid., p. 144.

veći su izgledi za švercovanje, jer se veruje da će druge države i same moći da zaustave agresora, koji će se u napadu iscrpeti i tako smanjiti pretnju državi koja se švercuje.¹⁹ U oba slučaja, međutim, presudno je uverenje lidera, odnosno njihova percepcija geografskog i tehnološkog činioca, a ne objektivno stanje ovih činilaca. Uoči Prvog svetskog rata ovi činioci su objektivno favorizovali odbranu, a uoči Drugog napad, ali je oba slučaja percepcija lidera bila suprotna, odnosno pogrešna. Uoči Prvog svetskog rata vladao je kult napada, što usled iskustva nekoliko prethodnih, kratkih i brzih ratova, što usled dominacije vojnih struktura u usvajanju nacionalnih strategija. Uoči Drugog se verovalo se u odbranu, što pod uticajem iskustva Prvog svetskog rata, što zbog toga što su civilne strukture imale veću kontrolu nad vojskom, zaključuju Kristensen i Snajder.²⁰

Nezadovoljstvo Kristensenovim i Snajderovim objašnjenjem ponašanja velikih sila uoči Drugog svetskog rata, kao i (sa njima zajednička) želja da se neorealističke teorije ravnoteže snaga (Volc) i pretnji (Volt) dopune da bi se objasnio izostanak uravnotežavanja, naveo je tada mladog profesora sa Univerziteta Ohajo, Randala Švelera, da zasnuje po našem mišljenju najbolje ostvarenje neoklasičnog realizma do danas – teoriju ravnoteže interesa (*balance of interest theory*).²¹ U članku o Drugom svetskom ratu koji je objavio 1993. godine, Šveler hvata Kristensena i Snajdera u protivrečnosti objašnjenja ponašanja Velike Britanije uoči rata. S jedne strane, njihova teorija predviđa da percepcija prednosti napada od strane lidera vodi iste ka okivanju, a percepcija prednosti odbrane ka švercovanju. S druge, Šveler ih citira gde tvrde da je Britaniju uoči Minhena 1938. strah od nemačke vazdušne moći (dakle, percipirana prednost napada) motivisao na švercovanje, da bi je kasnije unapređenje protivvazdušnih snaga (dakle, uverenje u snagu odbrane) odvelo ka promeni strategije u korist okivanja.²²

Prema Šveleru, Kristensen i Snajder su pogrešili i na sistemskom i na jediničnom nivou analize. Na sistemskom nivou, Šveler pravi otklon od dotadašnjih istraživača Drugog svetskog rata (uključujući i pomenutu dvojicu), ali i neorealista, koji su tvrdili da je međunarodni sistem uoči ovog sukoba bio multipolaran. Prema njemu, bio je tripolaran, jer nisu sve velike sile u sistemu automatski i polovi, već samo one

---

¹⁹ Ibid., pp. 144–145.

²⁰ Ibid., pp. 145–146.

²¹ Teorijom ravnoteže interesa na udžbenički način bavili smo se ovde: Vladimir Trapara, „Teorija ravnoteže interesa Randala Švelera”, u: Milan Lipovac i Dragan Živojinović (urs), *Međunarodna bezbednost: teorijski pristupi*, Inovacioni centar Fakulteta bezbednosti i Akademska knjiga, Beograd, 2014, str. 161–178.

²² Randall L. Schweller, “Tripolarity and the Second World War”, *International Studies Quarterly*, Vol. 37, No. 1, March, 1993, p. 87.

koje poseduju 50 i više posto resursa najmoćnije sile u sistemu, dok ostale Šveler naziva srednjim silama (*middle powers*). Potrebu za međusobnim poređenjem velikih sila po moći i njihovu klasifikaciju u sile prvog i drugog ranga, umesto izjednačavanja polarnosti sistema sa ukupnim brojem velikih sila bez obzira na razlike u moći među njima, Šveler pravda ocenom da samo ponašanje velikih sila najvišeg ranga (polova) ima odlučujući efekat na sistem.²³ Naglasak na to da je sistem uoči rata bio tripolarnan bitan je zbog toga što je ovaj sistem najmanje stabilan, samim tim i najpodložniji izbijanju sukoba među velikim silama u odnosu na sve druge verzije multipolarnog sistema, za koji i neorealisti ocenjuju da je manje stabilan od bipolarnog. Objašnjenje za ovo je sledeće. Dok u bipolarnom sistemu polovi mogu sami da uravnoteže jedan drugi, u multipolarnim sistemima za to je potrebno sklapanje saveza. U multipolarnim sistemima sa parnim brojem polova to je lakše postići (sklapanjem saveza s jednakim brojem članica), te su stabilniji od onih sa neparnim (gde je jedan savez uvek u prednosti po broju članova), a u tripolarnom sistemu savez dva pola je automatski jači od trećeg, tako da uvek postoji podsticaj za njegovo sklapanje i napad na treći pol.²⁴

Najznačajniju inovaciju, međutim, Šveler uvodi na jediničnom nivou analize. U odnosu na Kristensena i Snajdera on pored okivanja i švercovanja razmatra i više drugih strategija inkompatibilnih sa uravnoteživanjem,²⁵ a poseban naglasak stavlja na jednu – „šlepovanje” (*bandwagoning*). Šlepovanje je u neorealizmu definisano kao pridruživanje jačoj strani u sukobu (teorija ravnoteže snaga), odnosno izvoru pretnje (teorija ravnoteže pretnji) umesto sklapanja saveza sa slabijom stranom/manjom pretnjom radi uravnoteživanja jače.²⁶ Šveler konstatuje da je strategija šlepovanja mnogo češća u istoriji nego što neorealisti tvrde, a da se njen uzrok ne nalazi na sistemskom, već na jediničnom nivou analize – u pojmu interesa. Pojedine države šlepuju se uz jaču državu, umesto da je uravnoteže, jer imaju s

²³ Ibid., p. 75.

²⁴ Ovu argumentaciju Šveler je detaljno razradio u poglavlju svoje najpoznatije knjige, u kojoj je proširio analizu Drugog svetskog rata u odnosu na članak koji smo već citirali. Videti: Randall L. Schweller, *Deadly Imbalances: Tripolarity and Hitler's Strategy of World Conquest*, Columbia University Press, New York, 1998, pp. 41–44.

²⁵ Pa tako razrešava protivrečnost u koju su upali Kristensen i Snajder po pitanju Velike Britanije tvrdeći da ova u odnosu na Francusku nije vodila politiku švercovanja, već udaljavanja (*distancing*). Ibid., pp. 71–73; Randall L. Schweller, "Tripolarity and the Second World War", op. cit., pp. 87–91.

²⁶ Iako je temelje svoje teorije postavio u citiranom radu o tripolarnosti u Drugom svetskom ratu, Šveler će teoriju ravnoteže interesa u potpunosti razraditi u radu od 1994. posvećenom strategiji šlepovanja – „Šlepovanje za profit: povratak revizionističke države”. Videti: Randall L. Schweller, "Bandwagoning for Profit: Bringing the Revisionist State Back In", *International Security*, Vol. 19, No. 1, Summer 1994, pp. 72–107.

njom kompatibilne interese. Prema interesu, a polazeći od radova brojnih klasičnih realista, Šveler razlikuje *status quo* i revizionističke države. *Status quo* države su one koje su zadovoljne svojim mestom u postojećem sistemu i žele da ga sačuvaju – njihova politika je defanzivnog karaktera i odgovara očekivanjima defanzivnog realizma. Revizionističke države, pak, ponašaju se shodno očekivanjima ofanzivnog realizma – budući nezadovoljne mestom u sistemu, one nastoje da ga poprave na račun drugih, a katkad i da izmene sam sistem i uspostave sopstvenu hegemoniju. Volc i Volt su kao defanzivni neorealisti zanemarili postojanje ovakvih država, te ih Šveler optužuje za „*status quo* pristrasnost”.²⁷ Prema Šveleru, manje revizionističke sile se najčešće ne upuštaju u uravnoteživanje velike revizionističke sile (potencijalnog hegemonu), jer su nezadovoljne svojim mestom u sistemu kao i ona, te se nadaju da će sklapanjem saveza s njom – šlepanjem – dobiti „deo kolača”, odnosno profitirati od podele plena koji bi ova ostvarila ratnom pobedom nad protivničkom koalicijom.²⁸ Primenivši ovu dihotomnu podelu država prema interesu na slučaj Drugog svetskog rata, Šveler je efektno objasnio zašto su se velike sile koje iz Prvog svetskog rata izašle nezadovoljne (Italija i Japan), kao i neke manje države (Mađarska, Bugarska), radije šlepovala uz Hitlerovu Nemačku, umesto da pokušaju da je uravnoteže.

Hoće li jedna država biti *status quo*, ili revizionistička, zavisi od značaja koji njeni lideri pridaju vrednostima koje poseduju. Ukoliko država više ceni ono što poseduje, nego što je spremna da uloži da bi sebi pribavila nove vrednosti, ona je *status quo* orijentisana, a ukoliko je obrnuto, ona je revizionistička. Ovaj odnos – između vrednovanja onoga što se poseduje i onoga što bi se želelo pribaviti – Šveler naziva ravnotežom interesa na jediničnom nivou.²⁹ U zavisnosti od toga da li je ta ravnoteža manje ili više pomerena ka *status quo* ili revizionističkom polu, kao i od relativne snage država, Šveler pravi svoju čuvenu klasifikaciju država-životinja, na lavove (polovi koji snažno brane *status quo*, nepostojeći uoči Drugog svetskog rata), vukove (neograničeno revizionistički polovi, npr. Nemačka), lisice (ograničeno revizionistički polovi, npr. Sovjetski Savez), nojeve (polovi ravnodušni prema *statusu quo*, npr. SAD), šakale (ograničeno revizionističke srednje sile i manje države, npr. Italija, Japan, Mađarska, Bugarska), golubove (srednje sile koje umereno brane *status quo*, npr. Velika Britanija u početku), jastrebove (srednje sile snažni branioci *statusa quo*, sklone

²⁷ Videti: Randall L. Schweller, “Neorealism’s Status Quo Bias: What Security Dilemma?” in: *Realism: Restatements and Renewal*, Benjamin Frankel (ed.), Frank Cass, London and New York, 1996, pp. 90–122.

²⁸ Randall L. Schweller, “Bandwagoning for Profit: Bringing the Revisionist State Back In”, op. cit., pp. 74, 81, 88.

²⁹ Ibid., pp. 99, 104–105.

preteranom reagovanju, npr. Francuska u početku, kasnije Britanija), sove (isto kao jastrebovi, samo opreznije, npr. Francuska kasnije) i jaganjce (srednje sile i male države ravnodušne prema *statusu quo*, jer se osećaju isuviše slabim da bi ga branile, npr. Jugoslavija, Rumunija).³⁰ Osim na jediničnom, ravnoteža interesa ispoljava se na sistemskom nivou u vidu odnosa moći između revizionističkih i *status quo* sila. Ukoliko je ukupna moć *status quo* sila veća od ukupne moći revizionističkih, sistem je stabilan, a ukoliko je obrnuto, samo je pitanje vremena, načina, kao i u čiju korist će sistem biti izmenjen.³¹ S obzirom na to da su uoči Drugog svetskog rata dva pola bila revizionistička, a treći ravnodušan prema *statusu quo* (u inače nestabilnom tripolarnom sistemu), dok su od četiri srednje sile dve takođe bile revizionističke, Šveler konstatuje da se radilo o „smrtonosnoj neravnoteži”, koja je i dovela do rata. Da taj rat revizionistička Nemačka ipak izgubi, tj. ne uspe u uspostavljanju hegemonije, dobrim delom je doprinela ona sama, jer je 1941. ušla u rat sa oba preostala pola koja su do tada stajala po strani, te Šveler protivčinjeničnim rezonovanjem razmatra i drugačije ishode rata, koji bi bili mogući da Hitler nije protiv sebe isprovocirao koaliciju čija je ukupna moć značajno nadmašivala moć njegovog saveza.³²

Farid Zakarija je u knjizi *Od bogatstva do moći: neobični izvori svetske uloge Amerike* pokušao da sa neoklasičnog realističkog stanovišta razreši zagonetku na koju neorealizam nema odgovor: zašto SAD u poslednjim decenijama 19. veka, iako su za to imale resursa – najmanje od 1885. bile su najbogatija država sveta – nisu vodile aktivnu spoljnu politiku karakterističnu za velike sile.³³ On se suprotstavlja defanzivnom realizmu, po kome se države upuštaju u ekspanziju samo kad moraju, tj. kada su izložene nekoj pretnji, ukazujući na istorijske činjenice o ponašanju velikih sila, koje pre odgovaraju očekivanju klasičnog realizma da se jake države upuštaju u ekspanziju kad god to mogu (otuda ga možemo smatrati ofanzivnim realinom).³⁴ No, objašnjenje zašto ponašanje SAD u periodu 1865–1889. godine odstupa od ovoga, Zakarija traži u razlikovanju državne od nacionalne moći: „(d)ržavna moć je deo nacionalne moći koji vlada može da izvuče za svoje svrhe i odraz je lakoće s kojom središnji donosioci odluka mogu da ostvare svoje ciljeve”.³⁵ Suština je da je

³⁰ Ibid., pp. 100–104; Randall L. Schweller, *Deadly Imbalances: Tripolarity and Hitler's Strategy of World Conquest*, op. cit., pp. 84–90.

³¹ Randall L. Schweller, “Bandwagoning for Profit: Bringing the Revisionist State Back In”, op. cit., p. 104.

³² Randall L. Schweller, *Deadly Imbalances: Tripolarity and Hitler's Strategy of World Conquest*, op. cit., pp. 93–182.

³³ Videti: Fareed Zakaria, *From Wealth to Power: The Unusual Origins of America's World Role*, Princeton University Press, 1999.

³⁴ Ibid., pp. 16–19.

³⁵ Ibid., p. 17.

u pomenutom periodu nacionalna moć SAD bila velika, ali moć države mala – „jaka nacija, a slaba država”.³⁶ Predsednike su u to vreme birokratija i složena federalna državna struktura ograničavale i finansijski i u ljudstvu u vođenju spoljne politike. U osamdesetim i devedesetim godinama 19. veka struktura države se transformiše pod uticajem izazova industrijalizacije, postaje centralizovanija, a moć predsednika, samim tim i mogućnost da zaobiđe Kongres u vođenju spoljne politike, veća, te od Špansko-američkog rata (1898) nadalje počinju da vode izrazito ekspanzionističku spoljnu politiku.³⁷

Zakarija je eksplicitan u pogledu toga da želi da zasnuje teoriju spoljne politike.³⁸ On u tome jasno polazi od sistemskog nivoa analize, usvajajući ofanzivnu realističku hipotezu (on to zove klasičnim realizmom) da države idu u ekspanziju onda kada njihova relativna moć raste.³⁹ No, da bi objasnio odstupanja od ove hipoteze, do kojih povremeno dolazi na kraći i srednji rok (ne samo u američkom slučaju), Zakarija zasniva tzv. državocentrični realizam (*state-centered realism*), koji polazi od toga da se „državnici, a ne nacije, suočavaju sa međunarodnim sistemom”, te da će oni za ostvarivanje svojih ciljeva imati kontrolu samo nad jednim delom nacionalne moći.⁴⁰ Osnovna hipoteza državocentričnog realizma je da će državnici ići u ekspanziju onda kad opaze relativno jačanje državne, a ne nacionalne moći.⁴¹ Državnici se u vođenju spoljne politike, osim sa pritiscima iz međunarodnog sistema, suočavaju i sa ograničenjima svoje državne strukture, koja određuje u kojoj meri nacionalna moć može da bude pretvorena u državnu.⁴² Državna moć obuhvata nekoliko dimenzija: obim odgovornosti države, stepen njene autonomije od društva, kapacitet i koheziju/centralizacija aparata političkog odlučivanja.⁴³ Time što je Amerika imala jaku naciju, a slabu državu, Zakarija objašnjava zašto su njeni politički odlučioци u periodu 1865–1889. godine od 22 ozbiljne prilike za ekspanziju iskoristili samo trećinu.⁴⁴ Promene u strukturi moći u korist jačanja države uzrokovale su drugačiju statistiku u periodu 1890–1908. godine: od 32 prilike za ekspanziju, 25 je iskorišćeno.⁴⁵

---

³⁶ Ibid., pp. 19–20.

³⁷ Ibid., pp. 20–21.

³⁸ Ibid., p. 23.

³⁹ Ibid., p. 27.

⁴⁰ Ibid., p. 39.

⁴¹ Ibid., p. 40.

⁴² Ibid., p. 41.

⁴³ Ibid., pp. 41–42.

⁴⁴ Ibid., p. 215.

⁴⁵ Ibid., p. 216.

Razlog zašto smo od svih radova neoklasičnih realista iz poslednje decenije 20. veka izdvojili one koji su se bavili Drugim svetskim ratom i američkom spoljnom politikom leži u relevantnosti ovih tema za međunarodne odnose u 21. veku. Drugi svetski rat je poslednji do sada vođen neposredni oružani sukob među velikim silama, te je pravilno razumevanje njegovih uzroka bitno za ocenu pod kojim uslovima bi u ovom veku mogla da se javi opasnost od ponavljanja takvog sukoba. Kako su SAD u 21. veku i dalje ubedljivo najmoćnija sila sveta, od opredeljenja njihove elite za ovu ili onu spoljnopolitičku orijentaciju („veliku strategiju”, *grand strategy*) umnogome će zavisiti dalji tok međunarodnih odnosa. Neoklasični realizam se po našem mišljenju devedesetih uspešno bavio ovim pitanjima. U narednom poglavlju videćemo kuda je otišao razvoj ovog pravca u dosadašnjem toku 21. veka.

Neoklasični realizam u 21. veku

Zbornik radova *Neoklasični realizam, država i spoljna politika* objavljen 2009. godine koji su uredili Stiven Lobel (Steven E. Lobell), Norin Ripsman (Norrin M. Ripsman) i Džefri Taljafero predstavlja do sada najsveobuhvatniju sintezu naučnih rezultata postignutih u okviru ovog teorijskog pravca.⁴⁶ Urednici su sebi postavili tri cilja. Prvi, da sistematizuju neoklasični realizam i zacrtaju nove trase istraživanja. Drugi, da jasno razdvoje neoklasični realizam od neorealizma, klasičnog realizma i ostalih pravaca u nauci o međunarodnim odnosima. Treći, da na potpuniji način razviju koncept države.⁴⁷ Lobel, Ripsman i Taljafero sistematizuju pravac najpre se pozivajući na Rouza i njegov pregledni članak koji smo citirali, a zatim konstatuju da je nakon objavljivanja ovog članka gomila autora koristila neoklasični realizam za istraživanje različitih tema, te taksativno nabrajaju njihove naslove.⁴⁸

Razmatrajući razlike između neoklasičnog realizma i drugih pravaca, oni nastavljaju debatu sa kritičarima pravca, započetu krajem prošlog veka. Prema njihovom mišljenju, neoklasičnom realizmu ne može se osporiti pripadnost

⁴⁶ Videti: *Neoclassical Realism, the State and Foreign Policy*, Steven E. Lobell, Norrin M. Ripsman and Jeffrey W. Taliaferro (eds), Cambridge University Press, Cambridge, 2009.

⁴⁷ Ibid., p. 5.

⁴⁸ Reč je o sledećim autorima (među njima i neki koji su pisali za ovaj zbornik ili ga uredili): Stiven Lobel, Džejson Dejvidson (Jason W. Davidson), Džefri Taljafero, Dejvid Edelštajn (David M. Edelstein), Danijel Bajmen (Daniel L. Byman), Kenet Polak (Kenneth M. Polack), Norin Ripsman, Džejms Mekalister (James McAllister), Dženifer Sterling-Folker (Jennifer Sterling-Folker) i drugi, uključujući i one koji su već objavljivali devedesetih (ibid., pp. 5–10).

realističkoj školi mišljenja o međunarodnim odnosima, jer on poseduje sva tri fundamentalna obeležja koja su zajednička svim realistima: usredsređenost na grupe kao osnovne aktere političkog života (tribalizam), bez kojih pojedinac ne može da osigura svoju bezbednost; posmatranje politike kao trajne borbe među ovim grupama pod uslovima nesigurnosti i ograničenosti resursa; usredsređivanje na moć kao osnovno sredstvo kojim grupe postižu svoje ciljeve, bez obzira koji su to ciljevi.⁴⁹ Klasični realizam se pre svega bavi izvorima i upotrebom moći države u međunarodnoj politici, te problemima s kojima se lideri suočavaju u vođenju spoljne politike. Njihove teorije su uglavnom induktivne, zasnovane na iskustvu konkretnih evropskih država u modernoj istoriji, pri čemu ne čine koherentni istraživački program.⁵⁰ Neorealizam upravo nastoji da prevaziđe ovaj nedostatak, nastojeći da objasni obrasce međunarodnog ponašanja država koji se ponavljaju kroz istoriju, kao što su ratovi, uravnotežavanje moćnih država, teškoće u uspostavljanju saradnje, itd. Volcova teorija ravnoteže snaga to čini na deduktivan način, polazeći od raspodele moći u sistemu kao odlučujućeg činioca, o čemu smo već govorili.⁵¹ Neoklasični realizam bavi se istim pitanjima koja postavlja klasični realizam, nastojeći da formuliše teoriju spoljne politike, ali to čini na metodološki sofisticiraniji način, polazeći od neorealističkih pretpostavki o tome kako međunarodni sistem utiče na spoljnopolitičke izbore država.⁵²

Teorija države je nešto što je po mišljenju urednika zbornika do pojave neoklasičnog realizma nedostajalo realističkoj školi mišljenja.⁵³ Kao i svaki realizam, neoklasični realizam posmatra državu kao glavnog aktera međunarodne politike, što je na tragu ranije date realističke pretpostavke o tome da pojedinac ne može da opstane u anarhičnom okruženju izvan veće grupe koja bi mu garantovala bezbednost.⁵⁴ No, nije svejedno kako se država definiše. Za neoklasičnu realističku koncepciju države središnji je odnos između izvršne vlasti koja donosi odluke o spoljnoj politici pod uticajem međunarodnog sistema, i društva, iz koga takođe dolaze različiti uticaji na spoljnu politiku. Spoljna politika se, dakle, ne posmatra kao automatska reakcija racionalnih političkih lidera na systemske podsticaje i ograničenja (kao u neorealizmu), niti kao puki odraz interesa društvenih grupa (kao u liberalizmu i marksizmu), već u određenoj meri sadrži i drugo.⁵⁵

---

⁴⁹ Ibid., pp. 14–15.

⁵⁰ Ibid., p. 16.

⁵¹ Ibid., pp. 16–18.

⁵² Ibid., p. 19.

⁵³ Ibid., p. 13.

⁵⁴ Ibid., p. 24.

⁵⁵ Ibid., pp. 25–28.

U zaključnom poglavlju zbornika, autori su ocenili da su radovi uključeni u zbornik pokazali da je neoklasični realizam mnogo koherentniji (jer svi polaze od pomenute koncepcije države) i primenjiviji (jer ne objašnjava samo odstupanja u ponašanju država od neorealističkih očekivanja, već i zašto je u konkretnom slučaju odstupanje baš ovakvo ili onakvo) nego što se smatralo, te da pruža „bogato razumevanje determinanti spoljne politike i načina na koji države odgovaraju na međunarodne izazove”.⁵⁶ Da bismo ilustrovali da to zaista i jeste tako, bićemo selektivni kao i u razmatranju neoklasičnog realizma devedesetih i usredsrediti se na tri naslova koja bi mogla da budu reprezentativna za odgovor na pitanje kuda ide neoklasični realizam. Prvi je članak iz pomenutog zbornika koji je potpisala Dženifer Sterling-Folker, a koji je unikatan u odnosu na ostale priloge iz zbornika po tome što u neoklasični realizam inkorporira pitanje identiteta, inače atipično za realističku školu mišljenja, ali korisno i po našem mišljenju neizbežno za razumevanje spoljne politike država s obzirom na pomenuti odnos društva i države. Sterling-Folkerova svoju teoriju testira na slučaju odnosa Kine i Tajvana.⁵⁷ Autor drugog naslova, takođe iz pomenutog zbornika, jeste već razmatrani Randal Šveler, koji se ponovo bavi Drugim svetskom ratom, ali u odnosu na svoje ranije radove o tome uvodi ideologiju kao novi činilac koji objašnjava ekspanzionističko ponašanje pojedinih država.⁵⁸ Nakon toga sledi razmatranje naše upotrebe neoklasičnog realizma za analizu odnosa Rusije i SAD u vreme „resetovanja” (2009–2012), u kome smo takođe koristili pojam identiteta, i to preuzet iz performativne teorije Dejvida Kembela (David Campbell), koju smo kombinovali sa Švelerovom teorijom ravnoteže interesa.⁵⁹

Sterling-Folkerova koristi neoklasični realizam da bi objasnila ono što liberalni teoretičari ne mogu: zašto bezbednosno nadmetanje opstaje i među državama koje su trgovinski partneri i jako ekonomski međuzavisne?⁶⁰ Na primeru Kine i Tajvana ona dokazuje da je moguća koegzistencija između racionalnih motiva političkih odlučilaca, sadržanih u težnji za ekonomskom dobiti, i iracionalnog motiva

---

⁵⁶ Ibid., pp. 280–292, citat sa strane 292.

⁵⁷ Videti: Jennifer Sterling-Folker, “Neoclassical Realism and Identity: Peril despite Profit across the Taiwan Strait”, in: *Neoclassical Realism, the State and Foreign Policy*, op. cit., pp. 99–138.

⁵⁸ Videti: Randall L. Schweller, “Neoclassical Realism and State Mobilization: Expansionist Ideology in the Age of Mass Politics”, in: *Neoclassical Realism, the State and Foreign Policy*, op. cit., pp. 227–250.

⁵⁹ Videti: Vladimir Trapara, *Vreme „resetovanja”: Odnosi Rusije i Sjedinjenih Država u periodu od 2009. do 2012. godine*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2017.

⁶⁰ Jennifer Sterling-Folker, “Neoclassical Realism and Identity: Peril despite Profit across the Taiwan Strait”, op. cit., p. 99.

sadržanog u nacionalnom identitetu. Pojam identiteta Sterlig-Folkerova preuzima iz konstruktivizma i tvrdi da je njegovo formiranje (odnos mi-oni) kompatibilan sa realizmu inherentnim tribalizmom, odnosno pomenutom usredsređenošću na grupu.⁶¹ Na proces formiranja identiteta grupe ruku pod ruku utiču i međugrupna i unutargrupna rivalstva, dakle i sistemski i jedinični činioци, koji se međusobno prepliću.⁶² I jedna i druga rivalstva uticala su na to da se sredinom devedesetih godina prošlog veka učvrsti antagonizam između Tajvana i Kine, uprkos pojačanoj ekonomskoj saradnji među njima.⁶³ Unutrašnja politička dinamika na Tajvanu, s obzirom na to da se ovaj demokratizovao početkom devedesetih i da su tajvanski nacionalizam (koji zagovaraju starosedeoci, doseljeni na ostrvo u periodu koji je prethodio dolasku kuomintangovaca nakon poraza u građanskom ratu) i rekonstrukcija identiteta u tom pravcu postali tema u borbi za glasove (do tada su kuomintangovci autoritarno vladali i nametnuli svoju ambiciju da povrate vlast nad kineskim kopnom).⁶⁴

Šveler uočava da su, uprkos očekivanjima ofanzivnog realizma da se velike sile upuštaju u ekspanziju i teže uspostavljanju hegemonije kad god imaju priliku za to, hegemonistički poduhvati u prvoj polovini dvadesetog veka bili retki. Objašnjenje za ovo on ne traži poput neorealista samo u polarnosti sistema, već i na jediničnom nivou – u poteškoćama koje su čak i revizionističke države u 20. veku imale da mobilišu resurse za sprovođenje spoljne i bezbednosne politike.⁶⁵ U ovome su najefikasnije bile države koje su imale odgovarajuću vladajuću ideologiju, a to su bile fašistička Italija, nacistička Nemačka i imperijalni Japan.⁶⁶ Šveler zapravo tvrdi da u savremeno doba, kada državници više nisu tako nezavisni od društva u sprovođenju spoljne politike, mobilišuća vladajuća ideologija, a najbolji primer takve ideologije je fašizam, postaje neophodni uslov za funkcionisanje logike ofanzivnog realizma.⁶⁷ Ipak, Šveler ne uspostavlja znak jednakosti između fašizma i ofanzivnog realizma – fašističke države nisu prosto išle u ekspanziju kada bi za to imale priliku, kako bi to ofanzivni realizam očekivao, već je ta ekspanzija bila preterana i neoprezna, te time donela katastrofu samim tim državama.⁶⁸

---

⁶¹ Ibid., pp. 103–104.

⁶² Ibid., p. 115.

⁶³ Ibid., p. 121.

⁶⁴ Ibid., pp. 126–136.

⁶⁵ Randall L. Schweller, "Neoclassical Realism and State Mobilization: Expansionist Ideology in the Age of Mass Politics", op. cit., pp. 228–230.

⁶⁶ Ibid., pp. 229–231.

⁶⁷ Ibid., pp. 233–235.

⁶⁸ Ibid., p. 247.

U našem radu o neuspehu rusko-američkog „resetovanja” pokušali smo da primenom neoklasičnog realizma odgovorimo na pitanje zašto ovaj, treći po redu pokušaj približavanja Rusije i SAD u posthladnoratovskom periodu, nije uspeo. No, Švelerova teorija ravnoteže interesa nije nas u potpunosti zadovoljila u čistom obliku, usled propuštanja Švelera da precizno utvrdi činioce koji na jediničnom nivou analize utiču na oblikovanje interesa država, odnosno na to hoće li jedna država biti *status quo* ili revizionistička.⁶⁹ Činilac koji opredeljuje interes države našli smo u identitetu – pojmu razvijenom u okviru idealističke škole mišljenja nauke o međunarodnim odnosima, konkretno u performativnoj teoriji Dejvida Kembela. Od njega smo preuzeli shvatanje da identitet države nije unapred dat i nepromenljiv (kao što ga najčešće posmatraju realisti), već se konstituše i stalno iznova reprodukuje kroz spoljnopolitičku praksu države, jer upravo spoljna politika je ta aktivnost države koja iscrtava granice između „nas” i „njih”, neophodne za konstituisanje identiteta.⁷⁰ U našem modelu spoljnopolitičkog ponašanja država, interes počiva na identitetu, prvi automatski proizlazi iz drugog (ono što nam treba neposredno je uslovljeno onim što jesmo), te smo ih spojili u jedan pojam – identitet/interes.⁷¹ Na ovom pojmu počiva naša sinteza Švelerove i Kembelove teorije. Spoljna politika države i njen identitet/interes nalaze se u obostranoj zavisnosti: spoljna politika konstituše i reprodukuje identitet/interes, koji zatim povratno utiče na nju, zajedno sa još dvama činionicima kao nezavisnim varijablama: raspodelom moći (sistemske nivo) i idejama spoljnopolitičkih elita (jedinični nivo). Ukoliko promene u raspodeli moći i idejama elita prouzrokuju promenu spoljne politike države, identitet/interes uticaće na nju da se vrati u prvobitno stanje. Da bi bila stabilna i trajna, promena spoljne politike mora da bude dovoljno velika da bi uticala na promenu identiteta/interesa i tako stabilizovala samu sebe. Naš model ima implikacije i za ishode međudelovanja država, konkretno za fenomen približavanja kojim smo se bavili. Za uspeh približavanja dveju država nije dovoljno da one dobiju kompatibilne spoljne politike, već i da one budu izmenjene na takav način da utiču i na izmenu njihovih identiteta/interesa u pravcu kompatibilnosti. Uzrok izostanka približavanja SAD i Rusije u posthladnoratovskom periodu videli smo upravo u inkompatibilnosti njihovih identiteta/interesa. Izmene njihovih spoljnopolitičkih praksi za vreme „resetovanja”, prouzrokovane blagim pomeranjima na planu raspodele moći i ideja elita, nisu bile dovoljne da promene

---

⁶⁹ Vladimir Trapara, *Vreme „resetovanja”: Odnosi Rusije i Sjedinjenih Država u periodu od 2009. do 2012. godine*, op. cit., str. 42–44.

⁷⁰ Ibid., str. 46–48.

⁷¹ Sve o našem modelu nalazi se ovde: *ibid.*, str. 54–58.

njihove identitete/interese u pravcu kompatibilnosti, te je i ovaj pokušaj približavanja dveju sila doživeo neuspeh.⁷²

Zaključak

Realizam ima budućnost. U 21. veku u prilog te budućnosti utiču i praksa i teorija. U praksi, to je obnovljeno nadmetanje velikih sila za sfere uticaja, a u teoriji doprinos neoklasičnog realizma proučavanju međunarodnih odnosa integracijom različitih nivoa sa kojih se oni mogu analizirati. Kuda ide spoljna politika najmoćnije države sveta, SAD, glavni je izazov na koji smatramo da neoklasični realizam može da odgovori. Dokle će Vašington nastaviti da vodi politiku dominacije, tj. veliku strategiju uspostavljanja liberalne hegemonije?⁷³ SAD ni do danas nisu mnogo odmakle u svojoj državnoj strukturi od onoga što je za drugu polovinu 19. veka Zakarija konstatovao kao „jaka nacija, slaba država”. No, tu su dva činioca koja uprkos slaboj državnoj strukturi utiču u prilog hegemonističke spoljne politike. Na sistemskom nivou, to je ukupna moć države, po kojoj su SAD i dalje bez premca, tj. međunarodni sistem je unipolaran. Na jediničnom nivou, to je mobilisuća ideologija koju Šveler postavlja kao zahtev za politiku ekspanzije – liberalni imperijalizam, koji počiva na uverenju u „izuzetnost” sopstvene nacije i u to da sa uspostavljanjem „liberalnog novog svetskog poretka” dolazi „kraj istorije”. Ova ideologija doduše nije maligna kao fašizam, ali je jednako efikasna u mobilisanju resursa za spoljnopolitičku ekspanziju. Činjenica da SAD kao najmoćnija sila vode hegemonističku, odnosno revizionističku politiku, stvara „smrtonosnu ravnotežu”, sličnu onoj koju je Šveler uočio na početku Drugog svetskog rata, što međunarodne odnose u 21. veku čini opasnijim i podložnijim izbijanju novog oružanog sukoba među velikim silama, nego što je to bio slučaj za vreme Hladnog rata.

Da bi SAD odustale od hegemonističke politike, neophodno je da dođe do značajnih promena na oba nivoa, kako bi posledična promena spoljne politike izmenila i identitet/interes najveće sile sveta u pravcu napuštanja identifikacije sa svetskim liberalnim poretkom. Na jediničnom nivou ta promena bi se sastojala u odustajanju od ideologije liberalnog imperijalizma. Videćemo je li Donald Tramp ličnost koja može da započne ovakvu promenu, dosadašnji rezultati ne obećavaju.

---

⁷² Ibid, str. 380-383.

⁷³ O ovoj strategiji videti u najnovijoj knjizi još jednog neoklasičnog realiste, Berija Pozena: Barry R. Posen, *Strategic Restraint: A New Foundation for U.S. Grand Strategy*, Cornell University Press, Ithaca and London, 2014.

Na sistemskom nivou promena bi se sastojala u daljem jačanju Kine i transformaciji međunarodnog sistema iz unipolarnog u bipolarni, nakon čega bi Kina, sama ili uz pomoć Rusije, uravnotežila SAD. U ovom trenutku napore usmerene na uravnoteživanje SAD ulaže samo Rusija, koja je u 21. veku vodila već četiri rata (Čečenija, Gruzija, Ukrajina i Sirija) sa tim ciljem. Za Kinu se, pak, može reći da se služi Kristensenovim i Snajderovim švercovanjem, izbegavajući da snažnije podrži Rusiju u tim naporima. Najčešća strategija regionalnih sila i manjih država trenutno je, međutim, šlepovanje uz Sjedinjene Države, jer jako mnogo aktera i dalje veruje da pomaganjem Vašingtonu da izgradi liberalni svetski poredak i sami mogu da profitiraju. Dalje jačanje Kine ne garantuje da će ona da uloži veće napore u uravnoteživanje SAD. Umesto toga, može da se sporazume s njima o podeli sfera uticaja i udruži protiv treće sile – Rusije – a može i sama da se upusti u poduhvat uspostavljanja svetske hegemonije. U tom slučaju ekonomska međuzavisnost SAD i Kine teško da će spasiti svet od novog sukoba, kako je to Sterling-Folkerova teorija pokazala. Neoklasični realizam, dakle, i na nivou konkretnih spoljnih politika država, i na nivou ishoda njihovog međudelovanja, nudi koncepte podesne za predviđanje kuda se kreću međunarodni odnosi u nastavku 21. veka.

Bibliografija

- Christensen, Thomas J. and Jack Snyder, "Chain Gangs and Passed Bucks: Predicting Alliance Patterns in Multipolarity", *International Organization*, Vol. 44, No. 2, Spring 1990, pp. 137–168.
- Feaver, Peter D, Gunther Hellman, Randall L. Schweller, Jeffrey W. Taliaferro, William C. Wohlforth, Jeffrey W. Legro and Andrew Moravcsik, "Correspondence: Brother, Can You Spare a Paradigm? (Or Was Anybody Ever a Realist?)", *International Security*, Vol. 25, No. 1, Summer 2000, pp. 165–193.
- Legro, Jeffrey W. and Andrew Moravcsik, "Is Anybody Still a Realist?", *International Security*, Vol. 24, No. 2, Autumn 1999, pp. 5–55.
- Mearsheimer, John J, *The Tragedy of Great Power Politics*, Norton, New York, 2001.
- Neoclassical Realism, the State and Foreign Policy*, Steven E. Lobell, Norrin M. Ripsman and Jeffrey W. Taliaferro (eds.), Cambridge University Press, 2009.
- Posen, Barry R, *Strategic Restraint: A New Foundation for U.S. Grand Strategy*, Cornell University Press, Ithaca and London, 2014.
- Rose, Gideon, "Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy", *World Politics*, Vol. 51, No. 1, October 1998, pp. 144–172.

- Schweller, Randall L, "Bandwagoning for Profit: Bringing the Revisionist State Back In", *International Security*, Vol. 19, No. 1, Summer 1994, pp. 72–107.
- Schweller, Randall L, *Deadly Imbalances: Tripolarity and Hitler's Strategy of World Conquest*, Columbia University Press, New York, 1998.
- Schweller, Randall L, "Neorealism's Status Quo Bias: What Security Dilemma?" in: *Realism: Restatements and Renewal*, Benjamin Frankel (ed.), Frank Cass, London and New York, 1996, pp. 90–122.
- Schweller, Randall L, "Tripolarity and the Second World War", *International Studies Quarterly*, Vol. 37, No. 1, March 1993, pp. 73–103.
- Taliaferro, Jeffrey W, "Security Seeking under Anarchy: Defensive Realism Revisited", *International Security*, Vol. 25, No. 3, Winter 2000–2001, pp. 128–161.
- Trapara, Vladimir, „Teorija ravnoteže interesa Randala Švelera“, u: Milan Lipovac i Dragan Živojinović (urs), *Međunarodna bezbednost: teorijski pristupi*, Inovacioni centar Fakulteta bezbednosti i Akademska knjiga, Beograd, 2014, str. 161–178.
- Trapara, Vladimir, *Vreme „resetovanja“: Odnosi Rusije i Sjedinjenih Država u periodu od 2009. do 2012. godine*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2017.
- Walt, Stephen M, "Alliance Formation and the Balance of World Power", *International Security*, Vol. 9, No. 4, Spring 1985, pp. 3–43.
- Waltz, Kenneth N, *Theory of International Politics*, Addison-Wesley, Reading (MA), 1979.
- Zakaria, Fareed, *From Wealth to Power: The Unusual Origins of America's World Role*, Princeton University Press, 1999.

Vladimir TRAPARA

NEOCLASSICAL REALISM: REALISM FOR THE 21st CENTURY

Abstract: The author deals with neoclassical realism, the approach which emerged within the realist school of thought about international relations during the nineties of the last century. The goal of the paper is to consider the establishment and development of the approach during this decade and later in the 21st century, in order to show that it improved the realist school of thought and thus responded to the challenge that the end of the Cold War posed to it. This improvement consists of an integration of systemic level of analysis, on which neorealism insists, with unit level, from which classical realism and other IR schools of thought start. The author illustrates the application of neoclassical realism on the research of the topics relevant for the 21st century through the examples of several significant titles within the approach, but also citing his own application of the approach.

Key words: neoclassical realism, international relations in the 21st century, World War II, the United States foreign policy, levels of analysis.

UDK: 329.12:327
Biblid: 0025-8555, 69(2017)
Vol. LXIX, br. 2–3, str. 247–261

Pregledni rad
Primljen 25. jula 2017.
Odobren 18. septembra 2017.
<https://doi.org/10.2298/MEDJP1703247P>

Teorija neoliberalnog institucionalizma na početku 21. veka: međunarodne institucije i globalno upravljanje

Dušan PROROKOVIĆ
Jelena MILIĆEVIĆ-PROROKOVIĆ¹

Apstrakt: Autori analiziraju neoliberalni institucionalizam kao četvrtu fazu razvoja teorije liberalnog institucionalizma i pokazuju da se, za razliku od prethodnih, u ovoj fazi teoretičari fokusiraju na međunarodne institucije kao samostalne aktere u međunarodnim odnosima, koje nisu samo sredstva država za ostvarivanje nacionalnih interesa, već svojim delovanjem utiču i na unutrašnju politiku u državama. U krajnjoj liniji, to vodi ka usmeravanju međunarodnih odnosa mimo realističkog „principa samopomoći” kao opredeljujućeg u ponašanju država. Drugi problem koji se nalazi u središtu pažnje analize neoliberalizma na početku 21. veka su preovlađujuća stanovišta teoretičara o fenomenu globalnog upravljanja. Države su usled globalnog upravljanja često prinuđene da deluju i mimo svojih partikularnih interesa, dajući prednost rešavanju problema kroz međunarodne institucije. Iako međunarodna politika ostaje državocentrična, na prevazilaženje anarhije kroz globalno upravljanje i utvrđivanje pravila igre u pojedinim oblastima života veći uticaj imaju nevladine organizacije i multinacionalne korporacije. Za neoliberalni institucionalizam ovo je svojevrsan izazov. U zavisnosti od objašnjenja koja će uslediti zavisi i kako će se četvrta faza razvoja liberalno institucionalističke teorije nastaviti.

Ključne reči: neoliberalni institucionalizam, međunarodne institucije, globalno upravljanje.

¹ Dušan Proroković je istraživač-saradnik u Institutu za međunarodnu politiku i privredu, Beograd. Jelena Milićević-Proroković je prvi sekretar u Ministarstvu spoljnih poslova Republike Srbije i doktor nauka bezbednosti.

E-pošta: dusan@diplomacy.bg.ac.rs

Rad predstavlja deo naučnog i istraživačkog angažovanja na projektu „Srbija u savremenim međunarodnim odnosima: strateški pravci razvoja i učvršćivanja položaja Srbije u međunarodnim integrativnim procesima – spoljnopolitički, ekonomski, pravni i bezbednosni aspekti” (br. OI179029), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

Razvoj teorije liberalnog institucionalizma

Neuspeh Društva naroda nije obeshrabrio zagovornike institucionalizma u međunarodnim odnosima. Težnje da se formira nova međunarodna organizacija univerzalnog karaktera nisu jenjavale čak i posle niza problema i izazova sa kojima se suočila prva globalna organizacija ovakvog tipa. U prilog ovoj tezi ide i uspešno insistiranje većeg broja teoretičara na formiranju nove univerzalne organizacije još tokom trajanja Drugog svetskog rata. I pored početnih neuspeha i čestog ulaganja veta od strane stalnih članica u prvim godinama postojanja Ujedinjenih nacija (UN), ova organizacija je vrlo brzo posle osnivanja zauzela važno mesto u međunarodnim odnosima. UN su postale nezaobilazne u procesima traženja mirovnih rešenja za brojne sukobe i usaglašavanja normi na kojima su definisane rezolucije i deklaracije koje čine osnovu međunarodnog pravnog sistema. Klasični liberalni pogled na međunarodne odnose se povezuje sa konceptom kolektivne bezbednosti, zahvaljujući kojem je, prema ovoj teoriji, moguće dostići, uspostaviti i očuvati mir u međunarodnoj politici kroz kontinualno unapređenje odnosa između država. Tri su osnovna načela kojima bi države trebalo da se rukovode u cilju uspostavljanja kolektivne bezbednosti: 1) da se odreknu upotrebe vojne sile u svrhu izmene tekućeg stanja u međusobnim odnosima, što implicira kako se istovremeno obavezuju i da će postojeće i buduće nesporazume rešavati miroljubivim sredstvima (pregovori, arbitraže, prihvatanje posredovanja međunarodnih organizacija, poštovanje međunarodnog prava i odluka nadležnih sudova itd); 2) da svi akteri uključeni u sistem kolektivne bezbednosti intervenišu protiv agresora, odnosno države koja nije deo sistema ili narušava njegova pravila; 3) da se teži neprestanom razvijanju poverenja i prevazilaženju straha u međusobnim odnosima.² Tako se obezbeđuje međusobno poverenje i stvaraju osnove za definisanje unisonih pravila prema kojima će se odvijati međunarodni odnosi, a koje će poštovati svi. Liberalni institucionalisti su ovu teorijsku postavku obogatili sa dva nova elementa. Prvi, da do takvog razvoja situacije može doći kroz međunarodne institucije, a pre svega formiranjem univerzalne međunarodne organizacije. I drugi, koji se podudara sa mišljenjem (neo)realista, da su države najvažniji igrači u međunarodnoj politici, te da osiguranje međunarodne bezbednosti zavisi prvenstveno od njihovog delovanja.

Povećavanjem obima sveobuhvatne saradnje – političke, ekonomske i kulturne – države kao ključni akteri međunarodnih odnosa ulaze u svojevrstan sistem organizovane međuzavisnosti, te troškovi izlaska iz tog sistema značajno prevazilaze očekivane prihode. Zbog toga države, uključujući i najmoćnije, imaju interes da

---

² Dragan Simić, *Reforma sektora bezbednosti*, Centar za proučavanje odbrane i bezbednosti G17 Institut, Beograd, 2003, str. 71.

održavaju sistem organizovane međuzavisnosti i poštuju definisana pravila igre. Bez formiranja univerzalne međunarodne organizacije, koja bi se starala o postizanju i očuvanju kolektivne bezbednosti, ovakva ideja je teško dostižna ili čak nemoguća. Otuda i težnja ka brzom formiranju nove organizacije koja će zameniti Društvo naroda.

Liberalni institucionalizam se razvija od pedesetih godina 20. veka istraživanjem procesa koji bi doprineli uspostavljanju sistema organizovane međuzavisnosti. Džozef Greko (Joseph Grieco) konstatuje da se mogu posmatrati četiri razvojne faze liberalnog institucionalizma.³ Prvu naziva fazom funkcionalne integracije, koja počinje odmah posle Drugog svetskog rata i odvija se tokom pedesetih godina. Teze razvijane u ovoj fazi su usmerene na ispitivanje kako uspešno povezivanje država u jednoj oblasti, može biti preneto i na druga polja delovanja. Čvršća ekonomska povezanost bi vodila ka usaglašavanju političkih ciljeva i zajedničkim percepcijama izazova, rizika i pretnji, što bi doprinelo uspostavljanju sistema kolektivne bezbednosti. Zbog toga se teži postepenom i ograničenom povezivanju država u različitim oblastima. Početkom šezdesetih godina počinje druga faza koju karakteriše ideja progresivnog povezivanja. Do ovakve vrste povezivanja dolazi zahvaljujući fenomenu tzv. preliivanja (*spill over effect*), kojim se deo delovanja država koje saraduju u određenim oblastima prenosi na naddržavne institucije. Države ustupaju deo svojih nadležnosti međunarodnim organizacijama, odričući se dela svojih suverenih prava i tako ostvaruju kolektivnu bezbednost. Kao ilustrativni primeri se najčešće navode UN i Evropska ekonomska zajednica. Treća faza se razvija sedamdesetih godina pod uticajem Roberta Kiohejna i Džozefa Naja (Robert O. Keohane, Joseph. S. Nye) i njihove široko prihvaćene teorije složene međuzavisnosti.⁴ Dvojica autora ukazuju kako sve brži razvoj mreže transacionalnih odnosa utiče na transformaciju međunarodnih odnosa u celini. S jedne strane, to utiče na formulisanje zajedničkih ciljeva i politika i upućuje države na tešnju saradnju. S druge strane, u takvim okolnostima značaj vojne moći opada, novu ulogu dobijaju ostali vidovi delovanja država, ali i nedržavnih aktera koji postaju sve značajniji činilac međunarodne politike. Pošto je jedno od najvažnijih „ekskluzivnih prava” države između ostalih i monopol na upotrebu sile, samim smanjivanjem značaja tvrde moći (*hard power*) otvara se manevarski prostor za učešće nedržavnih aktera koji ne poseduju vojnu moć, ali su njihovi ekonomski ili politički potencijali veliki. U prvom slučaju se misli na multinacionalne korporacije, a u drugom na međunarodne organizacije, bilo vladine ili nevladine. Neoliberalni

---

³ Joseph Grieco, “Anarchy and Limits of Cooperation: A Realist Critique of Liberal Institutionalism”, *International Organization*, Vol. 42, No. 3, 1988, pp. 485–507.

⁴ Robert Keohane and Joseph Nye, *Power and Interdependence*, Longman, New York, 2001.

institucionalizam osamdesetih godina prošlog veka naglašava važnost međunarodnih institucija koje su sposobne da uredi međunarodne odnose i tako preduprede sukobe koji nastaju zbog anarhičnosti svetske politike.

Tokom skoro pola veka razvoja teorije liberalnog institucionalizma njeni zagovornici, dakle, ne opovrgavaju tezu realista da su međunarodni odnosi anarhični, ali umesto „realističkog pesimizma“ ostaju optimisti kako se odnosi na određeni način mogu urediti povezivanjem država preko kojeg bi se uspostavila međuzavisnost. U tom pogledu međunarodne institucije su nezaobilazni akteri koji treba da podstiču integracije i preko kojih bi se utvrđivala jasna pravila igre. Poput realista, liberalni institucionalisti ostaju na stanovištu da su države najvažniji akteri međunarodnih odnosa, ali istovremeno podvlače da države nisu jedini subjekat međunarodne politike. Sve veću ulogu igraju međunarodne organizacije, a primetan je i rapidan rast uticaja nedržavnih aktera, poput nevladinih organizacija, multinacionalnih korporacija, transnacionalnih banaka i pojedinaca. Teoretičari liberalnog institucionalizma ističu da se državni monopoli postepeno gube u raznim sferama, te da njihovo mesto polako zauzimaju drugi (nedržavni) subjekti koji dobijaju mogućnost da utiču na globalni mir i međunarodnu bezbednost. Primetan je sve veći upliv nedržavnih aktera u oblastima kao što su ekologija i zaštita životne sredine, ekonomski razvoj i međunarodna trgovina, zaštita ljudskih prava i sloboda itd. Države ovu činjenicu ne samo da moraju ukalkulisati kada realizuju svoje spoljne politike, već moraju sarađivati sa nedržavnim akterima još u fazi definisanja konkretnih politika.

Države više ne mogu same da deluju, one se ne mogu izolovati, upućene su na dogovore sa nedržavnim akterima, čak im i prepuštaju deo svojih nadležnosti, a taj proces je vidljiv kako na nacionalnom (unutar jedne države), tako i na međunarodnom nivou. Prema liberalnim institucionalistima teorija Kiohejna i Naja dobija pun smisao na početku 21. veka, kada se uz sveobuhvatnu i sveprožimajuću globalizaciju jasno uokvirava koncept složene međuzavisnosti. Tada Naj i razvija teoriju meke moći (*soft power*), koja je u međunarodnim odnosima važnija od tvrde moći. Za razvoj teorije neoliberalnog institucionalizma to je bio važan trenutak, pošto se u tim okolnostima, kada je meka moć jednako važna ili čak važnija od tvrde moći, uloga međunarodnih organizacija sasvim menja. Države svoje interese ne mogu da brane (samo) oslanjanjem na tvrdnu moć, već i ulaganjem u meku moć, odnosno učešćem u međunarodnim aktivnostima i forumima. Interes država postaje da jačaju međunarodne organizacije u kojima učestvuju i preko kojih mogu braniti i ostvarivati sopstvene (nacionalne) interese. Samim prihvatanjem ovakvog načina delovanja državne strukture su orijentisane ka dogovorima sa ostalim akterima, kroz strpljive pregovore i uspostavljanje jasnih pravila igre. Među ostalim akterima su svakako i nedržavni subjekti koji su prihvaćeni za ravnopravne partnere u brojnim oblastima.

Dešavanja tokom hladnoratovskog perioda, kada je usledio niz jednostranih akcija preduzetih od strane SAD i tadašnjeg SSSR-a, pokazuju da supersile kao najmoćniji akteri međunarodnih odnosa nemaju potrebu da u potpunosti definišu pravila igre, niti da ih se pridržavaju kada ona postoje, već samo kada i kako im to odgovara.⁵ Sličan trend je primetan i u posthladnoratovskoj eri, kada SAD sledeći nacionalne interese često zaobilaze međunarodne organizacije i deluju mimo propisanih ili uobičajenih međunarodnih standarda. Ubediti najmoćnije aktere, supersilu ili velike sile, da je neophodno podsticati saradnju i graditi kredibilne međunarodne institucije u cilju osiguranja međunarodne bezbednosti pokazuje se teškim, ponekad i neostvarivim ciljem. Akteri koji poseduju respektabilnu vojnu, ekonomsku i političku moć skloniji su tome da samostalno deluju i tako ostvaruju nacionalne interese. Zato su razmišljanja liberalnih institucionalista u prvoj deceniji 21. veka krenula u drugom smeru.

Neoliberalni institucionalizam

Neoliberalni institucionalizam predstavlja četvrtu fazu razvoja teorije liberalnog institucionalizma. Načelno posmatrano, njegove odlike su zbog toga sasvim podudarne sa stavovima i težnjama klasičnih liberalnih institucionalista: ključni akteri međunarodnih odnosa su države, promoviše se međunarodna saradnja, pristup je optimistički, a moć se posmatra kroz prizmu institucija.⁶ Prva razlika u odnosu na prethodne faze je što se u fokus stavljaju međunarodne organizacije kao samostalni igrači u međunarodnim odnosima. Džon Ajkenberi (John Ikenberry) i Džozef Greko sugerišu da je glavna svrha međunarodnih institucija da posluže kao mesta za pronalaženje rešenja za međudržavne probleme.⁷ Globalizacija je sveobuhvatna i sveprožimajuća, nove tehnologije i inovacije u gotovo svim segmentima ljudskog života povezuju svet i povećavaju stepen međuzavisnosti, ne samo između država, već i između pojedinaca. Dvojica teoretičara opisuju kako se ekonomske nedaće u Japanu negativno odražavaju na privrednu dinamiku latinskoameričkih država. Isto tako, komunistička revolucija u Hondurasu može

---

⁵ SAD su tako, na primer, vojno intervenisale ili se grubo mešale u unutrašnja pitanja u Vijetnamu, Grenadi, Nikaragvi i Panami, a Sovjetski savez u Mađarskoj i Čehoslovačkoj.

⁶ Christian Reus-Smit, Duncan Snidal, „Between Utopia and Reality: The Practical Discourses of International Relations”, In: Christian Reus-Smit, Duncan Snidal (Eds), *The Oxford Handbook of International Relations*, Oxford University Press, Oxford, 2008, str. 23.

⁷ Opširnije u: Joseph Grieco and John Ikenberry, *State Power and World Markets: The International Political Economy*, W.W. Norton and Co., New York, 2003.

doprineti razvoju identičnog scenarija u ostalim državama tog dela sveta. Kada bi postojali „međunarodni policajci” koji bi sprečavali neželjene scenarije, regionalna bezbednost bi bila osigurana. Podrazumeva se, uspostavljanju međunarodne policije bi prethodilo uobličavanje međunarodnih pravnih normi kojih bi se morali pridržavati svi učesnici u svetskoj politici. Ajkenberi i Greko apostrofiraju institucije kao što su UN, Međunarodni monetarni fond, Svetska banka i Svetska trgovinska organizacija, koje bi trebalo da usmeravaju države na promovisanje kooperacije u cilju rešavanja globalnih bezbednosnih i ekonomskih pitanja. Države imaju interes da to čine jer će tako moći da vode uspešniju spoljnu politiku. Države ne mogu samostalno da se nose sa izazovima, rizicima i pretnjama u savremenom, globalizovanom svetu, nego moraju međusobno da saraduju, strpljivo grade poverenje i zajedno traže rešenja. U suprotnom, ukoliko bi svaka država morala da se samostalno nosi sa problemima ne samo da je veća verovatnoća da bi došlo do rata, već bi bilo i skuplje i neizvesnije. Međunarodne institucije su zbog toga nezaobilazne, u okviru njih se sistematski sakupljaju i obrađuju informacije o globalnim pitanjima od opšteg interesa i stiče neophodno iskustvo za rešavanje problema. Iz ugla Ajkenberija i Greka teorija neoliberalnog institucionalizma „vidi institucije kao sporazume ili ugovore između aktera kojima se smanjuje neizvesnost, snižavaju se transakcioni troškovi i rešavaju problemi zajedničkog delovanja”.⁸

U tom kontekstu se uloga međunarodnih organizacija, uključujući i međudržavne, više ne sagledava samo iz perspektive „spolja ka unutra”, odnosno kako osnivači (u slučaju međudržavnih organizacija to su, naravno, države) koriste svoje članstvo za ostvarivanje određenih interesa, već i „iznutra ka spolja” – kako međunarodne organizacije utiču na transformaciju ciljeva i postupaka svojih članica, ali i međunarodnih odnosa u celini. Međunarodne organizacije imaju sopstveni identitet, procedure po kojima funkcionišu, birokratski aparat i ciljeve koji su definisani konsenzualnom odlukom osnivača, pa se samim tim u međunarodnoj politici nameću kao nezavisni i sve uticajniji igrači. Pored svega, „međunarodne institucije odražavaju napredne principe i standarde kojima se smanjuju troškovi sprovođenja multilateralnih strategija”.⁹ Naddržavne strukture preuzimaju deo nadležnosti država i učestvuju ravnopravno sa njima u međunarodnom upravljanju.

Zato se proces institucionalizacije vrši na dva različita nivoa. Prvi nivo je međunarodni i tu se ovaj proces ogleda u formiranju strukture međunarodne organizacije, određivanju ciljeva postojanja, misije i vizije, oblikovanju njenog identiteta i uspostavljanju relacija sa ostalim subjektima. Drugi nivo je nacionalni,

---

⁸ Ibid., p. 116.

⁹ Sean Kay, *Global Security in the Twenty-First Century: The Quest for Power and the Search for Peace*, Rowman & Littlefield, Lanham (MD), 2011, p. 60.

odnosno državni i na njemu dolazi do transformacije ili reorganizacije unutrašnjih političkih struktura pod uticajem međunarodnih institucija. Države utiču na međunarodne organizacije, većinu njih su samo države i osnovale i obezbeđuju budžete za njihovo funkcionisanje, ali je ovo dvosmeran proces pa su nacionalne institucije obavezne da prihvataju standarde i principe koje ustanovljavaju međunarodne organizacije.

Neoliberalni institucionalizam ohrabruje ove interakcije, on ih smatra korisnim za dostizanje ideala kolektivne bezbednosti. Što su međunarodne organizacije snažnije, više će uticati na nacionalni nivo, a to u krajnjoj liniji vodi ka „proterivanju politike sile iz međunarodnih odnosa”.¹⁰ Svakako, rasprave o kolektivnoj bezbednosti podrazumevaju važnost vojne moći odnosno tzv. tvrde moći, to je jedna od karakteristika međunarodnih odnosa, realnost sa kojom živimo i u krajnjoj liniji često je bez njene upotrebe ili pretnje upotrebom nemoguće osigurati bezbednost (protiv otpadničkih država, na primer). Ali, kako objašnjava Džon Bejlis (John Baylis), tu je i druga realnost, a to je da postoji niz mogućnosti za usmeravanje međunarodnih odnosa i mimo realističkog principa samopomoći kao opredeljujućeg u ponašanju država. Da bi se osigurala kolektivna bezbednost pre svega je neophodno pridržavati se dva načela. Prvog, kako države moraju odustati od korišćenja vojne moći za rešavanje *statusa quo* u međunarodnim odnosima. Takva pitanja se rešavaju preko međunarodnih institucija. I drugo, države moraju međunarodne odnose sagledavati iz šireg konteksta, ne smeju se zatvarati u paradigmu o nacionalnim interesima kao najvažnijim principima spoljnopolitičkog delovanja.¹¹ Huanita Elijas i Piter Sač (Juanita Elias, Peter Sutch) dodaju da su ovakvi stavovi neoliberalnih institucionalista formirani pod uticajem postpozitivističkog mišljenja kako se umesto na visoku politiku država teoretičari moraju fokusirati na normativizaciju međunarodnih odnosa u cilju prevazilaženja vestfalskog sistema i otvaranja rasprava o globalno važnim temama kakve su siromaštvo, migracije, zaštita životne sredine, verske i kulturne različitosti, rodna ravnopravnost, ljudska prava i humanitarne intervencije.¹² Postpozitivisti pokušavaju da objasne ne „kakve su stvari bile”, već „kakve trenutno jesu”, pa samim tim i kako odgovoriti na globalne izazove, rizike i pretnje.¹³ Države

---

¹⁰ O ideji proterivanja sile iz međunarodne politike više u: Jelena Milićević-Proroković, *Liberalni institucionalizam u međunarodnim odnosima*, Čigoja štampa, Beograd, 2008, str. 29–36.

¹¹ John Baylis, “International and Global Security in the Post-Cold War Era”, in: John Baylis and Steve Smith (eds), *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, Oxford University Press, Oxford, 2005, pp. 299–324.

¹² Juanita Elias, Peter Sutch, *International Relations: The Basics*, Routledge, London, 2007, p. 14.

¹³ David McNabb, *Research Methods for Political Science: Quantitative and Qualitative Approaches*, M.E. Sharpe, Armonk (NY), 2010, p. 19.

nemaju kapacitete da samostalnim delovanjem rešavaju kompleksna pitanja koja navode Elijas i Sač, te su međunarodne institucije neizbežne u svakom pogledu.

Frenk Birmen (Frank Biermann) smatra da će veći angažman međunarodnih institucija doprineti prevazilaženju anarhije, jer će institucionalna struktura implicitno ili eksplicitno uticati na ponašanje država koje će se postavljati kao racionalni akteri u međunarodnim odnosima u skladu sa definisanim pravilima koja će tokom vremena transformisati njihovu (državnu) unutrašnju politiku.¹⁴ Prema Kentu Itonu (Kent Eaton) države će svoje ciljeve stvarati u međunarodnom institucionalnom kontekstu, a ne van njega. Današnje međunarodne odnose karakteriše privremena međuzavisnost, za koju bi neorealisti rekli da potiče od stalnih uspostavljanja ravnoteža snaga (slabiji se udružuju protiv snažnijeg), a proces globalizacije oblikuje nove veze koje utiču na stvaranje trajne međugeneracijske i međudržavne povezanosti. Ovo je direktno povezano sa konceptom zavisne putanje i funkcionalne međuzavisnosti koja se odnosi na interakciju različitih društvenih, političkih i ekonomskih sistema, a sve vezano za međusobnu održivost.¹⁵ Zato su neophodne međunarodne institucije koje bi premostile jaz između ponašanja država i realnosti.

Pojedini istraživači ovu evoluciju teorije (neo)liberalnog institucionalizma vide kao istorijsku neminovnost pa je tako Inis Klod (Inis Lothar Claude) još sedamdesetih godina navodio da je to:

(...) sekularna tendencija sistematskog traganja za sredstvima koja će svet učiniti sigurnijim mestom prebivanja. Ona može podbaciti i sramno iščeznuti. Ali ako održi impuls koji je stvorila u dvadesetom veku, ona može uticati na transformaciju ljudskih odnosa na ovoj planeti koji će, u nekom neodređenom trenutku opravdati tvrđenje da se svetom može upravljati – da je čovečanstvo postalo zajednica u kojoj je moguć poredak, promovisanje pravde i uspostavljanje uslova dobrog života koji je za Aristotela bio vrhovni cilj politike.¹⁶

Vodeći se ovim objašnjenjem neoliberalni institucionalisti navode da osnovni razlog zbog kojeg dosadašnje međunarodne institucije nisu uspele u tom poduhvatu je zato što nisu bile dobro organizovane. One su više služile kao „servis država”, a manje su delovale kao subjekti međunarodnih odnosa. Sa promenom

---

¹⁴ Frank Bierman, “Earth System Governance: The Challenge for Social Science”, *Global Governance Working Paper*, No. 19, The Global Governance Project, Amsterdam, 2006, pp. 11–25.

¹⁵ Kent Eaton, “Designing Subnational Institutions: Regional and Municipal Reforms in Post Authoritarian Chile”, *Comparative Political Studies*, Vol. 37, No. 2, 2004, pp. 218–244.

¹⁶ Navedeno prema: Čarls Kegli i Judžin Vitkof, *Svetska politika: trend i transformacija*, Centar za studije Jugoistočne Evrope, Fakultet političkih nauka i Diplomatska akademija, Beograd, 2004, str. 862.

njihove uloge menja se i karakter međunarodnih odnosa, a međunarodno upravljanje postaje realnost.

Kako bi se ovaj proces dodatno podržao, neoliberalni realisti predlažu da se države koncentrišu na dugoročnu korist, a ne na kratkoročna sukobljavanja. Saradnja se uvek isplati i zato je neophodno strpljivo tražiti rešenja za tekuće krize i sukobe. Uloga međunarodnih institucija u tome je nezaobilazna, pošto one dugo sakupljaju iskustva i znanje kako prevazilaziti međudržavne probleme i postavljati dugoročne ciljeve. Proklamovanje politike reciprociteta, koji se temelji na obrascu „čini drugima ono što želiš da drugi čine tebi“, važan je korak u radu međunarodnih institucija jer se tako države usmeravaju na konstruktivno delovanje.

Neoliberalni institucionalizam i globalno upravljanje

Neoliberalni institucionalisti sve češće upotrebljavaju novi pojam – međunarodno upravljanje (*international governance*), koji predstavlja i svojevrsnu zamenu za međunarodne odnose. Međunarodni odnosi se prema njihovom mišljenju oblikuju i usmeravaju kroz međunarodno upravljanje. Kako naglašava Artur Stin (Arthur Stein)

(...) bez obzira na neslaganje oko definicija, pogleda na to da li se radi o starom ili novom fenomenu i njegovom tačnom uticaju, u stvarnosti je nemoguće prikriti sve veći broj i sve veću ulogu međunarodnih institucija. U kojoj meri i koliko adekvatno ove institucije međunarodnog upravljanja ukroćuju anarhiju otvoreno je pitanje, ali čitav svet svedoči o povećavanju nadnacionalnog upravljanja, koje su stvorile države i u kojem države sve više žive. Razumevanje i objašnjavanje međunarodne politike sve više uključuje sagledavanje uloge međunarodnih institucija.¹⁷

U engleskom jeziku se pravi jasna razlika između pojmova *government* i *governance*. U slovenskim jezicima su ti pojmovi često sinonimi, pa se suština može izgubiti. Kako objašnjava Džejms Rozenau (James Rosenau) razlika nije samo stilska već suštinska, jer se pojmom *government* podrazumeva „tradicionalno vladanje“ koje uključuje političke autoritete – državne institucije, vladu i javnu upravu i samo po sebi je povezano sa određenim stepenima kontrole i nadziranja, dok *governance* označava proces kroz koji institucije koordiniraju i kontrolišu nezavisne društvene odnose u odsustvu političkog autoriteta. To je slučaj sa

---

¹⁷ Arthur Stein, „Neoliberal Institutionalism“, in: Christian Reus-Smit and Duncan Snidal (eds), *The Oxford Handbook of International Relations*, Oxford University Press, Oxford, 2008, p. 201.

međunarodnim institucijama koje svojim delovanjem oblikuju „globalnu javnu politiku” kakva do sada nije postojala. Prema njegovom mišljenju, globalno upravljanje će iznedriti globalnu javnu politiku, univerzalnu po karakteru i zasnovanoj na vrednostima koje će deliti stanovnici svih država. U ovaj proces su uključene međunarodne institucije, ali kroz njih ne samo države već i nedržavni akteri. Na pitanjima zaštite životne sredine i klimatskih promena su globalne nevladine organizacije poput Grinpisa (*Greenpeace*) ili Svetske fondacije za prirodu (*World Wildlife Fund*) daleko aktivnije od država i pojedine teme agresivno nameću na dnevni red raznih međunarodnih organizacija.

Rozenau dopunjuje tezu o postepenom uokviravanju globalne javne politike konceptom postinternacionalizma. Sve veći broj procesa u međunarodnoj politici se odvija bez direktnog uključivanja država, pa često i protiv njihovih jasno iskazanih interesa, što navodi ovog teoretičara na konstruisanje teze kako će u „postinternacionalnoj budućnosti” sve veći značaj imati nedržavni akteri, a u tome im u punoj meri mogu pomoći postojeće i nove međunarodne institucije.¹⁸

Kako navode Kiohejn i Naj, institucionalistička paradigma ima i svoj neorealistički i neoliberalni pristup.¹⁹ Oba pravca smatraju države za najvažnije aktere međunarodnih odnosa. Međutim, pored svih razlika koje postoje između dveju škola mišljenja, sve je veći jaz i kada se raspravlja o fenomenu globalnog upravljanja. Neorealisti ostaju čvrsto na stanovištu da se uloga država ne menja, te da su i nedržavni akteri u većoj ili manjoj meri angažovani u funkciji ostvarivanja državnih politika. Nasuprot tome, neoliberalni teoretičari insistiraju na tezi da se međunarodni odnosi menjaju, te da je mesto države u svetskoj politici danas sasvim drugačije nego što je bilo u prethodnim decenijama. Države ostaju samo jedan od aktera, često ne i najvažniji, a pored njih se javljaju sve uticajnije strukture poput međunarodnih korporacija, transnacionalnih banaka, nevladinih organizacija i interesno povezanih grupa. Kompleksna međuzavisnost se danas tiče ne samo država, već i nedržavnih aktera koji imaju svoje potrebe, interese, ciljeve i strategije. Posmatrano sa neoliberalnog aspekta, međunarodne institucije će biti efikasne u globalnom upravljanju samo ukoliko pored država otvore vrata i za nedržavne aktere. Nedržavni akteri, dakle, treba da postanu međunarodni igrači sa jednakim pravom glasa kao i države.

Reč je o dva nepomirljiva stava. Za razliku od klasičnog liberalnog viđenja međunarodnih odnosa, koje se gradilo od 16. veka, a prema kojem je postojanje

---

¹⁸ James Rosenau, “Beyond Postinternationalism”, in: Heidi Hobs (ed.), *Pondering Postinternationalism: A Paradigm for 21st Century*, State University of New York Press, Albany, 2000, pp. 219–237.

¹⁹ Robert Keohane and Joseph Nye, *Power and Interdependence*, Longman, New York, 2001.

države bilo neophodnost, jer se samo na takav način mogla štiti sloboda pojedinaca i od drugih pojedinaca i od same države, na kraju 20. veka se novim liberalnim viđenjem najpre podstiče slabljenje države preko insistiranja za povećavanjem međuzavisnosti, a zatim neoliberali širom otvaraju vrata i za nove, nedržavne aktere. Delovanje preko nedržavnih i nevladinih aktera postaje jednako važno kao i delovanje države, u klasičnom smislu reči, preko institucija i sa aparatom kojim raspolaže (...) Institucijama koje se razvijaju kroz koncept neoliberalizma utvrđuju se nova pravila igre, obavezuju se svi akteri u međunarodnim odnosima na određeno ponašanje, preciziraju se uloge i očekivanja od njih, a pre svega se to tiče država. Kao najveću prepreku ostvarivanju svojih ideja neoliberali upravo vide tradicionalnu državu, čiji je uticaj potrebno umanjiti.²⁰

Kao teorija koja je na svojevrsnoj sredokraći između (neo)realizma i (neo)liberalizma, neoliberalni institucionalizam se našao u iskušenju: kako odgovoriti na pitanje globalnog upravljanja? S jedne strane, zajedno sa neorealizmom, neoliberalni institucionalizam je „državocentrična teorija kojom se pokušava opisati ponašanje država kao najvažnijih aktera međunarodnih odnosa.”²¹ S druge strane, kao teorijski pravac koji je usmeren na objašnjavanje teze da se vestfalski sistem može prevazići drugačijim delovanjem država i većom ulogom međunarodnih institucija neoliberalni institucionalizam je mnogo bliži stavovima neoliberala. Vestfalski sistem se transformiše pod uticajem nedržavnih aktera, koji deluju i mimo i unutar međunarodnih institucija. Kraju vestfalskog poretka, ako ga bude bilo, više će doprineti nedržavni akteri, svojim učešćem u procesu globalnog upravljanja, nego države koje će promeniti svoja stanovišta i odreći se tradicionalnog pogleda na međunarodne odnose.

U ovom pogledu zaključak Rolanda Danrojtera (Roland Dannreuther) kako je očuvanje NATO-a i posle nestanka sovjetske pretnje „potvrda da bi međunarodna saradnja mogla prevazići realističke razloge za formiranje te institucije” deluje preterano optimistički ili čak sasvim pogrešno.²² NATO je posle nestanka sovjetske pretnje nastavio politiku proširenja, što je dovelo do oštre konfrontacije sa Rusijom, ali i sve češćih neslaganja između SAD i evropskih država. Pozicioniranje NATO u istočnoevropskom regionu je upravo potvrdilo realistička objašnjenja, a za približavanje stavova SAD i Rusije u posthladnoratovskoj eri veći doprinos su dale

---

²⁰ Dušan Proroković, „Neoliberalni fundamentalizam i evrointegracije: primer Balkana”, *Međunarodna politika*, god. LXVI, br. 1158–1159, april–septembar 2015, str. 11.

²¹ Thomas Ward, *The Ethics of Destruction: norms and force in international relations*, Cornell University Press, Ithaca, 2001, p. 10.

²² Roland Dannreuther, *International Security: The Contemporary Agenda*, Polity, Cambridge, 2007, p. 39.

nevladine organizacije i multinacionalne korporacije insistirajući na usklađivanju određenih pravnih normi i strateških stremljenja. Države se ponašaju kao i uvek kroz istoriju, oslanjajući se na „politiku samopomoći” u cilju ostvarivanja nacionalnih interesa. Kada im međunarodne institucije u tome mogu pomoći, njihovo delovanje se promovise i u njih se investira. U suprotnom, međunarodne institucije najčešće ostaju prepuštene same sebi i van dometa ključnih tokova u međunarodnoj politici. Ilustrativni primer za ovu tvrdnju je sudbina OEBS-a tokom osamdesetih godina 20. veka, međunarodne organizacije koja je trebalo da definiše jedinstvena pravila igre u severnoj hemisferi, a koja je posle raspada Sovjetskog saveza jednostavno postala suvišna.

Nesumnjivo, globalizacija čini svoje i međunarodne institucije utiču na oblikovanje „globalne javne politike”, ali to nije rezultat racionalnog izbora i dobrovoljnog odricanja država od politike samopomoći, već pre svega sve snažnijeg uticaja nedržavnih aktera na međunarodnu politiku.

Zaključak

Neoliberalni institucionalizam se i na početku 21. veka temelji na tri davno utvrđene teze: prvoj, da su međunarodni odnosi anarhični; drugoj, da je međunarodna politika u suštini „državocentrična”; i trećoj, da u prevazilaženju anarhije posebnu ulogu treba da odigraju međunarodne institucije. Nastavljajući se na teorije funkcionalne integracije, progresivnog povezivanja i složene međuzavisnosti, zagovornici ovog koncepta insistiraju na međunarodnim institucijama koje će imati svoj identitet i nadležnosti i delovati kao nezavisni akteri svetske politike, što će u krajnjoj liniji dovesti do unutrašnjih transformacija političkih sistema u okviru država i izmeniti karakter svetske politike. Tako se ostvaruje stremljenje ka kolektivnoj bezbednosti, koja postaje ostvariva, a broj otpadničkih država bi vremenom postajao sve manji jer bi protiv njih reagovali svi ostali. Rukovodeći se racionalnim izborom, države će postajati deo sistema kolektivne bezbednosti, jer su troškovi delovanja u njemu daleko niži. Primeri Evropske unije tokom devedesetih godina i OEBS-a osamdesetih godina minulog veka su u dobroj meri potvrđivali ove zaključke. Međutim, niz događaja sa početka tekućeg veka ne idu u prilog ovim tezama. Između ostalog to je slučaj i sa samom Unijom, pošto je Velika Britanija odlučila da je napusti, i sa NATO-om koji je nastavio da funkcioniše kao i ranije, te BRIKS-a – multilateralnog aranžmana koji je uspostavljen da bi se pravila ravnoteža snaga u svetskoj politici prema SAD.

Međunarodne institucije služe državama da sprovedu svoje politike i akteri koji raspolažu sa najvećim vojnim, ekonomskim i političkim potencijalima pokazuju sposobnost da nameću teme koje su im od interesa. Globalizacija bez sumnje postaje ireverzibilan proces i države, ma kakve i kolike sile bile, nisu u mogućnosti da ignorišu mnogobrojne izazove, rizike i pretnje po globalnu bezbednost. Globalno upravljanje postaje realnost. Zbog toga su države često prinuđene da deluju i mimo svojih partikularnih interesa, dajući prednost rešavanju problema kroz međunarodne institucije. Do ovakvog raspleta, ipak, uglavnom ili uopšte ne dolazi zbog odluka država, već zahvaljujući aktivnostima nedržavnih aktera. Mada međunarodna politika ostaje državocentrična, na prevazilaženje anarhije kroz globalno upravljanje i utvrđivanje pravila igre u pojedinim oblastima života veći uticaj imaju nevladine organizacije i multinacionalne korporacije. Ovo je izazov za neoliberalni institucionalizam, koji se nalazi u vrlo osetljivoj fazi razvoja. Zagovornici ovog teorijskog koncepta će morati da ponude odgovore na pitanje kako vide ulogu nedržavnih aktera u globalnom upravljanju, jer od toga zavisi i delovanje međunarodnih institucija. U tom kontekstu, liberalni institucionalizam se nalazi između dominirajućih (nepomirljivih) stavova neorealista i neoliberala.

Bibliografija

- Baylis, John, "International and Global Security in the Post-Cold War Era", in: John Baylis, Steve Smith, *The Globalization of World Politics: An introduction to international relations*, Oxford University Press, Oxford, 2005, pp. 299–324.
- Bierman, Frank, "Earth System Governance: The Challenge for Social Science", *Global Governance Working Paper*, No. 19, The Global Governance Project, Amsterdam, 2006.
- Dannreuther, Roland, *International Security: The Contemporary Agenda*, Polity, Cambridge, 2007.
- Eaton, Kent, "Designing Subnational Institutions: Regional and Municipal Reforms in Post Authoritarian Chile", *Comparative Political Studies*, Vol. 37, No. 2, 2004, pp. 218–244.
- Elias, Juanita, Sutch, Peter, *International Relations: The Basics*, Routledge, London, 2007.
- Grieco, Joseph M., Ikenberry, John G., *State Power and World Markets: The International Political Economy*, W.W. Norton and Co., New York, 2003.
- Kay, Sean, *Global Security in the Twenty-First Century: The Quest for Power and the Search for Peace*, Rowman & Littlefield, Lanham (MD), 2011.

- Kegli, Čarls, Vitkof, Judžin, *Svetska politika: trend i transformacija*, Centar za studije Jugoistočne Evrope, Fakultet političkih nauka i Diplomatska akademija, Beograd, 2004.
- Keohane, Robert, Nye, Joseph, *Power and Interdependence*, Longman, New York, 2001.
- McNabb, David E., *Research Methods for Political Science: Quantitative and Qualitative Approaches*, M.E. Sharpe, Armonk (NY), 2010.
- Милићевић-Пророковић, Јелена, *Либерални институционализам у међународним односима*, Чигоја штампа, Београд, 2008.
- Owens, Patricia, Smith, Steve, "Alternative Approaches to International Theory", in: *The Globalization of World Politics*, Oxford University Press, Oxford, 2005, pp. 271–293.
- Proroković, Dušan, „Neoliberalni fundamentalizam i evrointegracije: primer Balkana”, *Međunarodna politika*, god. LXVI, br. 1158–1159, april–septembar 2015, str. 5–17.
- Reus-Smit, Christian, Snidal, Duncan, "Between Utopia and Reality: The Practical Discourses of International Relations", in: Christian Reus-Smit, Duncan Snidal (eds), *The Oxford Handbook of International Relations*, Oxford University Press, Oxford, 2008, pp. 3–40.
- Rosenau, James, "Beyond Postinternationalism", in: Heidi Hobs (ed.), *Pondering Postinternationalism: A Paradigm for 21st Century*, State University of New York Press, Albany, 2000, pp. 219–237.
- Rosenau, James, "Change, Complexity and Governance in Globalized Space", in: Jan Pierre (ed.), *Debating Governance*, Oxford University Press, Oxford, 2000.
- Simić, Dragan, *Reforma sektora bezbednosti*, Centar za proučavanje odbrane i bezbednosti G17 Institut, Beograd, 2003.
- Stein, Arthur, "Neoliberal Institutionalism", in: Christian Reus-Smit and Duncan Snidal (eds), *The Oxford Handbook of International Relations*, Oxford University Press, Oxford, 2008, pp. 201–221.
- Thomas, Ward, *The Ethics of Destruction: Norms and Force in International Relations*, Ithaca, Cornell University Press, Ithaca, 2001.

Dušan PROROKOVIĆ, Jelena MILIĆEVIĆ-PROROKOVIĆ

**THE THEORY OF NEOLIBERAL INSTITUTIONALISM AT THE BEGINNING
OF XXI CENTURY: INTERNATIONAL INSTITUTIONS AND GLOBAL GOVERNANCE**

Abstract: Neoliberal institutionalism represents the fourth phase in the development of the liberal institutionalism theory. Unlike the previous ones, at this stage of development, theorists focus on international institutions as independent actors in international relations, which are not only the means for the states to realize their national interests, but also influence internal policy in the countries. Ultimately, this leads to seeing the international relations outside the realistic “self-help principle” as ones defining the behavior of states. The ambiguity in the further positioning of neoliberal institutionalism is regarding the phenomenon of global governance. The global governance is becoming reality. Because of this, states are often forced to act beyond their particular interests, giving priority to solving problems through international institutions. However, this largely does not happen due to state decisions, but thanks to the activities of non-state actors. Although the international politics stay state-centered, nongovernmental organizations and multinational corporations have more influence in overcoming anarchy through global governance and the establishment of rules of the game in certain areas of life. For neoliberal institutionalism, this presents somewhat a challenge. The development of the fourth phase of the liberal institutionalism will depend on future explanations regarding the relation to global governance.

Key words: neoliberal institutionalism, international institutions, global governance.

UDK: 327.3
316:327
Bibliid: 0025-8555, 69(2017)
Vol. LXIX, br. 2-3, str. 262–282

Originalni naučni rad
Primljen 6. septembra 2017.
Odobren 25. septembra 2017.
<https://doi.org/10.2298/MEDJP1703262A>

Bojno polje *praxis*: realističko-konstruktivistički duumvirat i „posrtanje” liberalnog internacionalizma

Vladimir AJZENHAMER¹

Abstrakt: Velike debate predstavljaju važnu fazu u razvoju nauke o međunarodnim odnosima. Međutim „egzaktnost” njihove hronologije i sadržaja i precizno određenje aktera i raspleta, upitno je po više osnova. Stoga se oslanjanjem na brojne, često međusobno kontradiktorne interpretacije ishoda Velikih debata malo toga može reći o trenutnom stanju pomenutog teorijskog dijaloga. Mada se najviše govori o napuštanju ideje makro teorije i pluralističkom zatišju u kome u miru obitavaju teorije srednjeg obima, nema odgovora na pitanje ko je zaista pobedio u okršaju tzv. velikih teorija, odnosno koja teorijska paradigma danas ima najveći uticaj unutar disciplinarnog polja. Vodeći se idejom refleksivnosti teorija međunarodnih odnosa i prakse spoljne politike, autor odbacuje ograničenja *mythos-a* discipline (u čijem središtu se nalazi mit o Velikim debatama) i okreće se analizi međunarodnog političkog *praxis-a* kao instrumentu identifikacije pomenutog uticaja. U središtu analize nalaze se spoljnopolitički principi SAD, koje autor posmatra u stogodišnjem vremenskom intervalu, posebno akcentujući doktrinu vilsonijanizma i principe spoljne politike koje zagovara aktuelni američki predsednik Donald Tramp. Sučeljavajući vilsonijanizam i trampizam autor nudi svoje viđenje trenutnog stanja paradigmatškog „okršaja” u teoriji i praksi međunarodnih odnosa.

Ključne reči: međunarodni odnosi, Velike debate, realizam, liberalizam, liberalni internacionalizam, konstruktivizam, Vudro Vilson, vilsonijanizam, Donald Tramp, trampizam.

---

¹ Autor je asistent na Fakultetu bezbednosti Univerziteta u Beogradu.
E-pošta: ajzenhamer@fb.bg.ac.rs

Svaka nauka ima sopstvenu istoriju i mitologiju. Prva se temelji na činjenicama i opštim akademskim konsenzusima, dok je potonja skrojena od intepretacija i unutardisciplinarnih propitivanja često obojenih preterivanjima kojima akademci stvaraju superlativnu sliku o nauci kojoj posvećuju svoje karijere, a u velikom broju slučajeva i čitave živote. Stoga svaka nauka, poput rimskog boga Janusa, ima dva lica – jedno objektivno i drugo subjektivno. Prvo lice, otelotvoreno u njenom istorijatu, utemeljeno je na više-manje neupitnoj faktografiji. Drugo lice, oličeno u internoj mitologiji, počiva na svojevrsnim „predanjima” koja često ispredaju bezmalo epske priče o značaju određenog otkrića, teorije ili metodološkog pristupa za razvoj same discipline.

Kada su prirodne nauke u pitanju, distinkcija između istorijata i introspektivne percepcije manje je primetna nego u slučaju društvenih nauka. Veći prostor za empirijsku proverljivost teorija i veća praktična upotrebljivost rezultata istraživanja u okviru prirodnih nauka čelično je merilo njihovog potonjeg uticaja, dok efemernost polja istraživanja društvenih nauka najčešće ne ostavlja prostor za ovako jednostavno utvrđivanja „važnosti” tj. uticaja njenih postignuća.² Stoga je *mythos* prirodnih nauka više orijentisan na rasvetljavanje okolnosti u kojima je došlo do nekog krucijalnog naučnog otkrića.³

Suprotno prirodnim naukama, mitovi kojima društvene nauke obiluju služe kao svojevrsni supstitut kojim se nadomešćuje česta nemogućnost empirijske potvrde njihovih saznanjnih dometa ili društvene upotrebljivosti rezultata njihovih istraživanja. Upravo zato se često dešava da su činjenice i mitovi u društvenim naukama upleteni u nerazmrsivo klupko, koje nam onemogućava simplifikovano i jednoznačno posmatranje određene discipline. Polemika o tzv. Velikim debatama koje su obeležile prvo stoleće nauke o međunarodnim odnosima tipičan je primer jednog takvog Gordijevog čvora ispletenog od činjenica i fikcije.

Nećemo pogrešiti ukoliko primetimo da Velike debate čine srž *mythos*-a nauke o međunarodnim odnosima, kao ni ukoliko konstatujemo da je mit koji je izatkan oko ovih debata za ulogu imao jače i autentičnije teorijsko profilisanje međunarodnih odnosa nasuprot drugih društvenih nauka (prevashodno onih iz

² Navedenu konstataciju treba prihvatiti sa dozom rezerve, jer proverljivost i praktična upotrebljivost naučnih otkrića u prirodnim naukama nisu oduvek bili kriterijum na osnovu koga bi se mogao meriti njihov, ne samo društveni, već i naučni značaj. Kako primećuje Pol Lazarsfeld (Paul Lazarsfeld), i prirodnim naukama je trebalo „(...) oko 250 godina, tj. sve ono vreme između Galileja i početka industrijske revolucije, pre nego što su počele značajnije da utiču na istoriju sveta” (Rajt Mills, *Sociološka imaginacija*, Savremena škola, Beograd, 1964, str. 115).

³ Kao jedan od najslikovitijih primera takve mitologizacije „prirodnjačkih” otkrića može se navesti, svima dobro znana, priča o Njutnu i jabuci.

čijeg okrilja je ova mlada, tek afirmisana nauka ponikla).⁴ Apostrofiranje značaja pojedinih debata u međunarodnim odnosima treba da nam ukaže na razliku između „sitnih” teorijskih i metodoloških razmirica, uobičajenih za svaku društvenu nauku, i „grandioznih” debata koje su trasirale dalji razvoj ove tek stasale naučne discipline. Slikovito rečeno, ono što je za grčku mitologiju burna plovidba Jasona do Kolhide, to su Velike debate za nauku o međunarodnim odnosima. Epsko putovanje koje je dovelo do formiranja priznate i respektabilne naučne discipline, jasno pozicionirane u korpusu društvenih nauka.

Mit o velikim debatama

Razlike u interpretaciji toka Velikih debata, oprečna tumačenja njihovih sadržaja i nedostatak saglasnosti prilikom pokušaja identifikovanja glavnih aktera onemogućavaju nas da o njima govorimo kao o delu opštepriznatog istorijata nauke o međunarodnim odnosima. Iz istog razloga na njih ne možemo da gledamo ni kao na egzaktne etape u razvoju ove naučne discipline.

Prva Velika debata započeta je u *intermezzo*-u dva Velika rata i vođena je između tzv. idealista i realista. Ova debata je imala koren u političkoj realnosti i u njoj su se „sukobile” dve različite škole mišljena koje su lomile koplja oko pitanja kako države treba da se ponašaju u međunarodnom okruženju na čijem horizontu se već nazirao Drugi svetski rat. U ovoj raspravi između teorijskih „patrijarha” discipline, idealisti su se grčevito držali za (već dobrobrano urušen) međunarodni poredak ustrojen oko Društva naroda. Realisti su se, pak, nastojeći da sagledaju svetsku politiku onakvu kakva jeste a ne kakva bi trebalo da bude, okrenuli Hobsovske interpretaciji svetske politike pretvarajući čuvenu maksimu slavnog filozofa o vučijoj prirodi čoveka u (za sebe svrsishodnu) parafrazu – „država je državi vuk”. I dok su idealisti zagovarali međunarodne institucije kao lek za prevenciju predstojeće krize, realisti su zagovarali akumulaciju moći kao garanciju opstanka države u turbulentnim vodama anarhične svetske politike.

Druga Velika debata vođena je oko epistemoloških pitanja i ona je u akademskom „ringu” suočila zagovornike dva različita metodološka pristupa – bihejvioraliste i tradicionaliste. Prvi su tokom šezdesetih godina prošlog veka uputili veliki izazov dotadašnjem tradicionalnom shvatanju svetske politike, postavivši pred

---

⁴ Na prvom mestu reč je o njenom autonomnom određenju u odnosu na političke nauke i sociologiju, ali takođe, šire gledano, i o njenom odnosu prema filozofiji kao *pater familias*-u svih društvenih (i prirodnih) nauka.

disciplinu zahtev za većom „naučnošću”. Na taj način ustalasano je „mrtvo more” kojim su suvereno gospodarili realisti čija je pobjeda nad suprotnim taborom idealista proklamovana odmah nakon okončanja Drugog svetskog rata. Većina idealista i realista negovala je historiografski pristup predmetu nauke o međunarodnim odnosima, čvrsto verujući kako „ni jedna naučna teorija nikada ne može uhvatiti interakciju tako velikog broja faktora niti objasniti izbore ljudi koji uče na osnovu iskustva”.⁵ Stoga o njima danas razmišljamo kao o tradicionalistima koji su smatrali da međunarodni odnosi svoj istraživački fokus treba da stave na prelomne trenutke ljudske istorije u kojima je svetska politika mogla da krene različitim tokom. Nasuprot tome, predstavnici „naučnog” pristupa, kako ih je (pomalo pežorativno) nazvao jedan od glavnih učesnika ove debate, Hedli Bul (Hedley Bull),⁶ smatrali su da je

(...) moguće i poželjno u izučavanju međunarodne politike koristiti dostignuća logičkog pozitivizma, hipotetičko-deduktivne metode i bihejviorizma, s ciljem da rezultati do kojih se dolazi istraživanjem pojava međunarodnog života budu egzaktno merljivi, imaju najvišu moguću opštost važenja i budu intersubjektivno proverljivi.⁷

Prikaz treće i četvrte Velike debate nije tako jednostavno dati. Pre svega usled izostanka opšte usaglašenosti u vezi sa njenim sadržajem i akterima. Obično se smatra da je u ovim debatama došlo do „okršaja” između više teorijskih paradigmi. Prema pojedinim tumačenjima Treća debata bila je bojno polje na kome su snage odmerili realizam, pluralizam i strukturalizam,⁸ dok nešto drugačije interpretacije u njen centar stavljaju realizam, liberalizam i radikalizam.⁹ Četvrta debata je, prvenstveno, sučelila stanovišta neorealista, neoliberala i konstruktivista, ali su u

⁵ Navedeno prema: David Lake, “Theory is dead, long live theory: The end of Great Debates and the rise of eclecticism in International Relations”, *European Journal of International Relations*, Vol. 19, Issue 3, 2013, p. 569.

⁶ Hedley Bull, “International Theory: The Case for a Classical Approach”, *World Politics*, Vol. 18, No. 3, pp. 361–362. U ovoj debati Bul je, kao jedan od ključnih teoretičara tzv. Engleske škole, kruga teoretičara međunarodnih odnosa usmerenih na „moralne, političke i socijalne karakteristike međunarodnog društva”, branio „naučnost” tradicionalnog pristupa u izučavanju svetske politike, koju su pojedini bihejvoralisti pokušavali da ospore (citirano prema: Martin Griffiths, C. Steven C. Roach, M. Scott Solomon, *Fifty key thinkers in International Relations*, Routledge, New York & London, 2009, p. 211).

⁷ Dragan R. Simić, „Još jedanput o ‘četiri velike debate’ (Crtice iz istorije nauke o međunarodnim odnosima)”, *Politička revija*, god. 18, br. 4, 2008, str. 1474.

⁸ Ibid., str. 1475–1476.

⁹ David Lake, “Theory is dead, long live theory: The end of Great Debates and the rise of eclecticism in International Relations”, op. cit., p. 570.

njoj uzeli učešće i zagovornici poststrukturalizma, kritičke teorije, feminizma i dr. Međutim, postoje i drugačija mišljenja koja smatraju da je Treća debata bila ujedno i poslednja. Teoretičari poput Kiohejna (Robert Keohane), Lapida (Yosef Lapid) i Lejka (David A. Lake) uskraćuju „etiketu” Velike debate pomenutim „paradigmatskim ratovima”, zagovarajući tezu prema kojoj je Treća debata vođena između pozitivista i tzv. reflektičara, čime je akcenat stavljen na njenu ontološku dimenziju.¹⁰ Lejk je sklon da o ovoj debati govori kao o „Finalnoj debati”, nakon koje je usledilo pluralističko zatišje u kome, bez većih međusobnih polemika, u „paradigmatskom miru” bivstvuje mnoštvo teorija srednjeg obima, dok potraga za velikom, sveobuhvatnom teorijom međunarodnih odnosa postepeno biva napuštena.¹¹

Nije samo nemogućnost jasnog određenja sadržaja, toka i aktera razlog zbog kojeg smo sve Velike debate svrstali pod okrilje *mythos*-a međunarodnih odnosa.¹² Objektivnost procene njihovih ishoda takođe je veoma upitna. Neosporno je da je „pobeda” realista u prvoj Velikoj debati dovela do toga da ova mlada nauka „napusti svoju prvu idealističku ’mladalačku’ fazu i usmeri se na tvrde odnose moći, probleme bezbednosti i nacionalnog interesa” i da tako napreduje „od bavljenja onim kako bi trebalo da bude ka istraživanju međunarodne stvarnosti kakva zaista jeste”.¹³ Međutim, usmeravanje međunarodnih odnosa ka proučavanju realnosti svetske politike nije iz ove nauke prognalo idealizam, koji je, kako to primećuje Lejk, uskoro uzvratio udarac posredstvom liberalizma, neoliberalnog institucionalizma i naposljetku konstruktivizma. Slično tome, trijumf bihejvioralista kojim je okončana druga Velika debata nije ujedno značio istinski poraz tradicionalista, jer su njihove ideje nastavile da žive i prisutne su i danas kroz tradiciju Engleske škole, ali i kroz

¹⁰ Ibid., p. 570.

¹¹ Ibid., p. 569.

¹² Teoretičari međunarodnih odnosa skloni su da kao „mit” karakterišu najčešće prvu Veliku debatu. Razlozi za propitivanje teorijskog *arhe*-a nauke o međunarodnim odnosima višestruki su. Pre svega, u najranijem „detinjstvu” discipline idealisti i realisti nisu činili koherentne teorijske „škole”, već pojedinačne teorijske „stavove”. Takođe, bilo je bitnih idejnih preklapanja u učenju obe grupe (pre svega u shvatanju ključnih pojmova poput suvereniteta ili koncepta anarhije). Naposljetku, prava priroda učenja pojedinih teoretičara je do danas ostala upitna, podložna različitim interpretacijama i stalnim preispitivanjima, jer sadrže elemente više teorijskih pristupa. Takav je slučaj sa britanskim istoričarem Edvardom Karom (Edvard H. Carr), oštrim protivnikom idealista koje je nazivao „utopistima”, ali je upućivao kritike i na račun realista, kojima je teorijski više naginjao. Za više o ovom problemu videti u: Benjamin de Carvalho, Halvard Leira, John M. Hobson, “The Big Bangs of IR: The Myths That Your Teachers Still Tell You about 1648 and 1919”, *Millennium: Journal of International Studies*, Vol. 39, No. 3, 2012, pp. 735–758.

¹³ Dragan R. Simić, „Još jedanput o ’četiri velike debate’ (Crctice iz istorije nauke o međunarodnim odnosima)”, op. cit., str. 1474.

konstruktivizam i refleksivnu teoriju koje su vremenom postajale sve zastupljenije u proučavanjima međunarodnih odnosa, naročito na Starom kontinentu. O ishodima treće i četvrte debate nemoguće je govoriti u aršinima pobjednika i gubitnika, jer su obe rezultirale pomenutim teorijskim pluralizmom koji je i danas glavno obeležje ove nauke.

S obzirom na pomenute kontradiktornosti i realnost teorijskog pluralizma, kao opravdano postavlja se pitanje da li neku od pomenutih teorijskih škola danas možemo smatrati dominantnom paradigmom discipline tj. najuticajnijom teorijom (ili teorijama), ne samo u sferi nauke već i u sferi međunarodnog političkog *praxis*-a. Stoga ćemo u nastavku rada analizirati praksu savremene svetske politike i pokušati da u njoj prepoznamo karakteristike neke od pomenutih teorijskih matrica. Pošavši od više-manje opšte prihvaćenog uverenja da se nauka o međunarodnim odnosima razvijala prevashodno u zapadnom akademskom miljeu (te da stoga prvenstveno predstavlja sublimaciju filozofskih, političkih, kulturnih i naučnih tekovina zapadne civilizacije) u narednim poglavljima naša pažnja biće usmerena na analizu glavnih obeležja savremene spoljne i bezbednosne politike SAD.¹⁴ Pritom ćemo se rukovoditi idejom refleksivnosti, prema kojoj ćemo pretpostaviti da teorije nisu tek puki izraz preferencija njihovih autora, već da one mogu uticati na dalje formiranje preferencija i teoretičara i delatnika međunarodnih odnosa.¹⁵ Drugim rečima, polazimo od pretpostavke da teorije mogu konstituisati ponašanje aktera, baš kao što i ponašanje aktera doprinosi konstituisanju teorija.

U radu smo se odlučili za analizu spoljnopolitičkih principa SAD iz dva razloga. Prvi je istorijsko-teorijskog karaktera, jer na taj način dajemo omaž čuvenom članku Stenlija Hofmana (Stanley Hoffmann) „Američka društvena nauka: međunarodni

¹⁴ Bazan i Akaria (Barry Buzan, Amitav Acharya) navode dva veoma očigledna razloga zapadne dominacije na polju nauke o međunarodnim odnosima. Prvi je činjenica da koreni njenih *mainstream* teorija leže u zapadnoj filozofiji, političkoj teoriji i istoriji. Drugi je evropocentrična interpretacija svetske istorije. Kao primere dvojica autora ističu „zapadnjačke” korene i „zapadocentrična” obeležja realizma, neorealizma, liberalizma, neoliberalizma, strateških studija, marksizma, engleske škole, istorijske sociologije, kritičke teorije, konstruktivizma i postmodernizma (Barry Buzan and Amitav Acharya, “Why is there no non-Western International Relations theory?”, in: Barry Buzan and Amitav Acharya (eds), *Non-Western International Relations theory*, Routledge, London and New York, 2010, pp. 6–10).

¹⁵ Reč je o parafrazi Kiohejnove interpretacije ključne tačke refleksivnog pristupa. Govoreći reflektičarskom tumačenju intersubjektivnog značenja aktivnosti međunarodnih institucija, Kiohejn ističe kako za ove autore „(i)nstitucije nisu puka ogledala preferencija i moći jedinica koje ih konstituišu; same institucije oblikuju te preferencije i tu moć. Institucije stoga konstituišu aktore i obrnuto”. Navedeno prema: Robert O. Keohane, “International Institutions: Two Approaches”, *International Studies Quarterly*, Vol. 32, No. 4, 1988, pp. 381–382.

odnosi", koji i danas predstavlja izvor brojnih kontroverzi u okviru discipline i od čijeg objavljivanja u naučnom časopisu *Daedalus* se ove godine navršilo tačno četiri decenije.¹⁶ Drugi razlog u jednakoj meri ima i teorijski i praktični predznak, jer američku spoljnu politiku u poslednjih stotinak godina možemo posmatrati kao jedan od najočiglednijih primera pomenute refleksivnosti teorije i *praxis*-a.

Američki vek: vek liberalnog internacionalizma

Korene refleksivne sprege između teorije i prakse međunarodnih odnosa možemo da pratimo do uticaja liberalne političke misli na spoljnu politiku SAD. Sam liberalizam odredićemo kao teorijski pravac koji za najvišu društvenu vrednost uzima načelo slobode. S obzirom na to da su najvažniji liberalni principi individualizam, tržišna privreda i demokratija, jasno je da je reč o angažovanom teorijskom pristupu koji nudi odgovor na pitanje „kako unaprediti pređašnje prakse i pomeriti čovečanstvo ka mirnijoj, prosperitetnoj i pravednoj budućnosti”.¹⁷ Osnovni imperativ liberalizma je zauzdavanje moći države u kontekstu zaštite i proširenja individualnih sloboda, te stoga liberali vide međunarodne odnose kao sferu u kojoj mogu da se stvore strukturni preduslovi za ostvarenje ovog cilja na globalnom nivou. Opravdanje za ovakav svojevrsni idejni tj. vrednosni imperijalizam zagovornici liberalizma vide u „uspehu Zapada (u uslovima moći i prosperiteta i pravde) u poređenju sa ostatkom sveta tokom poslednja dva veka”.¹⁸ Upravo ovim aršinima rukovodio se i američki predsednik Vudro Vilson (Woodrow Wilson), čija će unutrašnja i spoljna politika naknadno nazvati wilsonijanizmom, što će vremenom postati sinonim za spoljnu politiku koja se rukovodi principom liberalnog internacionalizma. Kako to primećuje istaknuti istoričar Valter Lefeber (Walter LeFeber), „'wilsonijanizam' je postao termin kojim će se opisivati kasnije politike koje su naglašavale internacionalizam i moralizam i koje su bile posvećene širenju demokratije”.¹⁹

¹⁶ Videti u: Stanley Hoffmann, “An American Social Science: International Relations”, *Daedalus*, Vol. 106, No. 3, 1977, pp. 41–60; Stephen M. Walt, “Is IR still ‘an American social science’”, *Foreign Policy*, online edition, 6 June 2011, www.foreignpolicy.com/2011/06/06/is-ir-still-an-american-social-science/, 01/09/2017.

¹⁷ Barry Buzan and Amitav Acharya, “Why is there no non-Western International Relations theory?”, op. cit., p. 8.

¹⁸ *Ibid.*, p. 8.

¹⁹ Eugene R. Wittkopf, Charles W. Kegley Jr., James M. Scoot, *American Foreign Policy: Pattern and Process*, Wadsworth/Thomson Learning, Belmont, 2003, p. 34.

Sledeći lično uverenje da je demokratija oblik vladavine kroz koji se najbolje ostvaruju humanost i hrišćanski ideali, Vilson je čvrsto verovao da svi narodi moraju biti sposobni da političke institucije grade na demokratskim načelima. Uloga Amerike, po njegovom mišljenju, bila je da baklju demokratije prenese drugima narodima širom sveta, a „ako na to ne pristanu uveravanjem smatrao je opravdanom primenu sile”.²⁰ U suštini ovakvog rezonovanja nalazilo se uverenje o američkoj izuzetnosti, odnosno ideja da SAD, kao *melting pot* različitih nacija i kao država čija istorija oslikava borbu za nezavisnost, jednakost i demokratičnost, ima dužnost da bude čuvar svetske pravde i progressa. Pomenuta izuzetnost se na međunarodnom planu ogleda u tome da SAD:

(...) ne teži za bogatstvom ili moći u svijetu, nego želi uspostaviti slobodu, uvesti demokraciju i braniti moralna načela. Cela američka povijest dokazuje da su najveće pobjede bile pobjede mira i humanosti i zato SAD mora voditi svet.²¹

Uprkos naglašenom idealizmu, Vilsonova težnja ka svetskom miru ubrzo je uvukla SAD u brojne ratove. Vojni konflikti sa latinoameričkim državama nizali su se jedan za drugim, čime je ideja o američkom intervencionizmu kao mehanizmu (nametanja) svetskog progressa prešla iz teorije u praksu.²² Ubrzo potom izbio je Prvi svetski rat. Nakon što je nemačka podmornica potopila engleski trgovački brod „Luzitaniju” (stradalo 120 Amerikanaca), SAD više nisu mogle ostati neutralne i Vilson je uveo SAD u rat na strani Antante. Ovaj događaj će presudno uticati ne samo na dalji tok Velikog rata, već i na razvoj vilsonijanske misli, koja će programsko uobličjenje doživeti kroz čuvenih „14 tačaka” u kojima je Vilson dao smernice za okončanje svetskog sukoba i stvaranje institucionalne „infrastrukture” neophodne za izgradnju dugoročno održivog globalnog mira. U govoru pred američkim Kongresom održanom 8. januara 1918. godine, Vilson je izložio američki „program za svetski mir” sa 14 principa čija bi realizacija osigurala „pravdu, jednakost i sigurnost svim narodima, velikim i malim, jer su to temelji bez kojih nije moguće izgraditi međunarodno pravo”.²³ Principi su bili primena unutrašnjih liberalnih

---

²⁰ Livia Kardum, „Woodrow Wilson i ideja liberalizma”, u: Dejan Jović (ur.), *Liberalne teorije međunarodnih odnosa*, Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2014, str. 118.

²¹ Ibid., str. 118.

²² SAD su u prvim godinama Vilsonove vlasti u više navrata vojno intervenisale u državama Latinske Amerike, pre svega u karipskom pojasu (Haiti, Dominikanska Republika i Devičanska ostrva) i na teritoriji Meksika, gde je 1915. uz dozvolu Karancinog režima Vilson uputio kaznenu vojnu ekspediciju da se razračuna sa meksičkim pobunjenicima pod vođstvom čuvenog Fransiska „Panča” Vilje (Francisco „Pancho” Villa). Više o ovoj temi videti u: ibid., str. 120–123; David A. Lake, *Hierarchy in International Relations*, Cornell University Press, Itaca and London, 2011, pp. 5–9, p. 95.

²³ Livia Kardum, „Woodrow Wilson i ideja liberalizma”, op. cit., str. 129.

načela na spoljnu politiku, te su se u njihovom fokusu našli slobodno tržište, transparentnost međunarodnih ugovora, demokratija i međunarodne institucije.²⁴ Vilson je prilikom formulisanja „14 tačaka” ipak bio realističan i nije dopustio da bude zaslepljen sopstvenim idealizmom. Princip samoopredeljenja, kao jedno od liberalnih načela u koje je američki predsednik čvrsto verovao, ipak nije bio uvršten u ovaj ambiciozni program. Razlog tome bila je Vilsonova procena da bi na taj način dao podstrek brojnim pokretima za nacionalno osamostaljenje na teritoriji Austrougarske carevine i Osmanskog carstva, čime bi ih izvesno odvratio od mirovnih pregovora. Takođe, Vilson je bio svestan da bi, ukoliko bi u mirovni program uvrstio i pravo naroda na samopredeljenje, to moglo da izazove ozbiljne nesuglasice u odnosima sa evropskim saveznicima, prevashodno Francuskom koja je zahtevala da se po završetku rata pod okriljem Pariza nađu i sporne, etnički mešovite provincije Alzas i Lorena.²⁵ Stoga se umesto prava na samopredeljenje u tačkama X i XII pominje pravo na autonomni razvoj naroda koji žive na prostoru Austrougarske i Osmanskog carstva, dok je tačkom VIII akcentovano kako je, kao preduslov za povratak mira u svetu, neophodno ispraviti nepravdu koja je Francuskoj naneta u vezi sa pitanjem Alzasa i Lorene.²⁶ Ipak, Vilson je pitanje prava na nacionalno samoopredeljenje aktuelizovao na Pariskoj mirovnoj konferenciji. Međutim, kao i u slučaju drugih principa proklamovanih u „14 tačaka”, bio je prinuđen na brojne ustupke zarad uspeha mirovnih pregovora.²⁷

Posebno važno uporište Vilsonovog programa bila je XIV tačka u kojoj je apostrofirana neophodnost formiranja međunarodne organizacije koja bi okupila predstavnike svih nacija u cilju pružanja međusobnih garancija političke nezavisnosti i teritorijalnog integriteta, te čiji bi zadatak bio da obezbedi da se ovi principi u jednakoj meri poštuju i u slučaju velikih kao i malih država.²⁸ Ostvarenjem XIV principa u vidu osnivanja Društva naroda 1920. godine simbolično je obeležen kraj rada Pariske mirovne konferencije i formalno je stavljena tačka na Prvi svetski rat. Ipak, Vilsonu je tek predstojala borba za pridobijanje podrške američkih političkih elita za njegovu viziju posleratne arhitekture međunarodnog poretka. Naišavši na nerazumevanje Senata, nevoljnog da ratifikuje mirovni sporazum sa Nemačkom i

---

²⁴ “President Woodrow Wilson’s Fourteen Points”, *The Avalon Project*, Documents in Law, History and Diplomacy, www.avalon.law.yale.edu/20th_century/wilson14.asp, 01/09/2017.

²⁵ Livia Kardum, „Woodrow Wilson i ideja liberalizma”, op. cit., str. 129.

²⁶ “President Woodrow Wilson’s Fourteen Points”, op. cit.

²⁷ Decenijama kasnije, nakon završetka Drugog svetskog rata, pravo na samoopredeljenje biće uvršćeno u Povelju Ujedinjenih nacija (član 1, član 55), a Vudro Vilson će u istoriji ostati upamćen kao jedan od njegovih najvatrenijih zagovornika.

²⁸ “President Woodrow Wilson’s Fourteen Points”, op. cit.

podrži projekat Društva naroda bez amandmana koji bi sprečili SAD da se obaveže na ulogu čuvara Evrope i sprečili napuštanje Monroove doktrine. Bila je to bitka koju Vilson nije mogao da dobije. Njegov predsednički mandat bližio se kraju, a Demokratska stranka je donela odluku da na izbore izađe sa novim kandidatom.²⁹ Ubrzo potom, Američki kongres je, ograđujući se od uslova Versajskog mirovnog sporazuma, usvojio rezoluciju o potpisivanju separatnog mirovnog ugovora sa Nemačkom, a projekat Društva naroda u potpunosti je izgubio kako podršku američke legislative, tako i podršku šire javnosti, čime je Vilsonov liberalni internacionalizam (privremeno) stavljen *ad acta*.³⁰

Nakon Vilsonovog povlačenja iz politike usledio je dvodecenijski period relativnog američkog izolacionizma koji je završen izbijanjem Drugog svetskog rata. Pretnja nacizma dovela je do tada neviđenog američkog globalnog aktivizma, aktuelizujući iznova ideale liberalnog internacionalizma. SAD je tako postala bedem odbrane slobodnog sveta i demokratije, što je uloga koju će nastaviti da igra i tokom čitavog Hladnog rata.

Iako je Drugi svetski rat doprineo teorijskom porazu wilsonijanskog idealizma (prva Velika debata), ideja američke izuzetnosti preživela je izazove burnih vremena. I dok se realizam uspinjao na paradigmatički tron nauke o međunarodnim odnosima, a aronovski (Raymond Aron) i morgentauovski (Hans Morgentau) *raison d' état* sve više ovladavao američkom spoljnom politikom, koncept izuzetnosti pridružen je idejnom panteonu pobednika. Sa njim, poput „kukavičijeg jajeta“, u jastrebovsko gnezdo podmetnute su ideje liberalnog internacionalizma koje će,

---

²⁹ Na odluku demokrata da na predsedničkim izborima kandiduju guvernera Ohaja Džejmisa Koksa (James M. Cox), uticalo je više faktora, ali jedan od najvažnijih svakako je bilo ozbiljno narušeno zdravlje predsednika Vilsona, koji je po povratku iz Pariza doživeo blaži moždani udar. Na odluku o kandidaturi uticao je i pad Vilsonove popularnosti u Kongresu, do koga je došlo usled predsednikove nespremnosti za bilo kakav kompromis u vezi sa pitanjem Društva naroda i ratifikacije Versajskog sporazuma. Više o ovoj temi videti u: Livia Kardum, „Woodrow Wilson i ideja liberalizma“, op. cit., str. 134–139.

³⁰ Ovo nije bio potpuni poraz idealizma u razdoblju između dva svetska rata. Spoljnopolitički program sledećeg američkog predsednika republikanca Vorena Hardinga (Warren G. Harding) – „Povratak u normalu“, težio je oslobađanju SAD od bremena međunarodnog liderstva. Međutim, iako je izolacionizam prevladao kao dominantna spoljnopolitička doktrina, principi idealističke paradigme dolazili su do izražaja u međunarodnim sporazumima koje su SAD zaključivale tokom dvadesetih godina prošlog veka. Kao primeri takvih „idealističkih“ angažmana mogu se navesti sporazumi o ograničenju pomorskog naoružanja između SAD, Velike Britanije i Japana sklopljeni tokom Vašingtonske pomorske konferencije 1920. i „utopistički“ Kelog-Brianov pakt, kojim su se države potpisnice odrekle rata kao instrumenta nacionalnih politika i mehanizma rešavanja međunarodnih sporova. Za više o ovoj temi videti u: Eugene R. Wittkopf, Charles W. Kegley Jr., James M. Scoot, *American Foreign Policy: Pattern and Process*, op. cit., pp. 34–37.

suprotno teorijskoj „nepomirljivosti“, postati važan narativni segment američkog (po svom karakteru dominantno realističkog) spoljnopolitičkog *praxis*-a u periodu Hladnog rata.³¹ Bez obzira na to da li su u Ovalnom kabinetu sedele demokrate ili republikanci, wilsonijanski principi biće prisutni u spoljnopolitičkog diskursu svakog od hladnoratovskih američkih predsednika. Bilo da su u pitanju bili npr. Truman (Harry S. Truman) ili kasnije Regan (Ronald Regan), SAD su spoljnu politiku – od ekonomske i vojne pomoći Grčkoj, Turskoj i Jugoslaviji do naoružavanja mudžahedina u Avganistanu – opravdavale odbranom slobode.

Poraz komunističke ideologije i raspad SSSR-a početkom devedesetih godina 20. veka, stavili su upitnik na koncept neophodnosti američkog liderstva, u čiju odbranu su jednoglasno ustali i liberali i realisti. Kako primećuju Džekson i Sorensen (Robert Jackson, Georg Sorensen), radilo se o talasu liberalnog optimizma „nošenog verovanjem u 'kraj istorije' zasnovanog na porazu komunizma i očekivanoj univerzalnoj pobedi liberalne demokratije”.³² S druge strane, neokonzervativno orijentisani Džoša Maverik na sledeći način obrazlaže neupitnost imperativa američkog vođstva:

Ovaj argument se protivi geslu da Amerika ne može biti svetski policajac. U stvari ona mora biti više od toga. Policajac dobija zaduženja od pretpostavljenih, ali u zajednici nacija nema većeg autoriteta od Amerike (...) Amerika je najbogatija, najmoćnija i najcenjenija država. U jednom periodu, ona mora biti policajac ili vođa pomagača policiji, a u drugim slučajevima posrednik, učitelj ili dobrotvor. Ukratko Amerika mora prihvatiti ulogu svetskog lidera.³³

Drugim rečima, bez obzira na razlike u ideološkom jezgru, željeno ishodište oba pomenuta rezona bilo je identično, te je kohabitacija liberalizma i realizma, začeta u praskozorje Hladnog rata, ostala na snazi i nakon pada Berlinskog zida. To je bilo moguće zahvaljujući činjenici da su obe teorijske i ideološke provinijencije američku izuzetnost i dalje videle kao „kamen temeljac” novog međunarodnog poretka. Stoga nećemo pogrešiti ako na kraju ovog poglavlja konstatujemo kako je tzv. Američki vek u najvećoj meri bio vek wilsonijanizma, tokom koga su osnovni principi liberalnog internacionalizma bili konstanta američke spoljne politike – bez obzira na to koja je teorijska i ideološka paradigma u datom trenutku bila dominantna.

³¹ Metafora „jastrebovsko gnezdo” odnosi se na delove američke političke (i naučne) elite koji su zagovarali beskompromisnu politiku prema SSSR-u i koji su bili spremni i na otvoreni oružani sukob, ukoliko je on jedini način da se zaustavi globalna ekspanzija tzv. crvene pretnje.

³² Robert Jackson, Georg Sorensen, *Introduction to International Relations: Theories and Approaches*, Oxford University Press, Oxford, 2013, p. 101.

³³ Džoša Maravčik, *Imperativ američkog vođstva*, BMG, Beograd, 2004.

Trampizam protiv wilsonijanizma Baraka Obame

Početak novog milenijuma pokazaće da je tadašnji *zeitgeist* ipak bio odraz gledišta realista, jer su „teroristički napadi na Njujork i Vašington 11. septembra 2001, nakon kojih su usledili napadi u Londonu i Madridu, kao i drugde, zauzdali liberalni optimizam”.³⁴ Na teorijskom bojnopolju Hantington (Samuel Huntington) je trijumfovao nad Fukujamom (Francis Fukuyama), dok je Bušov (George W. Bush) „Globalni rat protiv terora” sve više poprimao oblike „sukoba civilizacija”, a do skora neupitni „kraj istorije” bivao je sve dalje i dalje. *Praxis* ogoljene sile u kome su „odmazda” i „prevencija” zamenili liberalni humanitarni intervencionizam sa kraja 20. veka, odškrinuo je vrata za povratak konstruktivističkih lamentiranja na temu Drugosti. Crvena pretnja komunizma zamenjena je zelenom pretnjom radikalnog islamizma, a Bušova administracija se svesrdno trudila da uveri ostatak sveta kako SAD nisu u krstaškom ratu sa islamom, već u borbi za zaštitu čitavog slobodnog sveta. Konstruišući tzv. Osovinu zla, fiktivnu i u realnosti nedovoljno utemeljenu skupinu država koje nedemokratskim uređenjem i izrazitom sklonošću ka (globalnom) terorizmu prete američkom nacionalnom interesu i svetskom miru, Buš je u spoljnoj politici sjedinio elemente realizma, liberalizma i konstruktivizma.³⁵ SAD su i dalje bile egzemplar svetske izuzetnosti, njihov asertivni intervencionizam pravdan je na wilsonijanski način, a pretne američkoj bezbednosti „konstruisane” su (više nego ikada ranije) uz pomoć diskursa i narativa uz veoma malu (ili čak nikakvu) podršku realnosti. Jedan od najslikovitijih primera primene takve teorijske „triangulacije” u praksi je slučaj oružja za masovno uništenje, koje se navodno nalazilo u posedu iračkog diktatora Sadama Huseina (Sadam Husein). Strepnja SAD da bi ovo oružje moglo dospeti u ruke terorista i koji bi ga potom upotrebili protiv američkih građana, poslužila je

---

³⁴ Robert Jackson and Georg Sorensen, *Introduction to International Relations: Theories and Approaches*, op. cit., p. 101.

³⁵ Etiketiranje pojedinih država kao „pretnji” američkoj bezbednosti i interesima nije novina u spoljnoj politici SAD. Sredinom osmdesetih Ronald Regan je izjavio kako SAD više neće tolerisati napade „država odmetnutih od zakona”, dok je nekadašnji savetnik za nacionalnu bezbednost Bila Klintona (Bil Clinton) Antoni Lejk napravio čitavu listu „odmetničkih država” u koji je uvrstio Kubu, Severnu Koreju, Iran i Irak. Ovoj listi su naknadno, prema dnevopolitičkoj potrebi, pridodavane i druge države poput Jugoslavije, Avganistana i Sudana, a sam koncept „odmetničke države” poslužio je Džordžu Bušu kao inspiracija za objedinjavanje Iraka, Irana i Severne Koreje u *Osovinu zla* koja štiti terorizam (Za više o ovoj temi videti: „Post-cold War Policy – Isolating and punishing ‘rogue’ states”, *Encyclopedia of New American Nation*, www.americanforeignrelations.com/O-W/Post-cold-War-Policy-Isolating-and-punishing-rogue-states.html#ixzz4bhVK0IRu, 02/09/2017).

kao opravdanje za američku vojnu intervenciju na Irak 2003. godine i rušenje Sadamovog režima. Oružje za masovno uništenje nikada nije pronađeno, niti su američki zvaničnici ikada pružili uverljive dokaze o njegovom postojanju.

Dolazak Baraka Obame (Barack Obama) u Belu kuću 2009. godine označio je raskid sa praksom američkog intervencionizma, ali ne i napuštanje doktrine liberalnog internacionalizma. Američka izuzetnost je i dalje diktirala nužnost liderske pozicije, ali je nova američka administracija nastojala da se na globalnom pijedestalu održi tako što će od SAD načiniti uzor za ostatak sveta i time što će, u tom istom svetu, prvenstveno tražiti partnere a ne poslušnike.³⁶ Partnerstvo je nuđeno čak i državama koje je Vašington tradicionalno percipirao kao neprijatelje.³⁷

Povlačenjem većeg dela američkih trupa iz Avganistana i Iraka i prepuštanjem vođstva evropskim saveznicima tokom vojne intervencije u Libiji, Obamina spoljna politika označila je početak diskontinuiteta sa višedecenijskom praksom američkog intervencionizma. Obama je verovao kako SAD mogu da biraju između četiri strateška pravca delovanja – realizma, liberalnog intervencionizma, internacionalizma i izolacionizma.³⁸ Iako je poslednju opciju decidirano odbacivao – verujući da SAD trebaju da biraju između prve tri strategije, Obamina spoljna politika je u izvesnoj meri sadržala „seme” izolacionizma, barem kada je reč o „krupnijim” prekomorskim vojnim angažmanima. U naporima i želji da održi globalni američki uticaj, prvenstveno posredstvom međunarodnih institucija i jačanjem bilateralne saradnje sa regionalnim partnerima širom sveta, Obama je najviše bio dosledan osnovnim načelima liberalnog internacionalizma. Ipak, pomenuto „seme” izolacionizma posađeno tokom njegovog mandata uskoro će iznići u jednu sasvim neočekivanu biljku, koja će sa krošnjem stresti sve plodove

³⁶ Obami je bilo posebno stalo da SAD-u obezbedi „mrežu” partnera među bliskoistočnim državama i da na taj način popravi štetu koju je Bušova administracija nanela američkim odnosima sa islamskim svetom. U kojoj meri je za Obamin spoljnopolitički program bilo važno „resetovanje” odnosa sa muslimanskim državama može se najbolje videti iz nadahnutog govora koji je američki predsednik održao pred poslanicima turskog parlamenta, prilikom svoje prve državničke posete Ankari (Videti: “President Obama’s Remarks in Turkey”, *The New York Times*, online edition, 6. April 2009, www.nytimes.com/2009/04/06/us/politics/06obama-text.html, /04/09/2017).

³⁷ U svojoj prvoj u nizu prazničnih video čestitiki upućenih iranskom narodu i iranskom vrhovnom lideru Aliju Hamnei-u (Ali Khamnei) povodom proslave iranske nove godine (Novruz) Obama je, nakon tri decenije američko-iranskog antagonizma, napravio značajan iskorak u pravcu ponovnog uspostavljanja i poboljšanja bilateralnih odnosa. Pritom je, govoreći o Iranu kao o Islamskoj Republici, jasno stavio do znanja da je njegova administracija spremna da pregovara sa aktuelnim režimom u Teheranu koji je na vlasti još od revolucionarne 1979. godine („Obama’s Message to Iran Is Opening Bid in Diplomatic Drive”, *The New York Times*, online edition, 20. March 2009, <http://www.nytimes.com/2009/03/21/world/middleeast/21iran.html?mcubz=0>, /04/09/2017).

liberalizma i baciti senku, ne samo na liberalne tekovine dva Obamina predsednička mandata, već i na čitav vek wilsonijanske politike. Reč je naravno o novoizabranom američkom predsedniku Donaldu Trampu (Donald Trump) i njegovoj kontroverznoj unutrašnjoj i spoljnoj politici.

Kada bi smo u jednoj reči morali da opišemo aktuelnog šefa Bele kuće, ta reč bi bez sumnje glasila „Anti-Vilson”. Sam Tramp je predizbornu kampanju gradio kao antipod liberalnim vrednostima, pa nam stoga ovakva karakterizacija deluje sasvim prigodno. Njegova izborna platforma u najvećoj meri svodila se na obećanja o poništavanju brojnih liberalnih dostignuća prethodne administracije na unutarpolitičkom planu i u spoljnoj politici. Trampova „dijagnoza” trenutne situacije na svetskoj političkoj sceni je veoma sumorna, a još je sumornije njegovo viđenje uloge koju SAD igra na toj pozornici. Prema njegovoj interpretaciji, vojna i ekonomska moć SAD su u opadanju, baš kao i njen međunarodni ugled. Tramp za ovaj negativni trend krivi prethodne administracije za koje smatra da su bile previše popustljive prema američkim saveznicima, neprijateljima i rivalima. Njegova kritika je posebno usmerena na Obamu koga optužuje da je oslabio Ameriku time što je bio isuviše „mek” prema izazivačima američke moći. U prvom predizbornom govoru posvećenom spoljnoj politici, budući predsednik je na sledeći način sročio kritiku odlazeće administracije:

Dopustili smo našim rivalima i izazivačima da misle da se mogu izvući šta god da učine, i oni to upravo i čine. Čine to kada im se prohte. To se uvek dešava. Ako je cilj predsednika Obame bio da oslabi Ameriku, nije mogao bolje da uradi posao.³⁹

Tramp je svoju alternativu Obaminoj spoljnopolitičkoj doktrini sažeo u jezgrovitu frazu „Amerika na prvom mestu” (eng. *America First*), koja je trebalo da nagovesti snažan otklon od dotadašnje intervencionističke i liberalno-internacionalističke prakse. Reč je o izbornom sloganu koji će nakon pobede na predsedničkim izborima 2016. godine da preraste u spoljnopolitički program Trampove administracije. Okosnicu programa čini ideja da Amerikanci prvo treba da se pobrinu za dobrobit svoje države pre nego što počnu da brinu o dobrobiti ostatka sveta. Kao osnovne principe politike *America First* možemo da identifikujemo apostrofiranje američkog nacionalnog ekonomskog i bezbednosnog interesa, izolacionizam, skepticizam prema međunarodnim institucijama (i

³⁸ Stephen M. Walt „Obama was not a realist president”, *Foreign Policy*, online edition, June 7. 2016, <http://foreignpolicy.com/2016/04/07/obama-was-not-a-realist-president-jeffrey-goldberg-atlantic-obama-doctrine/>, 01/09/2017.

³⁹ “Read Donald Trump’s ‘America First’ Foreign Policy Speech”, *Time*, online edition, 27 April 2016, www.time.com/4309786/read-donald-trumps-america-first-foreign-policy-speech/, 04/09/2017.

multilateralnim sporazumima), antimigrantsku politiku i odricanje od intervencionizma (izuzetak su terorizam i proliferacija nuklearnog oružja). Svaki od navedenih principa ponaosob je prožet populizmom, ksenofobijom, islamofobijom i rasizmom koji nisu samo odlika političkog diskursa aktuelnog predsednika (i dela njegovih saradnika), nego su ujedno odraz njegovih najdubljih ličnih uverenja. Ta uverenja čine noseći stub političke platforme koja je Trampu donela pobjedu na izborima i oko čije realizacije američka izvršna vlast, legislativa i pravosuđe danas vode pravi politički rat.⁴⁰

Tramp je Vilsonov odraz u iskrivljenom ogledalu. Obojica su u (spoljno)političke programe ugradili lične ideale, a u njihovo sprovođenje upustili su se sa velikom dozom strasti i emocija. Razlika leži u idejnom jezgru njihovih doktrina, koje se nalaze na suprotnim polovima ideološke skale. Vilson je bio gotovo fanatični liberal koji je karijeru (i zdravlje) žrtvovao zarad ostvarenja ideala liberalnog internacionalizma. Tramp je „tvrđi“ konzervativac u krstaškom pohodu protiv liberalnih vrednosti. Stoga „teorijsku“ pozadinu trampizma treba *a priori* tražiti u suprotnom „debaterskom“ taboru – među realistima. Doktrina *America First* nedvosmisleno ukazuje da je Trampu, baš kao i klasičnim realistima Aronu i Morgentauu nacionalni interes na prvom mestu. To je očigledno kada se u obzir uzme Trampov izolacionistički odnos prema međunarodnim organizacijama poput Ujedinjenih nacija i NATO-a ili multilateralnim sporazumima poput Severnoameričkog sporazuma o slobodnoj trgovini (NAFTA), Transpacifičkog sporazuma o slobodnoj trgovini (TPP) ili Pariskog sporazuma o klimi, za koje američki predsednik smatra da su ništa drugo do teret koji skupo košta Ameriku a zauzvrat joj donosi malo (ili ništa).⁴¹

⁴⁰ Kao primer unutrašnjeg političkog okršaja koji protiv Trampove administracije vode demokratski i jedan deo republikanskih kongresmena, može se navesti afera oko navodnog pritiska koji je američki predsednik vršio na direktora FBI-ja Džejmisa Komija (James Comey), kako bi ga privoleo da odustane od istrage o bivšem savetniku za nacionalnu bezbednost Majklu Flinu (Michael Flynn). Tramp je ušao i u žestok obračun sa pravosuđem koje je dva puta stopiralo primenu njegovog ukaza o zabrani ulaska u SAD državljana šest muslimanskih država (zbog sumnje da bi mogli počiniti teroristički akt), pre nego što je Vrhovni sud odobrio delimičnu primenu (Dragan Štavljanin, „Dešavanja oko Trampa poprimila dimenzije Votergejta“, *Radio slobodna Evropa*, 17. maj 2017, www.slobodnaevropa.org/a/tramp-komi-flin/28493482.html, 05/09/2017; „Trampova pobjeda: zabrana putovanja u četvrtak delimično stupa na snagu“, *Blic*, 27. jun 2017, www.blic.rs/vesti/svet/trampova-pobjeda-zabrana-putovanja-u-cetvrtak-delimicno-stupa-na-snagu/0r5ezbl, 05/09/2017).

⁴¹ Odmah po ulasku u Ovalni kabinet Tramp je potpisao ukaz o povlačenju SAD iz TPP-a, a nekoliko meseci kasnije usledilo je povlačenje iz Pariskog sporazuma o klimatskim promenama. Tramp je smatrao da ovi sporazumi skupo koštaju SAD, usporavaju ekonomski rast i razvoj, na čemu „kapitališu“ američki rivali. Tramp se zalaže za revidiranje NAFTA-e, mada pretnja američkog

Trampov realistički pristup izolacionizmu evidentan je i kada je u pitanju njegov otklon od prakse liberalnog intervencionizma. Verujući da SAD treba da se okrene unutrašnjim problemima, Tramp smatra da ona trenutno nema nikakvo pravo da drugima drži „pridike” u vezi sa poštovanjem ljudskih prava ili demokratičnosti njihovih režima. Izuzetak od ovog stava su pitanja terorizma i sprečavanja nuklearne proliferacije, u vezi sa čime je Tramp zauzeo poziciju spremnosti za beskompromisno razračunavanje upotrebom svih raspoloživih sredstava.⁴² Stoga, prema njegovom mišljenju, intervencionizam treba ograničiti na borbu protiv terorizma i uspostavljanje regionalne stabilnosti, a ne radikalne promene režima, što se poklapa sa već pominjanim realističkim shvatanjem nacionalnog interesa i suvereniteta.⁴³

Ne treba smetnuti s uma da populistički diskurs Donalda Trampa koji propagira izolacionizam kao rešenje migrantskog pitanja, u velikoj meri počiva na tzv. proizvodnji drugosti. U pitanju je jedno od ključnih teorijskih uporišta konstruktivizma, baš kao što je slučaj i sa konceptom sekuritizacije kojim se američki predsednik takođe koristi u nastojanju da reši ovaj „problem”. Trampova antimigrantska politika je na prvom mestu izraz realističkog poimanja nacionalne bezbednosti jer „za konzervativce i tradicionaliste, useljavanje, dvojna državljanstva, izbjeglice i druge osobe kojima se ne može jednoznačno utvrditi pripadnost predstavljaju problem jer potencijalno destabiliziraju poredak”.⁴⁴ Međutim, mehanizmi koje Tramp koristi dolaze iz konstruktivističke „kuhinje”. Prihvatajući konstruktivističku ideju da se kohezija jedne zajednice (u ovom slučaju američke nacije) može postići njenim antagoniziranjem sa Drugim, u odnosu na koga zajednica potvrđuje svoju posebnost i jedinstvo, Tramp je sekuritizovao migrantsko pitanje ne praveći suštinsku razliku između migranata iz Meksika i onih koji dolaze iz ratom pogođenih područja Bliskog istoka. U kojoj meri njegov diskurs pretenduje da predstavi migrante kao bezbednosnu pretnju i da time istovremeno, na sebi svojstven (ksenofobični) način, probudi svest Amerikanaca o sopstvenoj izuzetnosti, najbolje pokazuje sledeća izjava:

Kada Meksiko šalje svoje ljude, oni ne šalju svoje najbolje. Oni ne šalju vas. Oni ne šalju vas! Oni šalju ljude koji imaju puno problema i oni donose te probleme

---

napuštanja i ovog sporazuma i dalje lebdi u vazduhu. Američki predsednik sa skepsom posmatra i NATO i UN, smatrajući da SAD u njih ulaže nesrazmerno više novca nego njeni partneri.

⁴² U trenutku pisanja ovog rada Trampova administracija se suočava sa ozbiljnim izazovima upravo na ovom polju i traži adekvatan odgovor na nuklearne provokacije severnokorejskog autokratskog režima.

⁴³ Ibid.

⁴⁴ Dejan Jović, „Liberalizam u međunarodnim odnosima: teorija i praksa”, u Dejan Jović (ur.), *Liberalne teorije međunarodnih odnosa*, op. cit., str. 23.

nama. Oni donose drogu. Oni donose kriminal. Oni su silovatelji. A neki su, pretpostavljam, i dobri ljudi.⁴⁵

U tom kontekstu, čak i ako nije svestan toga, Tramp je dosledan praktičar mračne *techné* proizvodnje i manipulacije drugosti na koju je svojevremeno upozoravao i Iver Nojman (Iver B. Neumann). Nojman ukazuje na opasnosti koje sa sobom nosi pretvaranje proizvodnje drugog u tehniku ostvarivanja jedinstva zajednice, ističući kako su integracija i isključivanje dve strane iste medalje. Po njegovom mišljenju „ako se stalna proizvodnja drugog predlaže kao cena za ostvarivanje integracije, čini se da je ta cena isuviše visoka”.⁴⁶ Kako stvari trenutno stoje, čini se da je „Anti-Vilson” zarad ostvarivanja svog političkog nauma spreman da plati znatno višu cenu od one na koju upozorava ovaj norveški politikolog.

Kome pripada zlatno runo?

Na početku rada izneli smo mišljenje prema kojem smo tzv. Velikim debatama uskratili *de lege lata* status u nauci o međunarodnim odnosima. Time naravno nismo tvrdili da se ove teorijske rasprave nisu dogodile, već smo pod upitnik stavili njihove brojne, rado navođene, ali nikada uverljivo potvrđene karakteristike, umanjujući tako njihovu navodnu saznavnu grandioznost i uticaj na potonji razvoj discipline. Ipak, uvažavajući „intersubjektivnu” potrebu istraživača međunarodnih odnosa da izgrade sopstveni *mythos* koji će, u nedostatku činjenica, popuniti rupe u istorijatu discipline i uneti makar privid reda u postojeći teorijski haos. Velike debate čine srž ove mitologije i stoga se oko njih u međunarodnim odnosima i dalje vode rasprave i lome koplja. Opšta saglasnost oko pomenutih pitanja (od hronologije, preko aktera, pa sve do ishoda) čini se daljom nego ikada, te smo stoga u radu ponudili alternativni put za pronalaženje odgovora na pitanje koja je paradigma danas najuticajnija na ovom polju društvene nauke. Kako nedostatak konsenzusa i aktuelni teorijski *egalite* pluralizam onemogućavaju takvu procenu unutar discipline, mi smo odgovor potražili u *praxis*-u međunarodnih odnosa. Vodeći se idejom o zapadnom preimućtvu u ovoj naučnoj disciplini, u radu smo analizirali savremene političke principe spoljne politike SAD, počevši sa Vilsonovom

⁴⁵ „Donald Trump announces a presidential bid”, *Washington Post*, on line edition, 6. June 2016, www.washingtonpost.com/news/post-politics/wp/2015/06/16/full-text-donald-trump-announces-a-presidential-bid/?utm_term=.85fbb471895d,

⁴⁶ Iver Nojman, *Upotrebe Drugog: „Istok” u formiranju evropskog identiteta*, Službeni glasnik, Beogradski centar za bezbednosnu politiku, 2011, str. 56.

spoljnopolitičkom doktrinom i uticajem wilsonijanizma na međunarodno ponašanje potonjih američkih administracija, da bi smo rad završili „stavljanjem pod lupu” spoljnopolitičkih principa koje zagovara Donald Tramp. Sada kada smo to učinili, preostaje nam samo da sumiramo zaključke.

Iz svega prethodno rečenog jasno je da je wilsonijanizam kao snažna doktrinarna refleksija liberalnih uverenja predsednika Vilsona tokom 20. veka bila jedna od nosećih (ali ne uvek i vodećih) paradigmi koje su oblikovale američku spoljnu politiku. Vrednosti Vilsonovog liberalnog internacionalizma, poput npr. zagovaranja slobodnog tržišta ili ostvarivanja američke izuzetnosti putem međunarodnih angažmana u cilju promocije demokratije i ljudskih prava (bilo putem međunarodnih institucija, bilo putem humanitarnog intervencionizma), tokom proteklih stotina godina bili vrednosna konstanta američke spoljnopolitičke prakse koju su čak i republikanske administracije inkorporirale u svoje krajnje realističke, ponekada i vrlo „jastrebovske” politike. U tom pogledu, razdoblje od ulaska SAD u Prvi svetski rat pa sve do kraja Obaminog drugog predsedničkog mandata bilo je vek wilsonijanizma u kome se liberalizam nametao kao paradigma koja je najviše uticala na američki spoljnopolitički *praxis*.

Sada je situacija znatno drugačija. Nedavni dolazak konzervativnog, ali pre svega antiliberalnog Trampa na čelo najmoćnije svetske države već je doneo radikalni zaokret u spoljnoj politici SAD. Tramp je već uspeo da poništi neke od skorijih liberalnih postignuća koje je ostvarila Obamina administracija. Sabotirao je rad TPP-a, potpisavši dekret o američkom napuštanju ovog sporazuma, povukao je SAD iz Pariskog klimatskog sporazuma, ponovo je antagonizirao američke odnose sa Iranom i Kubom, u čije je poboljšanje prethodna administracija uložila mnogo truda. Međutim, obračun sa liberalnim tekovinama ne ograničava se samo na poništavanje rezultata neposrednog prethodnika. Tramp izolacionističkom spoljnom politikom udara u samo „jezgro” wilsonijanskih principa. Skepticizam prema međunarodnim institucijama, odustajanje od uloge „svetskog policajca” i nemešanje u unutrašnje poslove drugih država (bez obzira na njihove nedemokratske manire vladanja i kršenje ljudskih prava) čine od trampizma ništa drugo do negaciju wilsonijanizma. Kao takva, Trampova spoljna politika je pod snažnim uticajem konzervativnih i realističkih ideja. U tom kontekstu Tramp je „Anti-Vilson” čija politika predstavlja povratak osnovnim „idealima” klasičnog realizma – težnji za uvećanjem moći i zaštiti suvereniteta. Ipak, kada je u pitanju potonje, njegov antimigrantski rat jasno reflektuje uticaj konstruktivističkog učenja o značaju proizvodnje i sekuritizacije drugosti za jačanje nacionalnog sopstva. Bilo da podiže zidove na granici sa Meksikom, bilo da dekretima uvodi restrikcije na ulazak u SAD građana pojedinih muslimanskih država, Tramp ostaje majstor mračne *techne* proizvodnje drugosti.

Naposletku, koji je zaključak? Da li je Tramp kao „Anti-Vilson” našeg doba dokaz kako su liberalne ideje pretrpele poraz u sferi *praxis*-a međunarodne politike? Ukoliko u obzir uzmemo pomenute aktuelne trendove koji determinišu tokove američke spoljne politike, čini se da je tako. No, da bi se dobio opštiji odgovor na ovo pitanje potrebno je izvršiti identičnu analizu spoljnopolitičkih *praxis*-a država na Starom kontinentu. Bez analize stanja spoljne politike Evropske unije i zasebnih politika njenih članica ne može se steći prava slika o uticaju teorija međunarodnih odnosa na svetsku političku praksu. Do tada, ne preostaje nam ništa drugo do da upremo prstom u pravcu realizma i konstruktivizma i konstatujemo kako ova dva (esencijalno suprotstavljena) teorijska pristupa, čine savršeno kompatibilan duumvirat koji je poslužio kao osnova političke platforme trenutno najpoznatijeg svetskog antiliberala. Upravo zahvaljujući ovoj „zapaljivoj mešavini” Donald Tramp postao je predsednik SAD i kreator spoljne politike najmoćnije države u svetu.

Na početku rada uporedili smo mit o Velikim debatama sa mitom o Argonautima. Na samom završetku preostaje nam još da zaključimo kako je „zlatno runo” teorijskog prestiža ukradeno iz wilsonijanske Kolhide i stavljeno pod okrilje realista i konstruktivista. Ipak, sa svim kontroverzama koje prate politiku Donalda Trampa, teško je zamisliti da će tamo ostati narednih sto godina.

Bibliografija

- Bull, Hedley, “International Theory: The Case for a Classical Approach”, *World Politics*, Vol. 18, No. 3, pp. 361–377.
- Buzan, Barry and Acharya, Amitav, “Why is there no non-Western International Relations theory?”, in: Barry Buzan and Amitav Acharya (eds), *Non-Western International Relations theory*, Routledge, London and New York, 2010.
- de Carvalho, Benjamin, Leira, Halvard, Hobson, John M., “The Big Bangs of IR: The Myths That Your Teachers Still Tell You about 1648 and 1919”, *Millennium: Journal of International Studies*, Vol. 39, No. 3, 2012, pp. 735–758.
- Griffiths, Martin, Roach, Steven C., Scott, Solomon M., *Fifty key thinkers in International Relations*, Routledge, New York & London, 2009.
- Hoffmann, Stanley, “An American Social Science: International Relations”, *Daedalus*, Vol. 106, No. 3, 1977, pp. 41–60.
- Jackson, Robert and Sorensen, Georg, *Introduction to International Relations: Theories and Approaches*, Oxford University Press, Oxford, 2013.

- Jović, Dejan, „Liberalizam u međunarodnim odnosima: teorija i praksa”, u: Dejan Jović (ur.), *Liberalne teorije međunarodnih odnosa*, Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2014, str. 15–56.
- Kardum, Livia, „Woodrow Wilson i ideja liberalizma”, u Dejan Jović (ur.), *Liberalne teorije međunarodnih odnosa*, Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2014, str. 112–141.
- Keohane, Robert O., “International Institutions: Two Approaches”, *International Studies Quarterly*, Vol. 32, No. 4, 1988, pp. 379–396.
- Lake, David A., *Hierarchy in International Relations*, Cornell University Press, Ithaca and London, 2011.
- Lake, David, “Theory is dead, long live theory: The end of Great Debates and the rise of eclecticism in International Relations”, *European Journal of International Relations*, Vol. 19, Issue 3, 2013, pp. 567–587.
- Maravčik, Džoša, *Imperativ američkog vođstva*, BMG, Beograd, 2004.
- Mils, Rajt, *Sociološka imaginacija*, Savremena škola, Beograd, 1964.
- Nojman, Iver, *Upotrebe Drugog: „Istok” u formiranju evropskog identiteta*, Službeni glasnik i Beogradski centar za bezbednosnu politiku, Beograd, 2011.
- Post-cold War Policy – Isolating and punishing “rogue” states*, *Encyclopedia of New American Nation*, www.americanforeignrelations.com/O-W/Post-cold-War-Policy-Isolating-and-punishing-rogue-states.html#ixzz4bhVK0IRu, 02/09/2017.
- “President Woodrow Wilson’s Fourteen Points”, *The Avalon Project*, Documents in Law, History and Diplomacy, www.avalon.law.yale.edu/20th_century/wilson14.asp, 01/09/2017.
- “Read Donald Trump’s ‘America First’ Foreign Policy Speech”, *Time*, online edition, 27 April 2016, www.time.com/4309786/read-donald-trumps-america-first-foreign-policy-speech/, 04/09/2017.
- Simić, Dragan R., „Još jedanput o ‘četiri velike debate’ (Crtice iz istorije nauke o međunarodnim odnosima)”, *Politička revija*, god. 18, br. 4, 2008, str. 1465–1484.
- Walt, Stephen M., “Obama was not a realist president”, *Foreign Policy*, online edition, 7 June 2016, <http://foreignpolicy.com/2016/04/07/obama-was-not-a-realist-president-jeffrey-goldberg-atlantic-obama-doctrine/>, 01/09/2017.
- Walt, Stephen M., “Is IR still ‘an American social science’”, *Foreign Policy*, online edition, 6 June 2011, www.foreignpolicy.com/2011/06/06/is-ir-still-an-american-social-science/, 01/09/2017.
- Wittkopf, Eugene R., Kegley, Charles W, Jr, Scoot, James M, *American Foreign Policy: Pattern and Process*, Wadsworth/Thomson Learning, Belmont, 2003.

Vladimir AJZENHAMER

**BATTLEFIELD PRAXIS: THE ALLIANCE OF REALISM AND CONSTRUCTIVISM
AND THE "FALL" OF LIBERAL INTERNATIONALISM**

Abstract: The Great Debates are an important stage in the development of International Relations (IR) as a science. However, the „exactness“ of its chronology and content, as well as the precise determination of the actors and results, is questionable on several grounds. Therefore, relying on this, often contradictory, interpretations of the outcome of the Great Debates, little can be said about the current state of the mentioned theoretical dialogue. Today, IR scholars mostly discuss abandoning the idea of macro theory and the pluralistic silence in which medium-scale theories resonate in peace. However, this "diagnosis" still does not give us an answer to the question of who really won the fight of so-called big theories, or which theoretical paradigm today has the greatest influence within the disciplinary field? Applying the idea of reflexivity between the theory of international relations and the practice of foreign policy, the author of this paper rejects the restrictions of the mythos of the discipline (at the center of which is the myth of the Great Debates) and turns to the analysis of international political praxis as an instrument for the identification of the mentioned theoretical impact. At the center of the analysis are the foreign policy principles of the United States, which the author reviews in a hundred-year time interval, in particular emphasizing the doctrine of Wilsonianism and the principles of foreign policy advocated by the current US President Donald Trump. Facing Wilsonianism and Trampism (determining, in turn, the latter as a realistic-constructivist Anti-Wilsonian coalition), the author offers his view of the current state of paradigmatic „clashes“ in the theory and practice of international relations.

Key words: International Relations, Great Debates, Realism, Liberalism, Liberal Internationalism, Constructivism, Woodrow Wilson, Wilsonianism, Donald Trump, Trampism.

IZAZOVI GLAVNIM TOKOVIMA

UDK: 327::321.07
Biblid: 0025-8555, 69(2017)
Vol. LXIX, br. 2-3, str. 285–308

Pregledni rad
Primljen 10. avgusta 2017.
Odobren 18. septembra 2017.
<https://doi.org/10.2298/MEDJP1703285K>

Marksističke teorije međunarodnih odnosa na početku 21. veka

Marina T. KOSTIĆ¹

Apstrakt: Godina kada se obeležava stogodišnjica ruske revolucije predstavlja pravi momenat za razmatranje savremenih problema i dometa marksističkih teorija međunarodnih odnosa. Ciklično kretanje globalnog kapitalizma u periodu od 1990. do 2017. godine doprinelo je oživljavanju interesovanja za marksističke teze u novoj potrazi za načinima prevazilaženja kapitalizma. Rad analizira aktuelna pitanja kojima se marksistička misao međunarodnih odnosa danas bavi i to pomeranje težišta sa odnosa Istok-Zapad na odnos Sever-Jug, transformaciju funkcija države shodno potrebama transnacionalnog kapitala, kombinaciju upotrebe sile i saglasnosti u stvaranju hegemonističkog svetskog poretka, svetsku ekonomsku krizu i krizu evrozone i primenu mera štednje kao odgovor na navedene krize, jačanja antikapitalističkih i „antisistemskih” pokreta i političkih partija i njihovu povezanost sa državama poput Rusije i zemalja Latinske Amerike. Autorka navedena pitanja razmatra sa teorijskog stanovišta neomarksizma i postmarksizma, te „novog marksizma” kao novog tumačenja dela Karla Marksa, prvenstveno do sada neobrađenih tekstova i stavova vezanih za vanevropsko područje. Autorka zaključuje da se dijalektički materijalizam iznova potvrđuje kao neizostavno sredstvo otkrivanja stvarnih mehanizama funkcionisanja savremenog svetskog poretka.

Ključne reči: marksizam, neomarksizam, postmarksizam, teorija sistema, teorija zavisnosti, razvoj, transnacionalna država, globalni kapitalizam, hegemonija, nejednakost.

---

¹ Autorka je doktorant na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu.
E-pošta: spec.marinakostic@gmail.com

Danas je godišnjica ruske revolucije, događaja koji je izmenio čitav tok ljudske istorije.²

Jedna od najznačajnijih posledica kraja Hladnog rata bila je urušavanje komunističkih sistema i njihova tranzicija ka modelu liberalno-demokratskog uređenja sličnog onome koji je već postojao na Zapadu. Brojni programi podrške međunarodnih finansijskih institucija bili su usmereni na prilagođavanje novih ekonomija neoliberalnom kapitalističkom modelu. U istočnoevropskim i kavkaskim zemljama nekadašnjeg SSSR-a, kao i u pojedinim arapskim zemljama Severne Afrike i Bliskog istoka, koje nisu samostalno prihvatale ovaj model uređenja ekonomskog sistema i odgovarajuće političke, institucionalne i ideološke nadgradnje, sprovedene su različite spoljne intervencije, pa i vojne, i došlo je do niza „demokratskih” revolucija. Širenje preduzetničkog kapitalizma i neoliberalne ideologije sprovodilo se tzv. šok terapijom koju je predvodila Čikaška škola Milтона Fridmana (Milton Friedman), najpre u Latinskoj Americi, a zatim i u SAD i Velikoj Britaniji, da bi se potom nastavila u ostatku Evrope nakon Hladnog rata. Tokom osamdesetih godina 20. veka međunarodne finansijske institucije prihvatile su ovaj ekonomski model kroz „Vašingtonski konsenzus” i doprinele njegovom uspostavljanju na međunarodnom nivou – i u državama u razvoju – nametanjem programa „strukturnog prilagođavanja”.³

U Evropi, Evropska unija (EU) je širila ovaj model kroz proces pristupanja i politiku uslovljavanja, postavljajući pred države kandidate iz Centralne i Istočne Evrope ekonomske kriterijume poput ostvarivanja funkcionalne tržišne ekonomije i otvorene konkurencije. Takođe, pojedini autori proces pristupanja država Zapadnog Balkana u EU i Kopenhaške kriterijume analiziraju u kontekstu dinamike kapitalizma i vide ga kao „hegemonistički projekat” kojim Evropska komisija nastoji da restrukturiše Zapadni Balkan u skladu sa neoliberalnim modelom, kako bi ga pripremila za „perspektivu uključivanja” u Uniju, koja mu međutim stalno izmiče.⁴ Time se proces evropskih integracija izjednačava sa procesom neoliberalnog restrukturiranja, koji ne bi bio moguć bez saradnje elita država uključenih u proces i jakih političkih lidera sposobnih da implementiraju neoliberalne politike. U

---

² Alan Woods, “The Russian Revolution: The Meaning of October”, *Bolshevik info*, November 1992, <https://www.bolshevik.info/meaning-of-october.htm>, 22/07/2017.

³ Vašingtonski konsenzus se odnosi na politiku međunarodnih finansijskih institucija sa sedištem u Vašingtonu – Međunarodni monetarni fond i Svetsku banku – i obuhvata mere fiskalne discipline, poreske reforme, finansijsku liberalizaciju, fluktuirajući kurs, trgovinsku liberalizaciju, deregulaciju, otvorenost za strane direktne investicije i privatizaciju.

⁴ Mustafa Türkes and Göksu Gökgöz, “The European Union’s Strategy towards the Western Balkans: Exclusion or Integration?”, *East European Politics and Societies*, Vol. 20, No. 4, 2006, p. 659.

Latinskoj Americi i Rusiji, u uslovima odsustva jakih državnih institucija, proces decentralizacije, liberalizacije i privatizacije je imao razarajuće efekte. On je imao značajan uticaj na društvene veze i odnose doprinoseći njihovoj kriminalizaciji, porastu nasilja, „odlivu mozgova” i rastućem jazom između bogatih i siromašnih. Sve to nije dovelo do „velike transformacije” (Polanji), budući da promena ekonomskog sistema nije bila praćena društvenom kohezijom i konsenzusom.⁵ U Venecueli je početkom novog milenijuma oko 200 porodica kontrolisalo oko 80% bogatstva.⁶ U Rusiji je 2008. godine imovina 500 najbogatijih vredela više od polovine ruskog BDP-a, dok su neki penzioneri imali primanja manja od 66 evra.⁷

Širenje kapitalizma, koje je pre svega bilo rukovođeno otvaranjem do tada zatvorenih tržišta, bilo je podstaknuto uverenjem da je otvaranje tržišta, liberalizacija i deregulacija cilj po sebi. Delimično, ono je bilo potkrepljeno uspesima „azijskih tigrova” u periodu od 1990. do 1997. godine, koje su uspele da značajno unaprede proizvodnju i izvoz gotovih proizvoda. Rast je ipak bio praćen i rastom duga i rizičnim kreditima, što je na kraju dovelo do azijske finansijske krize. Slično se desilo i u SAD, što je dovelo do kolapsa investicionih banaka, slabljenja čitavog bankarskog sistema, enormnog porasta duga i svetske ekonomske krize pokrenute 2007–2008. godine. Potvrđena je teza da je kapitalizam „svoju moć uvek zasnivao na ‘poslovanju’ mimo javnog tržišta i nadzirane konkurencije”.⁸ Došlo je do velikih intervencija države, usporavanja rasta svetske privrede i primene politika štednje – smanjenja budžetskih izdvajanja kroz smanjenje plata u javnom sektoru i penzija, smanjenja broja zaposlenih u javnom sektoru, privatizacije prirodnih dobara, fleksibilizacije tržišta rada i slično – koja se najviše odrazila na životni standard stanovništva i porast nezadovoljstva.

Ciklično kretanje globalnog kapitalizma u periodu od 1990. do 2017. godine – njegova ekspanzija i kriza – doprinelo je ponovnom dolasku u prvi plan marksističkih teza o kapitalizmu i traženju načina kako da se on prevaziđe. U centru istraživanja marksističkih teorija u međunarodnim odnosima našla su se sledeća pitanja:

- Pomeranja težišta sa odnosa Istok-Zapad na odnos Sever-Jug, koji karakterišu nejednakost, nepravednost, zavisnost i iskorišćavanje zemalja Juga od strane razvijenih zemalja Severa;

⁵ Joseph E. Stiglitz, “Foreword”, in: Karl Polanyi, *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*, Beacon Press, Boston, 2001, p. xii.

⁶ Ken Livingstone, “Venezuela crisis due to Chávez’s failure to kill oligarchs”, *The Guardian*, 3 August 2017, <https://www.theguardian.com/politics/2017/aug/03/ken-livingstone-venezuela-crisis-hugo-chavez-oligarchs>, 03/08/2017.

⁷ Tom Parfitt, “Billionaires boom as Putin puts oligarchs at No 2 in global rich list”, *The Guardian*, 19 February 2017, <https://www.theguardian.com/world/2008/feb/19/russia>, 03/08/2017.

⁸ Dragan R. Simić, *Rasprava o poretku*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2012, str. 190.

- Transformacija funkcija države shodno potrebama transnacionalnog kapitala (transnacionalna država);
- Kombinacija upotrebe sile i saglasnosti u stvaranju hegemonističkog svetskog poretka – stvaranje svetskog tržišta i širenje zapadnih međunarodnih ustanova kao konsenzualnog dela uz humanitarne intervencije i borbu protiv terorizma kao prisilnog dela uspostavljanja poretka;
- Svetska ekonomska kriza od 2007–2008. godine, kriza Evrozone od 2011. godine i kriza ekonomija u usponu, posebno nakon 2015. godine;
- Primene mera štednje kao odgovor na navedene krize, što dovodi do većeg osiromašenja već siromašnih i većeg jaza između bogatih i siromašnih;
- Jačanje antikapitalističkih pokreta i političkih partija i njihovo ujedinjavanje na međunarodnom nivou, te povezanost sa državama poput Rusije i zemalja Latinske Amerike.

U radu ćemo navedena pitanja razmotriti kroz dve ključne škole mišljenja marksističke paradigme međunarodnih odnosa – neomarksizam i postmarksizam. Prvi od njih nastoji da ključne Marksove ideje primeni na globalnom nivou fokusirajući se pre svega na analizu ekonomske baze globalnog tržišta i njenog uticaja na formiranje odnosa u svetskom sistemu. Postmarksizam se fokusira pre svega na analizu načina na koji se ti uspostavljeni odnosi održavaju i reprodukuju stavljajući težište analize na nadgradnju tj. ideološki, institucionalni i kulturološki aspekt vladavine dominantne klase.⁹ U ovom istraživanju ukazaćemo i na teorijska razmatranja „novog marksizma”, koji predstavlja ponovno čitanje Marksa, njegovih do sada ne obrađenih tekstova i stavova vezanih za vanevropsko područje, što odgovara postojećoj promeni fokusa u međunarodnim odnosima sa Evrope na Aziju.

Svetska ekonomija: zavisnost i strukturalna transformacija u 21. veku

U 21. veku problematika odnosa između Centra/Severa i Periferije/Juga (posebno uslovi trgovine) i između njihovih elita/dominantnih klasa, nastavlja da zauzima značajno mesto u neomarksističkim teorijama. Nova tema koja izbija u prvi plan odnosi se na faze razvoja kapitalizma i geografskog prostora na kome on nastaje, budući da se težište svetskog sistema sa Evrope pomera na Aziju.

⁹ Andrew Heywood, *Global Politics*, Palgrave Macmillan, Hapshire, 2014, p. 72.

Poreklo kapitalizma: pet hiljada godina azijskocentričnog ili pet stotina godina evropocentričnog svetskog kapitalističkog sistema?

Kraj Hladnog rata omogućio je da u prvi plan dospe već postojeći odnos Severa i Juga, kao odnos nejednakosti, nepravdnosti, zavisnosti i iskorišćavanja manje razvijenih zemalja Juga/Periferije od strane razvijenih zemalja Severa/Centra. Teorije koje su se najviše bavile ovim odnosom zasnivaju se na Lenjinovom (Владимир Ильич Ульянов) konceptu imperijalizma kao najviše faze u razvoju kapitalizma, konceptu kombinovanog i nejednakog razvoja Lava Trockog (Лев Давидович Троцкий) gde razvoj jedne zemlje zavisi od njenih odnosa sa drugim zemljama, pri čemu države mogu pomoći i unaprediti razvoj druge ili ga blokirati i unazaditi, kao i konceptu Roze Luksemburg (Rosa Luxemburg) o odnosima između manje i više naprednim kapitalističkim zemljama, prema kome su predkapitalistička društva neophodna za kontinuirani razvoj kapitalizma.¹⁰ Prema Lenjinu, pod monopolističkim kapitalizmom, koji je zahtevao nova tržišta i jeftinu radnu snagu, razvila se dvoslojna struktura svetske ekonomije – dominantno jezgro koje eksploatiše manje razvijenu periferiju.¹¹ U pojedinim radovima Lenjin koristi i koncept polukolonije da označi Kinu, Tursku i Persiju tog doba i navodi:

Nejednaki ekonomski i politički razvoj su apsolutni zakon kapitalizma. Zbog toga je pobjeda socijalizma moguća prvo u nekoliko, ako ne samo u jednoj, kapitalističkoj zemlji iz koje bi se kasnije revolucija širila na druge.¹²

Navedene teze čine osnovu razvoja savremenih neomarksističkih teorija – teorije zavisnosti i teorije svetskog sistema, koje svoje uporište imaju pre svega u Latinskoj Americi. Ipak, ovde treba imati na umu i stavove poput Džonsonovih (Carlos Johnson) da se teorija zavisnosti pogrešno smatra delom socijalističke revolucionarne misli i da predstavlja ideološku potvrdu kapitalizma u zemljama u kojima još nije uspostavljen monopolistički kapitalizam, tako da odražava potrebu dominantnih klasa za kompetitivnim kapitalizmom odnosno preraspodelom dobiti u kojoj bi i njima sledovao značajan deo. Prema ovom autoru, teze zavisnosti su produkt borbe između različitih stepena akumulacije kapitala – monopolističkog i kompetitivnog.¹³

¹⁰ Stephen Hobden and Richard Wyn Jones, "Marxist theories of international relations", in: John Baylis et al. (eds), *The Globalization of World Politics*, 5th edition, Oxford University Press, Oxford, 2011, p. 133.

¹¹ Ibid., p. 134.

¹² Vladimir I. Lenin, "On the Slogan for a United States of Europe", Lenin Internet Archive 2003 (2005), <https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1915/aug/23.htm>, 22/07/2017.

¹³ Carlos Johnson, "Dependency Theory and the Processes of Capitalism and Socialism", *Latin American Perspectives*, Vol. 8, Issue 3–4, 1981, p. 55.

Jedan od najznačajnijih zastupnika teorije zavisnosti je Raul Prebiš (Raul Prebisch). Njegova razmatranja o odnosu Centra i Periferije doživljavaju ponovni vrhunac i značaj nakon početka svetske ekonomske krize od 2007–2008. godine, koja je ukazala na važnost marksističkih teza o krizi kapitalizma i na nedostatke neoliberalizma.¹⁴ Edgar Dosman (Edgar J. Dosman) izdvaja tri nivoa na kojima je Prebiš predstavljao izazov za industrijalizovane zemlje Centra: 1) na nivou ideja njegov strukturalizam je nudio alternativnu paradigmu međunarodne političke ekonomije; 2) na institucionalnom nivou, u Ekonomskoj komisiji za Latinsku Ameriku (ECLA), Komisiji Ujedinjenih nacija za trgovinu i razvoj (UNCTAD) i Grupi 77 (G77) stvorio je timove i mrežu za unapređenje novog modela odnosa Severne i Južne Amerike, koji bi se na globalnom nivou bazirali na razvoju, a ne geopolitičkim ciljevima; i 3) na nivou UNCTAD, razvio je okvir novog multilateralizma ili „svetskog dogovora”, koji bi se zasnivao na recipročnim odgovornostima i dugoročnim zajedničkim interesima za održiv i ujednačeniji svetski poredak.¹⁵ Jedna od glavnih teza koja se i danas ističe je Prebiš-Singerova teza o uslovima trgovine po kojoj su dobici od međunarodne trgovine nejednako raspoređeni između razvijenih zemalja, koje izvoze proizvedena dobra i zemalja u razvoju, koje izvoze pre svega primarna dobra (sirovine), jer cene proizvedenih dobara rastu brže nego cene sirovina (kojima su bogate manje razvijene zemlje).¹⁶ Druga teza je vezana za postojanje sprege između razvijenih industrijskih zemalja i elita periferije koje Prebiš optužuje za klijentelizam i korupciju. Za razliku od toga, on se zalagao za model progresivnog kapitalizma, rukovođenog „inteligentnom državom”, koja ima odgovornost da predvodi razvoj i zajedničku podelu odgovornosti za globalnu promenu između razvijenih i zemalja u razvoju.¹⁷

Teorija svetskog sistema, čiji je najznačajniji teoretičar Imanuel Volerštajn (Immanuel Wallerstein), polazi od stava da je kapitalizam kao svetski sistem uspostavljen u 16. veku. Francuski istoričar Fernan Brodel (Fernand Braudel) i njegov učenik Volerštajn su na različite načine određivali kapitalizam; Brodel kao način upravljanja kapitalom radi postizanja sebičnih ciljeva, razlikujući ga od materijalnog života i tržišne privrede, a Volerštajn kao proizvodnju radi prodaje na tržištu u cilju sticanja najvećeg profita, vezujući ga za proces razmene i podelu

---

¹⁴ Edgar J. Dosman, “Foreward”, in: Matias E. Margulis (eds), *The Global Political Economy of Raúl Prebisch*, Routledge, Abingdon, Oxon, 2017, p. xiii.

¹⁵ Ibid., p. xiv.

¹⁶ Nemanja Džuverović, „(Ne)razvijenost i (ne)jednakost: pogled sa periferije”, *Princip Info*, www.princip.info/2017/06/01/nemanja-dzuverovic-nerazvijenost-i-nejednakost-pogled-sa-periferije/#, 23/07/2017.

¹⁷ Edgar J. Dosman, “Foreward”, op. cit., p. xiv.

rada.¹⁸ Prema Volerštajnu strukturu svetskog sistema čini hijerarhijska troslojna struktura država nastala na osnovu podele rada: Centar (ili jezgro nastalo iz Zapadne Evrope), Periferija i Poluperiferija, slabi svoju poziciju ako se ima u vidu njen evropocentrični karakter i stav o petstogodišnjem razvoju kapitalizma. Sam Centar je organizovan tako da su njegovi članovi okupljeni oko jednog „hegemonu” kao „vodeće države Centra koja vrši svoju političku dominaciju i kontrolu nad sistemom i nameće pravila i norme koje mu donose neproporcionalne dobiti”.¹⁹ Time se nastavlja izvlačenje bogatstva iz Periferije ka Centru, i dalje postoji podela na plaćeni rad u Centru i prisilni rad u Periferiji pri čemu globalizacija predstavlja samo kvantitativnu intenzifikaciju već postojećih veza i odnosa razmene. Prema Volerštajnu, svetski sistem ima svoje uspone i padove a on je oko 1970. godine ušao u period stagnacije i nakon Hladnog rata u period pada. Volerštajn je identifikovao tri trenda koji stvaraju strukturalnu krizu/pritisak na akumulaciju kapitala: politička snaga radničke klase je išla uzlaznom putanjom što je uslovlilo premeštanje proizvodnje u druge delove sveta gde je prosečna plata niža, rast troškova materijalnih inputa u svetski sistem odnosno postojanje sve manje prostora za smeštanje otpada i porast oporezivanja kako bi se pokrili troškovi bezbednosti, birokratije i socijalnih davanja, koja održavaju klasnu borbu pod kontrolom.²⁰ Ovo će dovesti do stvaranja novog svetskog sistema, nakon što se sukobljavanjem unutar Centra utvrdi novi hegemon, te Volerštajn zaključuje da je ideologija svake hegemonije globalni liberalizam.²¹

Razvoj unutar neomarksističke teorije u 21. veku, rukovođen razvojem u Aziji, posebno Kini, dovodi u pitanje dotadašnje teorije svetskog sistema koje kao izvoriste razvoja kapitalizma vide u Evropi, kao i marksističke teze o fazama razvoja kapitalizma – od agrarnog društva, preko feudalizma do kapitalizma. Andre Gunder Frank (Andre Gunder Frank), nemačko-američki ekonomista i sociolog i još jedan neizostavni teoretičar teorije zavisnosti i svetskog sistema, u svojim istraživanjima fokusirao se na nerazvijenost i zavisnost Latinske Amerike, a u kasnijim radovima i na globalnu ekonomiju u „azijskom dobu”, sa tvrdnjom da je Kina bila centar globalnog sistema od gvozdenog doba. Osnovnu tezu teorije zavisnosti o dominaciji i eksploataciji zemalja u razvoju od strane razvijenih zemalja on razmatra kroz odnos Metropol-Satelit. Priroda društvenih institucija i klasnih odnosa u siromašnim i nemoćnim zemljama nije primarno posledica tradicionalnih lokalnih struktura moći, već su one oblikovane

---

¹⁸ Navedeno prema: Dragan R. Simić, *Rasprava o poretku*, op. cit., p. 193.

¹⁹ Navedeno prema: *ibid.*, p. 9.

²⁰ Immanuel Wallerstein, *The Essential Wallerstein*, New Press, New York, 2000, p. 260.

²¹ Navedeno prema: Dragan R. Simić, *Rasprava o poretku*, op. cit., p. 196.

viševekovnom izlaganju silama Metropole. Kolonijalizam i neokolonijalizam su ostavili Globalni jug u stanju „zavisne nerazvijenosti” (Frank).²² Kritikujući teoriju modernizacije i teorije koje kategorizuju svetske sisteme stavljajući razvoj evropskih država u centar istorijskog ekonomskog razvoja (poput Marksa i Vebera), Frank smatra da je savremeni svetski sistem deo kontinuirane, pet hiljada godina duge istorije u kojoj je razvoj zapadnoevropskih država izuzetak u odnosu na inače azijskocentričnu ekonomiju, kao i da se faze razvoja zapadnoevropskih država ne mogu primeniti univerzalno. Zbog toga on odbacuje i Marksovu teoriju razvoja kapitalizma i tvrdi da je „kapital-imperijalizam” kao način akumulacije nastao još u Bronzanom dobu i da se ono u kontinuitetu nastavilo do danas tj. da u Evropi nije došlo do tranzicije iz feudalizma u kapitalizam. Ovaj „točak istorije” nastaviće se i u budućnosti zbog čega neće doći do tranzicije ka socijalizmu.²³ Prema Franku, razvoj Zapadne Evrope desio se primarno zato što su ove države imale sposobnost da izrabljuju i izvuku sirovine iz svojih kolonija. Tada dolazi i do stvaranja jaza između Kine i Zapadne Evrope, što se sada ispravlja ponovnim dolaženjem Kine u centar globalnog sistema.²⁴ U poslednjim radovima sa početka novog milenijuma, Frank se bavio međunarodnom trgovinom analizirajući triangularne, pre nego bilateralne trgovinske odnose i dinamiku trgovina-politika-rat, uz pomoć koje su mnoge dominantne države ostvarile profit kroz dominaciju i eksploataciju i stalnu reprodukciju hijerarhijske strukture nejednakosti između Metropole i Satelita.²⁵ Frank je razvio model multicentričnog sistema u kome postoji više centara okruženih satelitima. Takođe, značajni su Frankovi zaključci u pogledu migracija posebno iz Evrope, koji su, po njemu, služili kao „sigurnosni ventil” protiv izbijanja političkih protesta ili pobuna, smanjili nezaposlenost i socijalna davanja i omogućili povećanje doprinosa i prihoda za radnike koji su ostali u gradovima.²⁶

Strukturalna transformacija i nejednakosti u 21. veku

U skladu sa Lenjinovom tezom da je nejednaki ekonomski i politički razvoj apsolutni zakon kapitalizma, odvijao se i razvoj zemalja nakon 2000. godine. U

²² Christopher Chase-Dunn, “Periodizing the Thought of Andre Gunder Frank: From Underdevelopment to the 19th Century Asian Age”, *Journal of World-Systems Research*, Vol. 21, No. 1, Winter–Spring 2015, p. 203.

²³ Ibid., p. 205.

²⁴ Ibid., p. 207.

²⁵ Annamarie Oliverio and Pat Lauderdale, “The World System According to Andre Gunder Frank: Hegemony and Domination”, *Journal of World-Systems Research*, Vol. 21, No. 1, Winter–Spring 2015, p. 185.

²⁶ Andre Gunder Frank and Robert A. Denemark, *Reorienting the 19th Century: Global Economy in the Continuing Asian Age*, Routledge, Oxon, 2015, p. 128.

periodu od 2002. do 2007. godine beleži se brza ekspanzija globalne trgovine i nejednak razvoj zemalja u razvoju. Razvijene ekonomije su usporile rast a primat preuzimaju rastuće ekonomije Istočne Azije, pre svega Kina. Pojedine zemlje Afrike još su dalje od razvijenih zemalja nego što su bile pre osamdesetih godina minulog veka, ali i od drugih zemalja u razvoju. Razlog brzog razvoja istočnoazijskih zemalja u razvoju je u većem udelu proizvodnje dobara u njihovoj ukupnoj proizvodnji, većim investicijama, broju radnih mesta i tehnološkom napretku. Ovo se nije desilo bez značajnih zaduživanja i ulaganja države. Udeo zemalja u razvoju u globalnom izvozu proizvedenih dobara je porastao sa oko 10% (oko 1980) do blizu 45% u 2014. godini. Imajući u vidu smanjenje tražnje u razvijenim zemljama, oko jedne četvrtine te trgovine odvija se na relaciji Jug-Jug.²⁷

Strukturalna transformacija je proces „tranzicije ekonomije iz niske produktivnosti i radno-intenzivnih ekonomskih aktivnosti ka višoj produktivnosti i aktivnostima zavisnim od veština“, čija je pokretačka snaga „promena produktivnosti u modernom sektoru, kojim dominiraju proizvodnja i usluge“.²⁸ Industrijalizacija nerazvijenih zemalja je viđena kao način da se otklone posledice globalne podele rada i umanji globalna nejednakost između Severa i Juga. Ovaj proces ukazao je na nemogućnost da tržište samo otkloni ove nejednakosti što je zahtevalo jaču ulogu države. Izveštaj o trgovini i razvoju koji je 2016. godine sačinila Konferencija Ujedinjenih nacija o trgovini i razvoju (*United Nations Conference on Trade and Development – UNCTAD*) navodi tri pravca strukturalne transformacije država koje se mogu identifikovati sa onim što Volerštajn naziva Centrom, Poluperiferijom i Periferijom.²⁹ Prvi pravac je „industrijalizacija nadoknađivanja“ (*catch-up industrialization*) koju karakterišu značajna proizvodnja dobara, investicije, znanje i rastući i raznoliki sektor proizvodnje. Ovde spadaju sve razvijene zemlje i mali broj novo industrijalizovanih istočnoazijskih ekonomija. Najveći broj zemalja u razvoju danas su u fazi zastoja u industrijalizaciji (*stalled industrialization*), u kojima je udeo prihoda industrije i zaposlenosti počeo da stagnira nakon dužeg perioda rasta proizvodnje, ali na nižem nivou ukupne produktivnosti u odnosu na prvu kategoriju. Na primer, u ovoj grupi zemalja nalaze se Meksiko, Indija i više zemalja jugoistočne Azije. Treći pravac strukturalne transformacije je „preuranjena industrijalizacija“ (*premature industrialization*) u kojima udeo proizvodnje dobara

²⁷ “Trade and Development Report”, UNCTAD, 2016, http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/tdr2016_en.pdf, 25/07/2017, p. X.

²⁸ “Structural Transformation in Developing Countries: Cross Regional Analysis”, UNHABITAT, 2016, <https://unhabitat.org/books/structural-transformation-in-developing-countries-cross-regional-analysis/>, 25/07/2017, p. 1.

²⁹ “Trade and Development Report”, op. cit., pp. XIII–IX.

i zaposlenosti počeo da opada zajedno sa investicijama i prihodom po glavi stanovnika i akumulacijom kapitala. Grupu čine države Latinske Amerike nakon dužničke krize iz osamdesetih godina 20. veka, zemlje Severne Afrike i pojedine postkomunističke zemlje. Prema datoj klasifikaciji vidljivo je da su zemlje Istočne Azije u prethodne tri decenije uspele da ostvare rast u proizvodnji i da ga održe, dok to nije bio slučaj sa zemljama Latinske Amerike i Afrike, gde je došlo do trenda stagnacije i opadanja, pre svega zbog smanjenja cena proizvoda koje su osnova njihovog izvoza. Jedan od razloga se nalazi u različitom odnosu između investicija, izvoza i akumulacije znanja.³⁰

Povezanost između slabljenja rasta, tražnje i mere štednje u razvijenim zemljama, smanjenje realnih primanja i porast duga (i pored primena mera štednje) ukazuje na međusobnu povezanost i međuzavisnost razvijenih i zemalja u razvoju. Slab razvoj jednih ostavlja posledice na razvoj drugih i ne može se posmatrati odvojeno. I jedne i druge su u značajnoj meri zavisne od kretanja transnacionalnog kapitala, njegove akumulacije i investicija multinacionalnih korporacija koje stiču velike profite ali ne investiraju dovoljno, što dovodi do porasta nejednakosti unutar društava i slabljenja tražnje. U vodećim razvijenim ekonomijama prosečni nivo investicija je opao sa oko 20% BDP-a 1980. godine na oko 16% BDP-a 2015. godine, dok je udeo profita rastao sa prosečnih 14,6% 1980. godine na oko 18% 2013. godine.³¹

Internacionalizacija proizvodnje omogućila je velikim kompanijama da prošire udeo u globalnoj trgovini i investiranju. Manje od 150 firmi su 2007. godine držale oko 40% ukupne vrednosti multinacionalnih korporacija, a korporacije razvijenih zemalja su 2013. godine držale najveći deo tržišta u 20 od 25 velikih ekonomskih sektora.³² Takođe, prema indeksu američke berze *S&P 500* za 1981. i 1982. godinu kompanije obuhvaćene ovim indeksom su koristile manje od 4% neto dobiti za otkup sopstvenih akcija, dok su 2007. godine za tu namenu trošile skoro 89%.³³

Opisano kretanje kapitala organizovano kroz otvorena tržišta, korporacije i finansijske institucije navelo je pojedine autore da globalizaciju posmatraju kao kvalitativnu promenu svetskog sistema u kome države menjaju svoje funkcije, a sistem država više nije glavno organizujuće načelo. Promenjene funkcije države predstavljaju samo deo šireg mehanizma održavanja postojećeg odnosa nejednakosti i zavisnosti koji se po nekim autorima naziva hegemonija a po drugim strukturalno nasilje.

---

³⁰ Ibid, p. 46.

³¹ Ibid., p. XII.

³² Ibid., p. 50.

³³ Ibid., p. 169.

Strukturalno nasilje, hegemonija i transformacija države u uslovima globalnog kapitalizma

Nakon razmatranja odnosa nejednakosti i zavisnosti u svetskom sistemu, koje potiču iz proizvodnih procesa i odnosa u ekonomskoj bazi, misao zasnovana na marksizmu bavila se razlozima zbog kojih je ovaj odnos teško promenljiv i načinima na koje se on održava i reprodukuje na međunarodnom nivou.

Održavanje svetskog poretka: strukturalno nasilje i hegemonija država

Razloge održavanja odnosa nejednakosti i zavisnosti Johan Galtung (Johan Galtung) vidi u strukturalnom nasilju koje postoji na globalnom nivou. Mehanizmom strukturalnog nasilja najrazvijenije države organizuju međunarodnu strukturu tako da one imaju odlučujuću ulogu u svim pitanjima međuzavisnosti.³⁴ Prema Galtungu imperija predstavlja prekogranični sistem Centra i Periferije u kome kultura legitimise strukturu nejednake razmene između Centra i Periferije. To je odnos nejednakosti na ekonomskom nivou, prisile na vojnom nivou, represije na političkom nivou i uslovljavanja na kulturnom nivou. Imperija SAD, koja je centar globalnog sistema, se po njemu, održava, upotrebom direktnog nasilja kako bi se zaštitilo strukturalno nasilje legitimisano kulturnim nasiljem.³⁵ Ovaj sistem, kao i sve imperije do sada, doživljava opadanje i konačno pad nakon demoralisanja političkih elita, koji će se desiti oko 2020. godine. Ono se dešava kroz dijalektički proces prevladavanja objektivnih kontradiktornosti (kojih po Galtungu u SAD ima 14), koje zatim stvaraju nove kontradiktornosti koje treba prevladati što čini novu realnost/sistem. Rezultat stvaranja imperije SAD je međunarodna klasna struktura sa rastućim jazom između bogatih i siromašnih zemalja i bogatih i siromašnih ljudi.³⁶ Jedna od kontradiktornosti koje Galtung izdvaja u sistemu SAD je između državno-korporativnih elita i radničke klase nezaposlenih i radnika pod ugovorom koji se danas drže pod kontrolom pretnjom od nezaposlenosti.

Održavanje postojećih odnosa u svetskom sistemu, pojedini autori objašnjavaju delovanjem hegemonije – kombinacije prisile koju ostvaruje politička država i

³⁴ Mykola Kapitonenko, "Globalization, nation-state, and global security arrangements", *Europolis*, Issue 6, 2009, *Centre for Political Analysis*, Kyev, p. 590.

³⁵ Opširnije u: Johan Galtung, *The Fall of the U.S. Empire: And Then What?*, Transcend University Press, Grenzach-Whylen, 2008.

³⁶ *Ibid.*, p. 4.

saglasnosti koju ostvaruje građansko društvo – dominantne države/klase nad potčinjenim državama/klasama. U ovom konceptu ključnu ulogu zauzima saglasnost „subordinisanih” društvenih grupa i država sa postojećim poretkom koji je uspostavio aktuelni hegemon. Time se sprečava nastanak revolucije na globalnom nivou i promena svetskog sistema.

Kako bi se opravdao savremeni tok razvoja globalnog kapitalizma, njegova organizacija kroz otvorena tržišta, korporacije i finasijske institucije, došlo je do promena u nadgradnji svetskog sistema, pre svega funkcija primarne međunarodne institucije – države, a zatim i čitavog spleta međudržavnih finasijskih institucija. Od takozvane razvojne države koja je postojala tokom pedesetih i šezdesetih godina prošlog veka i kasnije tokom razvoja zemalja Istočne Azije pod uticajem transnacionalnog kapitala, u uslovima otvorene trgovine nakon Hladnog rata, razvila se transnacionalna država koja odgovara njegovim interesima umesto razvojnim ciljevima države. Postmarksističke teorije se u 21. veku fokusiraju na ovu promenu karaktera države i kritiku neoliberalizma posredstvom koncepta hegemonije i izmene nadgradnje svetskog ekonomskog sistema radi njenog uspostavljanja, održavanja i reprodukcije na globalnom nivou.

Značaj nadgradnje u održavanju kapitalističkog ekonomskog sistema istaknut je još na početku 20. veka kada se tražio odgovor na pitanje zašto se pojedine Marksove teze o izbijanju revolucije nisu ostvarile onako kako je on predviđao. Zašto se revolucija nije najpre desila u razvijenim društvima Zapadne Evrope, već u Rusiji koja je bila nerazvijena zemlja bilo je pitanje iz koga se Gramšijeva teorija hegemonije razvila, a bazirana na Lenjinovom konceptu.³⁷ Hegemonija koja podrazumeva zajedno dominaciju (prisilu) i intelektualno i moralno vođstvo koje obezbeđuju saglasnost omogućila je održavanje i reprodukciju postojećeg sistema dominacije vladajuće države i klase.

Sledbenici postmarksizma, za razliku od neomarksista, težište proučavanja kapitalističkog svetskog poretka stavljaju na jedinstvo i uzajamni uticaj ekonomske baze i nadgradnje koju čine društvene ustanove, kultura, politika i čiji su nosioci organizacije građanskog društva. Ove teorije ublažavaju ekonomski determinizam marksizma i ukazuju na značaj uzajamnog jačanja ekonomske baze i njene nadgradnje. Nadgradnja omogućava stalnu reprodukciju proizvodnih odnosa koji vladaju u ekonomskoj bazi, kontinuitet dominacije vladajuće klase i saglasnost „potčinjenih” tj. radničke klase. Budući da sami prihvataju kapitalistički sistem i nisu samo prisiljeni na njega, radnici nisu skloni revoluciji koja bi ovaj sistem zamenila

---

³⁷ David Forgacs (ed.), *The Gramsci Reader: Selected Writings 1916–1935*, New York University Press, New York, 2000, p. 189.

nekim drugim. Gramši je koristio termin „istorijski blok” da opiše uzajamno delovanje društveno-ekonomskih odnosa (baze) i političkih i kulturnih praksi (nadgradnje), koji zajednički podupiru dati poredak. Iz ovog razloga dati poredak se može promeniti jedino ako se ograniči sila dominantne države/klase i dovede u pitanje njena ideološka pozicija na međunarodnom nivou. To bi značilo stvaranje protivhegemonističkog bloka – sa jakom materijalnom bazom i novim intelektualno-moralnim vođstvom unutar građanskog društva, u kojem se preovlađujuća hegemonija podriiva i omogućuje njegova zamena novim „istorijskim blokom”.

Koncept hegemonije i istorijskih blokova na međunarodnom nivou dalje je razvio kanadski teoretičar Robert Koks (Robert Cox). Prema Koks, čak i teorije međunarodnih odnosa služe ostvarivanju hegemonije pa tako i neorealizam služi onima kojima odgovara postojeći poredak odnosno vladajućoj eliti razvijenih država da ojačaju i legitimišu postojeće stanje. One to čine tako što postojeće stanje međunarodnih odnosa prikazuju kao normalno i nepromenjivo. Hegemonija u međunarodnom sistemu nije nešto što je odvojeno od država hegemon, već predstavlja širenje moralnog i političkog vođstva hegemonске države van njenih granica. Moralno i političko vođstvo imalo je značajnu ulogu u širenju ideja neoliberalizma (pre svega ideje slobodnog tržišta) na bivše socijalističke države, predstavljajući ih kao univerzalne i jedine održive. Kako kaže Koks:

Hegemonija na međunarodnom nivou nije samo poredak među državama. To je poredak unutar svetske ekonomije sa dominantnim načinom proizvodnje koji prodire u sve zemlje i povezuje drugačije načine proizvodnje. To je takođe i kompleks međunarodnih društvenih odnosa koji povezuje društvene klase različitih zemalja.³⁸

Hegemonija je istovremeno društvena, ekonomska i politička struktura izražena u univerzalnim normama, institucijama i mehanizmima koji uspostavljaju opšta pravila ponašanja za države i one snage građanskog društva koje deluju preko nacionalnih granica – pravila koja podržavaju vladajući način proizvodnje i izražavaju se kroz međunarodne organizacije.³⁹ Dominantne sile u međunarodnom sistemu su oblikovale svetski poredak koji odgovara njihovim interesima i to su činile ne samo kao rezultat sposobnosti prisile već zato što su uspele da stvore širok pristanak za taj poredak, čak i među onima koje je on doveo u nepovoljan položaj. Za formulisanje i sprovođenje hegemonije zaduženo je intelektualno i moralno vođstvo države, posebna društvena grupa koja postaje rukovodeća i koja interese

---

³⁸ Robert W. Cox, “Gramsci, Hegemony and International Relations: An Essay in Method”, *Millennium: Journal of International Studies*, Vol. 12, No. 2, 1983, p. 171.

³⁹ *Ibid.*, p. 172.

hegemonu predstavlja kao univerzalne i u interesu svih. Takvu državu teoretičari globalnog kapitalizma nazivaju transnacionalnom državom. Transnacionalna država, međutim, pokazuje da se hegemonija država transformiše u hegemoniju transnacionalnog kapitala. Period nakon aktuelne svetske ekonomske krize obeležiće pokušaji država da povrate svoju kontrolu nad transnacionalnim kapitalom.

Promena funkcija države i hegemonija transnacionalne elite

Teoretičari globalnog kapitalizma razvijaju tezu o suštinskoj promeni samog sistema koji karakteriše njegova transnacionalizacija, promenjena uloga države, njenih funkcija i uspon transnacionalne kapitalističke elite/klase. Jedan od vodećih teoretičara globalnog kapitalizma Viljem Robinson (William I. Robinson) ističe tezu da se promena svetskog sistema ogleda u promeni karaktera odnosa koji više nisu samo međunarodni nego transnacionalni i stvaranju novog globalnog i finansijskog sistema proizvodnje transnacionalnog karaktera.⁴⁰ Proces transnacionalizacije uključuje ne samo geografsko širenje ekonomske aktivnosti van nacionalnih granica (što važi za internacionalizaciju), već i transnacionalnu fragmentaciju ovih aktivnosti i njihovu funkcionalnu integraciju. Transnacionalni kapital, koji je sve više odvojen od pojedinačnih država, nastao je sedamdesetih godina 20. veka pri čemu je globalno finansijsko tržište zamenilo finansijski sistem kojim su dominirale nacionalne banke. To je pomeranje težišta od međunarodne integracije tržišta ka globalnoj proizvodnoj integraciji, kao i pomeranje funkcija država sa razvojne na funkcije koje odgovaraju transnacionalnom kapitalu. Robinson argumentuje da globalna kapitalistička kulturna hegemonija igra veoma značajnu ulogu u održavanju kohezije globalnog kapitalističkog poretka.⁴¹ Hegemoniju ostvaruje transnacionalna klasa, a ne neka pojedinačna nacionalna država poput SAD-a ili Velike Britanije. Države više nisu glavni akteri svetskog ekonomskog sistema, a podela na Centar i Periferiju je prevaziđena. Robinson smatra da je u procesu globalizacije došlo do kvalitativne promene odnosa između proizvodnje i geografije i da ona više ne može imati formu koju joj teorije svetskog sistema daju, već transnacionalnu formu u kojoj su društvene snage i institucije utemeljene u globalnom sistemu a ne međudržavnom.⁴² Pojedine od ovih transnacionalnih institucija su globalne korporacije, Trilateralna komisija, Svetski ekonomski forum, G7 (G20) i Svetska trgovinska organizacija, kao i delovi

---

⁴⁰ William I. Robinson, "Globalization and the sociology of Immanuel Wallerstein: A critical appraisal", *International Sociology*, Vol. 26, Issue 6, 2011, p. 16.

⁴¹ *Ibid.*, p. 11.

⁴² *Ibid.*, p. 18.

transnacionalne upravljačke strukture. Kako Robinson navodi, za teoretičare svetskog sistema sve ove institucije su instrument SAD koji se koristi u cilju održavanja njihovog političkog vođstva.⁴³ Međutim, Robinson zastupa stav da u periodu globalizacije ne postoji više hegemonija jedne države, već se radi o hegemoniji jedne transnacionalne klase i grupa koje nisu vezane za bilo koju zemlju pojedinačno. U tom smislu borba za hegemoniju nije borba između država Centra usmerena na preuzimanje uloge novog hegemonu nego sukob između transnacionalnih društvenih klasa i grupa sa ciljem da razviju hegemonski odnosno protivhegemonski projekat.⁴⁴

Na mešanje javnog interesa sa interesima poslovnog sistema ukazao je bivši brazilski predsednik Fernando Enrike Kardoso (Henrique Fernando Cardoso). Kako bi odbranile ove interese i održale postojeći poredak države primenjuju mešavinu represivne države, često pod korporativnom vojnom kontrolom, i preduzetničke države, koja se ujedinjuje sa multinacionalnim korporacijama i služi za legitimaciju represije. Država u ovom slučaju predstavlja strateški element koji služi kao „prozor” kroz koji kapitalizam ulazi u industrijalizovane ekonomije periferije. Time se stvara posebna veza stranih imperijalističkih interesa sa lokalnim nosiocima vlasti, koji nekad predstavljaju direktne agente proizvodnje stvarajući državu preduzetnika.⁴⁵ Novina je širenje državnih direktnih investicija u profitabilne sektore industrije, koje se zatim umnožavaju kroz profit državnih kompanija, najčešće u oblastima naftne industrije ali i saobraćaja i infrastrukture. Zbog ovakve prirode države uloga birokrata i tehnokrata postaje značajna o čemu je pisao Gilermo O’Donel (Guillermo O’Donnell). On piše o posebnoj vrsti režima u državama-preduzetnicima koja nastaje kao odgovor na ekonomske teškoće čije rešavanje pored stabilnosti, koja bi omogućila ekonomsku izvesnost, podrazumeva i dodatni tok kapitala i veću preduzetničku centralizaciju. To vodi stvaranju oligopolističkih modela države koji doprinose akumulaciji kapitala i razvoju preduzetničkih snaga. U ovom modelu političko-korporativne države se razvija odnos „uzajamne neophodnosti” između birokratsko-autoritarnog aparata i međunarodnog kapitala, kome se dozvoljava ulazak u lokalne ekonomije sa ciljem njihovog dubinskog razvoja.⁴⁶ Pri tome se interesi dominantne klase koja sebe vidi kao državu prikazuju kao opšti javni interesi:

---

⁴³ Ibid., p. 19.

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ Fernando Henrique Cardoso, *Charting a New Course: The Politics of Globalization and Social Transformation*, Rowman & Littlefield Publishers, Boston, 2001, p. 65.

⁴⁶ Navedeno prema: *ibid.*, p. 65.

I akumulacija kapitala od strane javnih preduzeća i stavljanje nacionalnog bogatstva (minerali, zemlja, putevi...) na raspolaganje privatnom kapitalu su osnovni preduslovi za napredovanje udruženo-zavisnog kapitalizma.⁴⁷

Opisan model fuzije preduzeća (koja predstavljaju međunarodni kapital) i država se danas može prepoznati i u Srbiji na primerima kompanija *FIAT*, *Air Serbia* i NIS. Kardoso ovu ideologiju države opisuje na sledeći način:

Težeći ka eksplicitnim ciljevima ekonomskog rasta i nacionalne uzvišenosti, eksploatacija radnika, ako ne otvoreno branjena od strane države, pravda se argumentom da je stezanje kaiša neophodno „u ovom momentu” kako bi „u budućnosti” rezultati ovakve ekonomije mogli biti preraspodeljeni.⁴⁸

Nakon 2003. godine i rata u Iraku dolazi do kulminacije prisilnog dela hegemonije i dovođenja u pitanje saglasnosti sa uspostavljenim poretkom, što stvara novu nestabilnost svetskog sistema. Upotreba sve više prisile (vojnih intervencija) i sve manje pristanka (saglasnosti drugih u pogledu mera koje se primenjuju i ishoda) ukazuje na krizu vladajuće države/klase. Robert Koks navodi da „što više vojna sila mora da se povećava i što se više u stvari koristi, to manje svetski poredak počiva na pristanku i manje je hegemonistički”.⁴⁹ Pojava sve više nezadovoljstva postojećim stanjem unutar postojećeg poretka doprinosi stvaranju protivhegemonističkog bloka koji se okuplja oko „podređenih” država/klasa i novog vođstva koje proizlazi iz novih društvenih grupa. Sve više vojnih rešenja za rešavanje postojećih bezbednosnih kriza i širenje transatlantskih i evropskih političko-vojnih organizacija na postsovjetski prostor doveli su do smanjenja saglasnosti unutar postojećeg „istorijskog bloka” i formiranja novih ideologa koji nastoje da stvore novo intelektualno i moralno vođstvo poput „četvrtе političke teorije” Aleksandra Dugina i koncepta evroazijstva, kao i novih alternativnih međunarodnih institucija poput Evroazijske ekonomske unije ili Azijske infrastrukturne investicione banke. Samo održavanje jake materijalne baze (što znači nužnost oporavka ekonomije Rusije i Latinske Amerike) i saglasnost unutar protivhegemonističkog bloka može doneti mogućnost promene postojećeg svetskog kapitalističkog poretka. Međutim, ukoliko na primer kineske inicijative izgradnje infrastrukturnih mreža duž novog Puta svile uz uslov angažovanja kineskih kompanija, izvlačenje sirovina iz zemalja Afrike i Latinske Amerike i vođstvo u stvaranju novih multilateralnih finansijskih institucija budu viđene kao oblik kineskog imperijalizma ona će svakako doći u

---

⁴⁷ Ibid., p. 67.

⁴⁸ Ibid., p. 70.

⁴⁹ Robert Cox, *Production, Power and World Order: Social Forces in the Making of History*, Columbia University Press, New York, 1987, p. 289.

sukob ne samo sa postojećim hegemonom (SAD), već i sa sadašnjim partnerima okupljenim u protivhegemonističkom bloku (pre svega Rusijom i Indijom).

Novi marksizam

Zarad sveobuhvatnosti razmatranja marksističke misli u 21. veku sada ćemo razmotriti i nova tumačenja Marksovih tekstova kojima se otkrivaju njegovi stavovi o državama i stanju van evropskog kontinenta. Novi marksisti se vraćaju suštinskim načelima Marksove teorije i naglašavaju da su razlike u međunarodnim sistemima povezane sa promenama načina proizvodnje. Uspostavljanje kapitalizma kao novog načina proizvodnje omogućilo je nastanak modernog međunarodnog sistema, čije su osnovne jedinice države, i ekonomskog sistema koji ima transnacionalni karakter. Zajednička odlika oba sistema je anarhičnost.

Prvi koji je ukazivao na to kako su specifični politički sistemi (grčki sistem polisa, italijanski sistem država-gradova, rane moderne imperije i moderni sistem država) strukturalno povezani sa različitim načinima proizvodnje i reprodukcije društvenih odnosa je Džastin Rozenberg (Justin Rosenberg).⁵⁰ Rozenberg navodi da je „strukturalni diskontinuitet” između predkapitalističkih sistema i modernog kapitalističkog međunarodnog poretka sadržan u razlici između personalizovane dominacije u predkapitalističkom načinu proizvodnje i nepersonalizovanog modernog suvereniteta, koji počiva na razlici između ekonomskog i političkog. Prema ovom teoretičaru, načelo strukturalnog diskontinuiteta objašnjava paralelno postojanje sistema teritorijalno ograničenih suverenih država i transnacionalne međunarodne ekonomije, te je „kapitalistička anarhija tržišta (...) kopirana u međunarodnoj anarhiji sistema država”.⁵¹

Drugi trend istraživanja unutar novog marksizma je istraživanje Marksovih stavova o razvoju ne-zapadnih društava. Ova interesovanja potiču delimično i iz promenjenog rasporeda moći u svetskom sistemu danas i sve većeg značaja azijskih zemalja. Ova istraživanja ukazuju na to da je Marks napravio razliku između akumulacije kapitala, društvenih odnosa i načina proizvodnje, kao i razvojnih faza zapadnih i ne-zapadnih društava. Autori poput Kevina Andersona (Kevin B. Anderson) bavili su se analizom Marksovih tekstova pisanih za američki list *New York Tribune*, čiji je Marks bio evropski korespondent. Do sada nije bilo

---

⁵⁰ Benno Teschke, *The Myth of 1648: Class, Geopolitics, and the Making of Modern International Relations*, Verso, London, 2003, p. 39.

⁵¹ *Ibid.*, p. 40.

sveobuhvatne analize ovih tekstova koji su se odnosili na nezapadne predkapitalističke zemlje Rusiju, Tursku, Kinu, Alžir, Indoneziju, Poljsku i Irsku i njihov odnos prema kolonijalizmu i kapitalizmu. Neke od ovih država su kroz kolonijalizaciju postale deo kapitalističkog sistema (Indonezija, Alžir, Indija), dok su ostale poput Poljske, Rusije i Kine u najvećoj meri ostale izvan globalnog kapitalističkog sistema tog perioda. Marks je Rusiju doživljavao kao državu koja svoje društvene odnose duguje mongolskom osvajanju, zbog čega ima karakter despotizma. Anderson navodi Marksove zaključke da su Rusija, Indija, Kina, Indonezija i Alžir posedovale društvene strukture značajno drugačije od onih u Zapadnoj Evropi i zbog čega je Marks posebno istraživao njihov dalji mogući razvoj odnosno mogućnosti da one budu mesto revolucije i otpora kapitalizmu.⁵² Zajedničko za Tursku, Persiju i Hindustan 19. veka je bilo odsustvo privatne svojine. Marks je u to vreme naglasio uticaj kineske revolucije na Evropu i razvoj revolucije u njenim državama, a zapadne kolonizatore nazvao „huškačkim silama za uspostavljanje reda” zato što su nastojale da izvezu „red” u Kinu i Aziju, dok je Kina unosila „nered” u evropske države.⁵³ Zaključak koji Anderson izvodi iz analize Marksovih tekstova o zapadnim i ne-zapadnim državama je da on nije želeo da bude vezan jedinstvenim modelom razvoja ili revolucije, odnosno da se deo *Kapitala* o primitivnoj akumulaciji kapitala odnosi samo na Zapadnu Evropu, ne i na ne-zapadne zemlje.⁵⁴

Marks je konstatovao postojanje različitih društvenih sistema unutar Indije i Kine i u britanskom kolonijalizmu video metod uključivanja ovih država u kapitalistički sistem. Marks je predviđao i njihov izlazak iz kolonijalizma bilo uz pomoć britanskih radnika bilo kroz pokret nezavisnosti. On je takođe podržao i kinesku nezavisnost u Drugom opijumskom ratu. Anderson ističe značaj dela *Grundrisse* (1857–1858) u kome Marks razvija multilinearnu koncepciju istorije po kojoj su azijska društva prošla drugačiju putanju razvoja od sukcesivne smene načina proizvodnje koji važe za Zapadnu Evropu i zaključuje da društveni odnosi proizvodnje mogu imati jednako demokratski kao i despotski karakter.⁵⁵ Anderson navodi značaj Marksovog pisanja o etnicitetu, rasi i nacionalizmu i njihov značaj za nastanak revolucije, budući da u SAD analizira značaj odnosa klase i rase, a u Poljskoj značaj nacionalizma.

---

⁵² Kevin B. Anderson, *Marx at the Margins: On Nationalism, Ethnicity, and Non-Western Societies*, University of Chicago Press, Chicago, 2010, p. 2.

⁵³ Ibid., p. 30.

⁵⁴ Ibid., pp. 237, 241.

⁵⁵ Ibid.

Novi marksizam nastoji da, u skladu sa sve većim značajem azijskog ekonomskog prostora, ukaže na to da se i sam Marks bavio razvojem država izvan Evrope, njihovim karakterom i mogućnostima za izbijanje revolucije, kao i da nije ostao u potpunosti privržen linearnoj koncepciji razvoja kapitalizma dozvoljavajući da u isto vreme može postojati više načina proizvodnje. Takođe, način proizvodnje nije uvek i svuda proizvodio iste društvene odnose, stvarajući tako različite kontekste za izbijanje revolucije. I pored pomeranja geografskog fokusa istraživanja, novi marksizam ostaje zainteresovan pre svega za razvoj kapitalizma, njegovog mogućeg ukidanja i odnosa nejednakosti između i unutar država i klasa.

Zaključak

Početak 21. veka marksizam u međunarodnim odnosima nije oformio jedinstven pristup prema suštinskim pitanjima poput globalizacije, uloge država, hegemonije, pa ni prostornog i vremenskog nastanka i razvoja kapitalizma. Ipak, ono što je ostalo zajedničko je istraživanje odnosa ekonomske baze i nadgradnje na globalnom nivou – određenosti nadgradnje načinom proizvodnje i načinima uzajamnog održavanja tog odnosa – kao i dijalektike između postojećih kontradiktornosti globalnog kapitalizma (između proizvodnih snaga i odnosa, različitih transnacionalnih klasa i između država i slično). I danas se potvrđuje teza da promena u proizvodnim snagama utiče na promenu proizvodnih odnosa, pre svega na podelu rada. Države koje su uspele da unaprede svoje proizvodne snage, poput istočnoazijskih zemalja, posebno Kine, utiču i na menjanje odnosa između Centra i Periferije, čineći ih sve više povezanim i uzajamno zavisnim, kao i unutar zemalja Centra i Periferije, dovodeći do sve više nejednakosti između posednika sredstava proizvodnje i radničke klase. Privatizacija svojine nad proizvodnim snagama dovodi do stvaranja globalne transnacionalne elite koja menja ulogu države, a po nekim autorima i samu prirodu svetskog sistema koji više nije državocentrični. Hegemonija ove transnacionalne elite, dovodi do stvaranja protivhegemonističke klase, organizovane u antikapitalističke pokrete i političke partije, koja sve više dobija na značaju. Renacionalizacija kapitala i transnacionalne elite, posebno nakon 2007–2008. godine, odnosno uspon državnog kapitala i investicija izvan granica pojedinačnih država, može da dovede do novog svetskog sukoba sličnog Prvom svetskom ratu kada se odvijala nezaustavljiva borba za preraspodelu kolonija i tržišta. Zbog toga, pojedini autori smatraju da je to novi oblik imperijalizma ili neokolonijalizma koji omogućava eksploataciju manje razvijenih država od strane razvijenih, ali i brzo napredujućih zemalja u razvoju, zarad stvaranja dodatnog profita.

Suprotstavljanje postojećim odnosima nejednakosti se može postići saradnjom država po modelu „klastera država” – razvijenih i manje razvijenih – poput Evroazijske ekonomske unije ili BRIKS-a. Drugi načini suprotstavljanja globalnom kapitalističkom poretku nalazi se u promovisanju ujedinjenja levičarskih partija i zalaganju za stvaranje Pete internacionale (u Venecueli) ili obnovu Četvrte internacionale (Kordinacioni komitet za obnovu Četvrte internacionale formiran je 2004. na konferenciji u Buenos Airesu). Ova organizacija ima svoje frakcije i u evropskim mediteranskim državama. Takođe, postoji i treći način kada dolazi do potpune izolacije države (poput Severne Koreje).⁵⁶ Posebna opasnost ovih modela je u zloupotrebi narativa o prevazilaženju nejednakosti i antiamerikanizmu zarad ostvarivanja većih privilegija ili profita samih vladajućih elita tih država na račun podređenih građana.

Novonastali antikapitalistički pokreti nastoje da ukažu na prirodu problema koji kapitalizam predstavlja danas, dok novi socijalistički pokreti i partije, pre svega u zemljama izuzetno pogođenim svetskom ekonomskom krizom, teže da se odupru merama štednje. Nastali su brojni pokreti poput „Okupiraj Vol Strit!” sa sloganom „Mi smo 99%”, što je aluzija na nejednakost u raspodeli bogatstva u SAD između 1% najbogatijih i 99% ostalih. Osnivači ovog pokreta su uopšteno protiv potrošačkog društva. Poseban potres izazvale su ekonomske krize u Grčkoj i Španiji od 2011. godine, gde je politika štednje uzrokovala smanjenje budžetskih izdvajanja za različite društvene kategorije, socijalnih davanja, plata i penzija, stopiranje zapošljavanja u javnom sektoru i stalne kontrole i uslovljavanja Međunarodnog monetarnog fonda i drugih davaoca kredita (poput npr. Nemačke). Aktuelnu krizu prati jačanje antiliberalnih pokreta i ideologija širom Evrope, koji nisu nekadašnje socijalističke partije, već pokreti koji predstavljaju radikalne levičarske ili radikalne desničarske ideje i koji se u javnosti nazivaju antisistemskim. U SAD-u i Velikoj Britaniji pojavili su se lideri koji otvoreno pričaju o socijalizmu poput predsedničkog kandidata Demokratske partije Bernija Sandersa (Bernie Sanders) ili lidera Laburista u Velikoj Britaniji Džeremija Korbina (Jeremy Corbyn). Svi ovi pokreti i političke partije imaju antikapitalistički i antielitistički karakter, protive se dominaciji briselskog birokratskog aparata nad državama članicama, ali i članstvu u EU i NATO-u, zbog čega su optuženi da ih podržava Rusija ili da su povezani sa latinoameričkim državama poput Venecuele i Kube i drugim latinoameričkim revolucionarnim pokretima sa antiglobalističkim i antiameričkim predznakom.

Marksistička teorija međunarodnih odnosa predviđa dalju nestabilnost međunarodnog sistema zbog rasta nejednakosti, kako na međunarodnom tako i na unutrašnjem planu, kao i dalje umnožavanje asimetričnih konflikata između razvijenih

---

⁵⁶ Bazirano na: Nemanja Džuverović, „(Ne)razvijenost i (ne)jednakost: pogled sa periferije”, op. cit.

zemalja i pojedinih grupa koje u sebi imaju i antiglobalistički karakter. Nestabilnost potiče od promjenjenih materijalnih uslova života i razvoja klasne svesti (ideologije) kao začetka svake revolucije. Momenat za revoluciju je onda kada narod odluči da „stvari više ne mogu da budu ovakve” i „vežu svoje nade u bolju budućnost sa idejom revolucije”.⁵⁷ Protesti protiv samita G20 u Hamburgu (jula 2017), u kojima su ujedinjena evropska levica i zeleni, pokazuju svu jačinu i snagu ovih pokreta i validnost neomarksističkih teza o stvaranju „revolucionarne partije” (Gramši), koja bi dovela do transformacije međunarodnog poretka u kome velike sile odlučuju o sudbini svih ostalih. Opstanak ovih pokreta i partija u najvećoj meri zavisiće od njihovog upravljanja nakon preuzimanja vlasti, kao što je to slučaj u Grčkoj i Španiji, ali i od odnosa vladajućih klasa prema demokratskom procesu, koji može biti značajno ometen ili čak ukinut.

Pitanja nejednakosti, korupcije, redistribucije bogatstva i uloge međunarodnih finansijskih institucija ostaju u prvom planu. Razmatranje alternativa za sada ne postiže saglasnost, ali se kreću uglavnom oko zalaganja za prevedniju raspodelu dobitaka, uslove trgovine i konkurenciju kapitala, mada ne i oko toga da kapitalizam kao takav treba zameniti socijalizmom. Zbog toga će se u budućnosti sve više pažnje usmeravati na originalne Marskove teze. Odgovor na postojeću krizu je takav da se politike država renacionalizuju i teže da postanu suprotnost od onoga što je na kraju Hladnog rata zagovarano od strane predvodnika liberalizma – otvorenog tržišta, demokratizacije i integracije. Do 2016. godine načinjen je takav zaokret da se SAD kao predvodnik globalizacije i širenja međunarodnih organizacija našao u ulozi njihovog suparnika, da Kina nastoji da povede ostale države u borbi protiv klimatskih promena i nastavka funkcionisanja svetskog otvorenog tržišta i da Rusija postaje glavni pokretač stvaranja novih međunarodnih institucija na azijskom, evropskom i južnoameričkom kontinentu. Dijalektički materijalizam ništa drugo ne bi ni predvideo do razrešavanja ovih kontradiktornosti novom sintezom – novim svetskim poretkom.

Bibliografija

Anderson, Kevin B., *Marx at the Margins: On Nationalism, Ethnicity, and Non-Western Societies*, University of Chicago Press, Chicago, 2010.

Cardoso, Fernando Henrique, *Charting a New Course: The Politics of Globalization and Social Transformation*, Rowman & Littlefield Publishers, Boston, 2001.

⁵⁷ Leon Trotsky, “Theses on Revolution and Counter-Revolution” (1926), Marxists Internet Archive, 2003, <https://www.marxists.org/archive/trotsky/1926/xx/revo.htm>, 22/07/2017.

- Chase-Dunn, Christopher, "Periodizing the Thought of Andre Gunder Frank: From Underdevelopment to the 19th Century Asian Age", *Journal of World-Systems Research*, Vol. 21, No. 1, Winter–Spring 2015, pp. 203–214.
- Cox, Robert W., "Gramsci, Hegemony and International Relations: An Essay in Method", *Millennium: Journal of International Studies*, Vol. 12, No. 2, 1983, pp. 162–175.
- Cox, Robert, *Production, Power and World Order: Social Forces in the Making of History*, Columbia University Press, New York, 1987.
- Dosman, Edgar J., "Foreward", in: Matias E. Margulis (ed.), *The Global Political Economy of Raúl Prebisch*, Routledge, Oxon, 2017.
- Džuverović, Nemanja, „(Ne)razvijenost i (ne)jednakost: pogled sa periferije”, *Princip info*, 2017, www.princip.info/2017/06/01/nemanja-dzuverovic-nerazvijenost-i-nejednakost-pogled-sa-periferije/#, 22/07/2017.
- Forgacs, David (ed.), *The Gramsci Reader: Selected Writings 1916–1935*, New York University Press, New York, 2000.
- Galtung, Johan, *The Fall of the U.S. Empire: And Then What?*, Transcend University Press, Grenzach-Whylen, 2008.
- Gunder, Frank Andre, Denmark, Robert A., *Reorienting the 19th Century: Global Economy in the Continuing Asian Age*, Routledge, Oxon, 2015.
- Heywood, Andrew, *Global Politics*, Palgrave Macmillan, Hapshire, 2014.
- Hobden, Stephen and Jones, Richard Wyn, "Marxist theories of international relations", in: John Baylis et al. (eds), *The Globalization of World Politics*, 5th edition, Oxford University Press, Oxford, 2011, pp. –.
- Johnson, Carlos, "Dependency Theory and the Processes of Capitalism and Socialism", *Latin American Perspectives*, Vol. 8, Issue 3–4, 1981, pp. 55–79.
- Kapitonenko, Mykola, "Globalization, nation-state, and global security arrangements", *Europolis*, Issue 6, 2009, *Centre for Political Analysis*, Kyev, pp. 585–603.
- Lenin, Vladimir I., "On the Slogan for a United States of Europe", Lenin Internet Archive 2003 (2005), <https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1915/aug/23.htm>, 22/07/2017.
- Oliverio, Annamarie and Lauderdale, Pat, "The World System According to Andre Gunder Frank: Hegemony and Domination", *Journal of World-Systems Research*, Vol. 21, No. 1, Winter–Spring 2015, pp. 184–192.
- Robinson, William I., "Globalization and the sociology of Immanuel Wallerstein: A critical appraisal", *International Sociology*, Vol. 26, Issue 6, 2011, pp. 1–23.

- “Structural Transformation in Developing Countries: Cross Regional Analysis”, UNHABITAT, 2016, <https://unhabitat.org/books/structural-transformation-in-developing-countries-cross-regional-analysis/>, 25/07/2017.
- Stiglitz, Joseph E., “Foreword”, in Karl Polanyi, *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*, Beacon Press, Boston, 2001.
- Simić, Dragan R., *Rasprava o poretku*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2012.
- Teschke, Benno, *The Myth of 1648: Class, Geopolitics, and the Making of Modern International Relations*, Verso, London, 2003.
- Türkes, Mustafa and Gökgöz, Göksu, “The European Union’s Strategy towards the Western Balkans: Exclusion or Integration?”, *East European Politics and Societies*, Vol. 20, No. 4, 2006, pp. 659–690.
- “Trade and Development Report”, UNCTAD, 2016, http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/tdr2016_en.pdf, 25/07/2017.
- Trotsky, Leon, “Theses on Revolution and Counter-Revolution” (1926), Marxist Internet Archive, 2003, <https://www.marxists.org/archive/trotsky/1926/xx/revo.htm>, 03/08/2017.
- Wallerstein, Immanuel, *The Essential Wallerstein*, New Press, New York, 2000.

Marina T. KOSTIĆ

**MARXIST THEORIES OF INTERNATIONAL RELATIONS AT THE BEGINNING
OF 21st CENTURY**

Abstract: After one hundred years since the Russian October Revolution, it seems appropriate to consider and point out some of the key topics, dilemmas, and theoretical considerations of Marxist theories of International Relations. The cyclical movement of global capitalism in the period from 1990 to 2017 contributed to the revival of the Marxist thesis about capitalism and the search for ways to overcome it. Most of the solutions are connected to the more equal distributions of capital and competition, less in socialist revolutions. That is the reason why in the future we can expect more attention given to the original Marx's theses. Research questions that Marxist thought in international relations today consider are: Redirection of the focus from the East-West relations to the North-South relations, which are characterized by inequality, injustice, dependency and exploitation of the countries of the South by the developed countries of the North; The changed role of the state – the transformation of state functions to fit the needs of transnational capital (transnational state); The combination of force and consent in the creation of a hegemonic world order; The global economic crisis of 2007–8, the crisis of the Euro-zone in 2011 and the crisis of the developing economies, especially after 2015; Application of austerity measures in response to said crisis, which leads to the impoverishment of the already poor, and a large gap between rich and poor; Strengthening anti-capitalist and “anti-system” organization, movements and political parties, and their unification at the international level, as well as their links with countries such as Russia and Latin American countries. The study of these questions is addressed through the Neo-Marxist and the Post-Marxist approaches, with additional consideration of the “New Marxism”, which represents a re-reading of Marx, his texts that have not been analysed by now and attitudes toward the non-European area. A response to the current crisis is such that the policies of states are being nationalized and tend to become the opposite of what was advocated at the end of the Cold War by the leaders of liberalism. By 2016, such a shift is made that the leader of globalization and the spread of international organizations – the United States – have found itself in the opposite position of what it stood for – open markets, democracy and integration. China is trying to bring other countries in the fight against climate change and supports the continued functioning of the global open market and Russia is becoming a major initiator of the creation of new international institutions in the Asian, European and Latin American continent. The struggle between these new contradictions can only be overcome in some new synthesis – the new world order.

Key words: Marxism, Neo-Marxism, Post-Marxism, system theory, dependency theory, development, transnational states, global capitalism, hegemony, inequality.

UDK: 325.36:327
Biblid: 0025-8555, 69(2017)
Vol. LXIX, br. 2–3, str. 309–331

Pregledni rad
Primljen 5. avgusta 2017.
Odobren 18. septembra 2017.
<https://doi.org/10.2298/MEDJP1703309J>

„Rubikova kocka” postkolonijalizma: teorijski sinkretizam i novi izazovi u postkolonijalnim studijama

Nataša JOVANOVIĆ¹

Apstrakt: Rad analizira genezu postkolonijalizma u različitim (međusobno uslovljenim) oblicima: na idejno-humanističkom, teorijskom i na disciplinarnom nivou. Kontekstualizacijom rada prvih autora koji su stavili znak pitanja na ustaljenu i dominantnu zapadnocentričnu percepciju globalnih podela (de)konstruišemo različite faktografsko-istorijske i paradigmatičke uticaje na razvoj postkolonijalizma. Autorka poseban akcenat stavlja na poziciju postkolonijalizma u okviru tzv. Velikih debata koje su se odvijale u nauci o međunarodnim odnosima. Predmet analize su i mogućnosti razvoja postkolonijalizma kao teorija srednjeg obima koje su višestruko utilitarne za studije o međunarodnim odnosima. Kritičkim preispitivanjem početnih pretpostavki postkolonijalizma kao inherentno procesualnog, reflektivnog i subverzivnog, otvorićemo pitanja o savremenim izazovima za studije koje se bave društvenim životom bivših kolonija i njihovih odnosa sa drugim akterima na međunarodnoj političkoj sceni. Jedno od važnijih pitanja (koje možemo postaviti i u obliku hipoteze) je kako iskoristiti epistemološke i teorijske postulate postkolonijalizma u savremenom svetu u kome orijentalistička retorika umnogome opstaje, ali se, usled porasta terorizma i velikih migracija sa Bliskog istoka, politička i društvena realnost izmenila.

Ključne reči: postkolonijalizam, međunarodni odnosi, Velike debate, orijentalizam, identitet, Drugost, Edvard Said, Mišel Fuko, Tomas Hobs.

---

¹ Autorka je asistentkinja na Odeljenju za sociologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.
E-pošta: natasa.jovanovic@f.bg.ac.rs

Postkolonijalizam je zagonetka sa više rešenja. Možemo ga posmatrati na (barem) tri nivoa, a dok posmatramo bilo koji od tih nivoa otvaraju nam se nova pitanja i mogućnosti. Kao akademska disciplina postkolonijalne studije kamen temeljac dobijaju osamdesetih i devedesetih godina prošlog veka. One postaju konstanta akademskih kurikuluma, a osnivaju se i naučni časopisi koji omogućavaju održivost projekta postkolonijalnih studija. Postkolonijalizam svoju emanaciju dobija u formi discipline; međutim, možemo ga pronaći u okviru različitih studijskih programa: antropologije, sociologije, filozofije, politikologije, međunarodnih odnosa, (socio)lingvistike, teorije književnosti i studija kulture. Uprkos permanentnim pokušajima, postkolonijalizam ne uspevaju da prisvoje ni antropolozi, ni sociolozi ni politikolozi – on ostaje autonomna (u mnogim zemljama, doduše, nedovoljno razvijena) naučna oblast kroz koju se, kao kroz svojevrsnu disciplinarnu prizmu, prelamaju uticaji različitih društveno-humanističkih nauka.

Na drugom nivou, konture mozaika teorijskog utemeljenja postkolonijalizma možemo nazreti i pre konstituisanja discipline, šezdesetih godina dvadesetog veka. Iako ima jedinstveno ime (postkolonijalizam), teorija koja se krije pod tim nazivom je izrazito eklektičkog, odnosno mozaičkog karaktera i predstavlja rezultat sinergije različitih teorijskih pravaca – konstruktivizma, postmodernizma, poststrukturalizma, feminizma, neomarksizma itd. Kao i u slučaju disciplinarnog nivoa analize, postkolonijalizam je „pozajmio” gnoseološka i, još uže, epistemološka načela različitih teorijskih matrica, pa ipak, on ostaje nezavisan u odnosu na sve pomenute pravce.² Drugim rečima, mogu se pronaći spona između postkolonijalizma i konstruktivizma ili feminizma, ali se ne može staviti znak jednakosti između njih.³

Enigma sa klasifikacijom i (de)konstrukcijom postkolonijalizma se ne rešava na teorijskom nivou, naprotiv! Iako postoji i kao zasebno disciplinarno polje, i kao teorijsko usmerenje, pojedini autori smatraju da je postkolonijalizam daleko širi pojam od pomenuta dva nivoa.⁴ On je umnogome svojevrsan način razmišljanja, svetonazor, odnosno paradigma, kroz koju se posmatraju podele na globalnom nivou – i u istorijskoj i u savremenoj perspektivi. Ako analitičku poziciju smestimo na najširi (humanistički) makro nivo, postkolonijalizam dobija karakter izrazito kritičkog preispitivanja društvenih i političkih podela u svetu koje su multikauzalnog karaktera, ali imaju istovetni ishod – podelu na više i niže nacije, na manje i više vredne narode, na zaostale i napredne, moderne i varvare, Okcident i Orijent.

² R. Dž. S. Jang, *Postkolonijalizam: sasvim kratak uvod*, Službeni glasnik, Beograd, 2013, str. 18–19.

³ Jedan od najboljih pokušaja zaokruživanja projekta postkolonijalnih studija i postkolonijalne teorije je studija Lele Gandi: Leela Gandhi, *Postcolonial Theory: A Critical introduction*, Allen & Unwin, Australia, 1998.

⁴ Više videti u: *ibid.*; R. Dž. S. Jang, *Postkolonijalizam: sasvim kratak uvod*, op. cit.

Postkolonijalni način razmišljanja je sagledavanje društvene realnosti van ovih kulturno determinisanih binarnih opozicija, ali je i, istovremeno, oštra kritika takvog gledišta, njegove teorijske podloge kao i posledičnog (političkog) delanja.

Postkolonijalizam je fluidan, disperzivan i engimatičan koncept sa izrazito poroznim teorijskim i disciplinarnim granicama. Postkolonijalistički rezon je, pre svega, subverzivan jer preispituje ustaljena gledišta i rastače okoštale odnose moći. Kao jasna ideja podrivanja zapadnog kolonijalnog diskursa prepunog rasističkih i orijentalističkih toposa o drugim kulturama, iskristalizovan je još šezdesetih i sedamdesetih godina minulog veka i ostao je važan deo, ne samo akademskog, nego i književnog i političkog panteona savremenog globalnog sveta.⁵

U ovom radu rasvetličemo samo neke aspekte postkolonijalizma. Najpre ćemo se osvrnuti na rad „očeva osnivača”, na konglomerat teorijskih, ali i vanteorijskih uticaja na stvaranje i konsolidaciju postkolonijalizma kao validnog i respektabilnog akademskog polja da bismo se, u drugom delu rada, pozabavili isključivo dijalektičkim odnosom između postkolonijalizma i međunarodnih odnosa. Treći deo rada biće posvećen savremenim izazovima za postkolonijalne studije, dominantnim temama u okviru discipline, ali i mogućnostima za promenu dosadašnje ustaljene postkolonijalne perspektive za posmatranje odnosa moći između Orijenta i Okcidenta.

Prvi koraci postkolonijalizma: teorijski uticaji i paradigmataska elaboracija

Nekada davno postojali su civilizovani ljudi i oni koji to nisu. Zapad je bio subjekt istorije a stanovnici većeg dela Afrike, Azije, Australije i Amerike bili su, zajedno sa prirodnim resursima, pasivni. Politička, vojna i ekonomska uzurpacija tih delova sveta bila je opravdavana normalizacijom viševekovnog civilizacijskog odnosa permanentnog unižavanja i rastuće dominacije Zapada nad ostatkom sveta. Beli (i muški) Zapad potčinio je kolonije, ne samo politički i ekonomski već, dakle, i kulturološki.⁶ Imperativ civilizacijske nadmoći naprosto je legitimisao svaki vid

⁵ Jelena Arsenijević Mitrić, „Dijalektika postkolonijalizma”, *Lipar*, god. XVII, br. 60, 2016, str. 42.

⁶ Treba podvući razlike između kulturnog potčinjavanja, odnosno unifikacije ili izostanka iste u različitim obrascima kolonizacije. „Velika Britanija i Francuska, dve najveće kolonijalne sile, razvile su različite modele organizacije i upravljanja kolonijalnim posedima. Za razliku od britanske, francuska kolonijalna politika je, uz ekonomsku eksploataciju, podrazumevala i uvođenje kulturnih promena. Francuske vlasti zahetvale su unifikaciju kolonijalnog stanovništva u skladu sa njihovim modelom življenja” (Nataša Jovanović, „Značaj izborne kulture za održavanje i razvoj minimalnog nivoa demokratije: primer Republike Tunis”, *Kultura*, br. 148, 2015, str. 211).

eksploatacije koja je opravdavana amalgamom znanja i diskursa zapadnoevropskih naučnika (ali i državnika, pisaca, umetnika itd.) o tom delu sveta.⁷

Ovakvo tumačenje može se naći na početku uvodnog teksta časopisa *Postkolonijalne studije (Postcolonial studies)* i autori, krajem devedesetih godina, zaključuju da je takav *praxis*, i sa njim komplementarni diskurs, srećom, prošlost.⁸ Oni smatraju da su skinuti okovi orijentalizma koji su stezali naučni i stručni narativ, i da, sledstveno tome, počinje period (relativno) objektivnog proučavanja društava bivših kolonija, uz uvažavanje kulturološkog, etičkog, religijskog, rodnog i političkog diverziteta.⁹ „Mračna priča prepuna nasilja” (Elizabet Abot) tj. priča o kolonizaciji je okončana, no urednici smatraju da je kolonizacija u obliku ideologije (i narativa) itekako opstala, te je stoga pokretanje časopisa o postkolonijalizmu prekopotreban korektiv savremene nauke.¹⁰

„Vetar u leđa” postkolonijalizmu kao paradigmi i kao teorijskom obrascu udahnio je Edvard Said (Edward Said). Said se kretao već utabanim putem Fukoovog (Michel Foucault) viđenja međusobne uslovljenosti između (kapilarno ustrojene) moći i znanja ovaploćenog u diskursu.¹¹ Said je redefinisao, primenio i nadgradio ovo stanovište na primeru sveukupnog odnosa Zapada prema Orijentu. Orijent je u Saidovim delima široko shvaćena kategorija. On, pre svega, misli na muslimanske zemlje i na odnos zapadnohrišćanske etike prema islamu, ali se, međutim, orijentalizam odnosi i na druge zemlje i religije. Tako, na primer, i Indija, Kina, Japan itd. spadaju u korpus zemalja koje se proučavaju iz orijentalističke perspektive. Said se smatra idejnim „ocem osnivačem” postkolonijalističkog narativa i naučne pozicije. Fuko je moderna društva definisao kao diskurzivna društva u kojima koegzistiraju različiti narativi koji definišu realnost.¹² Konstrukti poput pola, etniciteta, rase, civilizacije, seksualnosti itd. nisu notorne činjenice van značenjskih označitelja koji im pridaju strukture, odnosno akteri.¹³ Said je ovu

⁷ Sanjay Seth, Leela Gandhi, Michael Dutton, „Postcolonial studies: A beginning...”, *Postcolonial studies*, Vol. 1, No.1, 1998, p. 7.

⁸ Ovaj časopis nije jedini koji se bavi problemima društava bivših kolonija, ali je jedan od retkih koji je održao kontinuitet i naučnu relevantnost.

⁹ Pa ipak, egzotizacija orijentalnog prostora i stereotipizacija tih kultura nije nestala, smatraju autori. Stoga su i odlučili da pokrenu časopis koji će omogućiti kritičko preispitivanje savremene *mainstream* naučne (zapadne) pozicije i to i na teorijskom i tematskom, ali i na metodološkom nivou (Sanjay Seth, Leela Gandhi, Michael Dutton, „Postcolonial studies: A beginning...”, op. cit., pp. 11).

¹⁰ Citat prema: Elizabet Abot, *Slatko-gorka istorija šećera*, Geopoetika, Beograd, 2009, str. 34.

¹¹ Michel Foucault, *Znanje i moć*, Globus, Zagreb, 1994, str. 70–71.

¹² Mišel Fuko, *Poredak diskursa*, Karpos, Loznica, 2007, str. 30–31.

¹³ Jedna od osnovnih razlika između Fukoa i Saida je upravo u tome što Said smatra da pojedinačni autori daju snažan pečat konstruisanju i postojanosti orijentalističkog diskursa, dok kod Fukoa

teorijsku percepciju dopunio naglašavanjem postojanja i orijentalističkog diskursa kao jedne od važnih retoričkih i teorijskih matrica koja fluktuirala u savremenom svetu. Prema Saidu, orijentalizam je:

(...) diskurs koji ne stoji ni u kakvoj direktnoj, korespondentnoj vezi s političkom moći u sirovom obliku, nego se pre stvara i postoji u nejednakoj razmeni s različitim vidovima moći i do izvesne mere se oblikuje u razmeni s političkom moći (kao u slučaju kolonijalnog ili imperijalnog establišmenta), moći intelekta (kao u slučaju dominantnih nauka poput komparativne lingvistike ili anatomije ili bilo koje od modernih političkih nauka), moći kulture (kao u slučaju dogmi ili kanona ukusa, tekstova, vrednosti), moralne moći (kakve su ideje o tome šta „mi” možemo, a „oni” ne mogu da čine ili da razumeju kao što „mi” možemo).¹⁴

Premda prve korake ka redukcionističkom shvatanju Orijenta kao zaostalog, varvarskog, primitivnog, senzualnog, egzotičnog i, u skladu sa time nužno submisivnog, Said pronalazi u delima srednjevekovnih mislilaca – čak i ranije npr. u Danteovom opisu Muhameda i Alija koje glavni junak sreće u 28. pevanju, odnosno u osmom krugu *Pakla*. Said smatra da je Dante, time što je prve muslimane pozicionirao na domak samog Satane, doprineo utemeljenju percepcije islama u orijentalističkom ruhu. Said, ipak, prosvetiteljstvo identifikuje kao početnu tačku formulisanja orijentalizma kao holističkog idejnog, teorijskog, epistemološkog, estetičkog i političkog korpusa relacionih odnosa između Okcidenta i Orijenta.¹⁵ Said beskompromisno i sudi i presuđuje brojnim putopiscima, piscima, književnicima, političarima, i pre svega, naučnicima za to što su svojim radovima dali gradivni materijal za orijentalističku konstrukciju koja će, posledično, dati legitimitet za kolonijalno potčinjavanje nezapadnih društava. Tako su se na Saidovoj listi „krivaca” za opstanak orijentalizma našli i lingvisti Ernest Renan (Ernest Renan) i Silvester de Sasi (Silvestre de Sacy), ali i Henri Kisindžer (Henry Kissinger), Bernard Luis (Bernard Lewis), Napoleon Bonaparta (Napoleon Bonaparte) i mnogi drugi.

Jedan od interesantnijih primera Saidove diskreditacije autora je njegovo optuživanje jednog od najuticajnijih sociologa u 20. veku Pjera Burdijea (Pierre

---

akteri imaju veoma malo (ili gotovo nimalo) moći da oblikuju diskurs koji je, zapravo, sam po sebi struktra (Edvard Said, *Orijentalizam*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2008, str. 37).

¹⁴ Ibid., str. 23.

¹⁵ Aleksandar Molnar, „Inovativnost Montesijeovog određenja despotije”, *Sociologija*, god. 57, br. 3, 2015, str. 407. Fuko umnogome vidi prosvetiteljstvo kao početnu stanicu reprodukcije diskursa koje će držati pod kontrolom stanovništvo. Sledeći Ničeovu logiku a kritikujući Kantov afirmativan odnos prema prosvetiteljstvu, Fuko ne vidi nikakvo moralno dostignuće u prosvetiteljskom nasleđu. Fuko kritiku prosvetiteljstva primenjuje na primeru istorije seksualnosti, nasilja i slično, no, i u ovom slučaju može se uočiti analogija između Fukoa i Saida.

Bourdieu) za primenu orijentalističke logike i zanemarivanje negativnih posledica kolonizacije u svojim etnografskim i teorijskim istraživanjima. Burdije je kraj pedesetih i početak šezdesetih godina proveo u Alžiru i neke od svojih studija u tom periodu posvetio je upravo preispitivanju zapadnocentrične perspektive u naučnom i političkom polju. Neke od njegovih kasnijih teorijskih konstrukata poput habitusa, polja ili refleksivne sociologije nastaje pod uticajem zaokruženog proučavanja kolonijalne kulture, društvene dinamike i političkih implikacija. Burdijev pogled na Alžir daleko je više u postkolonijalnom maniru nego što je to Said hteo da prizna.¹⁶ Ovaj primer nam ukazuje na dva veoma bitna aspekta koja bi valjalo podrobnije preispitati i istražiti. Prva tema je Burdijeov doprinos postkolonijalnim studijama, a druga tema je u domenu sociologije saznanja; istraživačko pitanje bi glasilo: koliko je autora nepravedno oštećeno etiketom orijentalizma koje mu je Said olako pripisao? Koliko su studije postkolonijalizma izgubile zbog poštovanja Saidovog autoriteta i u kojoj meri je narušena objektivnost time što su radovi određenih društvenih misliaca (Burdije je samo jedan od primera) zanemareni i nedovoljno proučavani? Obim ovog rada nam ne dozvoljava da to elaboriramo, ali ono ostaje jedan od važnijih izazova za savremene studije postkolonijalizma.

Said je u svojim kritikama nemilosrdan – i oni koji Orijent posmatraju kroz romantičarsko-afirmativne naočare egzotizacije Orijenta, i oni čije su stavovi izrazito pežorativi, su *orijentalisti* i odgovorni su za to što su svojim stručnim i naučnim studijama dali legitimitet političkim odlukama o brutalnoj kolonizaciji delova afričkog, azijskog i drugih kontinenata. Orijentalistika je, dakle, nauka koja je dala akademski prefiks izvitoperenom i pervertiranom proučavanju Orijenta, a to je bio idejni katalizator kolonizacije. Said smatra da je u istraživanjima orijentalista

(...) kultura rasterećena bilo kakvih zapleta sa moći, predstave se smatraju apolitičnom slikom koju treba analizirati i tumačiti kao i svaku drugu neutralnu pojavu, a razdvajanje sadašnjosti od prošlosti smatra se završenim. Ipak, odvajanje ovih sfera nije nikakav neutralan ili slučajan izbor; poput saučesnika u zločinu, humanista pravi izbor i bira prerušeni, ogoljeni, sistematski prečišćeni tekstualni model umesto jednog borbenijeg čije bi se glavne osobine neizbežno splele oko neprekidne borbe za pitanje same imperije.¹⁷

Postojanje i održavanje orijentalizma je nužan preduslov, ne samo za kolonizaciju, već i za formulisanje zapadnog identiteta.¹⁸ Ova druga funkcija

¹⁶ Julian Go, "Decolonizing Bourdieu: Colonial and Postcolonial Theory in Bourdieu's Early Work", *Sociological Theory*, Vol. 31, No. 1, 2013, pp. 49–74.

¹⁷ Edvard Said, *Kultura i imperijalizam*, Beogradski krug, Beograd, 2002, str. 25.

¹⁸ Edvard Said, *Orijentalizam*, op. cit., str. 272.

orijentalizma je svakako kompleksnija i zbog toga je Saidov koncept orijentalizma inkluzivan pojam koji uključuje, kao što smo rekli, i pozitivne i negativne konotacije¹⁹ u odnosu na Orijent.²⁰ Upravo zbog ove druge funkcije (konstruisanje identiteta u interaktivnom modelu „Mi i *Drugi*“) Said jednom nogom „stoji“ u okviru konstruktivističke tradicije. O sponi između konstruktivizma i postkolonijalizma biće reči u nastavku rada.

Ključni korak ka objektivnijoj nauci i ka pravednijoj raspodeli političke i ekonomske moći je, prema Saidovom mišljenju, temeljno preispitivanje odnosa centra i periferije.²¹ Said nikad nije govorio Valerstinovom (Immanuel Wallerstein) terminologijom, pa ipak definisanje regiona u odnosu na pozicioniranje modernog kapitalističkog poretka veoma je korisno za razumevanje utemeljenja (klasnih i drugih) razlika između zemalja koje su od kapitalizma imale najviše benefita (zemlje „centra“) i onih koje se, u manjoj ili većoj meri nalaze na obodu svetskog kapitalističkog sistema (zemlje „poluperiferije“ i „periferije“). Dakle, presiptivanje različitih aspekata globalne nejednakosti je, ujedno, i *lajtmotiv* postkolonijalizma i kao teorije i kao akademske discipline. Zbog toga možemo slobodno reći da je Said najviše uticao na afirmaciju postkolonijalizma. Said je ostavio traga u toj meri da je „sama reč orijentalista ostala u upotrebi kao uobičajena optužba protiv onih koji nadgledaju ulogu Istoka u stvaranju Zapada“.²² No, to ne znači da je Said jedini autor koji je doprineo postkolonijalnim studijama, niti da njegovo stanovište ne zavređuje kritiku.

Saidova studija o orijentalizmu od početka je glorifikovana, ali je, istovremeno, izazvala i oštro negodovanje. Kritike su se „kretale“ u dijapazonu od onih koje su bile sazajnog karaktera (neistoričnost, unifikacija i Orijenta i Okcidenta, nerazlikovanje modela kolonizacije (francuskog i britanskog), izostanak analize nemačkog orijentalizma, poistovećivanje romantičarske percepcije sa kolonizatorskim afinitetima itd.), pa do onih koje su bile u domenu borbe na biografskom terenu (optuživanje Saida za bezuslovnu i subjektivnu borbu za prava Palestinaca, anticionizam itd.). Said

¹⁹ Reč je o manifestnim i latentnim funkcijama u okviru orijentalizma. Prve se odnose na „one objektivne posledice po specifičnu jedinicu (osoba, podgrupa, društveni ili kulturni sistem) koje doprinose njenom prilagođavanju ili adaptaciji koja je bila nameravana; druge se odnose na nenameravane i nepriznate posledice slične vrste“ (Robert K. Merton, *O teorijskoj sociologiji*, Plato, Beograd, 1998, str. 129). Manifestna funkcija je lako uočljiva kod pežorativnih analiza Orijenta; i afirmativne studije imaju svoju (latentnu) funkciju, složio bi se Said.

²⁰ Edvard Said, *Orijentalizam*, op. cit.; Armando Salvatore, „Beyond Orientalism? Max Weber and the Displacements of ‘Essentialism’ in the Study of Islam“, *Arabica*, Vol. 43. No. 3, 1996, p. 458.

²¹ Immanuel Wallerstein, „The rise and future demise of the world capitalist system: Concepts for comparative analysis“, *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 16, 1974, pp. 387–388.

²² Iver B. Nojman, *Upotrebe Drugog: „Istok“ u formiranju evropskog identiteta*, Službeni glasnik i Beogradski centar za bezbednosnu politiku, Beograd, 2011, str. 35.

je sve optužbe odbacio kao efemerne i zaista, uprkos lavini kritika koje ne prestaju ni danas, njegova dela, ali i politički angažman, ostali su najvažniji početni impuls za razvoj postkolonijalizma, i na nivou teorije, i na nivou studija.²³

Postkolonijalizam se (kao uostalom i Saidova studija), uklopio u opštu teorijsku i aktivnopolitičku klimu s kraja šezdesetih godina 20. veka. Bilo je to doba u kome „Gvozdena zavesa” još nije podignuta, Berlinski zid nije pao, a u bipolarno ustrojenom svetskom poretku nije bilo prostora za *Drugog* bez sovjetskog prefiksa. U to vreme razvijaju se tzv. Novi socijalni pokreti čiji je glavni zadatak promena poretka u kome muška, bela, srednjoklasna, zapadna struktura drži sve poluge (svetske) moći u svojim rukama. Teorijska podloga ovih pokreta bila je triangulatornog karaktera i u sebi je sublimirala različite pravce – od postmoderne do kritičke teorije.²⁴ Teorijski sinkretizam bio je plodno tle za razvoj i Saidove koncepcije orijentalizma i postkolonijalnih studija. Kao što smo na početku rada rekli, postkolonijalizam se kao humanistička percepcija definiše upravo u to doba, dok disciplinarni i teorijski modalitet dobija tek deceniju kasnije, naročito nakon Saidove sveobuhvatne studije.

Mada nikada nije dobio glavnu ulogu na akademskoj pozornici, postkolonijalizam ipak postaje jedan od važnijih pravaca u okviru više disciplina. Razlog njegovog opstanka i u 21. veku je činjenica da, uprkos tome što su kolonije postale deo prošlosti, ni orijentalistički diskurs a ni različiti oblici eksploatacije tog dela sveta nisu nestali. Zbog svega navedenog borba za rotaciju zapadne etnocentrične percpcije i vidljivost (post)klonijalnog *Drugog* ne prestaje ni na početku tekućeg stoleća. „Čak i u postkolonijalnom svetu, jezik orijentalizma i dalje zadržava svoju retoričnu snagu koristeći se moćnim kategorijama kojima stigmatizuje društva koja se ne uklapaju u 'zapadni tip demokratije'”.²⁵

Nexus između postkolonijalizma i međunarodnih odnosa: „rat svih protiv svih” ili arheologija *drugosti*?

Postkolonijalizam bi se, zbog svojih idejnih korena i inicijalnih teorijskih uticaja, najpre mogao naći na tromeđi između antropologije, sociologije i kulturologije.²⁶

²³ Edward Said, “Orientalism Reconsidered”, *Cultural Critique*, No. 1/1985, p. 107.

²⁴ Za više videti: Alan Swingewood, *A Short History of Sociological Thought*, Macmillan Palgrave, London, 2000.

²⁵ Milica Bakić-Hayden, *Varijacije na temu „Balkan”*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd, 2006, str. 32.

²⁶ Ne treba zaboraviti da i lingvistika, odnosno studije kritičke analize diskursa, kao i politikologija igraju značajnu rolu.

Pa ipak, postkolonijalni rezon i epistemologija su na „mala vrata“ ušli i u nauku o međunarodnim odnosima. Iako (relativno) mlada, nauka o međunarodnim odnosima razvijala se ubrzanim tempom, a mreža različitih teorijskih pravaca premrežila je ovu akademsku disciplinu za samo nekoliko decenija.²⁷ Mada međunarodni odnosi nisu ostali imuni na uticaje idejnih pravaca iz drugih naučnih disciplina (sociologije, psihologije, filozofije itd.), izgradili su i sopstvena teorijska oružja. U toku četvrte (odnosno treće) Velike debate na bojnom polju na kome su različiti teorijski pravci „ukršitali koplja“ (a to čine i dan danas) pomalo stidljivo, ali ipak dovoljno transparentno, pojavio se i postkolonijalizam.

Rat paradigmi, odnosno četiri Velike debate u nauci o međunarodnim odnosima odvijale su se u nekoliko faza. Prema nekim tumačenjima prvu Veliku debatu izvojevali su realisti nad idealistima. Druga Velika debata vodila se na polju epistemologije – da li primeniti tradicionalni ili naučni metod bila je ključna tačka razdora. Da i u nauci o međunarodnim odnosima ima mesta empiriji tvrdili su pozitivisti koji su umnogome izvojevali bitku. Iako je metod transformisan uz oprez (i očuvani su osnovne premise realističkog koncipiranja discipline), međunarodni odnosi napravili su korak ka objektivnoj, preciznoj, sistematičnoj, opštoj i validnoj nauci. Treća velika debata odigrala se sedamdesetih godina između realizma, pluralizma i strukturalizma. Polemika o pobedniku ove debate još uvek je otvorena i bez konačnog zaključka. No, ono što je postalo jasno je da je triangulacija teorija u nauci o međunarodnim odnosima veoma plodnosna te da stoga i nema potrebe da se odlučuje o pobedniku, već treba iskoristiti prednosti svakog od teorijskih pristupa i dopuniti ga sa inovacijama iz neke druge paradigme. U nastavku Debate pojavili su se i novi teorijski pravci o kojima smo već govorili (postmodernizam, konstruktivizam, studije kultura i roda itd.) što je dijalog učinilo još dinamičnijim a studije o međunarodnim odnosima intelektualno bogatijima.²⁸ Prema nekim drugim viđenjima Debate su izgledale drugačije. Postoji konsenzus da su se prva i druga Velika debata odvijale između teorijskih titana – idealista i realista, odnosno tradicionalista i bihejviorista (pozitivista). Lejk (David Lake), međutim, smatra da je treća Debata ujedno i poslednja i da je nju najteže eksplicirati. Ona zapravo predstavlja brikolaž različitih teorijskih uticaja. Neki drugi autori, pak, smatraju da je treća Debata na relaciji realizam-liberalizam-radikalizam a četvrta se odvijala

---

²⁷ Za više videti: Dragan R. Simić, „Još jedanput o ‘Četiri velike debate’ (Crtrice iz istorije nauke o međunarodnim odnosima)”, *Politička revija*, vol. 18, god. (XX) VII, no. 4, 2008, str. 1466; Vojin Dimitrijević i Radoslav Stojanović, *Međunarodni odnosi*, Službeni list SRJ, Beograd, 1996, str. 25–57.

²⁸ Dragan R. Simić, „Još jedanput o ‘Četiri velike debate’ (Crtrice iz istorije nauke o međunarodnim odnosima)”, op. cit., str. 1465–1484.

između neorealizma, neoliberalizma i konstruktivizma. No, Lejk smatra da su Debate danas izgubile na značaju jer su teorije srednjeg obima preuzele primat u međunarodnim odnosima. Postkolonijalizam se u međunarodnim odnosima pojavljuje na talasu upliva i drugih teorijskih sistema koji nisu primarno pripadali toj disciplini.²⁹

Za razliku od prve i druge Velike debate u kojoj su takmaci bile dve suprotstavljene strane, u potonjim debatama postojao je pluralizam „oponenata” koji su se nadmetali u tome da što bolje objasne funkcionisanje međunarodnih struktura i aktera. Osamdesetih godina u međunarodne odnose penetrirali su „alternativni” postpozitivistički teorijski sistemi poput kritičke teorije, feminizma, neomarksizma, studija mira itd.³⁰ Iako nikada nije dobio jednako respektabilnu poziciju na poprištu teorijskih borbi u okviru međunarodnih odnosa, konstruktivizam se u to doba počeo nametati kao jedna od važnijih paradigmi za objašnjenje socijalne interakcije između aktera i struktura. Interaktivni model koji inspiraciju crpi iz psihološke, sociološke i kulturološke interpretacije društvene realnosti prenet je i u tumačenje međunarodnih odnosa, pre svega u domenu objašnjenja (nacionalnih, etničkih i državnih) identiteta i njegovog značaja za razumevanje događaja i procesa u svetskoj politici.³¹

Proizvodnja *Drugog* u ovom konstruktivističkom interaktivnom modelu nudi objašnjenje za formiranje soptvenog identiteta i, u narednom koraku, ogoljuje motive koji stoje iza mnogih poteza državnih aktera i centara moći duž istorijskog kontinuumu. Pošavši od studija Cvetana Todorova, Džejmsa Der Derijana (James Der Derian), preko Majkla Dž. Šapiroa (Michael J. Shapiro) i Dejvida Kembela (David Campbell), pa sve do vodećeg savremenog teoretičara međunarodnih odnosa čije se stanoviše umnogome (mada ne i u potpunosti) može definisati kao konstruktivističko – Aleksandra Venta (Alexander Wendt), možemo pratiti zajedničku nit: da bi se otkrili dublji, vrednosni, kulturološki i socijalni kauzaliteti, i da bi se arhitektonika moći dekonstruisala na gradivne komponentne, teoretičari međunarodnih odnosa moraju staviti akcenat na refleksivnost i na proučavanje

---

²⁹ David A. Lake, “Why ‘isms’ are Evil: Theory, Epistemology, and Academic Sects as Impediments to Understanding and Progress”, *International Studies Quarterly*, Vol. 55, Issue 2, 2011, pp. 465–480; David A. Lake, “Theory is dead, long live Theory: The end of the Great Debates and the rise of eclecticism in International Relations”, *European Journal of International Relations*, Vol. 19, No. 3, 2013, pp. 568–571.

³⁰ Dragan R. Simić, “Još jedanput o ‘Četiri velike debate’ (Crctice iz istorije nauke o međunarodnim odnosima)”, *Politička revija*, op. cit., str. 1477.

³¹ Martin Griffiths, Steven Roach, M. Scott Solomon, *Fifty Key Thinkers in International Relations*, Routledge, London and New York, 2009, p. 123.

identiteta tj. na istraživanje proizvodnje, kako sopstva, tako i *Drugosti* (ili čak i stranosti). U savremeno doba tj. „u eri nacionallizma, može se u najmanju ruku tvrditi da je takva reifikacija i satanizacija *drugog* uobičajena rabota u međunarodnim odnosima (...)”.³²

Ovo polazište konstruktivističkog promatranja međunarodnih odnosa savršeno je kompatibilno sa postkolonijalnom logikom koja je umnogome rezultat Saidove (re)interpretacije, pre svega, Fukoove teorije, ali i Deridine (Jacques Derrida) definicije semiotičke dekonstrukcije.³³ Konstruisanje orijentalnog *Drugog* za razumevanja kolonijalnih aspiracija i realizaciju istih, ali i za prožimanje metoda građenja sopstvenog (zapadnog) identiteta zapravo je samo dopuna opštekonstruktivističke matrice. Bez razumevanja procesa dugog trajanja tj. bez sagledavanja istorije zidanja kulturnog, religijskog, pa i civilizacijskog sopstva u opoziciji *Drugosti*, ne mogu se validno istraživati politički akti i njihove systemske i pojedinačne posledice.³⁴ Međunarodni odnosi su na „klizavom terenu” ukoliko se ne upuste u hermeneutiku viševekovne dijadne interakcije između Orijenta i Okcidenta. Iz ugla postkolonijalizma u konstruktivističkom ruhu, bez simboličkog, diskurzivnog, procesualnog, refleksivnog i interaktivnog korektiva ne mogu se razumeti makropolitčki događaji. Ukoliko se ostane samo u domenu „igara moći” bez kulturološke, socijalne i istorijske kontekstualizacije, izučavanje ostaje na inherentno deskriptivnom (i faktografskom) nivou.

Postkolonijalizam se može obreti i u „zagrljaju” realizma. Zapravo, ako se pogleda sama priroda kolonijalnog odnosa, realistički principi podele moći između država i strukturalne pozicioniranosti između velikih sila i one koje to nisu, gotovo da su savršeno primenjivi na primeru eksploatacije manje razvijenih društava.³⁵ Nisu naddržavni entiteti vodili kolonijalnu politiku već su to činile konkretne

³² Iver B. Nojman, *Upotrebe Drugog: „Istok” u formiranju evropskog identiteta*, op. cit., str. 46.

³³ Iako daleko više u strukturalnim granicama od Fukoa, i Derida zauzima izrazito tekstualni stav. „Radi se o tome da se izričito i sistematski postavi pitanje statusa diskursa koji preuzima iz nasleđa sredstva potrebna za dekonstrukciju samog tog nasleđa” (Žak Derida, *Bela mitologija*, Bratstvo-Jedinstvo, Novi Sad, 1990, str. 137). Taj princip dekonstrukcije tekstualnosti preuzima i Said kada insistira na tome da orijentalizam ne postoji kao slobodnolebdeći i podrazumevajući entitet, već isključivo kao diskurs koji je u neposrednoj sprezi sa naukom (filologijom, odnosno orijentalistikom). Na taj način je Said sjedinio najznačajnije komponente Fukovog i Deridnog nasleđa (uprkos osnovnoj razlici ova dva mislioca u pogledu mogućnosti i metoda „oslobađanja” diskursa).

³⁴ Za više videti: Fernand Braudel, *On history*, The University of Chicago Press, Chicago, 1982.

³⁵ Martin Griffiths, Steven C. Roach, M. Scott Solomon, *Fifty Key Thinkers in International Relations*, op. cit., p. 1.

(tadašnje) najmoćnije države.³⁶ Eksploatacija kolonija verovatno je više nego i jedan drugi istorijski primer ilustracija za igru gotovo „nultog zbira moći”, tj. za neravnomernu podelu moći dovedenu do ekstrema. Kao što unutar samih država ne postoji potpuna (politička ili klasna) egalitarnost, tako to ne možemo očekivati ni u polju međunarodnih odnosa. I to je, iz ugla realista, ne samo nužnost, već je i gotovo benevolentno stanje međunarodnog poretka.

Postoji još jedan važan *nexus* između (post)kolonijalizma i realizma. Izvorište realizma u međunarodnim odnosima možemo pronaći u konzervativnoj političkoj tradiciji koju karakteriše izraziti antropološki pesimizam.³⁷ Ukoliko odnos između kolonizatora i kolonizovanih posmatramo kroz ovu ontološku prizmu, veza između apsolutne neophodnosti za kontrolom ljudske prirode koja je *a priori* loša (i nedruštvena) i stavljanja pod kontrolu ljudskih resursa postaje očigledna. Ako hobsovski promatramo svetsku političku realnost, kolonizaciju je sasvim validno objasniti kao svojevrsnu izgublenu utakmicu, bez da ta eksplicacija ima ikakvu vrednosnu ili čak emotivnu komponentu. To je jednostavno, iz realističke teorijske perspektive, neumitnost političkog referentnog sistema. Hobsova čuvena hiperbola o „ratu svih protiv svih” u prirodnom stanju primenjena je na nivou pojedinaca, odnosno, preciznije, na nivou malih zajednica, kako to priznaje Hobs. Reč je više o plemenskom ratu, no, primenljivost modela je široko postavljena i komplementarna i sa kompleksnijim primerima. Svi elementi države (građani i zakoni) postoje u prirodnom stanju, iako je to stanje potpuno oprečno državnom stanju. „Koreni ovog paradoksa leže u ambivalentnosti ljudske prirode i neefektivnosti (ćutanju) zakona razuma u prirodnom stanju”.³⁸ Realisti ovu logiku primenjuju na države kao aktere:

Hobbes, kao i većina realista, ostaje skeptičan prema ideji menjanja ljudske prirode. Naravno da se analitičari ne slažu oko pitanja u kojoj meri su zla ljudska priroda ili interesi neke države podložni promjenama. Većina će ih se međutim

---

³⁶ Treba biti oprezan i sa ovim zaključcima. Premda su države zaista bile nosioci kolonizacije, primer Istočnoindijske kompanije nam pokazuje da su postojali i drugačiji modeli. Iako je i pomenuta kompanija delovala uz svesrdnu pomoć i blagoslov krune, ipak je u tom slučaju nosilac kolonijalne vlasti bila kompanija a ne država. Zanimljiv je podatak da je vojska kompanije bila skoro dvostruko veća od britanske armije što govori u prilog kolonijalne snage ovog privrednog giganta. Više videti u: William Dalrymple, “The East India Company: The original corporate raiders”, *The Guardian*, 4 March 2015, <https://www.theguardian.com/world/2015/mar/04/east-india-company-original-corporate-raiders>, 29/07/2017.

³⁷ Dejan Jović, „Uvod u studij realizma”, u: Dejan Jović (ur.), *Teorije međunarodnih odnosa: realizam*, Politička kultura, Nakladno-istraživački zavod, Zagreb, 2013, str. 19.

³⁸ Aleksandar Molnar, *Rasprava o demokratskoj ustavnoj državi*, tom II, Samizdat B92, Beograd, 2001, str. 178–179.

ipak složiti da je Hobbesov naglasak na nadmetanju, nepovjerenju i slavoljublju vrlo korisna – iako jednostrana – karikatura koja zaslužuje da se shvati ozbiljno.³⁹

Kolonizacija je proces koji sasvim adekvatno možemo objasniti uz pomoć realizma. Uprkos ostrim kritikama koje glavni predstavnici postkolonijalne teorije danas upućuju Engleskoj školi i realizmu opšte (kritike se prvenstveno odnose na zapadocentričnost i neistoričnost ovih pristupa), smatramo da se kolonijalna zavisnost *per se* ne može adekvatno razumeti bez pomoći elementarnih realističkih postavki o kojima smo govorili.⁴⁰ Uostalom, opstanak izrazito nejednake raspodele moći u savremenom globalnom poretku između bivših kolonija i svetskih državnih giganta u najvećoj meri potvrđuje realističke hipoteze:

Uočljivo je da se uprkos dekolonizaciji vodeće svetske sile nisu bitno menjale u toku 20. veka. Najvećim delom, iste (bivše) imperijalne države nastavile su da dominiraju u onim zemljama koje su ranije bile njihove kolonije. Slučajevi Avganistana, Kube, Irana i Iraka jasno su pokazali da svaka država koja ima hrabrosti da pruža otpor svojim nekadašnjim imperijalnim gospodarima čini to na sopstveni rizik.⁴¹

Međutim, idejne korene i održivost kolonizacije (makar samo u formi ideologije) ne možemo razumeti bez sagledavanja ne samo meta-teorijskog, već i suštinskog procesualnog i kulturološko-vrednosnog odnosa Zapada prema kolonijalnim društvima. Ukoliko se ne pronikne u samu srž sveobuhvatne, konzistentne i razorne civilizacijske hijerarhizacije koja je ovaploćena upravo kroz dijalektiku između znanja (u najširem smislu) i opstanka orijentalističkog diskursa, ostaćemo samo na pojavnom i normativnom nivou analize. Dakle, u slučaju procesa kolonizacije neophodno je razdvojiti nivoe analize a onda, u narednom koraku, na svakog od njih primeniti onu teoriju čije metodološko oruđe je adekvatno nivou proučavanja.⁴²

³⁹ Jack Donnelly, „Realizam”, u: Dejan Jović (ur.), *Teorije međunarodnih odnosa: realizam*, Politička kultura, Nakladno-istraživački zavod, Zagreb, 2013, str. 43.

⁴⁰ Sanjay Seth, “Postcolonial Theory and the Critique of International Relations”, *Millenium: Journal of International Studies*, Vol. 40, No. 1, 2011, pp. 168–169.

⁴¹ R. Dž. S. Jang, *Postkolonijalizam: sasvim kratak uvod*, op. cit., str. 15.

⁴² Ne treba izgubiti iz vida ni gotovo nepremostivu tačku razdora između postkolonijalne subverzivne perspektive i realističkih postulata. Postkolonijalizam zahteva temeljno preispitivanje surovosti kapitalističkog poretka koji je determinisao odnose između bivših kolonija i kolonizatora i zamera realizmu što svetsko-sistemski kapitalistički poredak prihvata ne samo kao datost, već i kao svojevrsno poželjno stanje stvari. Ukoliko bi se poljuljali gvozdeno utemeljene razlike i zavisnost između centra i periferije, realistička teorijska konfiguracija srušila bi se kao kula od karata. Postkolonijalna teorija podseća da globalno nije i univerzalno (Sanjay Seth, “Postcolonial Theory and the Critique of International Relations”, op. cit., p. 173).

Bilo da posmatramo postkolonijalizam kao pravac blizak konstruktivizmu (sa čim se mi najviše slažemo), bilo kao teorijsko usmerenje srodno realizmu (za šta, takođe, postoje značajni argumenti), postkolonijalizam zauzima značajno mesto u međunarodnim odnosima.⁴³ Međutim, on ima i svoja bitna ograničenja. Pre svega u istorijskoj (mada i u savremenoj) dimenziji, postkolonijalizam nudi objašnjenja na mezo nivou tj. postkolonijalne studije su izrazito regionalnog karaktera. One nipošto ne mogu učestvovati u utakmici ravnopravno sa realizmom i liberalizmom jer ne pretenduju na holističko objašnjenje funkcionisanja međunarodnih odnosa i globalne preraspodele moći. To, doduše, ne mora biti mana već prednost, ukoliko pratimo tendenciju razvoja međunarodnih odnosa upravo na nivou „teorija srednjeg obima” koje se ne spotiču na greške velikih teorijskih sistema. Teorije srednjeg obima, i u izvornom obliku koji daje Robert Merton, ali i u interpretaciji teoretičara međunarodnih odnosa, treba da posluže izbegavanju zamki grandioznih teorijskih projekata tako što će istraživački fokus biti na specifičnom problemu, a teorijski pristup biće izrazito ekletičan. Menja se percepcija – više nisu u centru pažnje „velike teme” poput rata, moći, bezbednosti itd., već se na konkretnom slučaju primenjuju sva teorijska i metodološka oruđa koja su na raspolaganju. Jedinica analize može biti region, neka organizacija, konkretan istorijski događaj, ali u svakom slučaju srednji nivo analize zahteva iskorak u odnosu na razmišljanje u okviru *grand* teorija.⁴⁴ Smatramo da kolonijalizam tj. postkolonijalne studije mogu poslužiti kao dobar primer ovakvog istraživanja u međunarodnim odnosima. No, u svakom slučaju, utilitarnost postkolonijalitičke teorije, iako neupitna, ostaće suženog dometa. Pa ipak, postkolonijalni aspekt različitih svetskih problema ostao je važan segment teorija međunarodnih odnosa, uprkos ovom, ali i nekim drugim problemima koji se tiču promene prirode odnosa Zapada i bivših kolonija. O tim problemima u nastavku rada.

⁴³ Pogotovo ako u obzir uzmemo teorijske postavke pojedinih neorealista poput Džona Miršajmera (John J. Mearsheimer) koji veruju da međunarodni sistem podstiče države da teže maksimalizaciji moći, čime se stvaraju strukturni preduslovi za njihovo hegemono ponašanje. Više videti u: Robert Jackson, George Sorensen, *Introduction to International Relations: Theories and Approaches*, Oxford University Press, Oxford, 2012, pp. 82–88.

⁴⁴ Robert Merton, *O teorijskoj sociologiji*, op. cit.; David Lake, “Theory is dead, long live Theory: The end of the Great Debates and the rise of eclecticism in International Relations”, op. cit., p. 573.

Palijativno zbrinjavanje postkolonijalnih studija ili mogućnosti za promenu istraživačkih fokusa i metoda

Istraživači postkolonijalnih studija danas se dominantno bave proučavanjem kulturoloških, rodnih i religijskih različitosti pokušavajući da ukažu na to kako je postkolonijalna *Drugost* jednako validan sistem vrednosti i jednako važan akter za različitim pregovaračkim stolovima na međunarodnoj sceni. S obzirom na to da konkretne kolonijalne zavisnosti više nema, pitanje o tome šta proučavati u okviru postkolonijalnih studija i dalje je otvoreno. Danas su postkolonijalne studije umnogome obeležene feminizmom i *queer* teorijama, kao i pitanjima rasvetljavanja opstanka rasizma i drugih različitih oblika diskriminacije.⁴⁵ Savremenu postkolonijalnu teoriju (i studije) karakteriše i bavljenje prošlošću i kulturom sećanja. Proučavanje kolonijalne istorije podrazumeva, osim saznavnih dobiti, i negativnu nusposledicu u vidu buđenja veoma bolnih uspomena, no autori smatraju da je temeljno preispitivanje na povesnom horizontu ključno kako se stravični prizori ne bi ponovili.⁴⁶

Možemo uočiti i još jednu bitnu karakteristiku postkolonijalne teorije u savremenoj perspektivi. Autori koji se bave postkolonijalnim studijama u 21. veku u velikoj meri zauzimaju mikro ili mezo perspektivu baveći se ostacima kolonijalizma na slučajevima pojedinačnih društava. Tako često imamo studije slučaja Tunisa, Indije, Karipskih ostrva itd. Globalna (makro) analitička pozicija uglavnom izostaje.

Kao što smo rekli, postkolonijalizam se u najvećoj meri decentrirao iz oblasti politikologije i sociologije, a opstaje u okviru teorija književnosti i lingvistike, ali i pre svega u okviru antropoloških i kulturoloških studija.⁴⁷ Preispitivanje odnosa moći i uloge bivših kolonija na međunarodnoj sceni prevashodno se odvija u okviru međunarodnih odnosa te stoga možemo govoriti o opstanku i uticaju postkolonijalnog rezona, pa čak i postkolonijalne teorije. Ipak, teme u okviru

---

⁴⁵ Feminizam u okviru postkolonijalnih studija i teorije ne treba posmatrati kao homogenu kategoriju. Iako je zajednički imenitelj analiza „dvostruke diskriminacije” (na osnovu pola tj. roda i pripadnosti zemalja Trećeg sveta”, dalje eksplikacije ovog problema idu u različitim pravcima). Za više videti: Rajeswari Sunden Rajan, You-me Park, “Postcolonial Feminism/Postcolonialism and Feminism”, in: Henry Schwarz, Sangeeta Ray (eds), *A Companion to Postcolonial Studies*, Blackwell Publishing, New York, 2005, pp. 53–71.

⁴⁶ Leela Gandhi, *Postcolonial Theory: A Critical Introduction*, op. cit., p. 9.

⁴⁷ Neil Larsen, “Imperialism, Colonialism, Postcolonialism”, in: Henry Schwarz, Sangeeta Ray (eds), *A Companion to Postcolonial Studies*, Blackwell Publishing, New York, 2005, p. 23.

postkolonijalnih studija kao discipline u velikoj meri više nisu fokusirane na domen političkog (osim u najširem značenju tog pojma).

No ono što jeste jedna od dominantnih preokupacija u savremenoj društvenoj misli (a u neposrednoj je vezi sa reziduom kolonijalnog odnosa) je opstanak kolonijalnog, odnosno još specifičnije orijentalističkog diskursa, uprkos tome što je prestao direktan odnos zavisnosti. Izlazak iz kolonijalne potčinjenosti (koji je u nekim slučajevima plaćen sa dosta prolivene krvi) nije stavio tačku na stereotipizaciju Orijenta.⁴⁸ Orijent je i dalje u nekim javnim diskursima percipiran kao primitivan, tradicionalan, patrijarhalan i, možda i najznačanije – inherentno militantan. Kako je jedan indijski autor primetio, gde god da se krećete u tzv. Trećem svetu sretaćete razne socijaliste, liberale, demokrate, federaliste i centraliste i razne druge aktiviste. I začudićete se koliko je njihovo ponašanje daleko od ideja koje zastupaju. Orijent je i dalje visoko objektiviziran a diskurs koji se primenjuje je daleko od društvene realnosti zemalja na periferiji. Orijentalistički diskurs je i dalje čitav univerzum stereotipa.⁴⁹ Doduše, ono što je jedna od osnovnih razlika u odnosu na Saidov koncept orijentalizma je izdvajanje islama, odnosno muslimanskih društava, kao dominantnog nezapadnog *Drugog*, dok je odnos sa nekim drugim bivšim kolonijama (poput Indije ili Latinske Amerike) dobio drugačiju dinamiku.⁵⁰

Dekonstrukcija savremenog orijentalističkog narativa preokupacija je postkolonijalne teorije u 21. veku (postkolonijalnih studija, paradoksalno, u manjoj meri). Spona između postkolonijalne teorije i međunarodnih odnosa danas je posebno uočljiva u oblasti studija bezbednosti, naročito kada su u pitanju teorijski koncepti koji (usled usložnjavanja interakcije Okcidenta i Orijenta, kao i bezbednosnih implikacija koje ta interakcija sa sobom nosi) vremenom sve više dobijaju na važnosti. Svakako da primera ima više, ali sekuritizacija različitih pitanja, pre svega migrantske krize sjajan je pokazatelj nužnosti „saradnje” između postkolonijalne teorije i međunarodnih odnosa. Sekuritizaciju ne možemo razumeti bez njenog prvog stadijuma tj. bez dekonstrukcije diskursa i zauzimanja tekstualnog stava na čiji su značaj upozoravali Fuko, Derida i Said. Kontinuitet preplitanja tema, teorija i metoda između postkolonijalizma i međunarodnih odnosa u tom domenu više je nego očigledan.

⁴⁸ Leela Gandhi, *Postcolonial Theory: A Critical Introduction*, op. cit., p. 7.

⁴⁹ Sudipta Kaviraj, “In Search of Civil Society”, in: Sudipta Kaviraj and Sunil Khilnani (eds), *Civil Society: History and Possibilities*, Cambridge University Press, Cambridge, 2001, p. 289.

⁵⁰ Kada govori o orijentalizmu, Said u centru pažnje ima islam, pa ipak, na više mesta pominje i Indiju i neke druge azijske zemlje koje, takođe, svrstava u domen orijentalističkog.

Da bi se objasnila spirala sekuritizacije određenog fenomena veoma utilitarno teorijsko sredstvo upravo je konstruktivistička pozicija oslonjena na značaj koji diskurs ima za definisanje društvene i političke realnosti.⁵¹ Kada govorimo o sekuritizaciji fenomena koji je u neposrednoj vezi sa bivšim kolonijama – kao što su, na primer, migracije sa Bliskog Istoka – postkolonijalna teorija sa konstruktivističkim predznakom veoma je važan misaoni koordinantni sistem za razumevanje recepcije ovog procesa na Zapadu. Samim tim i različiti akti, odnosno mere i politike koje se preduzimaju, ne mogu se uzročno razumeti ukoliko se najpre ne ispuni prethodno pomenuti istraživački zadatak.

Da bi smo razumeli zašto se neke pojave tretiraju kao bezbednosno relevantne ili čak i kao bezbednosne pretnje, a sa nekim drugim pojavama to nije slučaj, ne smemo zanemariti intersubjektivno značenje koje određena pojava ima. Označiteljski potencijal ne leži samo (pa ni prvenstveno) u njenim materijalnim osobinama, već u simbolici. Simbolika se artikuliše u diskursu. Nastupajući sa poststrukturalnog stanovišta i inspirisan radovima Deride, ali i Karla Šmita (Carl Schmitt) i još nekih autora, Ole Veever (Ole Waever), ide čak dotle da tvrdi da je čitava bezbednost konstrukt koji elite putem narativa plasiraju među šire društvene slojeve koji, povratno, treba da daju legitimitet za početak borbe protiv tih „pretnji”.⁵²

Savremena migrantska kriza jedan je od najboljih testova upravo za teoriju sekuritizacije shvaćenu na gore opisan način. Iako su, kao što smo već rekli, same studije postkolonijalizma danas uglavnom preokupirane nekim drugim pitanjima, postkolonijalna teorija ostaje važan element različitih disciplina poput politikologije ili sociologije. Prethodno opisan primer nam to dobro ilustruje. Takođe, s obzirom na to da savremene fenomene ne možemo pručavati bez obuhvatanja dugih istorijsko-socijalnih procesa koji ishodište imaju u današnjem trenutku, imperativno je da se proučavanje sadržaja zapadnog identiteta i odnosa na relaciji Zapad-islam obavlja uz pomoć konstruktivističko-postkolonijalne teorijske matrice. Dakle, kako je sam proces održavanja kolonizacije nestao, realistička perspektiva u

---

⁵¹ Proces sekuritizacije počinje govornim činom, odnosno diskursom koji određeni sekuritizujući akteri (šefovi država i vlada, ministri, visoki vojni i policijski funkcioneri itd.) plasiraju u javnosti. Nakon retoričkih formulacija sledi preduzimanje mera u skladu sa stepenom pretnje po zajednicu. Na kraju, da bi projekat sekuritizacije nekog problema uspeo, neophodno je da publika da formalnu i/ili moralnu podršku (Filip Ejduš, „Diskurzivna i praktična konstrukcija međunarodne (ne)bezbednosti” u: Dejan Jović (ur). *Konstruktivističke teorije međunarodnih odnosa*, Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2016, str. 202–205.

⁵² Ole Waever, “Securitization and Desecuritization”, in: Ronnie Lipschutz (ed.), *On Security*, Columbia University Press, New York, 1995, pp. 53–55.

postkolonijalizmu nije više toliko korisna, pa „dirigentsku palicu” u vođenju istraživanja opstanka orijentalizma preuzima konstruktivizam.

Možda i najveći izazov za postkolonijalizam *en général* danas je nova dimenzija odnosa između Zapada i islama. Ne treba posebno naglašavati da je savremeni terorizam sa islamskim predznakom jedan od važnih fenomena 21. veka. Nije neophodno ni dodatno akcentovati povezanost između terorizma i već pomenutih migracija, što u pojedinim javnim diskursima dobija hiberbolične razmere i postaje sjajan „mamac” za evropske i američke birače. Zbog toga što je jedna od osnovnih karakteristika pomenutog oblika terorističkog nasilja nepredvidljivost i zato što bilo koji stanovnik (pre svega evropskog kontinenta) može postati žrtva, percepcija odnosa snaga se u 21. veku donekle promenila. Danas je situacija kompleksnija nego što je bila u periodu kolonizacije. Mada vojne intervencije zapadnih država ne prestaju na Bliskom istoku – eksploatacija resursa se takođe nastavlja, a orijentalistički diskurs opstaje – u jednačini odnosa Okcidenta i Orijenta pojavio se i fenomen straha od militantnog islama. Važan element „Novog orijentalizma” je zapadni strah od ofanzivnog islama.⁵³ Koncept novog orijentalizma predstavlja svojevrсно teorijsko rešeto koje smo konstruisali upravo za potrebe boljeg epistemičkog i teorijskog razumevanja savremenog odnosa Okcidenta i Orijenta. Najpre smo sam orijentalizam razložili duž „orijentalističkog spektra” tako da smo na jedan kraj stavili negativno uslovljeni orijentalizam, dok se na drugom kraju nalazi „Islamologizacija znanja”.⁵⁴ Cilj konstruisanja ovakvog spektra je u razlikovanju vrednosnog značenja različitih stereotipa i njihove kontekstualizacije. Ono što karakteriše Novi orijentalizam je i opstanak pomenutih stereotipa, ali je veoma bitna i dimenzija straha od islama kao militantne religije. Saidov orijentalizam podrazumevao je lament nad defanzivnošću Orijenta. Početak novog veka obeležava promena pozicije ofanzivno-defanzivno, posebno iz ugla građana evropskih metropola na

⁵³ Strah podrazumeva i bojazan od uzimanja radnih mesta posebno kada je reč o siromašnijim slojevima stanovništva, od porasta stope kriminaliteta i o najapstraktnijem strahu, strahu od ugrožavanja nacionalnog identiteta, jezika, kulture, religije itd. Pa ipak, ove vrste strahova možemo uočiti i kada je reč o migrantima iz nemuslimanskih zemalja, dok je strah od terorizma novijeg datuma i vezan je prevashodno za muslimansku populaciju (više u: Liz Fekete, *A Suitable Enemy: Racism, Migration and Islamophobia in Europe*, Pluto Press, London, 2009).

⁵⁴ Nataša Jovanović, “Contemporary Orientalistic discourse as the framework for the analysis of Islamophobia in Western societies”, in: Svetlana Stanarević, Ivica Đorđević, Vanja Rokvić, (eds), *3rd International Conference on Human Security*, Human Security Research Center – Faculty of Security Studies, University of Belgrade, Belgrade, 2017, pp. 272–274.

⁵⁵ Više u: *ibid.*, pp. 269–276.

svakodnevnom nivou. Sve navedeno znači, u određenoj meri, i preraspodelu i redefiniciju moći u savremenom političkom poretku.⁵⁵

Cvetan Todorov je jedan od prvih autora koji je uočio ovu promenu. Potpuno svestan svih boljki koje sa sobom donosi shematizam u društvenim naukama, Todorov ipak pravi četvorodelnu klasifikaciju zemalja i smešta je u jedan izuzetno interaktivni model. Zemlje koje su uglavnom bivše kolonije tj. zemlje od Maroka do Pakistana (uz još nekoliko zemalja Azije i Latinske Amerike), kako ih geografski locira Todorov, obeležava *ressentiment* tj. ozlojeđenost. Autor pozajmljuje ovaj Ničeov koncept da bi objasnio posledice poniženja koje su ove zemlje pretrpele od strane kolonizatora. Sa druge strane, većinu zapadnih zemalja Todorov smešta u kategoriju zemalja kojima dominira osećaj straha. Vlade i stanovnici tih zemalja boje se, pre svega, *ozlojeđenih* tj. boje se „fizičkih napada koji potiču iz njih, terorističkih atentata, eksplozija nasilja; a povrh svega toga, mera odmazde za koju su te zemlje sposobne u ravni energetike, pošto se kod njih nalaze najveće rezerve nafte”.⁵⁶ Zemlje straha plaše se i „zemalja apetita” koje Todorov definiše kao zemlje koje su dugo vremena „stajale po strani” i bile odsečene od raspodele bogatstva za koje veruju da im pripada. Japan, Kina, Indija, Brazil, Južna Afrika itd., primeri su zemalja u kojima raste apetit da jedan deo kolača svetskog bogatstva preuzmu u svoje (nacionalne i individualne) ruke. U četvrtu kategoriju zemalja spadaju tzv. *neodlučni* koji su van dometa pomenutih strasti, ali će vreme pokazati na koju će stranu preći.⁵⁷

Polja na kojima postkolonijalna teorija igra važnu ulogu i dan danas je mnogo. Mi smo, više u obliku pitanja nego odgovora, samo načeli neka od njih. Međutim, ono što će svakako biti jedan od najvećih izazova za postkolonijalizam uopšte je uvođenje upravo ove promene u odnosima moći sa Zapadom. Postkolonijalizam je matično utemeljen na jednom izrazito jednosmernom odnosu moći a savremena realnost pokazuje drugačije lice te relacije. Danas je situacija kompleksnija nego što je to bio slučaj u doba kolonijalne uzurpacije. Možemo govoriti o izrazito disperzivnim temama, od različitih bilateralnih odnosa između bivših kolonija i kolonizatora, do opštijeg odnosa Okcident-Orijent. U svakom slučaju, postkolonijalna teorija će morati da preispita neke od temeljnih pretpostavki i da ih redefiniše kako bi se održao plamen postkolonijalnog rezona koji je daleko važniji od teorijske bitke.

---

⁵⁶ Cvetan Todorov, *Strah od varvara: s one strane sudara civilizacija*, Karpos, Loznica, 2014, str. 16.

⁵⁷ „Za to vreme, prirodne resurse tih zemalja pljačkaju državljani drugih grupa zemalja, uz aktivno saučesništvo njihovih sopstvenih korumpiranih upravljača; etnički sukobi u njima donose pustoš. Neki slojevi njihovog stanovništva pokušavaju da se uvuku u „zemlje straha”, najbogatije zemlje, da u njima zarade za bolji život” (Cvetan Todorov, *Strah od varvara: s one strane sudara civilizacija*, op. cit., str. 16).

Zaključna razmatranja

Kao što je to bio slučaj i sa drugim društveno-humanističkim disciplinama, i postkolonijalne studije su imale trnovitu incijaciju. Mada osporavane sa više strana i po različitim osnovama, ipak su uspele da konsolidovano nastave da budu deo globalnog akademskog pejzaža. Za razliku od drugih disciplina iz oblasti socijalne misli sa kojima, kako smo rekli, dele traumatično iskustvo prvobitnog akademskog priznanja relevantnosti, postkolonijalne studije od samog početka imaju i hendikep zbog činjenice da *a priori* treba da zastupaju glas politički, ekonomski i kulturološki „nevidljivih”. U trenutku nastanka postkolonijalnih studija, predmet proučavanja je globalno marginalizovan i nužno neravnopravni *Drugi*. Pa ipak, ta bitno otežavajuća okolnost donela je i sazajne koristi. Prednosti o kojima je reč naročito možemo uočiti na nivou postkolonijalizma kao teorije. Od početka sinkretičkog karaktera, postkolonijalna teorija uspela je da izbegne zamke „svrstavanja” u postmodernizam, poststrukturalizam, neomarksizam, feminizam itd. i da se izbori za teorijsku nezavisnost. Svakako da su uticaji pomenutih (i nekih drugih) pravaca uočljivi, ali se ne može govoriti o nedostatku originalnosti u postkolonijalnoj teoriji, već jedino o nedovoljno širokom opsegu koji ona može epistemički obuhvatiti. Kao što smo u radu istakli, upravo to je njeno glavno ograničenje kada se posmatra u kontekstu međunarodnih odnosa. Ukoliko se ne odlučimo za pristup na mezo nivou, postkolonijalna teorija ne uspeva da se „takmiči” sa holističkim, *grand* teorijskim sistemima, kakvi su realizam, liberalizam, pa čak i konstruktivizam koji joj je najrodniji, ali ipak predmetno obuhvatniji. No, ilustracije savremenih izazova poput versko uslovljenog terorizma ili masovnih migracija iz ratom devastiranih područja na Bliskom istoku, najbolje svedoče o neophodnosti postkolonijalne teorije u savremenim analizama bez obzira na to da li je analize imaju politikološki, sociološki ili antropološki primarni istraživački karakter.

Postkolonijalne studije danas spadaju u domen kulturološkog. Postkolonijalna teorija je šire postavljena (i samim tim plodonosnija) i može biti važno pomoćno (ili čak i glavno) oruđe za razumevanje različitih savremenih fenomena. Svakako, disciplinarno-teorijski dijalog treba da bude otvoren a zagonetka postkolonijalizma se na ova dva nivoa može rešiti različitim kompromisima. No, postkolonijalni rezon kao meta-paradigma danas, možda i više nego ikad, ne sme da bude upitan. Autori koji su postavili potporne stubove postkolonijalne logike pribijavali su se da upravo do toga neće doći i da će, uprkos postojanju i studija i teorije, imperijalna kolonijalna okrutnost prema istočnom ili orijentalnom *Drugom* opstati. Stoga nije na odmet podsetiti da o disciplini i teoriji moramo raspravljati na akademskom nivou, ali kada je reč o postkolonijalnom pogledu na svet on prevazilazi granice nauke i postaje jedan od osnovnih ontoloških izazova u 21. veku. Taj izazov je u biti humanističkog karaktera

i postoji samo jedno rešenje te postkolonijalne zagonetke, a ono iziskuje daleko više truda, tolerancije, prihvatanja i razumevanja nego što je to bio slučaj do sada.

Bibliografija

- Abot, Elizabet, *Slatko-gorka istorija šećera*, Geopoetika, Beograd, 2009.
- Arsenijević Mitrić, Jelena, „Dijalektika postkolonijalizma“, *Lipar*, god. XVII, br. 60, 2016, str. 41–62.
- Bakić-Hayden, Milica, *Varijacije na temu „Balkan“*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd, 2006.
- Braudel, Fernand, *On History*, The University of Chicago Press, Chicago, 1982.
- Derida, Žak, *Bela mitologija*, Bratstvo-Jedinstvo, Novi Sad, 1990.
- Dimitrijević, Vojin i Stojanović, Radoslav, *Međunarodni odnosi*, Službeni list SRJ, Beograd, 1996.
- Donnelly, Jack, „Realizam“, u: Dejan Jović (ur.), *Teorije međunarodnih odnosa: realizam*, Politička kultura, Nakladno-istraživački zavod, Zagreb, 2013, str. 39–66.
- Ejdus, Filip, „Diskurzivna i praktična konstrukcija međunarodne (ne)bezbednosti“, u: Dejan Jović (ur.), *Konstruktivističke teorije međunarodnih odnosa*, Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2016, str. 199–228.
- Fekete, Liz, *A Suitable Enemy: Racism, Migration and Islamophobia in Europe*, Pluto Press, London, 2009.
- Foucault, Michel, *Znanje i moć*, Globus, Zagreb, 1994.
- Fuko, Mišel, *Poredak diskursa*, Karpos, Loznica, 2007.
- Leela Gandhi, *Postcolonial Theory: A Critical Introduction*, Allen & Unwin, Australia, 1998.
- Go, Julian, “Decolonizing Bourdieu: Colonial and Postcolonial Theory in Bourdieu’s Early Work”, *Sociological Theory*, Vol. 31, No. 1, 2013, pp. 49–74.
- Griffiths, Martin, Roach, Steven, Solomon, Scott M, *Fifty Key Thinkers in International Relations*, Routledge, London and New York, 2009.
- Jackson, Robert, Sorensen, George, *Introduction to International Relations: Theories and Approaches*, Oxford University Press, Oxford, 2012.
- Jang, R. Dž. S., *Postkolonijalizam: sasvim kratak uvod*, Službeni glasnik, Beograd, 2013.
- Jovanović, Nataša, “Contemporary Orientalistic Discourse as the Framework for the Analysis of Islamophobia in Western Societies”, in: Stanarević Svetlana,

- Đorđević Ivica, Rokvić Vanja, (eds), 3rd International Conference on Human Security, Human Security Research Center Faculty of Security Studies, University of Belgrade, Belgrade, 2017, pp. 269–276.
- Jovanović, Nataša, „Značaj izborne kulture za održavanje i razvoj minimalnog nivoa demokratije: primer Republike Tunis”, *Kultura*, br. 148, 2015, str. 202–223.
- Jović, Dejan, „Uvod u studij realizma”, u: Jović, Dejan (ur.), *Teorije međunarodnih odnosa: realizam*, Politička kultura, Nakladno-istraživački zavod, Zagreb, 2013, str. 15–38.
- Kaviraj, Sudipta, “In Search of Civil Society”, in: Sudipta Kaviraj and Sunil Khilnani (eds), *Civil Society: History and Possibilities*, Cambridge University Press, Cambridge, 2001, pp. 287–323.
- Lake, David A., “Theory is dead, long live Theory: The end of the Great Debates and the rise of eclecticism in International Relations”, *European Journal of International Relations*, Vol. 19, No. 3, 2013, pp. 567–587.
- Lake, David A., “Why ‘isms’ Are Evil: Theory, Epistemology, and Academic Sects as Impediments to Understanding and Progress”, *International Studies Quarterly*, Vol. 55, Issue 2, 2011, pp. 465–480.
- Larsen, Neil, “Imperialism, Colonialism, Postcolonialism”, in: Henry Schwarz, Sangeeta Ray (eds), *A Companion to Postcolonial Studies*, Blackwell Publishing, New York, 2005, pp. 23–52.
- Merton, Robert K., *O teorijskoj sociologiji*, Plato, Beograd, 1998.
- Molnar, Aleksandar, *Rasprava o demokratskoj ustavnoj državi*, tom II, Samizdat B92, Beograd, 2001.
- Molnar, Aleksandar, „Inovativnost Montesjkeovog određenja despotije”, *Sociologija*, god. 57, br. 3, 2015, str. 401–420.
- Nojman, Iver B., *Upotrebe Drugog: „Istok” u formiranju evropskog identiteta*, Službeni glasnik i Beogradski centar za bezbednosnu politiku, Beograd, 2011.
- Rajan, Rajeswari Sunden, Park, You-me, “Postcolonial Feminism/Postcolonialism and Feminism”, in: Henry Schwarz, Sangeeta Ray (eds), *A Companion to Postcolonial Studies*, Blackwell Publishing, New York, 2005, pp. 53–71.
- Said, Evdard, *Orijentalizam*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2008.
- Said, Edvard, *Kultura i imperijalizam*, Beogradski krug, Beograd, 2002.
- Said, Edward, “Orientalism Reconsidered”, *Cultural Critique*, No. 1/1985, pp. 89–107.
- Salvatore, Armando, “Beyond Orientalism? Max Weber and the Displacements of ‘Essentialism’ in the Study of Islam”, *Arabica*, Vol. 43, No. 3, 1996, pp. 457–485.
- Seth, Sanjay, “Postcolonial Theory and the Critique of International Relations”, *Millenium: Journal of International Studies*, Vol. 40, No. 1, 2011, pp. 167–183.

- Seth, Sanjay, Gandhi, Leela, Dutton, Michael, "Postcolonial studies: A beginning...", *Postcolonial Studies*, Vol. 1, No.1, 1998, pp. 7–11.
- Simić, Dragan R, „Još jedanput o 'Četiri velike debate' (Crtice iz istorije nauke o međunarodnim odnosima)", *Politička revija*, vol. 18, god. (XX) VII, no. 4, 2008, str. 1465–1484.
- Swingewood, Alan, *A Short History of Sociological Thought*, MacMillan Palgrave, London, 2000.
- Todorov, Cvetan, *Strah od varvara: s one strane sudara civilizacija*, Karpos, Loznica, 2014.
- Waever, Ole, "Securitization and Desecuritization", in: Ronnie Lipschutz (ed.), *On Security*, Columbia University Press, New York, 1995, pp. 46–86.
- Wallerstein, Immanuel, "The rise and future demise of the world capitalist system: Concepts for comparative analysis", *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 16, 1974, pp. 385–415.

Nataša JOVANOVIĆ

**THE RUBIK'S CUBE OF POSTCOLONIALISM: THEORY'S SYNCRETISM
AND CHALLENGES IN POSTCOLONIAL STUDIES**

Abstract: The paper examines the genesis of postcolonialism in various (mutually conditioned) forms: at the conceptual, humanistic, theoretical and disciplinary level. With the contextualization of the work of the first authors who put the question mark on the established and dominant western-centric perception of global divisions, we will (de)construct various historical and paradigmatic influences on the development of postcolonialism. A special emphasis is put on the position of postcolonialism within the so-called Great Debates in the academic discipline of International Relations. Also, we consider the possibility of development of postcolonialism as a theory on the medium level that has a multiple utility for International Relations. A critical examination of the initial assumptions of postcolonialism as inherently processual, reflexive and subversive, will open up the issues of the contemporary challenges of the social life of former colonies and their relationships with other actors on the international scene. One of the major issues (which can be set as a hypothesis) is how to use the advantage of the epistemological and theoretical postulates of postcolonialism in the research of the modern world in which the orientalist rhetoric largely survives, but due to the rise of terrorism and large-scale migration from the Middle East, the political and social reality is changed?

Key words: Postcolonialism, International relations, Great Debate, Orientalism, Identity, Otherness, Edward Said, Michel Foucault, Thomas Hobbes.

UDK: 327
Biblid: 0025-8555, 69(2017)
Vol. LXIX, br. 2-3, str. 332–348

Pregledni rad
Primljen 28. avgusta 2017.
Odobren 25. septembra 2017.
<https://doi.org/10.2298/MEDJP1703332D>

Kritička teorija međunarodnih odnosa na početku 21. veka

Dragana DABIĆ¹

Apstrakt: Rad razmatra savremene tokove kritičke teorije međunarodnih odnosa koja analizom globalnih odnosa moći skreće pažnju na različitu sposobnost aktera da utiču na sopstvene političke i ekonomske okolnosti. Autorka prikazuje kako je tekla evolucija kritičke teorije u proučavanju međunarodnih odnosa – od radikalno kritičkih stanovišta njenog utemeljivača Roberta Koxsa, pa do naglašeno normativnog usmerenja Jirgena Habermasa. Dovodeći u pitanje „neminovnost” postojećeg svetskog poretka, na kojoj insistiraju realisti, kao i prihvatljivost dominantnih obrazaca i praksi ispoljavanja moći u svetskoj politici, predstavnici ovog teorijskog usmerenja nude alternativne vizije uređenja globalnih odnosa. Rad predstavlja analitička oruđa razvijena u okviru kritičke teorije uz čiju pomoć se mogu identifikovati uloga i značaj, kako ideja (teorija), tako i praksi (političke akcije) u stvaranju i održanju struktura svetskog poretka. Autorka zaključuje da je kritička teorija uprkos brojnim kritikama relevantna za izučavanje međunarodnih odnosa, jer na dijametralno suprotan način u odnosu na tradicionalne škole mišljenja u međunarodnim odnosima pristupa fenomenu moći. Njen doprinos disciplini međunarodnih odnosa ogleda se u otvaranju (i politizaciji) pitanja koja predstavnici tradicionalnih teorijskih struja uzimaju kao datost ili im iz različitih razloga ne pridaju dovoljnu važnost.

Ključne reči: kritička teorija međunarodnih odnosa, Jirgen Habermas, kosmopolitska etika, transnacionalna demokratija, Evropska unija, kriza kapitalizma, tehnokratsko upravljanje.

¹ Autorka je istraživač-pripravnik u Institutu za međunarodnu politiku i privredu, Beograd.

E-pošta: ddabic@diplomacy.bg.ac.rs

Rad predstavlja deo naučnog i istraživačkog angažovanja na projektu „Srbija u savremenim međunarodnim odnosima: strateški pravci razvoja i učvršćivanja položaja Srbije u međunarodnim integrativnim procesima – spoljnopolitički, ekonomski, pravni i bezbednosni aspekti” (br. OI179029), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

Kritička teorija ili kritičke teorije?

Cilj autorke u ovom radu je da zainteresovanima za proučavanje teorija međunarodnih odnosa predstavi aktuelne teme koje zaokupljaju pažnju teoretičara one struje mišljenja unutar discipline koja se označava kao kritička teorija. Kritička teorija međunarodnih odnosa pripada grupi tzv. disidentskih pristupa (zajedno sa postmodernizmom i feminizmom), koji su se pojavili relativno skoro kao odgovor na nedorečenosti i nedostatke tzv. *mainstream* pristupa svetskoj politici – realizma i liberalizma, uključujući i njihove „neo-“ varijante. Imajući u vidu velike debate ili frakture koje su obeležile istoriju discipline podsećamo na čuvenu podelu teoretičara koju je krajem osamdesetih godina prošlog veka formulisao Robert Kiohejn (Robert O. Keohane) na racionaliste – tradicionalni pristupi koje u najširem smislu objedinjuje privrženost pristupu racionalnog izbora – i reflektiviste.² Teoretičari koji pripadaju drugoj grupi su takođe poznati i kao poslepozitivisti, a tu bez dvojbe pripadaju i zagovornici kritičke teorije.

Mesto rođenja kritičke teorije o društvu je Institut za društvena istraživanja osnovan 1923. godine u Frankfurtu, čiji su vodeći članovi bili Maks Horkhajmer (Max Horkheimer), Teodor Adorno (Theodor Adorno) i Herbert Markuze (Herbert Marcuse). Teoretičari unutar tzv. Frankfurtskog kruga gajili su sklonost ka marksizmu. Kako se Marksova predviđanja o skorom zbacivanju kapitalizma proleterskom revolucijom nisu obistinila, ovu grupu mislilaca je u značajnoj meri vodila ideja da preispitaju Marksov pristup i njegov teorijski doprinos.³ U njihovim delima očitava se uticaj teorijskog opusa mladog Marksa, hegelijanske filozofije i frejdovske psihologije. Uprkos tome što su bili podložni različitim teorijskim uticajima, moguće je izdvojiti zajedničke teme: kritika i odbacivanje konvencionalnog društva („sistema“) kao nepravednog i ugnjetačkog, napuštanje iluzije o radničkoj klasi kao nosicu revolucije (ističe se snaga grupa kao što su studenti, žene, etničke manjine, radnici Trećeg sveta), privrženost ličnoj autonomiji, emancipaciji i samoispunjenju u vidu „oslobođenja“, kao i naklonost prema decentralizaciji i participativnoj demokratiji.⁴ Prostor nam ne

---

² Reflektivistički pravci imaju sledeće zajedničke crte: a) nepoverenje prema naučnim modelima koji se koriste za proučavanje svetske politike; b) metodologiju koja se bazira na istorijskoj i tekstualnoj interpretaciji; c) insistiranje na važnosti ljudske refleksije o prirodi institucija i karakteru svetske politike. Detaljnije videti u: Robert O. Keohane, „International Institutions: Two Approaches“, *International Studies Quarterly*, Vol. 32, Issue 4, 1988, pp. 389–393.

³ Steve Buckler, „Normativna teorija“, u: David Marsh i Gerry Stoker (urs), *Teorije i metode političke znanosti*, Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2005, str. 175.

⁴ O tome detaljnije u: Endru Hejvud, *Političke ideologije*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2005, str. 141–142.

dozvoljava da obradimo premise kritičke teorije društvenih odnosa koja se odlikuje izvanrednom filozofskom složenošću, te ćemo se u radu gotovo u potpunosti koncentrisati na dela autora koji su nastojali da razviju kritički pristup u međunarodnim odnosima.⁵

Prema najšire prihvaćenom stanovištu kritička teorija međunarodnih odnosa predstavlja pokušaj primene niza koncepata razrađenih u okvirima sociološke Frankfurtske škole, posebno onih koje je osmislio Jirgen Habermas (Jürgen Habermas) kao predvodnik druge generacije Frankfurtovacu. Terminološku zabunu donekle unosi nedosledna upotreba termina kritička teorija u njegovom obliku u množini. Uočljiva je tendencija da se ponekad pod kišobran kritičkog pristupa smeštaju ili objedinjeni reflektivistički pristupi svetskoj politici, ili pak sva levičarska, radikalna i antisistemska usmerenja koja tretiraju globalne političke i ekonomske odnose dominacije.

U pogledu strukture, rad će biti podeljen na četiri dela. Prvi deo ukratko predstavlja korene kritičke teorije, posebno ciljeve discipline koje je postavio Horkhajmer, te sažima najvažnije analitičke tvrdnje koji je utemeljuju. U drugom delu utvrđuju se temeljna obeležja kritičke teorije međunarodnih odnosa nastale početkom osamdesetih godina prošlog veka. Treći deo rada u potpunosti je posvećen savremenim tendencijama i novijim istraživačkim pravcima koji se otvaraju unutar dinamičnog razvoja globalnih odnosa moći tokom poslednje dve decenije. Pokazaće se put i pravac transformacije kritičke teorije od radikalno kritičkih i angažovanih stanovišta njenog utemeljivača Roberta Koksa (Robert W. Cox), pa do naglašeno normativnih promišljanja njenih savremenih mislilaca.⁶ U poslednjem delu razmotrićemo osnovne zamerke koje sa različitim stepenom opravdanosti zastupnici drugih teorijskih provinijenija upućuju nalazima kritičke teorije međunarodnih odnosa.

„Tradicionalna” i „kritička” društvena teorija

Horkhajmer u čuvenom eseju od 1937. godine „Tradicionalna i kritička teorija” izneo je razliku između dva načina teoretizacije.⁷ Tradicionalna teorija nastoji da

---

⁵ O tome videti u: Đorđe Pavićević, „Kritička teorija društva Frankfurtske škole”, *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, br. 5, jun 2011, str. 50–66.

⁶ Izgleda da je međunarodni ogranak kritičke teorije samo pratio tendencije već prisutne u njenim filozofskim i sociološkim osnovama: „(...) pokušaj da se ojača normativna strana teorije vodio je do razvodnjavanja kritičkog potencijala teorije” (ibid., str. 50).

⁷ Videti: Maks Horkhajmer, *Tradicionalna i kritička teorija*, BIGZ, Beograd, 1976.

uspostavi radikalnu distancu između subjekta saznanja i objekta koji se spoznaje, te samim tim razdvaja znanje i interese. Krićka teorija, sa druge strane, ne priznaje mogućnost takvog razdvajanja, naroćito ne u društvenim naukama. Prema Horkhajmeru, tradicionalna teorija ne samo da ne pospešuje ljudski razvoj, već ga u izvesnom smislu i onemogućava. Odbijajući da prizna da se znanje i interesi konstantno prožimaju, tradicionalna teorija predstavlja dominantno društveno delovanje i ideje kao trajne činjenice. Opisujući ih, ona doprinosi njihovoj reprodukciji, a time, u krajnjem, i održanju nepravednog poretka. Krićka teorija se, pak, ne zadržava samo na opisu društva, već aktivno doprinosi njegovoj transformaciji, naglašavajući tako sopstvenu ulogu u oblikovanju društvenih procesa.

Primena načela pozitivizma u društvenim naukama jedna je od osnovnih karakteristika krićkog mišljenja. U epistemološkom smislu, krićka teorija dovodi u pitanje pozitivistićke stavove prema sticanju znanja uz tvrdnju da su njihovi pokušaji da formulišu objektivne i empirijski proverljive „istinite” tvrdnje o društvenom svetu koji nas okružuje (nalik na zakonitosti koje važe u prirodnim naukama) jednostavno nerealne. Možda još važnije, oni odbijaju i najmanju mogućnost ostvarivanja društvene nauke lišene vrednosnih stavova. Utoliko je krićka teorija nužno normativna i preskriptivna. Suština humanistićkih nauka je u konkurentnim pogledima na svet jer se temelji na suprotstavljenim gledištima šta društvena stvarnost jeste i/ili šta bi trebalo da bude. Na kraju krajeva, mora se priznati da je sam koncept neutralnosti nauke problematićan i sa taćke gledišta filozofije nauke.⁸

Osnivaći frankfurćskog Instituta za društvena istraživanja smatrali su da – a njihove stavove dele i savremeni predstavnici krićke škole – društvena stvarnost nije i ne može biti saćinjena od impersonalnih uzroćnih mehanizama.⁹ Kada bi se pozitivistićka logika primenila na društveni život, ljudska bića bi se našla uhvaćena u zamci bezlićnih društvenih mehanizama i procesa, u svetu lišenom etićkih vrednosti i ideala.¹⁰ *Sine qua non* krićkog pristupa je angažovana kritika društvenih odnosa koje teoretićari smatraju nepravednim i ugnjetaćkim praćena zastupanjem normativnih i moralnih stavova o svetu koji nas okružuje.

---

⁸ O prihvatanju novih koncepata i uvođenju naućnih inovacija i to primarno u polju prirodnih nauka videti u: Tomas S. Kun, *Struktura naućnih revolucija*, Nolit, Beograd, 1974. Neslaganje između Karla Popera i Tomasa Kuna o tome da li nauku karakteriše postupan razvoj, odnosno da li u krajnjem „opovrgavanje” (Popper) ili „verifikacija” (Kun) dovodi do prihvatanja ili odbacivanja naućne teorije i danas deli naućnu zajednicu.

⁹ Steve Buckler, „Normativna teorija”, u: David Marsh i Gerry Stoker (urs), *Teorije i metode politićke znanosti*, op. cit., str. 176.

¹⁰ Ibid.

Horkhajmer je još daleke 1937. godine u pesimističnom tonu zaključio da je pozitivizam ostavio ljudski rod na milost onih koji poseduju moć da koriste znanje i upravljaju socijalnim relacijama zarad maksimalizovanja ekonomske efikasnosti i profita.¹¹ Danas, u eri vladavine neoliberalne paradigme, najmoćniji predstavnici političke i finansijske elite uspevaju da nametnu prvenstvo svojih interesa i stečenih privilegija nad interesima većine građana. Verovatno najbolji primer navedene prakse predstavlja spašavanje posrnulih finansijskih institucija tokom krize u zoni evra, za koje su matične vlade procenile da su od isuviše velikog značaja za stabilnost finansijskog sistema da bi bile „puštene niz vodu” (*too big to fail*). Direktna pomoć države jedini je način da one budu spašene i to pomoć finansirana novcem poreskih obveznika – prvo kroz rast javnog duga, a potom kroz mere tzv. politike štednje. Paradoks je da država onemogućava slobodno funkcionisanje tržišnih mehanizama kada se preteranom regulativom meša u poslovanje finansijskog sektora, ali je sa dolaskom krize njena injekcija likvidnosti bila poželjna kada je trebalo ispraviti očigledno loše i rizične odluke menadžmenta velikih finansijskih institucija koje su doprinele krizi.

Kritička teorija međunarodnih odnosa

Robert Koks, kanadski profesor politikologije na Univerzitetu Jork, pionir je kritičke teorije međunarodnih odnosa. U uticajnom članku objavljenom 1981. godine, na tragu Horkhajmerove podele teorije na tradicionalnu i kritičku, Koks deli teorije međunarodnih odnosa na one koje rešavaju probleme (*problem-solving*) i na emancipatorsku kritičku teoriju.¹² Za Kokska najočigledniji primer u prvoj kategoriji predstavlja neorealizam Keneta Volca (Kenneth Waltz). Suštinski, „recept” koji neorealisti predlažu državama kako bi maksimalizovale sopstvenu bezbednost, svodi se na potrebu delanja u skladu sa konceptom racionalnosti svojstvenom neorealističkoj školi mišljenja. Prema Koks, neorealizam na taj način doprinosi očuvanju i reprodukciji nepravednog međunarodnog sistema. Kritička teorija, sa druge strane, dozvoljava i/ili pospešuje normativni izbor u korist alternativnog socijalnog i političkog poretka.¹³ Imajući na umu Koksovu tvrdnju da je teorija

---

¹¹ O tome više videti u: Andrew Linklater, “Critical Theory” in: Martin Griffiths (ed.), *International Relations Theory for the Twenty-First Century: An introduction*, Routledge, Oxon, 2007, pp. 48–54.

¹² Videti: Robert W. Cox, “Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory”, *Millennium – Journal of International Studies*, Vol. 10, No. 2, 1981, pp. 126–155. Koncept emancipacije je u teorijskom smislu značajan i za Englesku školu međunarodnih odnosa.

¹³ *Ibid.*, p. 130.

odnosno svako znanje uvek „za nekoga i za neku svrhu“, može se zaključiti da su teorije usmerene na rešavanje problema posvećene kreiranju strategija kako bi se u većoj ili manjoj meri održao postojeći poredak, dok kritička teorija predstavlja platformu za promene.¹⁴

Koks je u navedenom članku naveo pet premisa kojima su udareni temelji kritičkoj teoriji međunarodnih odnosa ili, kako je sam istakao, „kritičkom pristupu teoriji o svetskom poretku“:

- 1) Postojanje svesti da akcije nikada nisu u potpunosti slobodne, već da se dešavaju unutar utvrđenog okvira koji uslovljava njihovu problematiku;
- 2) Shvatanje da su, kako konkretne akcije, tako i teorija oblikovane problematikom koju proučavaju;
- 3) Okvir, odnosno sistem unutar koga se akcija odvija menja se tokom vremena, a primarni cilj kritičke teorije je da razume ove promene;
- 4) Ovaj okvir ima oblik istorijske strukture i predstavlja specifičnu kombinaciju međusobno koherentnih elemenata – obrazaca mišljenja, materijalnih uslova i institucija;
- 5) Strukturu, unutar koje se dešavaju akcije, trebalo bi sagledavati odozdo (*from the bottom*) i sa strane (*from the outside*), u smislu sukoba koji se pojavljuju unutar iste i koji otvaraju put za njenu transformaciju.¹⁵

Kritička teorija međunarodnih odnosa nastala osamdesetih godina dvadesetog veka prvenstveno se zasnivala na težnji da objasni odnose dominacije, dok je njen krajnji cilj bio emancipacija i uklanjanje postojećih nepravедnih odnosa. Suočeni sa nepravédnom raspodelom različitih vidova moći, predstavnici kritičkih teorija zagovaraju poredak koji nije usmeren prvenstveno na stabilnost i bezbednost, nego na prevazilaženje ljudske patnje, gladi, siromaštva, zaostalosti, različitih vidova obespravljenosti, ka uspostavljanju odnosa društvene pravde i ekološke ravnoteže.¹⁶ Dakle, zastupnici kritičke teorije međunarodnih odnosa nastojali su da redefinišu koncepte međunarodne zajednice, države, hegemonije, svetskog poretka i dr. U narednom poglavlju ćemo se fokusirati na aktuelna istraživanja u oblasti međunarodne kritičke teorije: 1) na kritiku globalnog kapitalizma u njegovoj sadašnjoj neoliberalnoj varijanti, koja je na ovaj ili onaj način uvek prisutan predmet istraživanja kritičke škole; 2) u bliskoj vezi sa prethodnim, na probleme koje sa

---

¹⁴ Navod prema: *ibid.*, p. 128.

¹⁵ *Ibid.*, p. 135.

¹⁶ Dragan R. Simić, *Svetska politika*, op. cit., str. 41.

sobom nosi prodiranje tehnokratskog upravljanja u političku sferu; i 3) osvetličemo neke od pokušaja formulisanja kosmopolitske etike i pravednijeg svetskog društva.

Savremeni pravci razvoja kritičke teorije međunarodnih odnosa

Prema Linklejeru (Andrew Linklater), jednom od najuticajnijih savremenih predstavnika kritičkog pravca u izučavanju svetske politike, suštinska uloga i svrha kritičke teorije (koja je po svojoj prirodi sociološka disciplina) u međunarodnim odnosima je da „podstiče emancipaciju nudeći prosvetljenje (*enlightenment*) u vezi sa ograničenjima ljudske autonomije”.¹⁷ Načina na koji ljudska autonomija može biti sužena, a dostojanstvo narušeno u međunarodnom okruženju je pregršt, i o tome će više biti reći u ovom poglavlju.

Habermas nije sebi postavio za cilj da razvije kritičku teoriju svetske politike, ali u velikom broju članaka, eseja i intervjuja koji su nastali tokom prethodne tri decenije iskazivao je stavove i elaborirao goruće teme međunarodnih odnosa – od Zalivskog rata, intervencije NATO-a na Kosovu i Metohiji, rata u Iraku i Avganistanu i dr.¹⁸ Poslednjih godina predmet njegovog interesovanja se uglavnom vezuje za kritiku sistema upravljanja Evropskom unijom. Međutim, kako Habermas Uniju smatra nemerljivim posleratnim mirnodopskim dostignućem evropskih država, njegova kritika je konstruktivna i blagonaklona jer prvenstveno nastoji da podstakne reformu zajedničkih evropskih institucija kako bi se što više približile demokratskom idealu. Prema Linklejerovoj oceni, Habermasova glavna teorijska ambicija je bila da obogati projekat kritičkog mišljenja etičkim načelima i principima, kao i univerzalnim moralnim obavezama koji su, ili bili odsutni iz ranijih istraživanja Frankfurtske škole ili nedovoljno razrađeni u delima njenih vodećih zagovornika.¹⁹ Presudan uticaj na Habermasov teorijski opus izvršila je Kantova etika. Za njegovo ime vezuje se pojam deliberativne demokratije u čijoj se osnovi nalazi diskurzivna etika, odnosno pravo svake individue da učestvuje u slobodnoj i otvorenoj raspravi o pitanjima koje je se tiču, i u kojoj interesi svih učesnika zavređuju jednaku pažnju. S obzirom da u svojim delima polazi od opštih etičkih načela, odnosno da nastoji

---

¹⁷ Andrew Linklater, “The question of the Next Stage in International Relations Theory: A Critical-Theoretical Point of View”, *Millenium – Journal of International Studies*, Vol. 20, Issue 1, March 1992, p. 86.

¹⁸ Andrew Linklater, “Critical Theory”, op. cit., p. 48.

¹⁹ Ibid.

da utvrdi prava i obaveze koje važe bez obzira na konkretne kontekste i koji se baziraju na fundamentalnim aspektima humanizma, pojedini autori su stava da Habermasov rad predstavlja doprinos deontološkoj tradiciji u okviru normative političke teorije.²⁰

Globalno okruženje kao arena u kojoj deluju različiti međunarodni akteri se tokom poslednje decenije drastično izmenilo. Na delu su nove tendencije koje sa sobom nose ogroman krizni potencijal i unose nesigurnost i u ovako krhko globalno upravljanje pod okriljem međunarodnih organizacija za osiguranje mira i međunarodnog prava. U kontekstu savremenih istraživanja teoretičara kritičkog pravca naročito su značajna dva izazova koja se vezuju za tzv. ubrzavanje procesa globalizacije: krizu tradicionalne predstavničke demokratije i inherentnu nestabilnost globalnog kapitalizma. Sve više se govori o usponu neverovatno moćnih „upravljčkih” i/ili tehnokratskih struktura koje izmiču volji i kontroli birača (fenomen tzv. duboke države, eng. *deep state*). Globalna finansijska kriza je pokazala da su globalizovana finansijska tržišta i međunarodne agencije za kreditni rejting u stanju da špekulativnim ocenama gotovo preko noći uruše finansijsku sigurnost čitavih državnih sistema. U osnovi ovih tendencija nalazi se problem transnacionalnog upravljanja kome nedostaju jasni odnosi odgovornosti.²¹

Kritika globalnog kapitalizma u 21. veku

Prema Rodriku (Dani Rodrik), kapitalističke krize (ekonomske i finansijske) desile su se „ne zato što su bile nepredvidive, već zato što ih niko nije predvideo”.²² Ekonomisti (i oni koji su ih slušali) postali su previše uvereni u omiljenu pripovest o tome kako su tržišta efikasna, finansijske inovacije prenose rizik na one koji najbolje mogu da ga podnesu, samoregulacija najbolje funkcioniše, a državna intervencija je neefikasna i štetna.²³ Uprkos velikom broju disidentskih glasova, deluje kao da alternativni scenariji koji bi globalnu ekonomsku saradnju mogli da vode u sasvim drugačijem pravcu ne dobijaju priliku da se politički ostvare. Zbog

---

²⁰ Steve Buckler, „Normativna teorija”, op. cit., str. 178.

²¹ Odličan primer za navedeno predstavlja krajnje upitna uloga međunarodnih agencija za kreditni rejting. „Svaki sistem označavanja zapravo otvara još važnije pitanje upravljanja: kome su odgovorni oni koji izdaju te sertifikate, ili ko daje sertifikat o sertifikatoru?” (Deni Rodrik, *Paradoks globalizacije: zašto svetsko tržište države i demokratija ne idu zajedno*, Službeni glasnik, Beograd, 2013, str. 191)

²² Deni Rodrik, *Paradoks globalizacije: zašto svetsko tržište države i demokratija ne idu zajedno*, op. cit., str. 11.

²³ Ibid.

čega je tako? Da li je isključivo preterana „utopijska energija” takvih projekata razlog za potpuno odsustvo njihove implementacije?

Zadržimo se na neoliberalnoj paradigmi o „efikasnim tržištima” koja pretpostavlja da je pod određenim uslovima moguće kvantifikovati finansijske rizike i da cene finansijskih instrumenata budu objektivne. Sa nastupanjem krize nije bilo malo onih koji su se zapitali – ukoliko su tržišta delotvorna u upravljanju finansijskim rizikom – kako to da finansijski instrumenti tokom dobrih ekonomskih godina (godina rasta) bivaju precenjeni na način da za njima vlada jagma investitora, dok sa pojavom prvih naznaka krize njihove investicije presušuju. Ima li odista prostora za tako izrazit značaj psihološkog faktora, koji ni u kom slučaju ne može biti podveden pod racionalno delanje (poverenje investitora kao indikator vrednosti finansijskih instrumenata), u složenim naučnim modelima čiji je cilj da ponude obrazac predvidljivog („racionalnog”) ponašanja tržišnih učesnika? Uzmimo u obzir krizu u zoni evra. U godinama koje su prethodile krizi, institucije globalnog slobodnog tržišta (pre svih, pomenuta Međunarodna agencija za kreditni rejting) pogrešnim procenama su doprinele stvaranju iluzije o ekonomskoj snazi evrozona kao celine.²⁴ Kupci obveznica jednostavno su „pretpostavili” da su prinosi na obveznice izdate od strane bilo koje članice bloka jednako sigurni i izvesni. Jednostavno sročeno, Grčka je na međunarodnim finansijskim tržištima mogla da pozajmljuje kao da je Nemačka.²⁵ Potom, kada je talas finansijske krize zapljusnuo evrozonu (pretvarajući se na njenim južnim obalama u cunami), one su svojim „crnim” prognozama gotovo zapečatile sudbinu najslabijih članova kluba evra.

Na ovom mestu, vredno je još jednom se osvrnuti na upozorenje Roberta Koxa kako veliki broj teorija orijentisanih na rešavanje problema – a zašto to ne bi bile i one čiji je cilj da otkriju načine da globalna tržišta neometano funkcionišu – služi partikularnim nacionalnim, sektorskim ili klasnim interesima kojima ide u prilog *status quo*. Najveći gubitnici iznuđenog povlačenja države iz ekonomske sfere i

---

²⁴ Prema Varufakis:

Tržište određuje cenu limuna. To se događa uz minimalni institucionalni uticaj, jer kupci prepoznaju dobar limun pri kupovini. Isto se ne može reći za obveznice, a još manje za sintetičke finansijske instrumente (...) Prilikom njihove kupovine, kupci se oslanjaju na spoljne, institucionalne informacije i čvrsto određena pravila, koja su zamislile i uredile objektivne i nepotkupljive vlasti. Pretpostavljalo se da je to uloga agencija za kreditni rejting i državnih regulatornih tela. Bez ikakve sumnje, oba tipa institucija ne samo da su zakazala, nego su i kriva. Navedeno prema: Janis Varufakis, *Globalni minotaur*, Profil knjiga, Beograd, str. 25.

²⁵ Timothy Garton Ash, “The Crisis of Europe: How the Union Came Together and Why It’s Falling Apart”, *Foreign Affairs*, Vol. 91, No. 5, September–October 2012, <https://www.foreignaffairs.com/articles/europe/2012-08-16/crisis-europe>

globalne trke u rezanju poreskih stopa ne bi li se privukle investicije (*race to the bottom*) su ustvari građani, i to oni socijalno najugroženiji koji sve manje mogu da računaju na lečenje, obrazovanje i socijalna davanja o trošku države. Nije na odmet zapitati se da li iza pokušaja da se kriza evra predstavi kao „usko specijalizovana ekonomska tema” (Habermas) stoji težnja da se skrene pažnja javnosti sa političkih problema, odnosno mogućeg preispitivanja legitimiteta poretka Evropske unije.²⁶ Navedeni stav se može bez problema primeniti i na institucije globalnog ekonomskog upravljanja u kome su združeni interesi krupnog kapitala i političkih centara moći nametnuli pravila i institucije globalnog neoliberalnog poretka.

Zamke tehnokratskog upravljanja

U svom najnovijem eseju „Iskušenja tehokratije”, Habermas tvrdi da će Evropska unija ispuniti obećanje dato građanima i postati model političke zajednice kadre da se uhvati u koštac sa neizvesnostima koje nosi globalizacija, ukoliko moćne sile tržišta još jednom budu stavljene pod političku kontrolu, ovoga puta nadnacionalnog nivoa vlasti, za šta je potrebno da tehnokratski pristup zameni dublja demokratizacija evropskih institucija. Habermas daje objašnjenje zbog čega se baš Unija nalazi u centru razmatranja: „(u)koliko ovaj projekat ipak nije predodređen za neuspeh, onda bi proces ujedinjenja mogao da signalizira odlučan korak ka postnacionalnom svetskom poretku”.²⁷ Takav vid poretka je, prema Habermasu neophodan kako bi se nekontrolisani globalni kapitalizam usmerio u društveno prihvatljive kanale.²⁸

Rasplet krize u zoni evra uslovio je jačanje tehnokratskih institucija Unije – Evropske centralne banke i Evropske komisije. Sada, u ekonomskoj sferi nadnacionalni nivo vlasti, dobrim delom, ima poslednju reč u odlukama koje predstavljaju srž prava na demokratsko samoodređenje jedne političke zajednice. Na primer, institucije EU su te koje su tokom krize imale presudan uticaj na to kako će izgledati nacionalni budžeti država članica najteže pogođenih krizom. Iako je akutna faza ekonomske krize okončana izlaskom država evrozone iz recesije, nadnacionalni nivo vlasti se nije odrekao novoprisvojenih „supervizorskih” ovlašćenja u budžetskoj politici članica. Po svemu sudeći, ona su prerasla u trajnu karakteristiku ekonomskog sistema Unije. Saglasno postavkama demokratske

---

²⁶ Navedeno prema: Jürgen Habermas, *The Crisis of the European Union: A Response*, Polity Press, Cambridge, 2012, p. 136.

²⁷ Jürgen Habermas, *The Lure of Technocracy*, Polity Press, Cambridge, 2015, p. vii.

²⁸ Ibid.

teorije, da bi se smatralo da vlast uživa demokratski legitimitet ona mora poticati od naroda (tzv. legitimitet inputa) i mora raditi u interesu naroda, tj. za narod (tzv. legitimitet outputa). Nasuprot tome, tehnokratsko upravljanje sprovode ljudi koji uživaju „poverenje tržišta”. Problem je što tehnokratski zvaničnici bez demokratskog uporišta nemaju ni motivaciju, a ni sposobnost da odgovore potrebama građana za društvenom pravdom, statusnom sigurnošću, javnim uslugama i kolektivnim dobrima, u slučaju sukoba sa sistemskim zahtevima tržišta za konkurentnošću i ekonomskim rastom.²⁹

Jedno je sigurno – evropske elite moraju da vrate građanima dostojanstvo da njihova demokratski izražena volja oblikuje njihove živote. Realisti bi tvrdili da je ovo moguće ostvariti drastičnim ograničenjem nadležnosti evropskog nivoa vlasti i povratkom „uzurpiranog” nacionalnog suvereniteta. Habermasov stav o ovom pitanju je dijametralno suprotan jer on smatra da politički proces može zauzeti efektivan stav protiv imperativa tržišta koji igraju na kartu suprotstavljenih interesa različitih država (pa čak i samih članica EU), samo uspostavljanjem institucija koje generalizuju interese i omogućavaju izgradnju nadnacionalnih kapaciteta za zajedničku akciju u interesu svih uključenih aktera.³⁰

U opštem stanju pesimizma u pogledu daljeg (demokratskog) razvoja Unije, normativnu političku analizu podstiču Habermas tvrdnjom da je razvoj EU u nadnacionalnu (transnacionalnu) demokratiju potreban i moguć i Klaus Ofe (Claus Offe) pozivom da se učini zaokret ka „normativnoj viziji evropskih integracija”.³¹ Kako bi proces evropskog međudržavnog ujedinjenja rezultirao formom demokratije koja je istovremeno nadnacionalna i u organizacionom smislu smeštena iznad nivoa nacionalne države, potrebno je da se eliminiše legitimacijski deficit Unije u budućoj Evrouniji (*Euro-Union*), koja je ništa drugo do tešnje integrisano jezgro Evrope.³² Uspe li u ovom poduhvatu, za Habermasa je onda EU primer koji bi međunarodna zajednica trebalo da sledi.³³

²⁹ Ibid., pp. 11–12.

³⁰ Ibid., p. 160.

³¹ Videti: Jürgen Habermas, “Democracy in Europe: Why the Development of the EU into a Transnational Democracy Is Necessary and How It Is Possible”, *European Law Journal*, Vol. 21, Issue 4, July 2015, pp. 546–557; Klaus Ofe, *Evropa u zamci*, Službeni glasnik, Beograd, 2016, str. 89.

³² Jürgen Habermas, “Democracy in Europe: Why the Development of the EU into a Transnational Democracy Is Necessary and How It Is Possible”, op. cit., p. 546.

³³ „Narativ za evropsko ujedinjenje, koji sam ovde predložio, svoj produžetak ima u idejama o politički konstituisanom svetskom društvu (...) EU kao istorijski konstrukt bez predsedana, nesmetano bi se uklopila u konture politički konstituisanog svetskog društva” (Jürgen Habermas, *The Crisis of the European Union: A Response*, Polity Press, Cambridge, 2012, pp. 54, 57).

Od međunarodne do kosmopolitske zajednice država

Najnoviji razvoj kritičke teorije međunarodnih odnosa ide u pravcu istraživanja perspektiva za razvoj novih formi političkih zajednica, daleko inkluzivnijih od danas preovlađujućih političkih zajednica, koje se zasnivaju na nacionalnom principu, od kojih se očekuje da obezbede više nivoa slobode i jednakosti za građane. U srcu političkih projekata čiji je cilj isticanje kosmopolitskih ideala – bilo da se npr. radi o transferu od bogatijih ka siromašnijim na globalnom nivou, ili pak o podršci međunarodnom krivičnom pravu kako bi se osigurala restitucija za žrtve ratnih zločina i kršenja ljudskih prava – nalazi se ideja postnacionalnog građanstva.³⁴ Naravno, različite poželjne koncepcije postvesfalskih kosmopolitskih zajednica egzistiraju o okviru kritičke teorije. Linklejer na prvo mesto stavlja solidarnost sa onima koji pate zasnovanu na ljudskoj ranjivosti i mogućnosti mentalne i fizičke patnje i na potencijalu ljudskog roda da razvije kosmopolitske forme saradnje koje nastoje da umanje izloženost individua nehumanim praksama.³⁵ Na ruku ovakvom viđenju ide progresivni razvoj sociopolitičkih stavova prema mučenju, povređivanju, društveno prihvatljivom i dozvoljenom nasilju, koji se može pratiti kroz istoriju. Za Habermasa je narativ o moći „civilizujućih” normi demokratskog poretka koji nadilazi granice nacionalnih država podstaknut trenutnom paralizujućom konstelacijom interesa u međunarodnoj politici, čiji je glavni odraz činjenica da su se finansijska tržišta razvila van kontrole čak i najmoćnijih nacionalnih država.³⁶

Važan doprinos Habermasovog teorijskog opusa razvoju kritičkog pristupa međunarodnoj politici ogleđa se u razradi vizionarskog poduhvata izgradnje demokratske zajednice građana sveta. Svetsko društvo, odnosno kosmopolitska zajednica ne bi trebalo da se konstituiše kao svetska republika (*world republic*), već kao nadnacionalna asocijacija građana i naroda u kojoj bi države članice zadržale kontrolu nad sredstvima potrebnim za legitimnu upotrebu sile, ali ne i pravo da ih koriste po sopstvenoj volji.³⁷ Nenarušeni lanac demokratske legitimnosti mogao bi da se proširi od nacionalnih država preko regionalnih režima (kakav je Evropska unija), do svetske organizacije koja deluje na globalnom nivou ukoliko bi bila

³⁴ Andrew Linklater, *Critical Theory and World Politics: Citizenship, sovereignty and humanity*, Routledge, Oxon, 2007, p. 6.

³⁵ „Verovatno, najosnovnije forme solidarnosti među strancima mogu biti izvedene iz iskustva da su ljudska bića na isti način ranjiva u mentalnom i fizičkom smislu zbog njihovog zajedničkog biološkog značenja” (ibid., p. 10). Dakle, prema ovom autoru najdostupniji put ka kosmopolitskoj etici je svesnost o zajedničkim ranjivostima.

³⁶ Jürgen Habermas, *The Crisis of the European Union: A Response*, op. cit., p. 53.

³⁷ Ibid., p. 58.

ispunjena tri preduslova. Prvo, međunarodna zajednica morala bi da preraste u kosmopolitsku zajednicu putem predstavništva građana sveta na osnovu sprovedenih izbora. Drugo, nadležnosti Ujedinjenih nacija trebale bi da budu ograničene na ključne zadatke održanja poretka koji se odlikuju moralnim sadržajem, ali su pravni po svojoj prirodi. Treće, globalni, delom digitalno proizveden proces komunikacije trebalo bi da se širi preko propustljivih nacionalnih javnih sfera, na način da omogući svim ljudima da formiraju argumentovano rasuđivanje o ključnim moralnim sadržajima odluka koje se donose na nivou Ujedinjenih nacija.³⁸ Ključni zadaci koje bi Ujedinjene nacije trebalo da obavljaju, o kojima Habermas govori, odnose se na održanje mira i globalnu implementaciju ljudskih prava.

Zamerke kritičkoj teoriji međunarodnih odnosa

Postavši sastavni deo nauke o međunarodnim odnosima, kritička perspektiva našla se izložena kritičarima koji su nastupali sa različitih pozicija. Često autori koji zastupaju pozitivističku ontologiju i empirističku metodologiju smatraju da teoretičari kritičke škole suštinski ne doprinose uvećanju fonda znanja o međunarodnim odnosima. Još jednom ćemo se osvrnuti na pomenuto Koksovo određenje glavnih teorija međunarodnih odnosa kao teorija koje su „usmerene na rešavanje problema” i koje tretiraju probleme međunarodne politike kao objektivno postojeće okolnosti kojima bi trebalo „samo” upravljati. Kritička teorija nastoji da izmeni postojeći poredak.

Sledeća najčešća zamerka odnosi se na skeptičnost koju brojni mislioci iskazuju u pogledu stanovišta da koncept humanizma pruža filozofsku osnovu za kosmopolitsku etiku, kao i uverenja da će apeli na čovečnost ikada moći da se takmiče sa emotivnim sponama i ustanovljenim normama posebnih zajednica, u uređivanju ljudskog ponašanja.³⁹ Ovaj tip kritike indikativan je u slučaju specifičnih moralnih vrednosti i zakona kojih se pridržavaju npr. pojedine religijske zajednice. Habermasu često zameraju da njegova privrženost univerzalnim etičkim vrednostima implicira privilegovanje jednog kulturnog obrasca ili da čak vodi nametanju etnocentričnih vrednosti navodno inferiornijima.⁴⁰ Misli se na liberalno-

---

³⁸ Ibid., p. 66.

³⁹ Andrew Linklater, *Critical Theory and World Politics: Citizenship, sovereignty and humanity*, op. cit., p. 178.

⁴⁰ Andrew Linklater, “Critical Theory”, op. cit., p. 48.

demokratske vrednosti, koje očigledno ne deli značajna proporcija stanovništva međunarodne zajednice.

Generalno je problem sa normativno usmerenim pristupima u tome što nekada vredne ideje i etička načela mogu biti zloupotrebljeni i/ili uzurpirani od strane (samo)proklamovanih „zaštitnika” svetskog normativnog poretka u nastajanju. Radmila Nakarada sa pravom primećuje:

Na temelju pojačane međuzavisnosti najmoćnije države definišu nova pravila – kosmopolitsku etiku (na primer, da suverenitet nije neprikosnoven i podrazumeva odgovornost države u pogledu zaštite prava građana, a ako ona izostaje spoljna intervencija je nužna), kojima opravdavaju mešanje (intervenciju) jakih u unutrašnje poslove malih i slabih država.⁴¹

Navedeni tip kritike prvenstveno se odnosi na opravdanost tzv. humanitarnih intervencija.

Važno pitanje na koje kritička teorija do sada nije bila u stanju da ponudi zadovoljavajući odgovor tiče se ne samo upitnosti uspostavljanja trajnih (i sveobuhvatnih) miroljubivih odnosa između država, već i njihovog potencijalnog održanja. Ne možemo a da se ne zapitamo kako to da projekat trajnog (i kosmopolitskog) mira deluje gotovo nezamislivo (a kamoli izvodljivo) bez stalne vojne opreznosti i spremnosti da se upotrebi sila protiv onih koji bi mogli biti identifikovani kao „rušitelji” takvog mirnodopskog poretka.

Zaključak

Kritička teorija međunarodnih odnosa se fokusira na analizu globalnih odnosa moći i time skreće pažnju na različitu sposobnost međunarodnih aktera da kontrolišu sopstvene okolnosti. Njen doprinos nauci o međunarodnim odnosima ogleda se u otvaranju (i politizaciji) pitanja koja predstavnici tradicionalnih teorijskih struja uzimaju kao datost ili im iz različitih razloga ne pridaju dovoljnu važnost. Dovodeći u pitanje „neminovnosti” postojećeg svetskog poretka i prihvatljivost dominantnih obrazaca i praksi ispoljavanja moći u međunarodnim odnosima, kritička teorija nudi alternativne vizije uređenja odnosa u svetskom društvu.

Udžbenici iz političke ekonomije nas uče da davne 1940. godine, u trenutku kada se Hajek (Friedrich Hayek) prihvatio poduhvata da sačini verovatno

---

⁴¹ Radmila Nakarada, „Srbija – od slabe ka funkcionalnoj državi”, u: Slobodan Samardžić (ur.), *Srbija u procesu pridruživanju Evropskoj uniji*, Službeni glasnik, Beograd, 2009, str. 122.

najčuvaniju apologiju ekonomskog liberalizma, gotovo da nije bilo Evropljanina koji je i dalje verovao u tu ideju. Kejnzijanske ideje su bile dominantne, kako u akademskoj sferi tako i među državicima. Trebalo je da prođu oko četiri decenije da ekonomsko učenje inspirisano Hajekovim idejama postane vladajuća ideologija. Savremeni državnici ne samo da su prihvatili hegemoniju neoliberalne paradigme, već su je preneli iz ekonomske ravni i u političku. Tako na primer u kontekstu „postkrizne” Evropske unije zabrinjava tendencija da se u sve pore političkog sistema uvlači primat „efikasnog” tehnokratskog upravljanja nad političkom odgovornošću kreatora politika prema građanima, prenebregavajući činjenicu da oni iz njihove demokratski izražene volje (pristanka) crpe mandat da delaju.⁴²

Kritička teorija istraživačima nudi analitička oruđa uz pomoć kojih se može identifikovati uloga i značaj ideja u stvaranju i održanju struktura svetskog poretka. Usvajanje kritičkog gledišta, bilo kao glavne ili dopunske istraživačke perspektive, podstiče promišljanje i analizu uticaja koje strukture globalnog ekonomskog i političkog ustrojstva vrše na različite učesnike međunarodnih odnosa, i to naročito na one koji se u globalnoj raspodeli moći smatraju manje privilegovanim.

Teoretičari kritičke škole međunarodnih odnosa nas navode da se zapitamo ko su akteri koji u krajnjem imaju najviše koristi od globalnog upravljanja svetskom ekonomijom ustrojenoj prema neoliberalnom modelu. Dozvoljeno je tvrditi da za sada prihvatanje argumenta u korist deregulisanih tržišnih odnosa, slobodne trgovine i privatizacije, koji su podstaknuti ekonomskim teorijama koje tvrde da je finansijski rizik moguće relativizovati od strane velikog broja nacionalnih vlada, nije doneo više ekonomskog blagostanja, sloboda i prava njihovim građanima. Navedeno najbolje pokazuje primer zemalja koje su najteže pogođene globalnom finansijskom krizom od 2007/2008. godine. Paradoks je da se pomenuta ekonomska kriza koju ekonomisti smatraju najozbiljnijom krizom još od Velike depresije iz tridesetih godina prošlog veka, označava kao kriza kapitalističkog sistema „razvijenog Zapada”. Po svemu sudeći, koristi od sve kompleksnijih i dubljih veza međuzavisnosti između globalizovanih tehnokratskih elita se najviše poznaju u sferi finansijskih tržišta i kapitala (koji najlakše zaobilazi nacionalne granice), bankarskih sistema, krupnog biznisa i pojedinih nacionalnih političkih elita koje ili aktivno podržavaju ili pak ne vide alternativu neoliberalnom poretku.

---

⁴² Kao ekstreman primer najčešće se navodi slučaj da su tokom krize u evrozoni izabrano vođstvo u Italiji i Grčkoj smenile međunarodne institucije i finansijski sektor, a ne birači (Stephen F. Szabo, “Europe’s Leadership Deficit”, *The International Spectator*, Vol. 51, Issue 4, December 2016, p. 22).

Bibliografija

- Buckler, Steve, „Normativna teorija”, u: David Marsh i Gerry Stoker (urs), *Teorije i metode političke znanosti*, Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2005.
- Cox, Robert W., “Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory”, *Millennium – Journal of International Studies*, Vol. 10, No. 2, 1981, pp. 126–155.
- Garton Ash, Timothy, “The Crisis of Europe: How the Union Came Together and Why It’s Falling Apart”, *Foreign Affairs*, Vol. 91, No. 5, September–October 2012, <https://www.foreignaffairs.com/articles/europe/2012-08-16/crisis-europe>.
- Habermas, Jürgen, *The Crisis of the European Union: A Response*, Polity Press, Cambridge, 2012.
- Habermas, Jürgen, “Democracy in Europe: Why the Development of the EU into a Transnational Democracy is Necessary and How it is Possible”, *European Law Journal*, Vol. 21, Issue 4, July 2015, pp. 546–557.
- Habermas, Jürgen, *The Lure of Technocracy*, Polity Press, Cambridge, 2015.
- Hejvud, Endru, *Političke ideologije*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2005.
- Horkhajmer, Maks, *Tradicionalna i kritička teorija*, BIGZ, Beograd, 1976.
- Keohane Robert O., “International Institutions: Two Approaches”, *International Studies Quarterly*, Vol. 32, Issue 4, 1988, pp. 379–396.
- Kun, Tomas S., *Struktura naučnih revolucija*, Nolit, Beograd, 1974.
- Linklater, Andrew, “The question of the Next Stage in International Relations Theory: A Critical-Theoretical Point of View”, *Millenium – Journal of International Studies*, Vol. 20, Issue 1, March 1992, pp. 77–98.
- Linklater, Andrew, *Critical Theory and World Politics: Citizenship, sovereignty and humanity*, Routledge, Oxon, 2007.
- Linklater, Andrew, “Critical Theory” in: Martin Griffiths (ed.), *International Relations Theory for the Twenty-First Century: An introduction*, Routledge, Oxon, 2007, pp. 47–59.
- Nakarada, Radmila, „Srbija – od slabe ka funkcionalnoj državi”, u: Slobodan Samardžić (ur.), *Srbija u procesu pridruživanju Evropskoj uniji*, Službeni glasnik, Beograd, 2009, str. 119–145.
- Ofe, Klaus, *Evropa u zamci*, Službeni glasnik, Beograd, 2016.

Pavićević, Đorđe, „Kritička teorija društva Frankfurtske škole”, *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, br. 5, jun 2011, str. 49–66.

Rodrik, Deni, *Paradoks globalizacije: zašto svetsko tržište države i demokratija ne idu zajedno*, Službeni glasnik, Beograd, 2013.

Szabo, Stephen F., “Europe’s Leadership Deficit”, *The International Spectator*, Vol. 51, Issue 4, December 2016, pp. 17–29.

Varufakis, Janis, *Globalni minotaur*, Profil knjiga, Beograd, 2015.

Dragana DABIĆ

CRITICAL INTERNATIONAL RELATIONS THEORY AT THE BEGINNING OF THE 21ST CENTURY

Abstract: The article deals with contemporary tendencies and research in the field of critical theory of international relations. Focusing on the analysis of global power relations, this specific approach within the framework of the science of international relations, draws attention to the different capacities of international actors to influence their own political and economic circumstances. Its contribution to the science of international relations is reflected in the opening (and politicization) of issues that the representatives of traditional theories take as a given fact, or for various reasons do not pay needed attention. The article will present the evolution of the critical theory of international relations, ranging from the radically critical point of view of its founder Robert Cox to the strictly normative orientation of Jürgen Habermas. Contrary to the question of the “inevitability” of the existing world order (on which the realists insist in particular), as well as the acceptability of dominant patterns and practice of demonstration of power in world politics, it offers alternative visions of the architecture of global relations. It is concluded that the critical theory of international relations, despite numerous criticisms, is relevant, because it approaches the phenomenon of power in a diametrically opposite way, in comparison to the traditional schools of thought in international relations. It provides researchers with analytical tools, so that they can identify the role and significance of both ideas (theory) and practices (political actions) in creating and maintaining the structures of the world order.

Key words: critical international relations theory, Jürgen Habermas, cosmopolitan ethics, transnational democracy, European Union, capitalism crisis, technocratic governance.

UDK: 141.72:327
Biblid: 0025-8555, 69(2017)
Vol. LXIX, br. 2–3, str. 349–373

Pregledni rad
Primljen 4. septembra 2017.
Odobren 25. septembra 2017.
<https://doi.org/10.2298/MEDJP1703349K>

Feminističke teorije međunarodnih odnosa: akademski „beskućnik” i u 21. veku?

Srđan T. KORAC¹

Apstrakt: Rad analizira osnovna obeležja debate koja se na početku 21. veka vodi u okviru feminističkog pristupa proučavanju međunarodnih odnosa i pokušava da odgovori na pitanje da li njegove zagovornice i nastavljaju da ruše tradicionalne norme ove akademske discipline, daju inovativne uvide i osvetljavaju odnose moći skrivene u tzv. teorijama *mainstream*-a. Rad prikazuje najvažnija istraživačka pitanja i teme, osnovnu argumentaciju i njihovu genezu, te ukazuje na neslaganja i kritičko propitivanje pojedinih teorijskih stanovišta unutar samog feminističkog ogranka discipline međunarodnih odnosa. Autor zaključuje da, uprkos postojanom povećanju broja objavljenih radova i monografskih studija i jačanja uticaja u razdoblju od 2001. godine do danas, zastupnici feminističkih teorija i dalje vode borbu za svoje „mesto pod suncem” unutar glavnog toka izučavanja međunarodnih odnosa. Epistemološki doprinos feminističkih teorija ovoj akademskoj disciplini najbolje je sagledati u kontekstu disidentske inovativnosti kojom je „omekšan” tradicionalno rigidan okvir teorija *mainstream*-a proširenjem spiska legitimnih istraživačkih tema i uvođenjem postpozitivističkih metodoloških pristupa i tehnika.

Ključne reči: teorije međunarodnih odnosa, feminizam, rodna politika, muškost, ženskost, politika tela.

---

¹ Autor je naučni saradnik u Institutu za međunarodnu politiku i privredu, Beograd.

E-pošta: srdjan@diplomacy.bg.ac.rs

Rad predstavlja deo naučnog i istraživačkog angažovanja na projektu „Srbija u savremenim međunarodnim odnosima: strateški pravci razvoja i učvršćivanja položaja Srbije u međunarodnim integrativnim procesima – spoljnopolitički, ekonomski, pravni i bezbednosni aspekti” (br. OI179029), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

Otkud feminizam u akademskoj disciplini međunarodnih odnosa?

Pitanje pre svih pitanja je zašto ulagati intelektualni napor u feministički pristup proučavanja međunarodnih odnosa kada su žene u nacionalnim spoljnim politikama i svetskoj politici retki i sporedni delatnici bez uticaja na odlučivanje, budući da se pojavljuju pretežno u ulogama sekretarica, supruga i ljubavnica. Čak i kada se pojavljuju kao jake ličnosti na vodećim državnim položajima – prisetimo se „gvozdene lejdi” Margaret Tačer, reč je o ženama koje odbacuju ženskost i u obavljanju javne funkcije oponašaju muškarce i doprinose očuvanju postojećeg poretka. Očigledno da prebrojavanje žena ne pruža valjan odgovor na početno pitanje. Celovit odgovor je u načinu teoretisanja o međunarodnim odnosima, uzeto u izvornom značenju starogrčkog *theorein* kao aktivnosti koncentrisanog posmatranja prožetog učestvovanjem u onome šta se posmatra. Problem nastaje jer se muški način shvatanja i vrednovanja stvarnosti međunarodne politike nameće kao svojevrsno merilo epistemološke legitimnosti, čime se iz krajolika svetske politike žene uklanjaju potpuno – dakle, ne samo iz „hodnika moći” – a sa njima iz analitičkog vidokruga nestaje i njihovo proživljeno iskustvo. Pošto je istina pitanje društveno determinisanih kognitivnih paradigmi, feministički pogled na svet se bori da prevaziđe položaj samo-jedne-od-mnoštva-istina-u-opticaju i stekne naučni autoritet kao intelektualnu osnovu za željeni društveni preobražaj. Usled toga zastupnici feminističke teorije tragaju za odgovorima na istraživačka pitanja koja realisti i idealisti kao tradicionalni predstavnici *mainstream*-a u akademskoj disciplini međunarodnih odnosa bagatelišu kao trivijalna, kako bi nadomestili odsustvo rodne dimenzije i dopunili preovlađujuću mušku saznavnu perspektivu. Nasuprot realizmu i liberalizmu koji se bave državama kao da su apstraktne beživotne tvorevine i načelima međunarodnih odnosa i svetskog sistema/poretka kao da su statični, feminizam proučava ljude, mesta i aktivnosti i tako misaono zahvata „svakodnevno” u međunarodnoj politici.

Jačanje ženskog pokreta tokom šezdesetih godina minulog stoleća, prvenstveno u razvijenim zemljama a potom i globalno, postavilo je dovoljno čvrstu epistemološku osnovu za prvo pokoljenje feminističkih istraživačica koje je dalo sebi zadatak da preispita temeljne koncepte međunarodnih odnosa. Disciplinarni *mainstream* kao dominantno „muški”, a kao jedino mesto legitimizacije pripadnosti novih teorijskih opredeljenja, očekivano se snažno opirao probouju feminističkih objašnjenja pojava i procesa u svetskoj politici i tvrdoglavo ih ignorisao u akademskim debatama. Na diskurzivnom planu, zagovornici *mainstream*-a pribegli su suptilnom omalovažavanju feminizma kao „neuravnoteženog” akademskog pristupa u „neprekidnom napadu” na samo

srce discipline međunarodnih odnosa.² Tokom poznih osamdesetih godina, pod uticajem drugog talasa ženskog aktivizma i Dekade žena (1975–1985), koju su proglasile i globalno promovisale Ujedinjene nacije, u pojedinim zapadnim zemljama je počelo osnivanje Ženskih studija kao posebnog predmeta na univerzitetima – doduše, uz skepticizam i unutrašnji otpor kolega – što je posledično dovelo i do povećanja broja žena na doktorskim studijama koje su želele da grade akademsku karijeru u oblasti feminističkih teorija. Početkom devedesetih godina minulog veka, zastupnice feminističkog pristupa su izvojevale i bitku za institucionalno priznanje unutar discipline, i to najpre pod okriljem britanskog i američkog udruženja za međunarodne odnose (*British International Studies Association* – BISA, *International Studies Association* – ISA), pa su vodeći naučni časopisi dobili urednice i počeli da prihvataju i članke autorki ovog teorijskog pristupa. Takođe, istih godina su i akademske izdavačke kuće objavile prve naučne monografije o feminističkom shvatanju i o rodnoj perspektivi međunarodnih odnosa.³

Odakle feminističke teorije polaze u proučavanju međunarodnih odnosa?

Feminističke teorije međunarodnih odnosa temelje se na više polaznih pretpostavki koje čine zajedničku baštinu feminističkih istraživača iz različitih humanističkih i društvenih nauka. Za razliku od pola koji je biološki uslovljen, rod je socijalno konstruisan i proizvodi subjektivne identitete kroz koje posmatramo i spoznajemo svet oko nas – a time i međunarodne odnose; razumevanje društvene stvarnosti je rodno posredovano.⁴ U kontekstu svetske politike, Lora Šeperd (Laura J. Shepherd) smatra da je rod u isto vreme imenica (identitet), glagol (način posmatranja sveta) i logika koju proizvode i koja proizvodi načine na koje shvatamo

---

² Reč je o stereotipima sadržanim u uticajnom članku Adama Džonsa pisanom sredinom devedesetih godina prošlog veka sa namerom da posluži kao odgovor na zahteve feminističkih teoretičarki za priznanjem u okviru discipline. Opširnije u: Adam Jones, "Does 'Gender' Make the World Go Round?: Feminist Critiques of International Relations", *Review of International Studies*, Vol. 22, No. 4, October 1996, pp. 406, 423.

³ Iscrpan pregled pionirske feminističke literature o međunarodnim odnosima dat je u: Christine Sylvester, *Feminist International Relations: An Unfinished Journey*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004, pp. 3–50.

⁴ V. Spike Peterson, "Introduction", in: V. Spike Peterson (ed.), *Gendered States: Feminist (Re)Visions of International Relations Theory*, Lynne Rienner, Boulder (CO), 1992, p. 9.

međunarodne odnose i delamo u tom području.⁵ Tako se obeležja muškosti odvajkada stereotipno vrednuju u pozitivnim kategorijama racionalnosti, nezavisnosti, sposobnosti i samokontrole, dok se ženskost opaža kao iracionalna, slaba, previše emotivna, zavisna, okrenuta materinstvu i bliža prirodi uzetoj kao kontrapunktu civilizacije. Pored toga, muško iskustvo se nameće kao navodno univerzalno bez obzira na to što odbija da uvaži činjeničnost raznolikosti iskustva. Takva rodna određenost uvek označava i reprodukuje odnose moći u kojima je žena objektivizovana i zato feminističke teorije insistiraju na epistemologiji sazdanom na ženskom iskustvu pokoravanja. Pokoravanje pruža dublji uvid u istinske strukture i aktere međunarodnih odnosa i raskrinkava teorije u koje su utkani skriveni narativi visokih krugova vlasti popunjenih skoro isključivo muškarcima. Potčinjen položaj žene ne može se ukloniti samo političkim i pravnim sredstvima, jer je on plod starostavnih negativnih društvenih značenja pridatih ženskom rodu koja u zbiru zapravo iznova, iz generacije u generaciju, definišu inferiornost ženske uloge.⁶ Najveći broj istraživačica ovog teorijskog opredeljenja saglasan je stoga da je teza o rodnoj neutralnosti međunarodne politike duboko pogrešna zbog toga što se u vidnom polju zastupnika realizma i liberalizma nalaze isključivo pitanja proistekla iz muškog iskustva.⁷ Sadržina teorijskih uvida nije odvojena od svojih tvoraca i praktičara i njihovog svetonazora. Stoga feministička istraživačka pitanja ne mogu da se jednostavno „prilepe” na *mainstream* ove naučne discipline, a da ne okrnje njeno jezgro, odnosno temeljne norme o tome kako se međunarodni odnosi proučavaju i podučavaju.⁸

Premda na prvi pogled deluje tako, feministički pristup promišljanja međunarodnih odnosa ne zanemaruje ni pitanje muškarca nego naprotiv ukazuje kako rod konstruiše, ovlašćuje ali i sputava oba pola. Utoliko je Sintija Enlo (Cynthia Enloe) u pravu kada tvrdi da „rodna analiza” i „feministička analiza” imaju različita značenja, iako su komplementarni koncepti. Prema ovoj teoretičarki, rodna analiza obuhvata istraživačke poduhvate usmerene na otkrivanje i ispitivanje značenja pripisanih ženskosti i muškosti i na to kako ova često osporavana značenja oblikuju

⁵ Laura J. Shepherd, “Sex or Gender?: Bodies in World Politics and Why Gender Matters”, in: Laura J. Shepherd (ed.), *Gender Matters in Global Politics: A feminist introduction to International Relations*, Routledge, Oxon and New York, 2010, p. 5.

⁶ Susan Hekman, “Feminism”, in: Simon Malpas and Paul Wake (eds), *The Routledge Companion to Critical Theory*, Routledge, Oxon & New York, 2006, pp. 91–101.

⁷ Richard W. Mansbach and Kirsten L. Rafferty, *Introduction to Global Politics*, Routledge, Oxon & New York, 2008, p. 37.

⁸ Cynthia Weber, *International Relations Theory: A Critical Introduction*, 3rd edition, Oxon & New York, 2010, p. 84.

muško-ženske odnose, te odnose muškarca sa institucijama i žene sa institucijama.⁹ Feministička analiza je šireg misaonog opsega jer uz navedene fenomene i odnose pokušava da spozna i kako oni, uzeto bilo pojedinačno ili isprepletano, oblikuju upotrebu i preraspodelu moći na nivou jednog društva ili globalno.¹⁰ Dakle, feministička analiza međunarodnih odnosa koja ne sadrži u sebi i rodnu analizu je nepotpuna i politički naivna, zato što joj nedostaje propitivanje rodno određenog dejstva moći u javnoj i privatnoj sferi unutar granica patrijarhata.

Feminizam posmatra svetsku politiku iz ugla obespravljenih i nevoljnika. Pluralnost feminističkih teorijskih pristupa ne podriva koherentnost njegovog svetonazora, ali ćemo se ovde ipak ukratko osvrnuti na specifičnosti pojedinih ogranaka feminističke misli utkanih u savremenu teorijsku debatu, kako bi se jasnije pratila argumentacija koju ćemo izneti u narednom odeljku.¹¹ Predstavnicu liberalnog feminizma usredsređuju istraživanja prevashodno na stepen zastupljenosti, ulogu i uticaj žena u javnoj sferi uopšte, sa težištem na pojedinačnim pravima i jednakosti sa muškarcima. Kada je reč o proučavanju međunarodnih odnosa, liberalne feministkinje pažnju usmeravaju na mogućnosti jednakog učešća žena u radu nacionalnih vlada (posebno u formulisanju i sprovođenju spoljne politike) i međunarodnih organizacija.¹² Radikalni feminizam u analizi kreće od stanovišta o suštinskim biološki uslovljenim razlikama između polova, kritikuje patrijarhalne društvene obrasce reprodukcije moći kao mizoginične jer favorizuju muškost kao temeljnu normu političkog poretka i kontrolni mehanizam, te naglašava autentičnost ženskog ugla analize politike na nacionalnom i međunarodnom planu.¹³ Zastupnice kritičke feminističke teorije polaze od tvrdnje da se rodna napetost na liniji muškost-ženskost odigrava ne samo u polju diskursa, već se prenosi i na stvarne, materijalne uslove života oba pola u konkretnim društvima i vremenu, koje dodatno uslovljava datost rasnih, seksualnih, klasnih, etničkih i verskih činilaca. Kritičke feministkinje socijalističke provenijencije dodatno

---

⁹ Cynthia Enloe, "Feminism", in: Martin Griffiths, *International Relations Theory for the Twenty-First Century: An Introduction*, Routledge, Oxon & New York, 2007, p. 100.

¹⁰ Ibid.

¹¹ Opširnije o različitim feminističkim teorijskim pristupima videti u: Sandra Whitworth, "Feminist Perspectives", in: Paul D. Williams (ed.), *Security Studies: An Introduction*, Routledge, Oxon & New York, 2008, pp. 104–107.

¹² Iscrpnije u: Amy R. Baehr, "Liberal Feminism", in: Edward N. Zalta (ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Winter 2013 Edition, <https://plato.stanford.edu/archives/win2013/entries/feminism-liberal/>, 20/08/2017.

¹³ Više u: Ti-Grace Atkinson, "Radical Feminism", in: Barbara A. Crow (ed.), *Radical Feminism: A Documentary Reader*, New York University Press, New York and London, 2000, pp. 82–89.

ističu kako dinamika lokalnog i globalnog kapitala iscrtava rodna iskustva u okvirima pojedinih ekonomskih klasa.¹⁴ Postmodernistički pristup u feminističkoj misli zasniva se na pretpostavci da svaki teorijski pristup, budući da nužno zahvata samo delić stvarnosti, ne može da pripiše sebi otkrivanje jedne celovite i sveobuhvatne istine, već mora biti dekonstruisan tako da se osvetle prikriveni pokušaji nametanja moći kako bi se iz preovlađujućih diskurzivnih praksi potisnule mogućnosti za drugačije delovanje u javnoj sferi.¹⁵ Postkolonijalna feministička teorija nastoji da rasvetljavanjem rasne hijerarhičnosti, koja je preživela okončanje formalne kolonijalne uprave, demistifikuje pretpostavljenu univerzalnost položaja žena širom sveta i otkriva tanane ali dalekosežne razlike u rodnom iskustvu „bele” obrazovane žene postindustrijskog društva i žene Trećeg sveta.¹⁶

Nijedan od predstavljenih feminističkih teorijskih pristupa nije nadmoćan u odnosu na ostale. Naprotiv, opisane idealno-tipske razlike ovih pristupa u stvarnosti su rastegljive prirode, jer istraživači često koriste širok opseg metodoloških oruđa i tehnika i tako prelaze zamišljene epistemološke granice. Reč je o tome da istraživači koriste različite spojeve unutar trijade ontologija-epistemologija-metodologija kako bi što bolje osvetlili različite dimenzije odabranog predmeta istraživanja.¹⁷

Kako feminizam stiže saznanje o međunarodnim odnosima?

Akadska disciplina međunarodnih odnosa je u očima pojedinih feminističkih teoretičarki oduvek bila metodološki rigorozna i „policijski” nastrojena, katkad čak i „nasilna” u odbrani svojih epistemoloških i ontoloških granica.¹⁸ Feminizam već više od tri dekade nastoji da u proučavanje međunarodnih odnosa uvede postpozitivistički metodološki pristup kako bi se, prema mišljenju njegovih

¹⁴ Opširnije u: Sue Ferguson, “Building on the Strengths of the Socialist Feminist Tradition”, *New Politics*, Vol. 7, No. 2, Winter 1999, pp. 89–100.

¹⁵ Više u: Christine Sylvester, *Feminist International Relations: An Unfinished Journey*, op. cit., pp. 177–179.

¹⁶ Više videti u: Jan Jindy Pettman, *Worlding Women: A Feminist International Politics*, Routledge, London and New York, 1996, pp. 18–31.

¹⁷ Lene Hansen, “Ontologies, Epistemologies, Methodologies”, in: Laura J. Shepherd (ed.), *Gender Matters in Global Politics: A feminist introduction to International Relations*, op. cit., pp. 18–19.

¹⁸ Na primer: Marysia Zalewski and Jane L. Parpart, “Introduction: Rethinking the man question”, in: Jane L. Parpart and Marysia Zalewski (eds), *Rethinking the man question: Sex, gender and violence in international relations*, Zed Books, London and New York, 2008, p. 1.

zagovornica, otklonile manjkavosti *mainstream* naučne metodologije (uglavnom dominantne u SAD) oslonjene na objašnjavanje delovanja država oruđima prirodnih nauka i ekonomije – kauzalnošću, testiranjem hipoteza posredstvom modela i proverljivošću rezultata istraživanja njegovim ponavljanjem. Feminističke teoretičarke više vole da svoj metodološki pristup nazivaju „epistemološkom perspektivom“, „putovanjem“ ili „arheološkim kopanjem“ i da grade fundus disciplinarnog znanja kroz dijalektički proces, kojim se prevazilazi sudar između subjektivnih značenja sadržanih u ženskom iskustvu i internalizovanih značenja prihvaćenih na nivou čitavog društva.¹⁹

Za razliku od teorijskog *mainstream*-a koji naučni napredak meri na osnovu toga kako je odgovoreno na postavljena istraživačka pitanja, feminizam metodološku adekvatnost pojedinačnog istraživačkog poduhvata meri po tome koja su tačno pitanja postavljena i, još važnije, koja pitanja to nisu. Za feminističke teoretičarke polazište svakog istraživanja je ontologija društvenih odnosa koja prepoznaje egzistencijalnu situiranost pojedinaca u hijerarhičnom socijalnom ambijentu oblikovanom nejednakostima političkih, privrednih i društvenih struktura. Zbog toga feminističko istraživanje ponašanja država u međunarodnim odnosima kreće sa nivoa pojedinaca čiji su životi povezani sa posmatranim državama. Primer toga je ispitivanje kako se rod uklapa u nacionalizam kao jednu od vitalnih političkih ideologija 21. veka, odnosno kako se muški/ženski identitet oblikuje posredstvom nacionalističkog diskursa i kako u povratnom dejstvu (re)produkuje nacionalni identitet, te kako se taj diskurs i praksa prepliću ili sudaraju sa diskursima muškosti i ženskosti.²⁰ Nacionalizam kao snažan motivacioni činilac homogenizacije javnog mnjenja u situacijama kada treba podržati spoljnopolitičko delovanje sopstvene države u međunarodnim odnosima koje nosi rizik od uvlačenja građana u rat, strateški računa upravo na učešće žene kao biološke „fabrike“ budućih članova etničke grupe, čuvara granica vlastite etničke grupe, označitelja etničkih razlika, prenosnika kolektivnog duha i boraca. Utoliko se rodna pitanja, iako na prvi pogled po značaju „unutrašnja“ i „domaća“, posredno pojavljuju i u ravni međunarodne politike kao arene za ostvarivanje nacionalnih interesa ratom.

Budući da su kvantitativni podaci u vidu statistika pristrasni, podložni političkoj manipulaciji i često prikrivaju stvarne odnose moći, feminizam se više oslanja na

---

¹⁹ J. Ann Tickner, "Feminism meets International Relations: Some methodological issues", in: Brooke A. Ackerly, Maria Stern, and Jacqui True (eds), *Feminist Methodologies for International Relations*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006, p. 21.

²⁰ Dobar pregled ovog primera dat je u članku o odnosu žena i nacionalizma: Dibyesh Anand, "Nationalism", in: Laura J. Shepherd (ed.), *Gender Matters in Global Politics: A feminist introduction to International Relations*, op. cit., pp. 280–291.

analizu narativa i tekstova, intervjuje, studije slučaja, hermeneutiku i istorijski pristup.²¹ Posebno se insistira na valjanoj refleksivnosti istraživača u vidu razvijene svesti o ličnom položaju i subjektivnoj dimenziji proživljenog iskustva ispitanika, ali se mora brižljivo paziti jer se u odnosu istraživačica-ispitanica takođe skrivaju odnosi moći.²² Zato pojedine istraživačice opisom nalaza svog istraživanja obuhvataju i samokritički osvrt na to kako se tačno odvijao istraživački postupak.

Feminizam u 21. veku nastavlja sa ulogom intelektualnog projekta čije je polazište ideja da akademsko znanje ima temeljan upliv u način života u zajednici i da nosi u sebi snažan transformativni potencijal koji stalno pokušava da se prelije preko granica neoliberalnog patrijarhata. Džon Hofman (John Hoffman) zagovara ideju da feminističke teorije treba da se konstituišu kao jedan od koncepata obrtnog momenta (*momentum concepts*), odnosno kao koncept sa unutrašnjim potencijalom egalitarne i antihijerarhijske logike u kojem je sadržano „prevratničko” kretanje ka emancipaciji, posmatranoj kao društveno stanje u kojem ljudi stupaju u međusobne odnose na način koji nije represivan niti šovinistički.²³ Reč je tipu koncepta sa subverzivnim podtekstom obdarenom unutrašnjom inercijom koja ga stalno iznova preobražava prevazilaženjem dominantnog diskursa gradnjom novog, ali na samim razvalinama tog prvobitnog diskursa. Pored toga, emancipatorni potencijal znanja koje se stiče istraživanjem moguće je ostvariti u praksi samo razotkrivanjem kako epistemologija podstiče isključivanje manje vidljivih, marginalizovanih socijalnih grupa, kako bi se potom dijalogom sa tvorcima javnih politika i društvenim akterima ukazalo na potrebu za promenama pogrešno konstruisanih javnih programa i načina njihovog sprovođenja.²⁴

Zastupnici feminizma napadaju i samu disciplinu međunarodnih odnosa kao neprikosnoveni feud belog privilegovanog muškarca iz Severne Amerike i Zapadne Evrope i tvrde da taj gradivni element postojano utiče na načine na koje se ova akademska disciplina konstruiše, reprodukuje, praktikuje, te kako se o njoj

²¹ O metodama i tehnikama koje koriste istraživačice ovog teorijskog usmerenja iscrpnije videti u opisima studija slučajeva u drugom i trećem delu zbornika radova: Brooke A. Ackerly, Maria Stern, and Jacqui True (eds), *Feminist Methodologies for International Relations*, op. cit., pp. 91–260.

²² Brooke A. Ackerly and Jacqui True, “Studying the struggles and wishes of the age: Feminist theoretical methodology and feminist theoretical methods”, in: Brooke A. Ackerly, Maria Stern, and Jacqui True (eds), *Feminist Methodologies for International Relations*, op. cit., p. 258.

²³ Više u: John Hoffman, *Gender and Sovereignty: Feminism, the State and International Relations*, Palgrave, Basingstoke, 2001, pp. 23–26.

²⁴ Brooke A. Ackerly and Jacqui True, “Studying the struggles and wishes of the age: Feminist theoretical methodology and feminist theoretical methods”, op. cit., pp. 256–257.

podučavaju mlada pokoljenja.²⁵ Pošto većina unutar discipline ignoriše i svesno prikriva postojanje tog nezaslužnog privilegovanog položaja – dok istovremeno uživa u njegovim blagodatima – feministički teoretičari uporno nastoje da ga otkrivaju u naučnim radovima i da ga osporavaju kao moralno neodrživu praksu. Primera radi, Dun (Kevin Dunn) razotkriva suptilne manipulacije usmerene na prikriivanje da se subjektivno viđenje međunarodne politike iz ugla belog muškarca lažno izdaje kao da je to viđenje istinito za svako ljudsko biće, kao da ima apsolutnu i univerzalnu vrednost.²⁶ Tako se normalizacijom muške bele privilegovanosti unutar same discipline dugoročno iskrivljuje stvarnost međunarodnih odnosa pridavanjem opšte važnosti konceptima i definicijama čiji je tvorac veoma uzak delić svetskog stanovništva. Opasnije je to što vlade SAD i najmoćnijih zapadnih zemalja formulišu nacionalne interese i spoljnopoličko delovanje tvrdoglavim, a nekritičkim, oslanjanjem na navodnu akademsku superiornost rezultata domaće nauke o međunarodnim odnosima, što postojano slabi zapadnjačku sposobnost da uvažava kulturnu raznovrsnost čovečanstva.

Šta feminizam želi da zna o međunarodnim odnosima na početku 21. veka?

Kraj Hladnog rata kao da je udahnuo svež vazduh u teorijsku debatu unutar discipline međunarodnih odnosa i podstakao procvat novih razmišljanja o tome kako tumačiti i razumevati svetsku politiku u novim okolnostima. Prva dekada 21. veka smatra se dobom uspona feminističkih teorija u proučavanju međunarodnih odnosa, jer je mreža istraživačica i univerzitetskih nastavnica u SAD i drugim zapadnim zemljama uspela da združenim naporom podstakne preobražaj nastavnih programa i kriterijuma za profesuru (ranije diskriminativnih prema ženama), te da se izbori za organizovanje naučnih konferencija, objavljivanje tematskih zbornika, osnivanje novih specijalizovanih časopisa i uspostavljanje posebnih sekcija unutar profesionalnih akademskih udruženja.²⁷ Danas feministkinje nastavljaju sa ontološkim revizionizmom u vidu izgradnje politički delotvornog znanja o tome kako su pol, rod, muškost i ženskost međusobno isprepletani u međunarodnoj

---

²⁵ Opširnije o ovoj argumentaciji u: Kevin Dunn, "Interrogating white male privilege", in: Laura J. Shepherd (ed.), *Gender Matters in Global Politics: A feminist introduction to International Relations*, op. cit., pp. 47–65.

²⁶ Ibid., pp. 52–53.

²⁷ Cynthia Enloe, "Feminism", op. cit., p. 107.

politici kao svojevrsnom muškom carstvu uzdrmanom mračnim događajima sa početka novog milenijuma koji su doneli rane, strah i poniženje. Meriša Zalewski (Marysia Zalewski) ističe da postoje dva osnovna pitanja na početku 21. veka – gde su žene u međunarodnim odnosima i šta to muškost proizvodi u tom području delanja, ali odmah dodaje da u žiži interesovanja feminističkih istraživačica ipak stoji širok raspon naizgled protivrečnih pitanja jednako teorijske i praktično-političke prirode.²⁸ Pregled tekućih istraživačkih pitanja i prateće teorijske argumentacije koji sledi zasnovan je na anglo-američkim naučnim člancima i studijama objavljenim u razdoblju od 2001. do 2016. godine, budući da su u tim zemljama feministički ogranci najrazvijeniji u disciplini međunarodnih odnosa.²⁹

Rodna represivnost „muževne države” i „muževne discipline”

Na tragu ontološkog revizionizma, ponovno tumačenje konvencionalnih narativa i pronalaženje uzroka irelevantnosti i nevidljivosti delatnosti povezanih sa ženama i ženskošću u ravni međunarodne politike ostaje deo istraživačke agende odlučne da otkrije zašto teoretičari *mainstream*-u i dalje ne vide ništa sporno u tumačenju međunarodnih odnosa kao „prirodnog” muškog polja delanja. Međunarodni odnosi kao akademska disciplina su iz političke filozofije i teorije zdravo za gotovo preuzeli rodnu ontologiju koja muškarca određuje kao subjekt, a ženu kao „drugo” spram muškarca, tj. kao objekt. Na samom početku prve dekade 21. veka, sintagma „muževna država” (*manly state*), koju je smislila Šarlot Huper (Charlotte Hooper) za naslov svoje knjige, simbolično je označila nastavak feminističke kritike muške subjektivnosti otelotvorene u državi i njenoj suverenosti kao vidovima opresivne konceptualizacije muške dominacije i kontrole utemeljene na jasnoj podeli dveju sfera – javne kao isključivo muške i privatne kao isključivo ženske.³⁰ Kričička oštrica

²⁸ Marysia Zalewski, “Feminist International Relations: Making Sense...”, in: Laura J. Shepherd (ed.), *Gender Matters in Global Politics: A feminist introduction to International Relations*, op. cit., pp. 30–31.

²⁹ Kako je međunarodna bezbednost deo istraživačkog polja discipline međunarodnih odnosa, skrećemo pažnju čitalaca i na koristan pregled feminističkih teorija bezbednosti koji je dala Vesna Jarić, a koji je komplementaran sa našim radom. Vesna Jarić, „Feministička teorija bezbednosti”, u: Milan Lipovac i Dragan Živojinović (urs), *Međunarodna bezbednost: teorijski pristupi*, Inovacioni centar Fakulteta bezbednosti Univerziteta u Beogradu i Akademska knjiga, Beograd, 2014, str. 293–313.

³⁰ Opširnije o kritici rodne dimenzije države i suvereniteta u: Charlotte Hooper, *Manly states: Masculinities, international relations and gender politics*, Columbia University Press, New York, 2001; John Hoffman, *Gender and Sovereignty: Feminism, the State and International Relations*, op. cit.

je sada usmerena na raskrinkavanje države i suvereniteta kao vrhovnog izraza kolektivno, istorijski i socijalno konstruisane muške moći otelotvorene u patrijarhatu i razotkrivanje složene dinamike rodne odnosa ispod veštačke površine navodno vrednosno neutralne rodne stvarnosti spoljne i svetske politike.³¹ Realisti suverenitet posmatraju u apstraktnim kategorijama nezavisnosti države kao međunarodnog aktera i njenog monopola i sposobnosti u pogledu upotrebe sile, dok feministi u suverenitetu vide mogućnosti za ostvarenje slobode, autonomije i emancipacije i razvrgavanje stega državom posredovane rodne hijerarhije reprodukovane kroz diskurse, institucionalizovane norme i prakse, te procese i uloge socijalne identifikacije. Sudar dveju svetonazora je neizbežan i žestok, a ishod je konstruisanje identiteta države putem dominantnog autobiografskog narativa sa rodnom potkom i njegovo učvršćivanje politikom isključivanja „drugog”, odnosno obezvređivanjem, ignorisanjem i suzbijanjem alternativnih narativa opaženih kao pretnje državnom identitetu. Na planu međunarodne politike, migrantska kriza je najsvežiji primer kako „osećaj sopstva” države nesigurno reaguje na spoljnog „drugog” tako što upotrebom diskursa isključivanja izbegle nevoljnike automatski pretvara u lažne tražioce azila i neprijatelje; na unutrašnjem planu, država brani maskulinizovani identitet osporavanjem svakog pokušaja dekonstrukcije muške dimenzije svog „osećaja sopstva”.³²

Pojedine teoretičarke naglašavaju da je muško iskrivljavanje rodne prirode međunarodnih odnosa uznapredovalo u hegemoniku muškost (*hegemonic masculinity*) kao tip muškosti koji teži da nadvlada ostale tipove ili, čak, u hipermuškost (*hypermasculinity*), čiji primer nalazimo u jačanju maskulinizovane predstave ruskog predsednika Vladimira Putina. Vudova (Elizabeth A. Wood) pokazuje kako je uspostavljanje Putinove hipermuškosti – shvaćene kao skupa prenaplašenih kulturnih normi i obrazaca ponašanja pripisanih muškarcima – pomoglo jačanje njegove legitimizacije kao političkog vođe i državnika posredstvom niza simbola i znakova, tekstova i doktrina, svečanosti i rituala.³³ Reč je o delu vladavinske strategije zasnovane na planskom poigravanju sa rodnim posredovanjem odnosa moći, jednako u nacionalnoj i globalnoj ravni, kako bi se

---

³¹ Gillian Young, “Feminist International Relations: A contradiction in terms?”, *International Affairs*, Vol. 80, Issue 1, January 2004, pp. 81–82.

³² Više u: Will K. Deleahy and Brent J. Steele, “Engaging the narrative in ontological (in)security theory: Insights from feminist IR”, *Cambridge Review of International Affairs*, Vol. 22, No. 3, September 2009, pp. 523–540.

³³ Iscrpnije videti u: Elizabeth A. Wood, “Hypermasculinity as a Scenario of Power: Vladimir Putin’s Iconic Rule, 1999–2008”, *International Feminist Journal of Politics*, Vol. 18, Issue 3, 2016, pp. 329–350.

Putin sa početka mandata kao čovek bez harizme preobrazio u Putina dominantnog mačo muškarca, tvrdog ali pravičnog „junaka našeg doba”, koji neposredno komunicira sa narodom kolokvijalnim jezikom, lebdi iznad stranačkih partikularnosti, zavodi red u državi i potčinjava moćne oligarhe, dok na međunarodnom planu ustaje protiv Novog svetskog poretka.

Emocije kao izraz „ličnog” u proučavanju međunarodnih odnosa – a „lično” je za feminizam uvek „političko” – takođe su pronašle svoje mesto u novijim feminističkim istraživanjima, što pokazuje naučna polemika sa više učesnika objavljena 2011. godine u časopisu *International Studies Review*.³⁴ Feminizam pitanje uloge emocija u postupku istraživanja – potpuno odbojne i nesuvisle iz ugla teorijskog *mainstream*-a – sagledava polazeći od kritike liberalne ideje o oštroj podvojenosti javne i privatne sfere i tvrdi da su one uzajamno isprepletane kroz društvene odnose. Gušenje ili uklanjanje emotivnih reakcija istraživača u odnosu na predmet istraživanja – pogotovo kada on uključuje ljude kao ličnosti i njihove sudbine – ne samo da je teško izvodljivo budući da istraživači nisu nadljudi, nego nije ni poželjno jer emotivno proživljavanje nosi u sebi transformativni potencijal.³⁵ Zbog toga zastupnice feminističkog pristupa naglašavaju da promišljanje emocija može da dopuni fundus epistemologije međunarodnih odnosa razvijanjem sposobnosti refleksivnosti kao svedočenja umesto refleksivnosti kao neempatičnog voajerizma, čime bi se dodala dimenzija samorefleksivnosti i tako poboljšao kvalitet istraživačkog postupka. Ipak, javno iznošenje opisa emotivnog doživljaja sprovedenog istraživanja je veoma retko zbog nepopularnosti povezane sa konvencionalnog suprotstavljanja emocija naučnoj objektivnosti, odnosno „ozbiljnom” naučnom radu.

Odsustvo žena na vodećim položajima u javnim institucijama u čijoj se nadležnosti nalazi proučavanje, formulisanje i sprovođenje spoljne politike i međunarodnih odnosa plod je rodne represivnosti „muževne države” i jedno je od uvek aktuelnih pitanja unutar feminističke debate. U pokušaju da otkriju konkretne razloge rodne neravnoteže u zastupljenosti žena u ovoj važnoj oblasti državnih poslova, Konli Tajler, Blizard i Krejn (Melissa H. Conley Tyler, Emily Blizzard, Bridget Crane) su na primeru australijskog ministarstva spoljnih poslova i pratećih akademskih ustanova empirijski utvrdile postojanje četiri činioca: 1) nasleđe ranije politike upravljanja ljudskih resursa zasnovanog na neposrednoj diskriminaciji žena

³⁴ Argumentaciju detaljno pogledati u: Christine Sylvester (ed.), “The Forum: Emotion and the Feminist IR Researcher”, *International Studies Review*, Vol. 13, Issue 4, December 2011, pp. 687–708.

³⁵ Sandra Marshall, “Super-Human Researchers in Feminist International Relations’ Narratives”, *ibid.*, pp. 688–690.

prilikom zapošljavanja; 2) posredna diskriminacija u vidu rodno pristrasnih zakona, pravila i programa skrojenih prema merama muškaraca, bez uvažavanja specifičnosti ženskog iskustva na radnom mestu; 3) stavljanje u nepovoljan položaj žena koje žele da se pored posla posvete porodici, tako što se između porodičnih obaveza i napredovanja postavlja jednačina „ili-ili”; i 4) socijalno konstruisane rodne norme koje u oblasti spoljne politike favorizuju muškost na račun ženskosti, koja se povezuje sa slabošću i rizikom.³⁶ Razmatranje slabe ženske zastupljenosti u tradicionalno muškoj disciplini međunarodnih odnosa osvetljava da je zapravo teško analitički zahvatiti sve vidove rodne represivnosti, što nam pokazuju suptilni načini obezvređivanja žena kao naučnih radnica empirijski dokazani istraživanjima rodni obrazaca citiranosti. Generalno niska citiranost, prećutkivanje ženskih radova u referentnim publikacijama, prosečno nizak položaj u hijerarhiji nastavnih/naučnih zvanja i niža stopa citiranosti istraživačica u višim zvanjima u odnosu na kolege, čini se da jasno svedoče o tome da rodna represivnost u disciplini međunarodnih odnosa dugoročno gledano vodi manjoj vidljivosti učinka žena i posledično smanjuje šanse za napredovanje u akademskoj karijeri.³⁷ Pored toga, kumulativan učinak niske citiranosti u sadašnjim okolnostima prevlasti kvantitativnog vrednovanja rezultata naučnog rada čini slabo izglednim dugo priželjkivani izlazak feminističkog pristupa iz marginalnog položaja unutar discipline.³⁸

Rat u funkciji očuvanja rodnog poretka

Reinterpretacija ideje pravednog rata u okolnostima prevlasti tzv. asimetričnih ratova, sukoba niskog intenziteta, „Rata protiv terora” i nepravednih američkih vojnih intervencija u Avganistanu i Iraku, jedna je od nezaobilaznih tema tekuće teorijske rasprave unutar feminističkog tabora. Feminističke istraživačice iznele su tezu da se teorija pravednog rata, uprkos manjkavostima u vidu neprepoznavanja rodne perspektive, ne može odbaciti zbog političke popularnosti i uloge koju ima

---

³⁶ Opširnije o navedenim činionicima u: Melissa H. Conley Tyler, Emily Blizzard and Bridget Crane, “Is international affairs too ‘hard’ for women?: Explaining the missing women in Australia’s international affairs”, *Australian Journal of International Affairs*, Vol. 68, No. 2, 2014, pp. 161–167.

³⁷ O istraživanjima opširnije u: Kelly M. Kadera, “The Social Underpinnings of Womens Worth in the Study of World Politics: Culture, Leader Emergence, and Coauthorship”, *International Studies Perspective*, Vol. 14, Issue 4, 2013, pp. 463–475; Sara McLaughlin Mitchell, Samantha Lange and Holly Brus, “Gendered Citation Patterns in International Relations Journal”, *International Studies Perspective*, Vol. 14, Issue 4, 2013, pp. 485–492.

³⁸ Više o problemu produžavanja disciplinarne marginalnosti u: Judith Squires and Jutta Weldes, “Beyond Being Marginal: Gender and International Relations in Britain”, *The British Journal of Politics and International Relations*, Vol. 9, Issue 2, May 2007, pp. 185–203.

kao nužni etički okvir analize fenomena rata, već ostaje „nužno zlo“ proučavanja međunarodnih odnosa i u 21. veku. Na primer, Lora Sjoberg (Laura Sjoberg) se zalaže za ponovno oživljavanje teorije pravednog rata i to tako što bi se njeni sadašnji nedostaci nadomestili feminističkom normativnom i eksploratornom dopunom konceptima relacije autonomije, političke marginalnosti, empatiji i etike brige.³⁹ Sjobergova smatra da bi postojanje pravednog uzroka za otpočinjanje rata u konkretnom slučaju moralo da se utvrđuje shodno pravilima stroge objektivnosti, dijaloški i primenom više epistemoloških i političkih perspektiva. Stanovište feminističke etike brige utemeljeno na empatičnosti neophodno je kako bi se planiranje i sprovođenje vojnih operacija odvijalo tako da uvaži nepovoljan položaj marginalizovanih grupa stanovništva i da generalno izbegava stvaranje novih izvora ljudske nebezbednosti, koji najčešće pogađaju upravo taj deo populacije i to i dugo nakon okončanja oružanog sukoba. Sjobergova predlaže reformulaciju teorije pravednog rata: 1) postizanjem široke saglasnosti na globalnom nivou oko značenja pravednog uzroka rata; 2) praktikovanjem emocionalnog poistovećivanja sa žrtvama kao osnove međunarodnih odnosa u vreme sukoba; 3) uvođenjem zahteva da međunarodni akteri ne ulaze u rat, ma koliko njegov razlog bio pravedan, ako taj rat ne bi mogao da se vodi samo protiv odgovornih za nastanak pravednog razloga; 4) obraćanjem posebne pažnje na to kako rat pogađa marginalne slojeve i grupe, naročito žene; 5) uračunavanje dugoročnih posledica rata i pratećeg nasilja; i 6) promenom načina ratovanja tako da se izbegnu najteži oblici povređivanja civila.⁴⁰

Na sažeto iznetu argumentaciju o zahtevima za preobražajem ideje pravednog rata naslanjaju se inicijative za poboljšanjem važećeg međunarodnog prava oružanih sukoba ugradnjom rodne dimenzije. Tako Helen Kinsella (Helen M. Kinsella) ukazuje da pravila međunarodnog prava oružanih sukoba sadrže „sistemsku grešku“ u vidu usredsređivanja pretežno na zaštitu žena, čime se zamagljuje kako rod ne samo uvodi razliku u strukturalne odnose muškaraca i žena, već i kako kroz diskurs stvara tu razliku.⁴¹ Ako je borba oduvek bila stvar muškarca kao branitelja doma a ne žene kao supruge i majke, feminističke istraživačice nastoje da saznaju kako diskurzivna moć proizvodi ove polne razlike kao prirodne

³⁹ Laura Sjoberg, “Why Just War Needs Feminism Now More Than Ever”, *International Politics*, Vol. 45, Issue 1, January 2008, pp. 1–18; Laura Sjoberg, “Gender, structure, and war: What Waltz couldn’t see”, *International Theory*, Vol. 4, Issue 1, March 2012, pp. 1–38.

⁴⁰ Laura Sjoberg, “Why Just War Needs Feminism Now More Than Ever”, op. cit., pp. 9–10.

⁴¹ Helen M. Kinsella, “Securing the civilian: Sex and gender in the laws of war”, in: Michael Barnett and Raymond Duvall (eds), *Power in Global Governance*, Cambridge University Press, Cambridge and New York, 2005, pp. 250–251, 270–271.

i normalne, a koje se potom uzimaju kao paradigmatičke za međunarodnopravno određenje razlike između „borca” i „civila” i kao ontološki temelj političkih i društvenih razlika. Feministkinje najviše iritira saznanje da međunarodno pravo uređivanjem oružanih sukoba konstituiše na globalnom, a povratno potvrđuje i na nacionalnom nivou heteroseksualnu porodicu u kojoj je žena i dalje figurira kao objekat muškarčeve zaštite.

Postojana reprodukcija patrijarhalnog rodnog poretka posredstvom socijalizacije mladih pokoljenja omogućuje militarizaciju društva, čime se potom olakšava pronalaženje i javno legitimisanje razloga za stalno pripremanje građana za rat i/ili za otpočinjanje oružanih sukoba. Obnavljanje kolektivnog pamćenja o prošlim ratovima kroz pripovedanje, svečanosti i rituale služi oblikovanju muškosti i ženskosti tako da oni ispunjavaju ulogu u ratu kao društvenom poduhvatu preduzetom sa ciljem vrednim lične žrtve zarad opšteg dobra. Feminističke teorije stoga iznova osvetljavaju međusobnu uvezanost struktura rodne moći i patrijarhalnih institucija, te uloge kulturnih normi u održanju ove veze.⁴² Krista Hant (Krista Hunt) analizira „Rat protiv terora” na primerima rodno posredovanih narativa o plemenitom cilju zaštite žena (američkih i muslimanskih) konstruisanih nakon terorističkih napada od septembra 2001. godine, te pokazuje kako je američko vojevanje kod kuće i u međunarodnoj areni ne samo osnažilo nego i iskoristilo postojeći rodni poredak za prikrivanje imperijalne prirode izvršenih vojnih intervencija.⁴³ Feministički nalazi jasno predočavaju da su priče o ženskom iskustvu prihvatljive samo dokle god služe legitimizaciji rata, učvršćivanju rodnog poretka i reprodukovanju identiteta države negativnom stereotipizacijom „drugih” kao neprijatelja; u suprotnom, ženska iskustva se delotvorno učutkuju kao u primeru majki američkih vojnika koje protestuju protiv agresivne spoljne politike SAD.

Politika ženskog tela u međunarodnim odnosima: ratne strategije viktimizacije i maskulinizacije

Teorijski *mainstream* unutar discipline međunarodnih odnosa tradicionalno u prvi plan stavlja proučavanje delovanja država i njihovih organizacija, odnosno kolektiviteta a ne pojedinaca. Kada se i pojavljuju u analizi, pojedinci su apstrahovani kao „zupčanići” državnog mehanizma a ne kao ličnosti u telima, pa istraživanje međunarodne politike nikada ne uzima u obzir politička i društvena

---

⁴² Cynthia Cockburn, “Gender Relations as Causal in Militarization and War”, *International Feminist Journal of Politics*, Vol. 12, Issue 2, June 2010, pp. 139–157.

⁴³ Krista Hunt, “The ‘War on Terrorism’”, in: Laura J. Shepherd (ed.), *Gender Matters in Global Politics: A feminist introduction to International Relations*, op. cit., pp. 116–126.

značenja tela niti kako se ta značenja manifestuju u međunarodnoj areni. Feminističke teorije pristupaju telu kao nečemu što nije samo fiksno, jedinstveno i deo fizičke stvarnosti, već je i istorijsko, pluralno i kulturno posredovano. Zbog toga koncept i politika tela predstavljaju važna analitička oruđa za proučavanje ženskog ugla gledanja na rat kao deo pojedinačnog proživljenog iskustva. Očekivano, ova ravan feminističke debate je oštro suprotstavljena konvencionalnom *mainstream* maskulinizovanom teoretisanju o ratu u apstraktnim političkim, institucionalnim i organizacionim kategorijama „očišćenim” od ljudskih sudbina.

U raspršivanju romantizovane predstave realističkih teoretičara o ratu kao muškoj igri odmeravanja snaga u međunarodnoj areni, feministički pristup se usredsređuje na opažanje rata stečenom u spoju konkretnog mesta događanja i položaja učesnika u tom događanju. Za žene rat nije ništa „vanredno” – on je samo radikalizacija svakodnevnog nasilja koje trpe kod kuće i u zajednici. Razlika je u tome što žene u ratu postaju specifična meta usled simboličkog značenja koje nose kao pripadnice jedne etničke zajednice ili države. Društvena vrednost žena se ogleda u biološkoj, socijalnoj i kulturnoj ulozi osiguranja novih vojnika koji će čuvati naciju od propadanja ili nestanka. Utoliko se žensko telo u ratnim uslovima pojavljuje kao svojevrsna linija fronta i postaje izloženo prvenstveno seksualnoj viktimizaciji kao sredstvu ratne strategije neprijatelja. Zato feminizam naglašava da se sistematična silovanja žena sprovode ciljano radi narušavanja reproduktivne sposobnosti žena kao prenosnika biološke supstance svog etniciteta i kao simbolički napad na sposobnost muškaraca da zaštite svoje žene, te čin poniženja žena kao oličenja nacionalnog ponosa i identiteta.⁴⁴ Pojedine feminističke istraživačice, poput npr. Sjobergove i Pitove, naglašavaju da se idealizovana rodna uloga muškarca kao zaštitnika često u stvarnosti pretvara u praksu „reketiranja” (*protection racket*), gde muškarci od žena izvlače maksimalne privilegije na osnovu pukog obećanja da će ih zaštititi od neprijatelja, ali ih zapravo pretvaraju u žrtve (seksualnog) nasilja.⁴⁵ Ipak, sve više zabeleženih slučajeva svedoči i o silovanju muškaraca u ratu. Posmatrano iz feminističke perspektive, silovanje muškaraca je visoko maskulinizovan čin potvrđivanja dominacije koji ima za cilj da ponizi žrtvu, da joj pretvaranjem u seksualni objekt metaforički oduzme muškost i prida obeležja ženskosti i da tim činom simbolički ponizi i etnicitet ili naciju kojoj žrtva pripada.⁴⁶

⁴⁴ Na primer videti: Miranda Alison, “Wartime sexual violence: Women’s human rights and questions of masculinity”, *Review of International Studies*, Vol. 33, Issue 1, January 2007, pp. 78–81.

⁴⁵ Više o ovoj tezi videti u: Laura Sjoberg and Jessica Peet, “A(nother) Dark Side of the Protection Racket”, *International Feminist Journal of Politics*, Vol. 13, Issue 2, June 2011, pp. 163–182.

⁴⁶ Miranda Alison, “Wartime sexual violence: Women’s human rights and questions of masculinity”, op. cit., p. 81.

Žene zbog drugačijeg društvenog sećanja uslovljenog vekovnim represivnim rodnim iskustvom moć koriste potpuno različito od muškaraca – humanije i za ostvarenje pozitivnih ciljeva – a razlog se nalazi u lično proživljenom iskustvu žrtve. Ipak, nasuprot viktimizaciji žena kao istorijski kontinuiranog fenomena u međunarodnim odnosima stoji maskulinizacija žena uključenih u ostvarivanje imperijalnih spoljnopoličkih interesa – kao pripadnica intervencionističkih trupa razmeštenih širom planete. Veće učešće žena kao boraca u vojnim operacijama svedoči da je 21. vek doneo i promenu u oblasti organizacije ratovanja i politike ljudskih resursa u vojsci kao jednoj od najkonzervativnijih javnih institucija u svakom društvu. Pošto je promena korenita imajući u vidu da je u američkim trupama u Iraku i Avganistanu bilo je raspoređeno čak oko 283.000 žena, u okviru feminističke akademske rasprave otvoreno je istraživačko pitanje kako se žene snalaze u novoosvojenoj ulozi.⁴⁷ Entoni King (Anthony King) je utvrdio da su žene vojnici često izložene duboko hegemonski maskulinizovanoj organizacionoj kulturi koja ih opaža kroz optiku pogrdnog binarnog koda „kurva/kučka” i odriče im jednakost i profesionalno priznanje – koliko god da im je dobar borbeni učinak.⁴⁸ Prema svedočenjima žena iz američke vojske, ovaj binarni kod je plod pokušaja vojnika da odnos sa kolegicama definišu uzimanjem njihove seksualnosti kao referentne tačke; tako se „kuvama” u muškom vojničkom žargonu nazivaju seksualno dostupne kolegice, dok su „kučke” one nedostupne.⁴⁹ Retke su žene koje su uspešno prihvatile kolege kao „počasne muškarce” (*honorary men*), a neke čak pribegavaju vizuelnom izgledu upodobljenom normama muškosti (kratka kosa, odsustvo šminke, nežensvena civilna odeća). Kada pažljivije osmotrimo značenje statusa „počasnog muškarca” videćemo da je u stvari reč o konstrukt koji prikriveno odbacuje ženski identitet kao nespojiv sa rodnom ulogom vojnika. Žene u vojsci ostaju opažene kao svojevrsna čudovišta čija se nasilnost tumači kao biološki „kvar” njihove ženskosti.

Istorijski posmatrano, priroda ženske uloge u ratovima nikada nije bila jednoznačna, ali je u ranijoj feminističkoj akademskoj i aktivističkoj literaturi donekle stvoren mit o ženama kao večnim žrtvama. Slučaj sistematskog zlostavljanja ratnih zarobljenika otkriven 2004. godine u zatvoru Abu Graib u Iraku, verovatno ne bi izazvao toliku pažnju javnosti i kasnije postao predmet feminističke akademske

---

⁴⁷ Podatak naveden prema: Kristy N. Kamarck, “Women in Combat: Issues for Congress”, December 2016, U.S. Congressional Research Service, <https://fas.org/sgp/crs/natsec/R42075.pdf>, 01/09/2017.

⁴⁸ Anthony King, “The female combat soldier”, *European Journal of International Relations*, Vol. 22, No. 1, March 2016, pp. 122–143.

⁴⁹ *Ibid.*, pp. 124–125.

rasprave da u torturu nisu bile aktivno uključene i pripadnice američke vojske. Fotografije na kojima se videlo da devojke ponižavaju iračke zarobljenike uzdrmala je konvencionalne pretpostavke o moralnoj superiornosti i inherentnoj nesposobnosti žena da nanose bol i vrše seksualno nasilje. Tako je početkom 21. veka pitanje o ženama kao vinovnicama ratnih zločina i nasilja postala nova tema u feminističkoj debati unutar discipline međunarodnih odnosa. U raspravama je izneta argumentacija prema kojoj je učešće žena u torturi plod patrijarhalnog ustrojstva vojske koje razmišljanje i postupanje žena oblikuje shodno standardima agresivne muškosti neophodne za održanje borbene gotovosti trupa.⁵⁰ Ako žele da ostanu i napreduju u vojničkoj profesiji, žene su prinuđene da oponašaju muške obrasce ponašanja, iako su im oni strani budući da su suprotstavljeni vrlinama ženskosti. Stoga se slučaj Abu Graiba ne može sagledati kao primer rodne jednakosti – i to izopačen, nego naprotiv kao još jedan vid ženske potčinjenosti logici militarizovane muškosti.⁵¹ Učešće oko 100.000 žena u genocidu počinjenom 1994. godine u Ruandi protiv naroda Tutsi, još je jedan krupan udar na konvencionalne predstave o svetosti materinstva, empatičnosti i pasivnosti. Brojni dokazi govore o masovnoj i aktivnoj ulozi žena naroda Hutu u podsticanju, planiranju i organizovanju nasilja čiji su počinioci bili drugi, a lično u potkazivanju skrivenih pripadnika naroda Tutsi, pljačkanju imovinu žrtava i, u manjoj mjeri, u silovanjima, torturi i likvidacijama.⁵² Braunova (Sara E. Brown) razloge ovako uspješne militarizacije i mobilizacije žena Hutu nalazi u strahu i pokornosti uslovljenih snažnim patrijarhatom u sadejstvu sa propagandom, koja je uspela da lako uruši žensku solidarnost dehumanizovanjem žena Tutsi kao opasnih neprijatelja i izdajica koje rade na štetu Hutua.⁵³ Na primeru građanskog rata u Sjevernoj Leoneu, Kej Koen (Dara Kay Cohen) veću prosečnu nasilnost žena u borbi objašnjava njihovom željom da saborcima dokažu da nisu „slabiji pol” i da tako izbore društveno priznanje i status shodno merilima tradicionalnog patrijarhalnog poretka.⁵⁴ Navedeni primeri učešća u borbenim dejstvima i zločinima govore u prilog tezi da je maskulinizacija žena

---

⁵⁰ Iscrpnije videti u: Regina F. Titunik, “Are we all torturers now?: A reconsideration of women’s violence at Abu Ghraib”, *Cambridge Review of International Affairs*, Vol. 22, No. 2, June 2009, pp. 258–263.

⁵¹ *Ibid.*, p. 262.

⁵² Učešće žena u genocidu u Ruandi detaljno je analizirano u: Sara E. Brown, “Female Perpetrators of the Rwandan Genocide”, *International Feminist Journal of Politics*, Vol. 16, Issue 3, September 2014, pp. 448–469.

⁵³ *Ibid.*, pp. 453–457.

⁵⁴ Dara Kay Cohen, “Female Combatants and the Perpetration of Violence: Wartime Rape in the Sierra Leone Civil War”, *World Politics*, Vol. 65, No. 3, July 2013, pp. 383–415.

zapravo manevar vladajućih elita duboko utemeljen na tradicionalnim rodnim ulogama, da služi potvrđivanju i obnavljanju rodne strukture, te da, posmatrano na duži rok, nije doneo očekivanu veću rodnu ravnopravnost.

Preispitivanja unutar feminističkog ogranka: ni mainstream ni radikalizacija?

Debatu unutar feminističkog ogranka početkom 21. veka obeležila je i pojava kritičkih glasova. Poststrukturalisti su osporili saznavnu vrednost feminističkih predstava o ženi uz argumentaciju da te predstave ne odgovaraju pojedinim temeljnim istinama o tome šta je žena i šta može da postane. Pre je reč o tome da feminističke teorije stvaraju ideju žene, koju potom predstavljaju kao deo objektivne stvarnosti.⁵⁵ Takozvani novi feministi su postavili dva pitanja. Prvo je proisteklo iz razočaranosti neuspehom ovog intelektualnog projekta da stvarno doprinese preobražaju načina na koje se međunarodni odnosi proučavaju i praktikuju, a bilo je podstaknuto očekivanjima u pogledu normativne i preskriptivne uloge feminističkih teorija.⁵⁶ Druga kritika je u središte akademske rasprave stavila problem zanemarivanja patnji muškaraca u odabiru istraživačkih pitanja i iznela stav da je to posledica neodgovarajuće teorijske osnove primenjivane rodne analize.⁵⁷ Novi feministi su kao zamenu ponudili kvantitativnu rodnu analizu tj. povratak pozitivističkoj metodologiji. Zalewski i Sison Runjan (Anne Sisson Runyan) su zabrinute jer je prema njihovom mišljenju tokom protekle dekade došlo do procesa depolitizacije feminizma (tzv. *faux-feminism*) u vidu urođnjavanja (*gender mainstreaming*) i institucionalizacije (*governance feminism*), koji se sada slave kao uspešan prodor feminističkih ideja u zvaničan politički diskurs na nacionalnom i globalnom planu, ali su postepeno razvodnjili radikalni potencijal za pokretanje društvenih promena.⁵⁸ Feminističke ideje su jednostavno „poništene” kroz

---

⁵⁵ Maria Stern and Marysia Zalewski, “Feminist fatigue(s): Reflections on feminism and familiar fables of militarisation”, *Review of International Studies*, Vol. 35, Issue 3, July 2009, p. 617.

⁵⁶ Marysia Zalewski, “Do We Understand Each Other Yet?: Troubling Feminist Encounters With(in) International Relations”, *The British Journal of Politics and International Relations*, Vol. 9, Issue 2, May 2007, pp. 303–304.

⁵⁷ *Ibid.*, pp. 308, 310.

⁵⁸ Argumentaciju opširnije videti u: Marysia Zalewski and Anne Sisson Runyan, “Taking Feminist Violence Seriously in Feminist International Relations”, *International Feminist Journal of Politics*, Vol. 15, Issue 3, September 2013, pp. 293–313.

urodnjavanje kao novi oblik patrijarhalnog vlasništva nad feminizmom i prilagođene ukusu intelektualnog *mainstream*-a, a koncept roda je postao samo jedna stavka na meniju neoliberalne vladavinske paradigme.⁵⁹

Navedene kritike dovode u sumnju mogućnost zagovornica feminističkog pristupa da podstaknu političke i društvene reforme koje bi dovele do preobražaja postojećih rodnih odnosa – što i jeste proklamovani glavni cilj ovog ogranka discipline međunarodnih odnosa. Uz pretpostavku da bi konačan ulazak u glavni tok akademske rasprave o međunarodnim odnosima mogao da donese legitimitet sa potencijalom političkog uticaja, perspektiva feminizma da ovlada institucionalnim kanalima još je mračnija. Uprkos postojanom povećanju broja objavljenih radova i monografskih studija i jačanja uticaja u razdoblju od 2001. godine do danas, čini se zastupnici feminističkih teorija i dalje vode borbu za svoje „mesto pod suncem” unutar glavnog toka izučavanja međunarodnih odnosa, odnosno da je feminizam još uvek „kandidat” za punopravno članstvo u ovoj akademskoj disciplini. Većina članova ovog dela akademske zajednice i dalje omalovažava i nipodaštava teorijska i empirijska istraživanja u okviru feminističkog ogranka tako što ignoriše njihove uvide i nalaze, tj. ne koristi ih u sopstvenim istraživanjima. Reč je o svojevrsnom revoltu zastupnika teorijskog *mainstream*-a (ili *malestream*-a, kako ga feministkinje ironično nazivaju) godinama provociranog upornošću feminizma da stalno iznova destabilizuje disciplinarne granice i *status quo* i da nastavi da unosi nemir u debatu i na početku 21. veka.

Naučni doprinos feminističkih teorija u proučavanju međunarodnih odnosa najbolje se može sagledati u kontekstu disidentske inovativnosti kojom je „omekšan” tradicionalno rigidan okvir teorija *mainstream*-a i to proširenjem spiska legitimnih istraživačkih tema i uvođenjem postpozitivističkih metodoloških pristupa i tehnika. Vrednost feminističkih studija nećemo pronaći u konvencionalnom načinu objašnjavanja delovanja međunarodnih aktera ili u analizi nacionalnih spoljnih politika, onako kako smo to navikli da čitamo u radovima npr. predstavnika realističke škole mišljenja. Hladni kalkulus racionalizma i empirizma političkih nauka, feminističke teorije delom humanizuju uvođenjem istraživačkog svetonazora iz antropologije, sociologije i psihologije. Draž feminističkih istraživanja je u tome što pružaju potpuno drugačiji, životniji uvid u stvarnost međunarodne politike posmatrane iz egzistencijalne ravni pojedinaca koji su se ne svojom krivicom „isprečili” imperijalnim interesima velikih sila, neoliberalnim programima međunarodnih institucija i brutalnoj potrazi multinacionalnih korporacija za

---

⁵⁹ Angela McRobbie, *The Aftermath of Feminism: Gender, Culture and Social Change*, Sage, London, 2009, pp. 152–156.

rastućim profitima. U žiži interesovanja feminističkog pristupa su prevashodno marginalni slojevi i grupe kao žrtve strukturnog nasilja održavanog i širenog spoljnom politikom velikih sila potpomognutom intervencionističkim trupama. Reč je o istim nacionalnim spoljnim politikama i globalnom političkom inženjeringu čiji su tvorci ili savetnici često upravo vodeći teoretičari *mainstream*-a discipline međunarodnih odnosa. Po svemu sudeći, feminizam će još dugo ostati „neželjeno dete“, neposlušni otpadnik i, posledično, „beskućnik“ jedne akademske discipline koji se drznuo da okrnji njene idole.

Bibliografija

- Ackerly, Brooke A., Stern, Maria and True, Jacqui (eds), *Feminist Methodologies for International Relations*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006.
- Alison, Miranda, “Wartime sexual violence: Women’s human rights and questions of masculinity”, *Review of International Studies*, Vol. 33, Issue 1, January 2007, pp. 75–90.
- Anand, Dibyesh, “Nationalism”, in: Laura J. Shepherd (ed.), *Gender Matters in Global Politics: A feminist introduction to International Relations* Routledge, Oxon and New York, 2010, pp. 280–291.
- Atkinson, Ti-Grace, “Radical Feminism”, in: Barbara A. Crow (ed.), *Radical Feminism: A Documentary Reader*, New York University Press, New York and London, 2000, pp. 82–89.
- Baehr, Amy R., “Liberal Feminism”, in: Edward N. Zalta (ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Winter 2013 Edition, <https://plato.stanford.edu/archives/win2013/entries/feminism-liberal/>, 20/08/2017.
- Brown, Sara E., “Female Perpetrators of the Rwandan Genocide”, *International Feminist Journal of Politics*, Vol. 16, Issue 3, September 2014, pp. 448–469.
- Cockburn, Cynthia, “Gender Relations as Causal in Militarization and War”, *International Feminist Journal of Politics*, Vol. 12, Issue 2, June 2010, pp. 139–157.
- Conley Tyler, Melissa H., Blizzard, Emily and Crane, Bridget, “Is international affairs too ‘hard’ for women?: Explaining the missing women in Australia’s international affairs”, *Australian Journal of International Affairs*, Vol. 68, No. 2, 2014, pp. 156–176.
- Delehanty, Will K. and Steele, Brent J., “Engaging the narrative in ontological (in)security theory: Insights from feminist IR”, *Cambridge Review of International Affairs*, Vol. 22, No. 3, September 2009, pp. 523–540.

- Enloe, Cynthia, "Feminism", in: Martin Griffiths, *International Relations Theory for the Twenty-First Century: An Introduction*, Routledge, Oxon & New York, 2007, pp. 99–110.
- Ferguson, Sue, "Building on the Strengths of the Socialist Feminist Tradition", *New Politics*, Vol. 7, No. 2, Winter 1999, pp. 89–100.
- Hansen, Lene, "Ontologies, Epistemologies, Methodologies", in: Laura J. Shepherd (ed.), *Gender Matters in Global Politics: A feminist introduction to International Relations*, Routledge, Oxon and New York, 2010, pp. 17–27.
- Hekman, Susan, "Feminism", in: Simon Malpas and Paul Wake (eds), *The Routledge Companion to Critical Theory*, Routledge, Oxon & New York, 2006, pp. 91–101.
- Hunt, Krista, "The 'War on Terrorism'", in: Laura J. Shepherd (ed.), *Gender Matters in Global Politics: A feminist introduction to International Relations*, Routledge, Oxon and New York, 2010, pp. 116–126.
- Jarić, Vesna, „Feministička teorija bezbednosti“, u: Milan Lipovac i Dragan Živojinović (urs), *Međunarodna bezbednost: teorijski pristupi*, Inovacioni centar Fakulteta bezbednosti Univerziteta u Beogradu i Akademska knjiga, Beograd, 2014, str. 293–313.
- Jones, Adam, "Does 'Gender' Make the World Go Round?: Feminist Critiques of International Relations", *Review of International Studies*, Vol. 22, No. 4, October 1996, pp. 405–429.
- Kadera, Kelly M., "The Social Underpinnings of Womens Worth in the Study of World Politics: Culture, Leader Emergence, and Coauthorship", *International Studies Perspective*, Vol. 14, Issue 4, 2013, pp. 463–475.
- Kamarck, Kristy N., "Women in Combat: Issues for Congress", December 2016, U.S. Congressional Research Service, <https://fas.org/sgp/crs/natsec/R42075.pdf>, 01/09/2017.
- Kay Cohen, Dara, "Female Combatants and the Perpetration of Violence: Wartime Rape in the Sierra Leone Civil War", *World Politics*, Vol. 65, No. 3, July 2013, pp. 383–415.
- King, Anthony, "The female combat soldier", *European Journal of International Relations*, Vol. 22, No. 1, March 2016, pp. 122–143.
- Kinsella, Helen M., "Securing the civilian: Sex and gender in the laws of war", in: Michael Barnett and Raymond Duvall (eds), *Power in Global Governance*, Cambridge University Press, Cambridge and New York, 2005, pp. 249–272.
- Mansbach, Richard W. and Rafferty, Kirsten L., *Introduction to Global Politics*, Routledge, Oxon & New York, 2008.

- McLaughlin Mitchell, Sara, Samantha Lange and Holly Brus, "Gendered Citation Patterns in International Relations Journal", *International Studies Perspective*, Vol. 14, Issue 4, 2013, pp. 485–492.
- McRobbie, Angela, *The Aftermath of Feminism: Gender, Culture and Social Change*, Sage, London, 2009.
- Pettman, Jan Jindy, *Worlding Women: A Feminist International Politics*, Routledge, London and New York, 1996.
- Peterson, V. Spike (ed.), *Gendered States: Feminist (Re)Visions of International Relations Theory*, Lynne Rienner, Boulder (CO), 1992.
- Shepherd, Laura J., "Sex or Gender?: Bodies in World Politics and Why Gender Matters", in: Laura J. Shepherd (ed.), *Gender Matters in Global Politics: A feminist introduction to International Relations*, Routledge, Oxon and New York, 2010, pp. 3–16.
- Sjoberg, Laura, "Gender, structure, and war: What Waltz couldn't see", *International Theory*, Vol. 4, Issue 1, March 2012, pp. 1–38.
- Sjoberg, Laura and Peet, Jessica, "A(nother) Dark Side of the Protection Racket", *International Feminist Journal of Politics*, Vol. 13, Issue 2, June 2011, pp. 163–182.
- Sjoberg, Laura, "Why Just War Needs Feminism Now More Than Ever", *International Politics*, Vol. 45, Issue 1, January 2008, pp. 1–18.
- Squires, Judith and Weldes, Jutta, "Beyond Being Marginal: Gender and International Relations in Britain", *The British Journal of Politics and International Relations*, Vol. 9, Issue 2, May 2007, pp. 185–203.
- Stern, Maria and Zalewski, Marysia, "Feminist fatigue(s): Reflections on feminism and familiar fables of militarisation", *Review of International Studies*, Vol. 35, Issue 3, July 2009, pp. 611–630.
- Sylvester, Christine, *Feminist International Relations: An Unfinished Journey*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004.
- Sylvester, Christine (ed.), "The Forum: Emotion and the Feminist IR Researcher", *International Studies Review*, Vol. 13, Issue 4, December 2011, pp. 687–708.
- Titunik, Regina F., "Are we all torturers now? A reconsideration of women's violence at Abu Ghraib", *Cambridge Review of International Affairs*, Vol. 22, No. 2, June 2009, pp. 257–275.
- Weber, Cynthia, *International Relations Theory: A Critical Introduction*, 3rd edition, Oxon & New York, 2010.
- Whitworth, Sandra, "Feminist Perspectives", in: Paul D. Williams (ed.), *Security Studies: An Introduction*, Routledge, Oxon & New York, 2008, pp. 103–115.

- Wood, Elizabeth A., "Hypermasculinity as a Scenario of Power: Vladimir Putin's Iconic Rule, 1999–2008", *International Feminist Journal of Politics*, Vol. 18, Issue 3, 2016, pp. 329–350.
- Young, Gillian, "Feminist International Relations: A contradiction in terms?", *International Affairs*, Vol. 80, Issue 1, January 2004, pp. 75–87.
- Zalewski, Marysia and Sisson Runyan, Anne, "Taking Feminist Violence Seriously in Feminist International Relations", *International Feminist Journal of Politics*, Vol. 15, Issue 3, September 2013, pp. 293–313.
- Zalewski, Marysia and Parpart, Jane L., "Introduction: Rethinking the man question", in: Jane L. Parpart and Marysia Zalewski (eds), *Rethinking the man question: Sex, gender and violence in international relations*, Zed Books, London and New York, 2008, pp. 1–20.
- Zalewski, Marysia, "Do We Understand Each Other Yet?: Troubling Feminist Encounters With(in) International Relations", *The British Journal of Politics and International Relations*, Vol. 9, Issue 2, May 2007, pp. 302–312.

Srđan T. KORAC

**FEMINIST THEORIES OF INTERNATIONAL RELATIONS:
STILL HOMELESS IN THE 21ST CENTURY?**

Abstract: The paper analyses the general features of the ongoing debate within the feminist approach to the International Relations studies with the aim to discover whether its proponents continue to tear down the traditional norms of this academic discipline at the beginning of the 21st century, to give innovative insights, and to illuminate the power structure hidden in the so-called “mainstream” IR theories. The paper discusses the most important feminist research questions and topics of the day, the basic feminist argumentation and its genesis, and stresses internal disagreements and criticism towards some theoretical standpoints within the feminist branch of the International Relations discipline. The analysis focuses on research articles and books published in the period 2001–2016 and primarily in the United States and the United Kingdom – the countries where feminist academia is fairly developed in the discipline of International Relations. The author concludes that despite the influence strengthened by the increased number of published research papers, books, and collections of papers in the early 21st century, the proponents of feminist IR theories continue to struggle for their “place under the Sun” within the mainstream of the International Relations academic community. The epistemological contribution of feminist theories to the International Relations discipline is best seen in regard to their dissident innovations, which “soften” the traditionally rigid framework of mainstream theory by expanding the list of legitimate research topics and introducing postpositive methodological approaches and techniques.

Key words: International Relations theories, feminism, gender politics, masculinity, femininity, body politics.

Američka spoljna politika u doba krize svetskog poretka

Richard N. Haass, *A World in Disarray: American Foreign Policy and the Crisis of the Old Order*, Penguin Press, 2017, 352 pp.

Nakon raspada Sovjetskog Saveza počeo je period globalne ekonomske, vojne i političke dominacije Sjedinjenih Američkih Država uslovljen novim rasporedom snaga i preraspodelom moći na međunarodnoj sceni, odnosno uspostavljanja svetskog poretka drugačijeg spram višedecenijske bipolarne ravnoteže snaga. U govoru pod nazivom „Ka Novom svetskom poretku” (*Toward a New World Order*) održanom 11. septembra 1990. godine u Kongresu, američki predsednik Džordž Buš stariji (George H. W. Bush) najavio je stvaranje „Novog svetskog poretka” zasnovanog na vladavini prava i saradnji SAD i Rusije. Frensis Fukujama (Francis Fukuyama) je čak govorio o kraju istorije usled konačnog trijumfa liberalne demokratije kao dominantnog modela društveno-političkog uređenja. Međutim, takav model se danas, skoro tri decenije kasnije, očigledno nalazi u krizi praćenoj rasipanjem moći SAD i jačanjem Kine, Rusije, Indije, Brazila i globalnih nedržavnih aktera. Opadanje američke moći postalo je posebno vidljivo nakon terorističkih napada na Svetski trgovinski centar i Pentagon od septembra 2001. godine, kada je vlada u Vašingtonu zapravo pokazala nemoć da se suoči sa novom vrstom bezbednosnih pretnji, što je *post festum* i uvećalo simbolički značaj tih napada. Političku krizu pratili su ekonomska kriza nastala 2008. godine, uspon Kine ka položaju najjače ekonomije sveta i dolazak na vlast socijalističkih i socijaldemokratskih vlada u Latinskoj Americi. Dramatične promene su pažljivo analizirali gotovo svi viđeniji posmatrači međunarodnih odnosa današnjice – od Zbignjeva Bžežinskog (Zbigniew Brzezinski) do Henrija Kisindžera (Henry Kissinger), koji je 2014. godine objavio knjigu *Svetski poredak* (prevedenu i na srpski jezik), dok je Robert Kejgen (Robert Kagan) nasuprot Fukujami govorio ne o kraju već o povratku istorije.

Ričard Has (Richard N. Haass) je predsednik Saveta za međunarodne odnose (*Council for Foreign Relations*), nevladine organizacije sa sedištem u Njujorku čiji

članovi već decenijama unazad imaju snažan uticaj na kreiranje američke spoljne politike. Autor je i urednik trinaest knjiga, od kojih se jedna bavi menadžmentom, a preostalih dvanaest spoljnom politikom. Poslednja u nizu je knjiga objavljena početkom ove godine i koju ovom prilikom predstavljamo – *Svet u rasulu: američka spoljna politika i kriza starog poretka*.

Osnovu za nastanak ovog dela predstavljaju tri predavanja koja je autor održao u aprilu 2015. godine kao gostujući profesor na Pembрук koledžu Univerziteta u Kembridžu. Upravo iz tog razloga u strukturnom smislu knjiga je nakon predgovora i uvoda podeljena u tri dela koja se hronološki nadovezuju, a u okviru kojih se nalazi dvanaest poglavlja uobličениh tako da se mogu čitati nezavisno jedno od drugog u skladu sa potrebama i interesovanjima čitaoca. Kako i sam naglašava u uvodu, knjiga predstavlja mnogo više od transkribovanih predavanja i u mnogo čemu se od njih i razlikuje usled, kako kaže, evolucije vlastitog promatranja. Has ocenjuje da su populizam i nacionalizam u usponu i da smo svedoci široko rasprostranjenog odbacivanja globalizacije i međunarodne intervencije, te jačanja svesti o potrebi revizije fundamentalnih političkih stavova i politika od otvorenog tržišta, preko migranata, do nužnosti održavanja postojećih saveza. Upravo iz tog razloga autor pokušava da kroz istorijsku retrospektivu i analizu pruži odgovor na pitanje da li je današnja politička realnost neizbežna, da je vrednosno oceni kako bi utvrdio šta je dobro, a koje aspekte treba popraviti i unaprediti kako bi se ostvario prosperitet i napredak čovečanstva.

Has sopstvena razmatranja oslanja na stavove Henrija Kisindžera i Hedlija Bula (Hedley Bull) o poretku, te o legitimitetu kao suštinskom elementu pojmovnog određenja poretka. Kao i pomenuti realisti, Has u centar analize stavlja koncepte nacionalnog interesa, moći i ravnoteže snaga. U prvom delu knjige autor pruža sažeti pregled svetske istorije u periodu od sredine sedamnaestog veka, odnosno od Vestfalskog mira, do kraja Hladnog rata i objašnjava kako se od konvencionalnog međudržavnog rata došlo do svetskih ratova i na posletku do višedecenijske blokovske podeljenosti i tenzija. Ovaj period istorije Has naziva *World Order 1.0* jer je prema njegovom mišljenju postojao kontinuitet u svetskom funkcionisanju, a diskontinuitet se pojavio u narednom istorijskom razdoblju od kraja Hladnog rata do danas, odnosno od raspada Čehoslovačke i Jugoslavije, preko terorističkih napada od 11. septembra 2001. godine do Arapskog proleća i sirijske krize.

Diskontinuitet je predmet analize u drugom delu knjige, a autor polazi od pretpostavke da je reč o korenitom raskidu sa prošlošću i da je danas u svetu po sredi nešto sasvim drugačije. Pojavom sve većeg broja respektabilnih aktera na međunarodnoj sceni kako državnih tako i onih koji to nisu, distribuciju svetske moći koju označava terminom „bespolarnost“ (*nonpolarity*) usled čega je sve je

teže obezbediti konsenzus i efikasnost odlučivanja. Has smatra da je najveći izvor nedaća kroz istoriju bio sukob velikih sila. Ocenjujući njihove odnose danas kao veoma zadovoljavajuće – naravno nikako kao idealne – autor sa pravom postavlja pitanje kako to da nam ne ide bolje, ako je glavni izvor problema relativno odsutan. Autor čitaocima pruža argumentaciju zašto su odnosi velikih sila bolji nego u prošlosti, uz konstataciju da su odnosi SAD i Rusije krenuli u suprotnom smeru, ali da je još uvek nejasno da li se radi o trenutnom ili dugoročnom zaokretu i zaoštavanju. Potom sledi sistematična analiza najznačajnijih izazova sa kojima se američka administracija suočava tokom poslednjih četvrt veka posebno u odnosima sa Kinom kao najvećim konkurentom za preuzimanje svetske prevlasti. U okolnostima kada se udeo američke globalne moći postepeno smanjuje, Has razmatra i odnose sa Rusijom, sa fokusom na angažovanje dveju sila u sirijskoj krizi. Drugi deo knjige završava uvidom u uzroke, posledice i veze između najznačajnijih međunarodnih izazova ovog perioda, sa posebnim akcentom na regionalnu politiku i geopolitiku.

Dok se prva dva dela knjige *Svet u rasulu: američka spoljna politika i kriza starog poretka* bave analizom i deskripcijom, treći i poslednji deo bavi se preskripcijom. U ovom delu knjige autor prepisuje svojevrsan recept za prilagođavanje spoljne politike SAD sadašnjoj situaciji i potpuno drugačijem svetu. Malo šta je neizbežno, tvrdi autor, naprotiv ono što vlade, organizacije i ljudi čine ili ne čine je ono što donosi promenu, i posledično stvara istoriju. Has govori o odnosu između velikih sila i kako im treba pristupiti. Promovišući politiku odvracanja od unilateralnih akcija koje bi mogle da povećaju tenzije među velikim silama, autor naglašava da druge sile uvek moraju biti svesne sposobnosti SAD da, uprkos takvoj politici, u svakom trenutku odbrani svoje interese, a u isto vreme ističući značaj diplomatskih aktivnosti. U nastavku autor navodi šta sve američki politički odlučioци treba da učine kako bi – uzimajući u obzir sve specifičnosti današnjeg sveta od činioca preko novih izazova i pretnji – u perspektivi izgradili *World Order 2.0*. Dok se pretposlednje poglavlje bavi regionalnim izazovima pri čemu se najveća pažnja, shodno trenutnim gorućim krizama, posvećuje Bliskom istoku, u poslednjem poglavlju tema je unutrašnja politika SAD i nužnost njene reforme u sektoru bezbednosti i u pogledu smanjenja javnog duga, jer, kako autor navodi, spoljna politika počinje kod kuće.

Svet u rasulu: američka spoljna politika i kriza starog poretka odiše sveobuhvatnošću analize, ali i kritičkim osvrtom na važna istorijska razdoblja uz navođenje prednosti i mana procesa na globalnom planu. Čini se da je namera autora bila da samom čitaocu ostavi procenu snage i značaja pruženih argumenata i tako donese sopstveni sud o rezultatima sprovedenog istraživanja. Has se pored globalne bavi i regionalnom dinamikom odnosa, što pruža

višedimenzionalnu, široku a ujedno i preciznu sliku, međunarodnih odnosa iz ugla američke spoljne politike. Pored stručne i naučne javnosti koja se bavi ovom tematikom, nova Hasova monografija bila bi korisno štivo za studente međunarodnih odnosa i međunarodne bezbednosti budući da je knjiga, kao što smo već pomenuli, zasnovana na univerzitetskim predavanjima. Knjigu krasi koncizno izlaganje, bez previše ukrasa, ali je izuzetno bogata upečatljivim primerima, sa veoma jasnom i precizno definisanom terminologijom. Prevod ove knjige na srpski jezik bio bi od velike koristi delu domaće akademske zajednice i širem krugu zainteresovanih za razumevanje tekućih krupnih promena u međunarodnim odnosima na početku dvadeset prvog veka.

Isidora POP-LAZIĆ

UPUTSTVO ZA AUTORE

AUTORI SU DUŽNI DA SE U PRIPREMI RUKOPIISA PRIDRŽAVAJU SLEDEĆIH UPUTSTAVA:

1. Rukopisi na srpskom ili engleskom jeziku treba da budu obima 6000–8000 reči (uzeto bez liste referenci) u *Word*-u (.doc i .docx). Obim prikaza knjiga može da bude 800–1500 reči.

2. Autorske priloge treba pisati latiničnim pismom, fontom *Times New Roman* veličine 12, sa paginacijom u donjem desnom uglu.

3. Naslov treba što vernije da opiše sadržaj članka i poželjno je korišćenje reči prikladnih za indeksiranje i pretraživanje. Naslov pisati velikim slovima, zadebljano (*bold*), veličina slova 14. Ispod naslova teksta stoji ime i prezime autora članka *Italic*-u.

4. U napomeni koja u vidu fusnote stoji uz ime i prezime, autor navodi naziv institucije u kojoj je zaposlen, njeno sedište i svoju elektronsku adresu. U ovoj fusnoti autor može da ukaže čitaocima da pojedini pogledi izneti u članku odražavaju njegov lični stav, a ne institucije u kojoj je zaposlen.

5. Ispod naslova stoji apstrakt na srpskom jeziku obima 150–200 reči, koji treba da pruži kratak informativan prikaz članka predstavljanjem osnovnih hipoteza, cilja, metoda i rezultata istraživanja i to tako da se može koristiti prilikom indeksiranja u referentnim periodičnim publikacijama i bazama podataka. Ispod apstrakta autor prilaže najviše 10 ključnih reči na srpskom jeziku koje najbolje opisuju sadržaj članka. Podsećamo da je dobar izbor ključnih reči preduslov za ispravno indeksiranje rada u referentnim periodičnim publikacijama i bazama podataka.

6. Osnovni tekst i prateće fusnote treba da budu poravnati u skladu sa opcijom *justify*, dok podnaslovi treba da budu napisani izborom opcije *center*.

7. Podnaslovi se pišu velikim slovima, dok se pod-podnaslovi pišu malim slovima u *italic*-u; u oba slučaja veličina slova je 12.

8. Početni red u svakom pasusu nikako ne uvlačiti.

9. Latinske, starogrčke i druge ne-engleske reči i izrazi u tekstu navode se u *italic*-u (npr. *status quo*, *a priori*, *de facto*, *acquis communautaire* itd).

10. U tekstu moraju biti data puna imena, nikako inicijali. Strano ime i prezime treba pisati u srpskoj transkripciji, s tim što se prilikom prvog pominjanja u tekstu mora u zagradi navesti kako glase u originalu. Imena i prezimena koja potiču iz naroda koji ne koriste latinično pismo treba navesti u latinizovanoj transkripciji (npr. kineska, japanska ili arapska imena i prezimena).

11. U tekstu koristiti samo sledeći oblik navodnika — „i”. Kada se unutar ovih znakova navoda nalaze i dodatni, unutrašnji navodnici treba to učiniti na sledeći način: ‘i’.

12. Fusnote je neophodno pisati na dnu strane (opcija *Footnote*), a oznake za fusnote stavljati isključivo na kraju rečenice.

13. Podatke o citiranoj bibliografskoj jedinici treba u fusnotama navesti u skladu sa sledećim pravilima:

a) Monografije

Puno ime i prezime autora, naslov monografije (u *italic-u*), naziv izdavača, mesto izdavanja, godina izdanja, str. ukoliko se navodi jedna ili više strana izvora na srpskom jeziku, odnosno p. ukoliko se citira jedna strana izvora na engleskom ili pp. ukoliko se citira više stranica.

Ukoliko se navodi više stranica koristi se srednja crta bez razmaka pre i posle (npr. str. 123–245; pp. 22–50).

Primeri:

Džon Rols, *Pravo naroda*, Alexandria Press i Nova srpska politička misao, Beograd, 2003, str. 107.

John Gillingham, *European Integration 1950–2003*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, pp. 221–256.

b) Članci u zbornicima radova

Puno ime i prezime autora, naslov teksta (pod znacima navoda), naziv zbornika radova (u *italic-u*), izdavač, mesto izdanja, godina izdanja, str. (ili pp.) od–do. Kada se navodi zbornik radova na srpskom jeziku koji je priredila jedna osoba, iza imena priređivača se u zagradama stavlja (ur.) ili (prir.), a kada ima više urednika stavlja se (urs), bez tačke. Kada se navodi zbornik radova na engleskom jeziku koji je priredila jedna osoba, iza njenog imena se stavlja (ed.), a kada ima više urednika stavlja se (eds), bez tačke.

Primeri:

Zlatko Isaković, „Međunarodni položaj Makedonije”, u: Momir Stojković (ur.), *Savremeni procesi i odnosi na Balkanu*, Institut za međunarodnu politiku i privredu i Centar za međunarodne studije Fakulteta političkih nauka, Beograd, 1997, str. 123–124.

Michael Herman, "Ethics and Intelligence After September 2001", in: Len V. Scott and Peter D. Jackson (eds), *Understanding Intelligence in the Twenty-First Century: Journeys in Shadows*, Routledge, London and New York, 2004, p. 180.

c) Članci u naučnim časopisima

Puno ime i prezime autora, naslov teksta (pod znacima navoda), naziv časopisa (u *italic-u*), broj toma, broj izdanja, str. (ili pp.) od–do. Brojevi stranica se odvajaju srednjom crticom (–), bez razmaka.

Primeri:

Boris Krivokapić, "Etničke manjine u Finskoj", *Međunarodni problemi*, vol. L, br. 3–4, 1998, str. 489.

Liesbet Hooghe, "Images of Europe: Orientations to European Integration among Senior Officials of the Commission", *British Journal of Political Science*, Vol. 29, No. 2, April 1999, pp. 55–76.

d) Članci u dnevnim novinama i časopisima

Navesti ime autora (ili inicijale ukoliko su samo oni navedeni), naslov članka pod znacima navoda, ime novine ili časopisa (u *italic-u*), datum arapskim brojevima, broj strane.

Primer:

John Gapper, "Investor votes should count", *The Financial Times*, 17 April 2006, p. 9.

e) Navođenje dokumenata

Navesti naziv dokumenta (pod znacima navoda), član, tačku ili stav na koji se autor poziva, časopis ili službeno glasilo u kome je dokument objavljen (u *italic-u*), broj toma, broj izdanja, mesto i godinu izdanja.

Primeri:

"Resolution 1244 (1999)", Security Council of the United Nations, 10 June 1999.

"Single European Act", Articles 118A and 118B, 130A-130E, in: *Community Social Policy*, Current Status 1 January 1996, European Commission, Brussels, Luxembourg, January 1996, pp. 2–4.

„Statut Autonomne Pokrajine Vojvodine”, *Službeni list APV*, br. 17/91, Novi Sad, 18. jun 1991, str. 12.

f) Navođenje izvora sa Interneta

Za izvor pronađen na Internetu treba navesti tačan datum kada mu je autor pristupio, pošto se adrese sadržaja povremeno menjaju.

Primeri:

“The role of the Ombudsman in future Europe and the mandates of Ombudsmen in future Europe”, speech by the European Ombudsman, Nikiforos Diamandouros, to the 9th Round Table meeting of European Ombudspersons and the Council of Europe Commissioner for Human Rights, 31 March 2005, Copenhagen, www.ombudsman.europa.eu/speeches/en/2005-03-31.htm, 01/01/2015.

Guri Rosén, “Secrecy versus Accountability: Parliamentary Scrutiny of EU Security and Defence Policy”, *ARENA Working Paper*, No. 1/2014, February 2014, Centre for European Studies, University of Oslo, www.sv.uio.no/arena/english/research/publications/arena-publications/workingpapers/working-papers2014/wp1-14.pdf, 24/12/2014, p. 3.

Kristof Clerix, “Ilkka Salmi, the EU’s spymaster”, *Mondial Nieuws*, online edition, 4 March 2014, www.mo.be/en/interview/ilkka-salmi-eu-s-007, 20/05/2014.

g) Ponavljanje ranije navedenih izvora

Kada se pozivamo na izvor koji je već ranije navođen u tekstu posle drugih izvora, obavezno treba staviti ime i prezime autora, naslov izvora, zatim op. cit. i na kraju broj strane na koju se referira. Kada se ponovo navodi izvor naveden u prethodnoj fusnoti, koristi se ibid. – uz naznaku broja strane ukoliko je novi navod iz tog izvora.

Primeri:

Liesbet Hooghe, “Images of Europe: Orientations to European Integration among Senior Officials of the Commission”, op. cit., p. 58.

Ibid., p. 59.

14. Članak može sadržati tabele i druge priloge (poput geografskih karata, grafikona, i sl.) s tim što je neophodno da se navede njihov broj i potpun naslov (npr. *Tabela br. 1: Pregled etničke strukture Kosova i Metohije od 1945. do 2005. godine* ili *Prilog br. 3: Karta naselja sa srpskim kulturnim spomenicima na Kosovu i Metohiji*). Ukoliko je prilog preuzet od nekog drugog autora ili iz nekog dokumenta neophodno je ispod njega navesti izvor.

15. Na kraju članka autor daje spisak korišćene literature, a bibliografske jedinice navodi prema prethodno predstavljenim pravilima za citiranje izvora, s tim što se prvo navodi prezime pa ime autora. Redosled bibliografskih jedinica na spisku literature se utvrđuje prema prvom slovu prezimena autora ili naslova dokumenta.

16. Nakon spiska korišćene bibliografije autor daje rezime na engleskom jeziku obima oko 300 reči i ključne reči. Molimo autore da obrate pažnju na pravopis i stil engleskog

jezika jer se tekstovi sa rezimeima pisanim na engleskom ispod akademskog jezičkog standarda neće prosljeđivati na recenziranje.

POSEBNE OBAVEZE AUTORA RUKOPISA

17. Autori garantuju da priloženi rukopis predstavlja njihov originalan doprinos, da nije objavljen ranije i da se ne razmatra za objavljivanje u drugoj publikaciji. Autori takođe garantuju da nakon objavljivanja u *Međunarodnim problemima*, rukopis neće bez saglasnosti Instituta kao vlasnika autorskih prava biti objavljen u drugoj publikaciji na bilo kom jeziku.

18. Autori garantuju da prava trećih lica neće biti povređena i da izdavač neće snositi nikakvu odgovornost ako se pojave bilo kakvi zahtevi za naknadu štete. Autori snose svu odgovornost za sadržaj priloženih rukopisa i moraju da pribave dozvolu za objavljivanje podataka od svih strana uključenih u istraživanje. Autori koji žele da u rad uključe slike ili delove teksta koji su već negde objavljeni dužni su da za to pribave saglasnost nosilaca autorskih prava i da prilikom podnošenja rada dostave dokaze da je takva saglasnost data. Materijal za koji takvi dokazi nisu dostavljeni smatraće se originalnim delom autora.

19. Autori garantuju da su sve osobe koje su značajno doprinele sadržaju rukopisa navedene kao autori. Autori se moraju pridržavati etičkih standarda o naučnoistraživačkom radu, a rukopis ne sme da sadrži neosnovane ili nezakonite tvrdnje i da krši prava drugih.

20. U slučaju da autori otkriju važnu grešku u svom radu nakon njegovog objavljivanja, dužni su da odmah o tome obaveste urednika ili izdavača i da sa njima sarađuju kako bi se rad povukao ili ispravio.

21. Upozoravamo autore da se za svaki rukopis proverava da li je plagijat, odnosno da li sadrži:

- doslovno ili gotovo doslovno preuzimanje ili smišljeno parafraziranje (u cilju prikriivanja plagijata) delova tekstova drugih autora bez jasnog ukazivanja na izvor ili obeležavanje kopiranih fragmenata (na primer, korišćenjem navodnika);
- kopiranje jednačina, slika ili tabela iz tuđih radova bez pravilnog navođenja izvora i/ili bez dozvole autora ili nosilaca autorskih prava za njihovo korišćenje.

Ako se ustanovi da je rad koji je objavljen u časopisu *Međunarodni problemi* plagijat od autora će se zahtevati da upute pisano izvinyenje autorima izvornog rada.

Rukopisi za koje se ustanovi da sadrže plagirane delove biće automatski odbijeni i autorima će biti trajno zabranjeno da objavljuju u časopisu.

Rukopisi koji nisu usaglašeni sa smernicama sadržanim u Uputstvu za autore neće biti razmatrani niti uzeti u postupak recenziranja.

Rukopise slati na elektronsku adresu: srdjan@diplomacy.bg.ac.rs.

UREĐIVAČKA POLITIKA

Međunarodni problemi su najstariji naučni časopis na Balkanu posvećen međunarodnim odnosima. Prvi broj je objavljen u aprilu 1949. godine, samo godinu dana nakon osnivanja njegovog izdavača – Instituta za međunarodnu politiku i privredu iz Beograda.

Uređivačka politika prati osnovne istraživačke oblasti Instituta – političke, bezbednosne, ekonomske i pravne aspekte međunarodnih odnosa, sa posebnim težištem na razmatranju kontroverznih pitanja savremene teorije i prakse međunarodnih odnosa. *Međunarodni problemi* objavljuju neobjavljene originalne naučne radove, pregledne radove i prikaze knjiga i naučnih skupova. Radovi moraju biti napisani na srpskom ili engleskom jeziku, sa apstraktima i rezimeima.

Časopis izlazi četiri puta godišnje i kategorisan je kod resornog ministarstva kao vrhunski časopis nacionalnog značaja (M51). Zahvaljujući naučnoj objektivnosti i stečenom ugledu, čitalačka publika obuhvata brojne naučne institute, univerzitete, biblioteke, te domaća i strana diplomatska predstavništva u zemlji i inostranstvu.

OBAVEZE IZDAVAČKOG SAVETA, UREDNIKA I UREĐIVAČKOG ODBORA

Izdavački savet je savetodavno telo koje aktivno doprinosi razvoju časopisa. Zadaci i dužnosti članova Saveta su: podrška razvoju časopisa, promocija časopisa, podsticanje stručnjaka u naučnom istraživanju političkih, bezbednosnih, ekonomskih i pravnih aspekata međunarodnih odnosa da se uključe u rad časopisa kao autori i/ili recenzenti, pisanje uvodnika, recenzija i komentara o radovima.

Glavni i odgovorni urednik *Međunarodnih problema* donosi konačnu odluku o tome koji će se rukopisi objaviti. Prilikom donošenja odluke glavni i odgovorni urednik rukovodi se uređivačkom politikom vodeći računa o zakonskim propisima koji se odnose na klevetu, kršenja autorskih prava i plagiranje.

Glavni i odgovorni urednik i njegov zamenik zadržavaju diskreciono pravo da primljene rukopise procene i odbiju bez recenziranja, ukoliko utvrde da ne odgovaraju sadržinskim i

formalnim standardima pisanja naučnoistraživačkog rada i tematskim zahtevima uređivačke politike. Radovi koji ne zadovoljavaju tehničke standarde propisane Uputstvom za autore, čak i u slučaju da je sadržaj korektan, biće vraćeni autorima na usklađivanje. U redovnim okolnostima, redakcija obaveštava autora o tome da li je prihvatila tekst i pokrenula postupak recenziranja u roku od sedam dana od datuma prijema rukopisa.

Glavni i odgovorni urednik, njegov zamenik i članovi Uređivačkog odbora ne smeju da budu u bilo kakvom sukobu interesa u vezi sa rukopisima koje razmatraju. Iz postupka izbora recenzenata i odlučivanja o sudbini rukopisa isključuju se članovi Uređivačkog odbora kod kojih postoji sukob interesa. Ako takav sukob interesa postoji, o izboru recenzenata i sudbini rukopisa odlučuje glavni i odgovorni urednik. Glavni i odgovorni urednik, njegov zamenik i članovi Uređivačkog odbora su dužni da blagovremeno prijave postojanje sukoba interesa.

Glavni i odgovorni urednik, njegov zamenik i Uređivački odbor dužni su da sud o rukopisu donesu na osnovu njegovog sadržaja, bez rasnih, polnih/rodnih, verskih, etničkih ili političkih predrasuda.

Urednici i članovi Uređivačkog odbora ne smeju da koriste neobjavljen materijal iz predatih rukopisa za svoja istraživanja bez izričite pisane dozvole autora, a informacije i ideje iznete u predatim rukopisima moraju se čuvati kao poverljive i ne smeju da se koriste za sticanje lične koristi.

Urednici i članovi redakcije dužni su da preuzmu sve razumne mere kako bi identitet recenzenata ostao nepoznat autorima pre, tokom i nakon postupka recenzije i kako bi identitet autora ostao nepoznat recenzentima.

OBAVEZE AUTORA

Autori garantuju da rukopis predstavlja njihov originalan doprinos, da nije objavljen ranije i da se ne razmatra za objavljivanje na drugom mestu. Istovremeno predavanje istog rukopisa u više časopisa predstavlja kršenje etičkih standarda. Takav rukopis se momentalno isključuje iz daljeg razmatranja. Autori takođe garantuju da nakon objavljivanja u časopisu *Međunarodni problemi* rukopis neće biti objavljen u drugoj publikaciji na bilo kom jeziku bez saglasnosti nosioca autorskih prava.

U slučaju da je poslati rukopis rezultat naučnoistraživačkog projekta ili da je, u prethodnoj verziji, bio izložen na skupu u vidu usmenog saopštenja (pod istim ili sličnim naslovom), detaljniji podaci o projektu, konferenciji i slično, navode se u fusnoti na samom početku teksta. Rad koji je već objavljen u nekom časopisu ne može biti preštampan u *Međunarodnim problemima*.

Autori su dužni da se pridržavaju etičkih standarda koji se odnose na naučnoistraživački rad. Autori garantuju da rukopis ne sadrži neosnovane ili nezakonite tvrdnje i ne krši prava drugih. Izdavač neće snositi nikakvu odgovornost u slučaju ispostavljanja bilo kakvih zahteva za naknadu štete.

Nakon prihvatanja rukopisa, a pre objavljivanja, autori uplaćuju na račun izdavača kotizaciju u iznosu od 3000 dinara (25 EUR za uplate iz inostranstva).

Sadržaj rada

Rad treba da sadrži dovoljno detalja i referenci kako bi se recenzentima, a potom i čitaocima omogućilo da provere tvrdnje koje su u njemu iznesene. Namerno iznošenje netačnih tvrdnji predstavlja kršenje etičkih standarda. Prikazi skupova i knjiga moraju da budu precizni i objektivni.

Autori snose svu odgovornost za sadržaj predatih rukopisa i dužni su da, ako je to potrebno, pre njihovog objavljivanja pribave saglasnost svih lica ili institucija koje su neposredno učestvovala u istraživanju koje je u rukopisu predstavljeno.

Autori koji žele da u rad uključe ilustracije, tabele ili druge materijale koji su već negde objavljeni obavezni su da za to pribave saglasnost nosilaca autorskih prava. Materijal za koji takvi dokazi nisu dostavljeni smatraće se originalnim delom autora.

Autorstvo

Autori su dužni da kao autore navedu samo ona lica koja su značajno doprinela sadržaju rukopisa, odnosno dužni su da sva lica koja su značajno doprinela sadržaju rukopisa navedu kao autore. Ako su u bitnim aspektima istraživačkog projekta i pripreme rukopisa učestvovala i druga lica koja nisu autori, njihov doprinos treba pomenuti u napomeni ili zahvalnici.

Navođenje izvora

Autori su dužni da ispravno citiraju izvore koji su bitno uticali na sadržaj istraživanja i rukopisa. Informacije koje su dobili u privatnom razgovoru ili korespondenciji sa trećim licima, prilikom recenziranja prijave projekata ili rukopisa i slično, ne smeju se koristiti bez izričite pisane dozvole izvora.

Plagijarizam

Plagiranje, odnosno preuzimanje tuđih ideja, reči ili drugih oblika kreativnog izraza i predstavnije kao svojih, predstavlja grubo kršenje naučne i izdavačke etike. Plagiranje

može da uključuje i kršenje autorskih prava, što je zakonom kažnjivo. Plagijat obuhvata sledeće:

- Doslovno ili gotovo doslovno preuzimanje ili smišljeno parafraziranje (u cilju prikriivanja plagijata) delova tekstova drugih autora bez jasnog ukazivanja na izvor ili obeležavanje kopiranih fragmenata (na primer, korišćenjem navodnika);
- Kopiranje slika ili tabela iz tuđih radova bez pravilnog navođenja izvora i/ili bez dozvole autora ili nosilaca autorskih prava.

Rukopisi kod kojih postoje jasne indicije da se radi o plagijatu biće automatski odbijeni i autorima će biti trajno zabranjeno da objavljuju u časopisu.

Ako se ustanovi da je rad koji je objavljen u časopisu plagijat, isti će biti povučen u skladu sa procedurom opisanom pod *Povlačenje već objavljenih radova*, a autorima će biti trajno zabranjeno da objavljuju u časopisu.

Sukob interesa

Autori su dužni da u radu ukažu na finansijske ili bilo koje druge sukobe interesa koji bi mogli da utiču na iznesene rezultate i interpretacije.

Greške u objavljenim radovima

U slučaju da autori otkriju važnu grešku u svom radu nakon njegovog objavljivanja, dužni su da momentalno o tome obaveste urednika ili izdavača i da sa njima sarađuju kako bi se rad povukao ili ispravio.

Predavanjem rukopisa redakciji *Međunarodnih problema* autori se obavezuju na poštovanje navedenih obaveza.

OBAVEZE RECENZENATA

Recenzenti su dužni da stručno, argumentovano, nepristrasno i u zadatim rokovima dostave uredniku ocenu naučne vrednosti rukopisa.

Recenzenti evaluiraju radove u odnosu na usklađenost teme rada sa profilom časopisa, relevantnost istraživane oblasti i primenjenih metoda, originalnost i naučnu relevantnost podataka iznesenih u rukopisu, stil naučnog izlaganja i opremljenost teksta naučnim aparatom.

Recenzent koji ima osnovane sumnje ili saznanja o kršenju etičkih standarda od strane autora dužan je da o tome obavesti urednika. Recenzent treba da prepozna važne

objavljene radove koje autori nisu citirali. On treba da upozori urednika i na bitne sličnosti i podudarnosti između rukopisa koji se razmatra i bilo kojeg drugog objavljenog rada ili rukopisa koji je u postupku recenzije u nekom drugom časopisu, ako o tome ima lična saznanja. Ako ima saznanja da je isti rukopis razmatra u više časopisa u isto vreme, recenzent je dužan da o tome obavesti urednika.

Recenzent ne sme da bude u sukobu interesa sa autorima ili finansijerom istraživanja. Ukoliko postoji sukob interesa, recenzent je dužan da o tome momentalno obavesti urednika.

Recenzent koji sebe smatra nekompetentnim za temu ili oblast kojom se rukopis bavi dužan je da o tome obavesti urednika.

Recenzija mora biti objektivna. Sud recenzenata mora biti jasan i potkrepljen argumentima.

Rukopisi koji su poslani recenzentu smatraju se poverljivim dokumentima. Recenzenti ne smeju da koriste neobjavljen materijal iz predatih rukopisa za svoja istraživanja bez izričite pisane dozvole autora, a informacije i ideje iznesene u predatim rukopisima moraju se čuvati kao poverljive i ne smeju se koristiti za sticanje lične koristi.

POSTUPAK RECENZIJE

Primljeni radovi podležu recenziji. Cilj recenzije je da glavnom i odgovornom uredniku pomogne u donošenju odluke o tome da li rad treba prihvatiti ili odbiti i da kroz proces komunikacije sa autorima poboljša kvalitet rukopisa.

Recenzije su dvostruko anonimne – identitet autora je nepoznat recenzentima i obrnuto. Identitet recenzenata ostaje nepoznat autorima i obrnuto pre, tokom i nakon postupka recenzije. Urednici garantuje da će pre slanja rukopisa na recenziju iz njega biti uklonjeni lični podaci autora (pre svega, ime i afilijacija) i da će se preduzeti sve razumne mere kako bi identitet autora ostao nepoznat recenzentima. Tokom čitavog procesa, recenzenti deluju nezavisno jedni od drugih. Recenzentima nije poznat identitet drugih recenzenata. Ako odluke recenzenata nisu iste, urednici mogu da traže mišljenje drugih recenzenata.

Rok za okončanje postupka recenziranja je 30 dana od datuma kada recenzenti prime rukopis.

Izbor recenzenata spada u diskreciona prava glavnog i odgovornog urednika i njegovog zamenika. Recenzenti moraju da raspoložu relevantnim znanjima u vezi sa oblašću kojom se rukopis bavi i ne smeju biti iz iste institucije kao autor, niti to smeju biti autori koji su u skorije vreme objavljivali publikacije zajedno (kao koautori) sa sa bilo kojim od autora podnesenog rada.

Urednici šalju podneti rukopis sa obrascem recenzije dvojici recenzenata koji su stručnjaci za naučnu oblast kojom se rad bavi. Obrazac recenzije sadrži niz pitanja na koja treba odgovoriti, a koja recenzentima ukazuju koji su to aspekti koje treba obuhvatiti kako bi se donela odluka o sudbini jednog rukopisa. U završnom delu obrasca, recenzenti moraju da navedu svoja zapažanja i predloge kako da se podneti rukopis poboljša.

Tokom postupka recenzije urednici mogu da zahtevaju od autora da dostave dodatne informacije (uključujući i primarne podatke), ako su one potrebne za donošenje suda o naučnom doprinosu rukopisa. Urednici i recenzenti moraju da čuvaju takve informacije kao poverljive i ne smeju ih koristiti za sticanje lične koristi.

U slučaju da autori imaju ozbiljne i osnovane zamerke na račun recenzije, urednici će proveriti da li je recenzija objektivna i da li zadovoljava akademske standarde. Ako se pojavi sumnja u objektivnost ili kvalitet recenzije, urednici će tražiti mišljenje drugih recenzenata.

RAZREŠAVANJE SPORNIH SITUACIJA

Svaki pojedinac ili institucija mogu u bilo kom trenutku da urednicima i/ili Uređivačkom odboru prijave saznanja o kršenju etičkih standarda i drugih nepravilnostima i da o tome dostave neophodne informacije i dokaze.

Provera iznetih navoda i dokaza

- Glavni i odgovorni urednik će u dogovoru sa Uređivačkim odborom odlučiti o pokretanju postupka koji ima za cilj proveru iznesenih navoda i dokaza;
- Tokom tog postupka svi izneseni dokazi smatraće se poverljivim materijalom i biće predloženi samo onim licima koja su direktno uključena u postupak;
- Licima za koja se sumnja da su prekršila etičke standarde biće data mogućnost da odgovore na iznete optužbe;

Odluke u vezi sa utvrđenim kršenjem etičkih standarda donosi glavni i odgovorni urednik u saradnji sa Uređivačkim odborom i, ako je to potrebno, grupom stručnjaka. Predviđene su sledeće mere, a mogu se primenjivati pojedinačno ili istovremeno:

- Objavljivanje saopštenja ili uvodnika u kom se opisuje slučaj kršenja etičkih standarda;
- Slanje službenog obaveštenja rukovodiocima ili poslodavcima autora/recenzenata;
- Bezuslovno odbijanje rukopisa ili povlačenje već objavljenog rada u skladu sa procedurom opisanom pod *Povlačenje već objavljenih radova*;
- Autoru se trajno zabranjuje da objavljuje u časopisu *Međunarodni problemi*;

- Upoznavanje relevantnih stručnih organizacija ili nadležnih organa sa slučajem kako bi mogli da preuzmu odgovarajuće mere.

Prilikom rešavanja spornih situacija Uređivački odbor se rukovodi smernicama i preporukama Odbora za etiku u izdavaštvu (*Committee on Publication Ethics – COPE*, <http://publicationethics.org/resources/>).

POVLAČENJE VEĆ OBJAVLJENIH RADOVA

U slučaju kršenja prava izdavača, nosilaca autorskih prava ili autora, povrede profesionalnih etičkih kodeksa, tj. u slučaju slanja istog rukopisa u više časopisa u isto vreme, lažne tvrdnje o autorstvu, plagijata, manipulacije podacima u cilju prevare, kao i u svim drugim slučajevima grubog kršenja etičkih standarda, objavljeni rad se mora povući. U nekim slučajevima već objavljeni rad se može povući i kako bi se ispravile naknadno uočene greške.

Standardi za razrešavanje situacija kada mora doći do povlačenja rada definisani su od strane biblioteka i naučnih tela, a ista praksa je usvojena i od strane časopisa *Međunarodni problemi*.

AUTORSKA PRAVA

Autori prenose sva autorska prava na časopis *Međunarodni problemi*. Kada je rukopis prihvaćen za objavljivanje, autori prenose autorska prava na izdavača. U slučaju da rukopis ne bude prihvaćen za štampu u časopisu, autori zadržavaju sva prava. Spisak prava koje autori prenose na izdavača detaljno je uređen Ugovorom o prenosu autorskih prava, koji autor potpisuje nakon što je članak prihvaćen za objavljivanje.

ODRICANJE ODGOVORNOSTI

Stavovi izneti u objavljenim radovima ne izražavaju stavove uredništva i Uređivačkog odbora. Autori preuzimaju pravnu i moralnu odgovornost za ideje iznete u svojim radovima. Izdavač neće snositi nikakvu odgovornost u slučaju ispostavljanja bilo kakvih zahteva za naknadu štete.

THE INSTITUTE OF INTERNATIONAL POLITICS AND ECONOMICS (IIPE) was founded in 1947, and it is now the oldest research institution that deals with international relations in the Balkans. From a small group of researchers, who laid down foundations of the Yugoslav research of international relations, the IIPE has gradually turned into institution with a special place in the academic and diplomatic life of the country. The IIPE's mission is to delve into the dynamics of world politics, with focus on the international system at the beginning of the 21st century seen through the lens of diplomacy, security, integration, law, global economy, cultural and religious diversity. The IIPE provides analysis and knowledge to the Serbian Ministry of Foreign Affairs and other government bodies as a ground for foreign policy making and its effective implementation abroad. The IIPE issues journals, books, collection of papers and organises conferences, round tables, panel discussions, and lectures with participation of prominent scholars, diplomats, political figures, heads of states and governments, foreign ministers, etc. The IIPE has the largest library in Serbia dedicated entirely to study of international affairs, and represents the exclusive depository library of the UN's, EU's and NATO's publications and documents.

iipe@diplomacy.bg.ac.rs • <http://www.diplomacy.bg.ac.rs>

CIP - Каталогизacija y publikaciji
Народна библиотека Србије, Београд

327

MEĐUNARODNI problemi = International problems
: časopis Instituta za međunarodnu politiku
i privredu / glavni i odgovorni urednik Branislav
Đorđević. - God. 1, br. 1 (1949)- . - Beograd : Institut
za međunarodnu politiku i privredu, 1949-

Tromesečno.

Drugo izdanje na drugom medijumu:

Međunarodni problemi (Online) = ISSN 2406-0690

ISSN 0025-8555 = Međunarodni problemi

COBISS.SR-ID 6012674

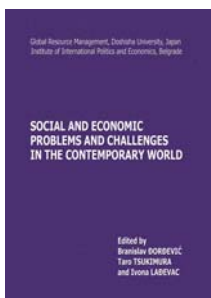
Aleksandar Jazić, Vanredne situacije i savremeni trendovi razvoja sistema zaštita, 2017.

Vladimir Trapara, Vreme „resetovanja“: Odnosi Rusije i Sjedinjenih Država u periodu od 2009. do 2012. godine, 2017.

Ivan Dujčić, Novi svet i Evropa: od početka procesa globalizacije do globalne finansijske i migracione krize, 2017.

Social and Economic Problems and Challenges in Contemporary World, Proceedings, 2017, B. Đorđević, T. Tsukimura and I. Lađević (eds.)

Ljubomir Šubara, Milenko Dželetović, Evro i monetarna integracija Evrope, 2017.

Dobrica Vesić, Preduzetništvo i preduzetnički menadžment, 2016.

Srbija i Evropska unija – pripreme za pregovore o poglavljima 23 i 24, zbornik radova, 2016, A. Jazić, S. Janković, D. Đukanović (ur.)

Aleksandar Jazić, Saradnja država članica Evropske unije u oblasti civilne zaštite, 2016.

Milenko Dželetović, Upravljanje finansijama javnog sektora, 2016.

Nova izdanja Instituta